

ששים שנות חיים

זכרונות
חיי וחיי דורי בישראל
(1859—1919)

מאת
ישראל איסר קצובין

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2022

הוצאת „דביר" ירושלים / ברלין

ברלין תרפ"ג

MT

Copyright 1923 by the Dwir-Verlagsg. m. b. H.
Berlin.

Buchdruckerei „Victoria", Berlin-Charlottenburg.

Gift of
Rabbi Israel Scherr
of Blessed Memory

02/07/06

מָ ג ש

לבנותי היקרות: מרים, שרה ורחל;
ולבני היקרים: נחום, אליעז ועמנואל
מאת אביהם.

הקדמה

כל אדם הוא עולם בפני עצמו; ותחת כל מצבה ומצבה דברי ימי עולם קבורים.
היינה

עלי קברי יציבו מצבה, והיא תהיה לעדה ולמזכרת, כי תחתיה גוית אדם נרקבת כרקב הלפת. זכרון היא לאפיסות ולכליון. אדם חי, מת, נקבר ונמחק שמו. כאלו לא היה.

מה תתן ומה תוסיף האבן האלמת, הנצבת בין המתים לזכרון המות? חפץ אני להציב מצבה בין החיים לזכרון החיים.

לזאת אמרתי: אכתבה את תולדות ימי חיי בספר, וזאת תהיה מצבתי בין החיים; והספר הזה יהיה לזכרון לא רק מחיי אני, כי אם זכרון מחיי רב אחינו בארצות פזוריהם.

זכרונותי אלה—זכרונות הם מעולם שבו חשכת עלטה ונגוהות אור היו משמשים בערבוביה. זכרונות הם מחיי היהודי הנצחי, אשר רוחו לא נכנע מפני רודפיו ומעניו; ובשעה שצוררין הסבו לו את התבל לתפתה, וכל העולם כולו חשך בעדו, ידע איך לברוא לו עולמות עליונים, מסיקים הוד ומסיצים אור; ושם הרחק מתבל ומלואה, החליף היהודי כח לא רק ללחום את מלחמת קיומו, כי אם לחיות חיים מלאים אידיאלים רמים, דעות נשגבות ושאיפות נעלות.

חלק ראשון: הנער הליטאי

1874—1859

וְגַם יְמֵי עָנְיִי וּנְדוּדֵי גָלוּתִי
לֹא מָחוּ מִלִּבִּי זִכְרוֹנוֹת יַלְדוּתִי,
הַחֲתוּמִים בְּנַפְשִׁי וּנְשׂוּאִים עִמָּדִי,
כַּחוֹתָם עַל לִבִּי, כַּחוֹתָם עַל יָדִי.

(ח. נ. בִּיאַלִיק, „משוט במרחקים").

א. גרשנו מביתנו

ימי ילדותי, שחרית החיים, היו לי ככוקר עבות, בלא הילל בן שחר ובלא טל אורות. עוד מימי ילדותי הראשונים התחילו ההרפתקאות הרבות שעברו על אבותי ועלי. כל יום ויום הביא מאורע שהוא, שחדר לעמקי נשמתי, נשמת ילד רך, ונחרת לעד בזכרוני.

עדיין לא מלאו לי חמש שנים. אני ושתי אחיותי—אחת בכירה ואחת צעירה ממני לימים, נחפזים אל החלון, כי שמענו את קול בכית אמנו העולה אלינו מן החצר. שם בחצר על סוס גדול ויפה ישב אדון וסלסל בשפמו הארוך. מאחוריו עמדו אכרים אחדים גלויי ראש. אמי בוכה בקול ונושקת את ידי האדון; אבי, שפניו לבנים כשלג, וידו נטויה אל החלון, דרך בו הסתכלנו אנו הילדים אל הנעשה בחצר, עומד ומתחנן אל האדון. האדון נתן צו אל האכרים. הם השתחוו לפניו וימהרו לגשת אל ביתנו, וברגע אחד הסירו את הדלת ואת החלונות מביתנו וישימום על עגלתם.

קור נורא פרץ מכל העברים אל הבית. אני ואחיותי הרימונו קול בכי ונרעץ החוצה. אבי עודנו עומד ומתחנן אל האדון, ואחותי הבכירה צועקת בקול: „אבא! אמא מתעלפת!" אני רואה, איך אמי צונחת אל הרצפה, ועוד מעט ונפל תפול.

אבי הכניס את אמי אל הבית הקר, השכיבה על המטה ויזרוק מים קרים על פניה, לחץ בידיו את רקותיה ואת אפה. אמי פתחה את עיניה, הביטה עליו והתחילה צווחת: „בני היקרים!" ושוב עצמה את עיניה. אבי עומד עליה ומתיז מים על פניה ולוחץ את אפה; ואנחנו הילדים עומדים ובוכים, עומדים וצועקים: „אמא, אמא!" אמי פקחה את עיניה, ובהתכוננה מסביב, פרצה בבכי, קפצה ממטתה, חטפה כל אחד ממנו בזרועותיה, לטפה ונשקה אותנו, ותושיבנו על התנור.

עטפה אותנו בבגדים שונים ונתנה לכל אחד ממנו פרוסת לחם. עוד לא כליתי לאכול ותרדמה נפלה עלי, ואישן ופת לחמי בידי.

כשגדלתי ספר לי אבי, כי ביתנו זה בית מלון היה, אשר חכרנו אצל בעל אחוזה פולני. והנה בא יהודי אחר, עני כמונו, ויוסף על מחיר החכירה, וישלח האדון את פקידו ועבדיו לגרשנו מן הבית; ואנחנו נשארנו בלא בית בימי החורף.

ב. מעון בלא ארובות עשן ובלא חלונות

הננו דרים במעון שפל וצר, כתליו וספונו שחורים, והקרקע קרה ולחה. באחד הכתלים חלון קטן ככף היד כולו מכוסה קרח; אצל הדלת גל של אבנים מעין תנור; על יד הכותל השני עומדת מטה רחבה. במטה זאת בצדה האחד ישנות שתי אחיותי, ובצדה השני ישן אני. כולנו רועדים מקור.

אמי הביאה חבילת עצים מכוסים קרח ושלג, שמה אותם בחור, אשר בגל האבנים, ישבה על הקרקע והדליקה שבבים אחדים להבעיר בהם את העצים; נמס הכפור על העצים והתחילו מזילים מים על האש ומכבים אותה. אמא מלבה את האש, פוסקת מפני השיעול התוקף אותה, שואפת מעט רוח ועוד הפעם מלבה בכל כחותיה ושוב יתקפנה השעול. העשן החל להגיח מעט מבין האבנים ולעלות מעלה מעלה אל החור אשר מתחת לספון בקיר. החור הזה משמש במקום ארובת העשן; אולם הסערה מחוץ תדחוף את העשן אחורנית, הביתה. העשן ישים מחנק לי. הנני סוגר את פי; אולם תודד הוא דרך העינים ודרך האף. הנני סוגר את עיני, אך את אפי לא אוכל לסגור. אחותי בוכות וצועקות, אמי מתאמצת להרגיען בבשורה טובה, כי היא מבשלת תפוחי אדמה. הסתכלתי מסביבי וראיתי, כי סמוך אל הקרקע לא ירד העשן. קפצתי מעל המטה, הרכנתי את ראשי אל הקרקע, שאפתי מעט רוח וירוח לי. אולם הקרקע לחה וקרה היא מאד, יחף הייתי ולא יכולתי לא לעמוד ולא לשבת. מבלי שאול את פי אמי, קמתי ממושבי, וארוץ אל בית האכר הסמוך למעוננו. אמי הביאה גם את אחיותי שמה, ושם ישבנו שלשתנו עד כי הוסק תנורנו.

אחרי ימים רבים ספר לי אבי, כי אחרי אשר גורשנו מביתנו, רחם עלינו אכר אחד וירשה לנו לגור במעון הזה ששמש מקום אוסף ירקות לימות החורף.

ג. מחלת אבי

במעוננו גדל הקור. אמי אומרת, שאינה יכולה להסיק את התנור: אבא חולה הוא ולא יוכל נשוא את העשן. אבי שוכב במטה, משתעל, נושם בכבדות, נאנח לעתים תכופות, מעקם את שפתיו ופניו מביעים יסורים: יראתי להסתכל בפניו. אמי מהרה לבית האכר, הביאה משם קומקום מים חמים, שפכה את המים בבקבוקים ותשימם לרגלי אבי; הוא נאנק ומתיפח. אמי מיללת, סופקת את כפיה, ושואלת את אבי על מקום הכאב. אבי איננו משיב דבר: משתעל ומראה בידו על צדו. בכיה של אמי מתגבר והולך, וגם אני ואחיותי בוכים ורועדים מקור. אמי נטלה אותנו אחד אחד על זרועותיה, ותשאנו אל בית האכר. היא נתנה לכל אחד ממנו פת לחם, לקחה קומקום מים חמים, ותרץ אל ביתה. נשארנו ללון בבית האכר. הוא הבנים תבן אל הבית, שטח אותו על הקרקע סמוך לתנור, ואמר לנו, כי זה יהיה מקום משכבנו. שכבנו שלשתנו על התבן. אחיותי נרדמו מיד; אולם אני לא יכולתי לישון, כי לא הרחק ממנו רבצו חזירים קטנים וחרקו, וטלאים רכים געו. גם עליהם רחם אדונם האכר ויקחם הביתה, כי ברפתם קר כמו בביתנו. הנני עוצם את עיני. עוד מעט ואישן; אך תמונת אבי קמה לנגד עיני. רואה אני את פניו שנתעוותו מכאב, וחרדה נופלת עלי. זמן רב לא יכולתי להרדם; וכשנרדמתי הבהילוני חלומות רעים כל הלילה. למחרת השכיבו את אבי בעגלת חורף, עטפוהו בכרים וכסתות, ויוליכוהו אל בית דודי. גם אנחנו עזבנו את מעוננו.

ד. חברי הראשון הוא ילד נוצרי

אבי שב לאיתנו. לקח בחכירה אצל בעל אחוזה אחד את פרדתיו לחליבה ובעד זה היה משלם לו שכר קצוב. האדון הקציע לנו בית לדור בו, ולבית ארובת־עשן וחלונות רבים. בוקר בוקר, בשעה קדומה אבי ואמי יוצאים לחלוב את הפרות. את החלב מחמיצים, מן השמנת מחבצים חמאה ומן החלב החמוץ מגבנים גבינה. פעמים בשבוע ישים אבי את החמאה ואת הגבינה על שכמו, ויוליך את סחורתו אל העיר הקרובה. אנחנו אוכלים את מיץ החלב ומי הגבינה. רק לעתים רחוקות אמי נותנת לנו לטעום מן החמאה ומן הגבינה: את החמאה ואת הגבינה, אומרת היא, צריכים למכור ולשלם להאדון דמי החלב.

אל האחוזה באנו אחר חג הפסח. פעם, כצאתי החוצה לשחק על פני הדשא, נגש אלי נער כגילי, לבוש בגדים יפים. הוא אמר אלי דבר־מה, אך אנכי לא

הבינותי לו ואשאלהו מה חפצו. הוא לא ענני. עמדנו והבטנו איש בפני רעהו; והנה נגשה אלינו אשה נאה, לבושה יפה, ועל שפתיה מרחף צחוק־קל. נטלה ואחזה בידי שנינו, הכניסה אותנו אל בית גדול ויפה, נתנה לנו ממתקים וצעצועים רבים: סוסים, כלבים, צפרים בעלות צבעים שונים, הוליכה אותנו אל מאחורי הבית, אל גן הפרחים; שחקנו שם בצעצועינו מבלי הבין איש את דברי רעהו.

כאשר ספרתי לאמי על דבר הנער וקראתיו „איגנעלע", אמרה לי אמי, כי הנער איננו „איגנעלע" (בן יהודי), כי אם „פאניטש" בן האדון. ואנכי חושב: „הלא הוא איננו בן יהודי, וגם איננו דומה לבני האכרים, אשר ראיתי בכפר, ואם כן מה הנער הזה?"

ביום ההוא אמרה אלי אמי, כי הגברת בקשה אותי לבוא בכל יום לשחק עם בנה. אמי צותה עלי לבלתי אכול דבר בבית האדון, מלבד ממתקים. בכל יום ויום אמי מפסיקה מעבודתה, מקשטת אותי, ושולחת אותי אל בית האדון. לא עברו ימים מרובים ולמדתי להתקשט בעצמי בלי עזרת אמי; הנני רוחץ את ידי ואת פני, סורק את שערות ראשי, לובש את ה„ארבע כנפות" החדש והולך אל רעי יוזיק. מעט מעט החילותי לדבר בשפת יוזיק, וגם הוא למד ממני מלים אחדות בלשוני; אמו צוחקת בשמעה את בנה מדבר בלשוני.

בימים ההם התחיל אבי ללמדני את האלף בית. באמצע משחקנו עלי לעזוב את רעי וללכת הביתה ללמוד. אנכי שואל את אמי: „מדוע יוזיק איננו לומד אלף בית?" ואמי צוחקת ואומרת: „שוטה קטן, כאשר תגדל תדע". אנכי סוגן, כי טוב לי לשחק בחוץ משבת בבית וללמוד; אך כל טענותי לשוא הנה: פעמים אחדות ביום נאלצתי לעזוב את רעי ואת צעצועינו וללמוד את האלף בית. אחרי שבועות אחדים החילותי לקרא בסידור. רעי יוזיק התקנא בי, ויבקש את אמו ללמדהו לקרא בספר, ותחל אמו ללמדהו; אך לא את האלף בית, אשר אנכי לומד.

בסוף הקיץ עזבנו את האחוזה, כי אחרי כל העבודה הרבה, אשר עבדו הורי לא הספיק החלב להמציא לנו די פרנסתנו.

ה. מורי הראשון הוא איש טוב

מאחוזת האדון יצאנו בעגלה גדולה. ימים אחדים עשינו בדרך, עד שבאנו אל בית מלון ריק מאדם, הבית עומד מימין הדרך; משמאל עמדו בשתי שורות ארוכות בתי האכרים. בבית המלון היו החלונות שבורים, מחצית הגג נשאו

הסערות לכל רוח; ובפנים הבית הכתלים שחורים, הטיח נפל, והכל מחורר ונסדק. כשעמדתי על סף הבית, ראיתי הרבה עכברים, שנבהלו מפניני, ומהרו להחבא במאורותיהם; שומע אני באמור אמי לאבי: „מלון נאה מצאת!" ואבי ענה בצחוק־קל: חכי נא, כשנתקן את הכל, גם בעיניך ימצא חן בית מלון זה".

מיד נגשו לתקון הבית. אבי שכר אכר ואשתו ואבותי עזרו על ידם: טחו את כל החורים והסדקים, סידו את הכתלים, חלונות חדשים הובאו מחצר האדון, גם את הגג כסו, ויהי עתה בית מלונו טוב ויפה גם בעיני אמי.

כעבור ימים אחדים נסע אבי מביתו, כי מצא לו משרה ביער הסמוך שעמד אותה שעה בחטיבה; ואמי נשארה יחידה בבית עם ילדיה הקטנים. בדידותינו בכפר לא ארכה זמן רב, כי אבי שלח צעיר לביתנו להיות לי למורה וגם לעזור לאמי בכל עבודות בית המלון. הבחור הזה מאריך היה בתפלתו, ובלילה היה מעורר אותי משנתי בגגינתו העצובה בלמודו בתלמוד.

המורה התחיל ללמדני חומש. שלש פעמים ביום היה משנן אתי את פרשיות התורה. שעת הלמודים נמשכה זמן רב... הוא מבאר לי כל מלה ומלה שבתורה, מתבל את הפסוקים ההם בפסוקים יפים לקוחים ממקורות אחרים. כל דבריו נעימים עלי, כל מלה חודרת לעמקי לבבי. עומדים אנו בגרוש אדם וחוה מגן העדן. והנני רואה בדמיוני: שניהם הולכים כפויי ראש ונכלמים כנער שזה עתה לקה בשוט. הנה הגענו אל פסוקי התורה על דבר אברהם אבינו, ומורי מספר לי, כי אברהם נפץ את כל האלילים בבית אביו תרח, והמלך נמרוד צוה להשליך את אברהם אל הכבשן; והנה ירדו מלאכים אל הכבשן ויפרשו עליו את כנפיהם להגן עליו, ולא שלטה בו האש; ובדמיוני אראה את אברהם יוצא מן הכבשן כאדם היוצא מחדר משכבו, ולבי נתמלא שמחה על הנס הגדול שעשה ד' לאברהם אבינו, הנני לומדים על דבר מכירת יוסף, כי הישמעאלים מוליכים אותו מצרימה, ומורי מספר לי, כי בעבור יוסף על יד קבר רחל אמו, השתטח על קברה, ויבך ויתחנן: „אמי אמי! קומי נא מקברך וראי, כי בנך לעבד נמכר, ואין מרחם". מורי לא הספיק לגמור את פסוקו, ואנכי הרימותי את קולי בבכי.

מלבד למודי מתפלל שלש פעמים ביום, בבוקר אחרי תפלת שחרית קורא אני בתהלים, בצהרים בתרגום אונקלס; אחרי כל סעודה עלי לברך את ברכת המזון מראשיתה עד סופה; בלכתי לישון עלי לקרא את קריאת שמע כאחד הגדולים; וביום הששי הנני קוראים בתורה את כל פרשת השבוע עם הפסוקה.

פעם אמרה אמי למורי: „לפי דעתי, לומד הנער יותר מדי", ויען מורי, כי חכמינו אמרו „בר שיתא ספי ליה כתורא", אחרי אשר ימלאו לנער שש שנים, עלינו לפטמו תורה, כאשר יפטמו את השור להשמינו, ואת הנער הזה בל תשלוט בו עין הרע, אוכל אני לפטם. המורה קים את דבריו; „פטמני" בדברי תורה ואני קלטתי ברצון כל מה שהגיש לפני. אהבתי את מורי ואת ספוריו: האמנתי בהבטחתו שהבטיחנו, שכל איש הלומד תורה ישכון בגן עדן בצל האבות, משה רבינו ובצל כל הנביאים והצדיקים; שמחתי על למודי אלה. כי נתנו ענין לנפשי המובלת מבדידותו של כפר. בכל יום היה המורה מזרזני לצאת החוצה ולשחק, אך מה אעשה וחברים למשחק לא היו לי. פעם רצתי הכפרה לשחק עם נערי האכרים. כשראני מורי, אמר כי לא יפה לנער עברי לשחק עם ילדי נכרים, פן אלמוד מעשיהם.

בערב אחרי הלמוד היה מורי יושב בחדר אחד ולומד גמרא, ואמי יושבת בחדר השני ועוסקת במלאכת־יד, שהיא. אני יושב על ידה, מספר לה כל הספורים, שלמדתי ושמעתי מפי מורי אותו יום. אנכי מספר ואמי תובקת אותי, מלטפת ומנשקת. בבוא אבי לביתו היה מעשהו הראשון לבחון אותי בלמודי; ומה גדולה היתה שמחתי בשמעי מפי אבי, כי נער טוב הנני.

עם בא ימי הקיץ עושה הייתי הרבה בחוץ, כי גן ידקות היה לנו, ואנכי אהבתי, לעזור לאמי בעבודתה בגן; לפנות ערב היה המורה לוקח אותי לצאת עמו לשוח בשדה.

שתי שנים עשה המורה הטוב הזה בביתנו. בסוף שתי השנים יצא לישיבה ללמוד, ואנכי התגעגעתי על מורי זה ימים רבים.

ו. מורי השני הוא קפדן גדול, אך טוב לב

זרוק מרה בתלמידים (כתובות קג)

בן שבע שנים הייתי בעזוב אותי מורי הטוב. אולם ישיבתי לבטלה לא ארכה זמן רב, כי אבי הוליכני אל הכפר ס. ללמוד שם. בכפר הזה גרו חמש משפחות יהודים והיה בידם להחזיק מלמד לבניהם. במלמדות שמש בכפר ר' משה אהרן, זה ששמו מפורסם היה לשבח בכל הסביבה. בבית המלמד גרתי והייתי מאוכלי שלחנו.

רבי משה אהרן היה קפדן גדול ואהב להטיל אימה יתירה על תלמידיו. בימים הראשונים רעדה אחזתני בשבתנו ללמוד. הוא היה מניח לפניו רצועת עור, ממלא את נחיריו באבק הטבק, מרים עפעפיו הארוכות ומביט עלינו בפנים זועמים.

ביום החמישי, בדרשו מתלמידיו לדעת כל מה שלמדו במשך השבוע, היה דומה בעינינו כרוצח ממש; אותה שעה לא ידע רחם, רצועתו היתה עולה ויורדת על גבי הנערים האומללים.

לומדים אנחנו חומש עם רש"י, וקשה לו מאד להסביר את פרושי רש"י לתלמידיו, בני הכפר. כאשר הגענו אל פרשת משפטים עם פרושי רש"י הארוכים והקשים, היה רבי עובד עבודת פרך. המלמד מרים את קולו, ינגן, בהן ידו סובב באויר, מצחו המלא קמטים יכוסה בזעה, פניו הצנומים ילבינו כסיד, ובכל רגע הוא צועק: „התבינו ?". אמנם קשה היה לו לשום בפי תלמידיו את הדינים הקשים, ובכל מאמצי כחו השתדל להבינם את עמקי ההלכות החמורות; ואף אם רוב תלמידיו לא ידעו בין ימינם לשמאלם, בכל זאת לא היה עמלו לריק, כי שנים ממנו, אנכי ונער אחד גדול ממני בשנים, ידענו תמיד את אשר למדנו; ואנחנו היינו המאושרים, אשר לא טעמנו את טעם רצועתו; ומה גדלה שמחת רבי בשמעו מפינו את תורתו: פניו צהלו, עיניו האירו, ולא יכול להתאפק מלשבח אותנו בפני כל התלמידים.

מ. י. ברדיטשבסקי במאמרו „שיודע לשאול" כותב על דבר מלמדו, שבשעה שדן בפרק „איזה נשך" היה כואב טורף, ובשעה שספר על דבר הקדושים אשר בארץ, היה רך כקנה. גם רבי היה מבני מינו של זה. כאשר למדנו נביאים ראשונים היה נהפך לאיש אחר. קולו היה ערב ונגינתו מתוקה. כמעט כל התלמידים ידעו את הנביאים, אך אנכי הצטינתי, בזכרי לא רק פרוש המלות והספור ובדעתי כל דבריו בלי גמגום, כי אם גם ידעתי לחקות את נגונו ואת תנועותיו.

בערב היינו לומדים עד השעה התשיעית; והימים ימי חורף. כתום הלימודים נשארנו רק שלשתנו בבית: אנכי, רבי ואשתו, כי חשוכי בנים היו. אחרי ארוחת הערב היה רבי משתרע על הספסל אצל התנור, ומבקש אותי לספר לו את ספורי התנ"ך. אנכי מספר על גדעון, שמשון הגבור, שמואל הנביא ודוד המלך; ומספר אנכי בקול רם, כי אשת רבי חרשית היא; וחפצי גדול שגם היא תשמע ותתענג על הספורים היפים והקדושים. אנכי מספר, והם מקשיבים, עד כי רבי ישאף אבק הטבק, לוטף את לחיי באהבה, ויזכירני, כי עלי לקרא „קריאת שמע" ולשכב על מטתי.

אחרי שבועות אחדים החילותי לכבד ולאהוב את רבי הקפדן. רק לפעמים היה מכעיסני בשעת האכילה: לא יכולתי סלוח לו על אשר לא ינקה את שפמו מאבק הטבק הלח, שהיה מעורר בי גועל נפש, ולא אוכל לאכול לתאבון. פעמים רבות גמרתי בדעתי לבלי להביט עליו בשעת סעודה; אולם על כרחי היה מבט עיני פונה

אליו תמיד; ביחוד גדלה חמתי עליו, על למדו אותי „דרך ארץ": אם אניח את ידי על השלחן, יאמר, כי כן אוכלים הגויים, אם לא אניח את כפי אחרי כל גמיעה וגמיעה, יאמר, כי כך דרכו של זולל וסובא „ואיש יהודי" מנומס צריך להניח את כפו אחרי כל גמיעה. ביחוד גדלו יסורי ביום השבת, באכלו את מרק הגריסין בבצלים חיים ועם פלפלים; אני לא יכולתי נשוא את הריח הזה, אולם אנוס הייתי לאכול על פי דבורו.

אשת רבי, דאבע, חשוכת בנים, היתה מעתירה עלי כל אהבתה. לא היתה מרשה לי לצאת החוצה פן אצטנן, וכשהיתה מתירה פעם, תלבישני את מעילה העב והכבד, תשים על צוארי את מטפחתה הגדולה, עד כי לא אוכל להניע יד ורגל. בלילה היתה קמה פעם בפעם ממטתה לתקן את המכסה אשר עלי. בכל ערב שבת היתה חופפת את ראשי, וזהירה שלא תבא הבורית בעיני. לפעמים כשהיו מתגברים עלי געגועי על אמי והייתי מתפרץ בבכי ואומר לה, כי רוצה אני לראות את אמי, היתה מחבקת ומנשקת אותי כאם רחמניה. אנכי אהבתיה מאד, ולבי היה כואב על שחרשה היא; וכאשר היו לועגים לה ומתלחשים עליה: „דאבע, גראבע, אלטע באבע" הייתי מתמלא כעס עליהם ומזהירם, כי ד' יענשם על אשר ילעגו לבעלת מום.

אחרי עבור שלשים שנה, בעברי את ארץ ליטא, בקרתי את רבי, ר' משה אהרן. הוא ורעיתו שמחו מאד לראותי, וגם אנכי התענגתי בחברת הזקנים האלה.

ז. ביער

על היותי סגור בבית כל ימי החורף, גמלני ד' לגור ביער כל ימי הקיץ ולשחק בחוץ כחפץ לבבי.

מקום משרת אבי היה ביער סמוך לעיר מינסק. על שפת היער עמד בית מלון גדול. אבי חכר את בית המלון, ונבוא שמה לדור בימי האביב. מלמד לילדי ישראל בכפר אשר על יד היער היה איש זקן, שהיה מנמנם בשעת הלמוד, ואנחנו משחקים בחוץ. הלימוד אצל המלמד לא היה מענין אותי כל עיקר, כי למודו היה בלי טעם, וכל מה שהיה מלמדני ידעתי עוד מכבר. קשה היתה לי הישיבה בחדר. בכליון עינים הייתי מצפה כל יום לשעת גמר הלמודים וליציאה מן החדר לפנות ערב, כאשר אוכל לרוץ הנה והנה ביער עד חשכה. את יום הששי אחר חצות היום ואת יום השבת מבלה הייתי ביער. היער גדול היא מאד, והאילנות גבוהים הם ורעננים,

ומעלים ריח ניחוח; ובין האילנות גרגרי־אדמה וגרגרים שחורים מתוקים לחיך. בימי החום השמש לוהטת, אוהב אני להסתתר בצל היער; אשתרע על הדשא כאדם הראשון בגן עדן. ובשעה שרוחות קלות היו מנשבות, אוהב הייתי להסתכל בענפים המתנועעים לרוח, ולהקשיב אל אושתם־שיחתם ובין הערבים בשמעי את רננת הצפרים, נדמה לי כי הן אומרות שירה לד'; מתפללות הן תפלת מנחה בשפתן ולשונן; משתוקק הייתי אותה שעה להיות כשלמה המלך שהבין שיח חיה ועוף.

לפעמים הייתי מזמין את רעי היערה, ומוליכם אל הגבעה, שהתרוממה בעבי היער. פעם הצעתי לחברי כי הגבעה הזאת תהיה הר סיני, ואנכי אהיה משה, ואתן להם את התורה. בקול מצוה קראתי להם: „השמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו; כל הנוגע בהר מות יומת". ויתיצבו הנערים מסביב ויחרדו חרדה גדולה, ואני עומד על הגבעה וקורא בקול רם את עשרת הדברות; והד קולי יגיע אלי מרחוק. ופעם הצעתי, כי נערוך מלחמה בין שאול ובין הפלשתים, והגבעה הזאת תהיה הר הגלבוע, המקום, אשר בני ישראל נפלו בידי הפלשתים, ושאול המלך ובניו נפלו שם בחרב. על הנערים צויתי לשכוב על הארץ כחללים. אני עליתי על הגבעה כדוד בשעתו לקונן את קינתו, ואומר: „הרי בגלבוע אל טל ואל מטר עליכם"... ומעט מעט, והנה תמונה היתה נצבת לנגד עיני: בני ישראל נסים, הפלשתים רצים אחריהם והורגים בהם; ובהגיעי אל הדברים: „צר לי עליך, יהונתן!" הרימותי קולי בבכי, ואבך מר; והמתים קפצו על רגליהם ויצעקו: „שוטה, מדוע תבכה? הלא אנחנו עודנו בחיים".

ככה התעננתי במקום מגורנו החדש; אילם הורי לא היו שמחים בחלקם. רואה אני, כי אבי שרוי הוא בצער, ופני אמי חשכו משחור. ומקשיב אני לשיחתם, כי אבי נשאר בלא משרה, ובית המלון אינו מכנים אפילו די שכר החכירה. עבר קיץ וחצי החורף.

באמצע החורף עזבנו את בית המלון לעבור למאליסקע. שמעתי כי יש לי שם דוד עשיר, ושמו וגבל. את כלי הבית שמו על עגלת חורף אחת, ואת בני הבית הושיבו בעגלה שניה, ונצא לדרכנו. מרדכי, אחי הבכור, הלומד במינסק, בא לקחת את ברכת הפרידה, וילך עם הורי אחרי העגלות ויבכו; וגם אנחנו הילדים בכינו. מתוך נשיקות וחבוקים שב אחי למינסק ללמוד שם תורה; ואנכי הסתכלתי אל היער ורוחי עצובה עלי, ואתפלל בלבי כי ישלח לי ד' עוד הפעם יער כזה.

ח. דודי מפרנסנו

אחרי שלשת ימי נסיעה, בעונת קרה חזקה, באנו למאליסקע, מקום מושב דודי העשיר זנבל. דודי זה דוד כפול הוא לי, כי אחי אמי הוא, ואשתו אחות אבי היא. דודי הוא נמוך הקומה; על פניו שפוכה רצינות ואצילות, את מצחו הגבוה הוא מקמט כאלו שקוע הוא תמיד במחשבות, ודבריו היו מעטים. לפי תארו והליכותיו אפשר היה לאמר כי בר אורין הוא; אולם באמת לא ידע אפילו פרק משניות. כל למודיו היו בספרים המתורגמים לשפת יהודית המדוברת; אך ירא ד' היה וחסיד אדוק, והיה זהיר ביחוד בשתי מצוות: בתפלה ובהכנסת אורחים. תפלתו היתה בכוונה והיה מאריך בה; וביתו היה פתוח לרוחה לכל העוברים ושבים, העניים, הנעים ונדים מעיר לעיר לחזור על הפתחים, והרוכלים, הסובבים בכפרים למצא את פרנסתם—כולם ידעו, כי בבית זנבל ממאליסקע ימצאו תמיד שלחן ערוך לפניהם ומקום ללון. גם מצות „ולמדתם את בניכם" קים דודי כהלכתה. חדר מיוחד היה בביתו, ושם ישב המלמד עם בני דודי עד יום חתונתם, ולפעמים גם אחרי החתונה; אך למורת רוחו לא עלה בידו לגדל אף אחד מבניו לתורה. בחדר הזה עמד ארון ספרים גדול, בו היה ש"ס, פוסקים ושאר ספרי קודש אשר קנה דודי בשביל תתנו ראובן שהיה מופלג בתורה. בכל שבת ויום טוב היה מתפלל „מנין" בבית דודי. אחינו, הגרים בכפרים הסמוכים לא יותר מתחום שבת, היו באים להתפלל; אחרי התפלה היו כל המתפללים מקדשים על היין וסועדים את לבם.

דודתי, חנה גיטע, היתה אשה גבוהה, בעלת לב טוב ורוח נדיבה. מהירה ברבריה, במעשיה ובכל הליכותיה. תמיד היתה טרודה בעבודתה: לאפות ולבשל לא רק בשביל בני ביתה, כי אם ביד פתוחה די הספיק גם לאורחים הרבים הבאים יום יום; היא מקבלת את כל אחד ואחד בסבר פנים יפות. אחרי מותה, אמר דודי עלי קברה בפני כל קהל המלוים, שחצי השכר בעולם הבא בעד מצות „הכנסת אורחים" שייך לאשתו, כפי המותנה ביניהם בחייה שכל מצווה ומצווה תהיה לחצאין.

מקום מושב דודי הוא אחוזה גדולה מנכסי הממשלה, אשר חכר לזמן של תשעים שנה בשכר ששים רובל לשנה, בתנאי שתהיה לו רשות לחטוב עצים מיער הממשלה ולבנות בנינים כמה שירצה; והבנינים האלה יעברו לרשות הממשלה אחרי שנות החכירה. עתה בנויים שמה על שפת הנהר טחנה גדולה ובית חיבוט ארג־צמר. הרחק מן הטחנה עומד בית יפה, רחב־ידים, גם רפת עם פרות, אורוה עם סוסים,

ממגורה לתבואה, אסם למספוא, ועוד בנינים שונים. גם בית מרחץ ומקווה כשרה בנה לו. מלבד הכנסתו מהטחנה ומבית חיבוט ארגז־צמר, הכנים הרבה משדי תבואותיו אשר יזרע ויקצור מדי שנה בשנה.

על שפת הנהר עומד בית קטן, את הבית הזה השכיר דודי לאבי בשבעים וחמשה רובל לשנה, בעוד שהוא שלם רק ששים רובל בעד כל האחוזה ובניניה. אבי שכר את הבית למכור שם יין שרף לאכרים, הבאים לטחנה לטחון את תבואתם, ולאלה שהיו הולכים העירה פעם אחת בשבוע ליום השוק. אבי לא לקח מהממשלה את התעודה הדרושה למכירת יין שרף; ראשית, כי מחיר התעודה רב מאד, ועסק קטן כזה לא יספיק להשיב את מחירה; ושנית, הלא אין כסף לאבי, ולואת נאלץ היה למכור יין שרף בלי רשות. אבי ידע, כי אם יגלה הדבר, ענש יענש להאסר במאסר, וכך שרויים היינו תמיד בפחד מפני השוטר.

אבי שלם לדודי דמי שכר דירה לחודש אחד, ולא נשאר לו כסף לקנות יין שרף. לקח את קפוטת האטלס שלו, שהיה לובשה רק בשבתות, ושתי מחבות נחשת גדולות, ויעבט אותם ביד הגביר מעיר ק., בעל בית משרפות ליין שרף, ויקח ממנו הין משקה למכירה.

ט. חפצי להיות כדוד המלך

החורף עבר; האביב בא; השלג נמס; הנחלים מתמלאים מים שוטפים ונופלים אל הנהר; הנהר מלא על גדותיו; מי־הנהר יצאו מגבולם וישטפו את סני הדרכים; אין עובר ושב, ומקור פרנסתנו נסתם. ימי השבת המה לנו כימי החול: בביתנו אין חלות ואין בשר. עברו שבועות אחדים; המים לא קלו מעל פני האדמה; אנחנו יושבים סגורים בבית כנח בתבתו; ובביתנו אין לחם זה כמה ימים. וגם תפוחי האדמה תמו, והילדים צועקים ללחם; ותלך אמי אל הכפר הסמוך. אכר אחד חמל עליה ונתן לה בהקפה חצי שק תפוחי אדמה. בשובה הביתה, כולה מלוכלכה ברפש וטיט, השליכה את השק מעל שכמה, ותפול כמתעלפת. כששבה אליה רוחה פרצה בבכי ותספר לנו את אשר קרה לה, כי במהרה לבא הביתה, מצאה דרך קצרה, ולא ידעה, כי בדרך זו בצה גדולה ותלך בכבדות עם השק על שכמה. עד כי רגליה טבעו במצולת הבצה עד ארכובותיה. כחצי שעה עמלה בכל מאמצי כחותיה לצאת מתוך הרפש אולם לשוא: לא יכלה לזוז ממקומה. אז החלה לצעוק לעזרה, ולקול צעקתה באו דיגים ויוציאוה.

אמי מספרת, ועל דעתי עולה ספור התנ"ך: הפלשתים נלחמים בישראל; דוד המלך צמא למים, ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים, וישאבו מים ויביאו אל דוד. ויסך דוד את המים ולא אבה לשתותם, באמרו: „הדם האנשים האלה אשתה בנפשותם, כי בנפשותם הביאום" (ד"ה א', י"א, י"ט). והנני חושב. הלא גם אמי העמידה את עצמה בסכנה, למה לא אהיה אנכי כדוד המלך?" ואגמור בדעתי לבלתי אכול את תפוחי האדמה. לקחתי את התומש, והשקעתי כל מחשבותי בלימודי. הנני לומד, ואמי גמרה כבר לבשל את תפוחי האדמה, ונתנה שנים שנים לכל אחד מאתנו. הילדים התנפלו עליהם כזאבים רעבים על טרפם, ואני עומד על דעתי לבלי לאכול. לומד עוד רגע, וריח תפוחי האדמה מעורר את עורקי אפי. יצר הרע החל להסיתני: „הלא אינך דוד המלך, ומי יודע אם הוא יכול לעמוד בנסיון כזה לבלי לאכול תפוחי אדמה כאלו בשעה שהוא רעב?" לא יכולתי לכבוש את יצרי; ברכתי ברכת בורא פרי האדמה בכוונה, ואכלתי. אך לא נהניתי מסעודתי, כי בשומי עין עלי אמי החלשה והעיפה, עיני מלאו דמעות.

י. הנני עוזר לאבי בעבודתו

אבי נוכח, כי ממכירת יין שרף בלבד יגועו בניו ברעב; ולזאת השתכר לדודי לעבוד בבית חבוט ארג־הצמר (טוכוואלקע). נשי האכרים טוות ואורגות בידיהן את ארג־הצמר, ומביאין אותו הנה לחבטו עד כי יתעבה. את הארג מניחים ברהט, ויוצקים עליו מים רותחים. מי הנהר סובבים אופן גדול, ובאופן—כעין יד נטויה עם אצבעות, המעלות ומורידות גזרי עץ גדולים, החובטים את הארג. פה עומד תנור גדול, ובתנור דוד גדול להחם את המים. עבודה זו דרשה מאבי לעמוד על משמרתו יומם ולילה, ליצוק תמיד את הרותחין על הארג, למלאות את הדוד מים, להסיק את התנור, להוציא את הארג מן הרהט, להישירו מהקמטים, ולהשיב את החתיכות הגדולות הלחות והכבדות אל הרהט, ואחרי כן להוציאן החוצה לנגבן.

אבי לקחני להיות לו לעזר; ובחפץ לב עשיתי כל מה שהיה בידי לעזור לו, כי הלא כבר מלאו לי שמונה שנים ואינני ילד קטן. ביום הייתי משגיח על העבודה, בשעה שאבי ישן את שנתו שעות אחדות, כי בלילה לא ישן אבי. גם הייתי עוזר להביא עצים, לשאוב מים, למלאות את הדוד, ועוד מלאכות שונות.

במוצאי שבת, אחרי הבדלה, יצאנו מביתנו למלאכתנו, ושם עשינו עד יום הששי כשעה לפני שקיעת החמה. משכורת אבי בעד עבודתו זו היתה שמונה רובל

לחודש; ואחרי נכיון ששה רובל בעד שכר דירתנו, נשארו לנו רק שני רובלים; ובחודש הראשון לא נתן לנו דודי מאומה, כי בחודש העבר לא שלמנו את שכר דירתנו. הננו עובדים עבודת פרך. וכביתנו אין לחם.

יא. הנס של אליהו הנביא

פעם בעלותי על משכבי בבית חבוט ארג־הצמר, אחרי שקראתי קריאת שמע שעל המטה בכוונה לא יכולתי להרדם, כי קיבתי הזכירתני שזה ימים אחדים לא בא לחם אל פי והרעב הציק לי—כל כלכלתנו עתה רק ירקות ומין מרק ירוק אשר לא יטעם לחכי. התהפכתי מצד אל צד עד כי שנה נפלה עלי; אולם שנתי לא ארכה; קיבתי לא נתנה לי מנוחה; ואיקץ בטרם האיר הבוקר, ואגמור בדעתי לקום ולשבת על יד אבי; הלא הוא יושב כל הלילה יחידי. החילותי ללבוש את בגדי, והנה, לתמהוני הגדול, עיני רואות חצי ככר לחם. השתוממתי למראה עיני; האין זה חלום? חפץ אני להווכח אם לחם לפני, רוצה אני לנגוע בו ולמששו אולם כרגע נזכרתי, כי לא נטלתי עדין את ידי; נטלתי את ידי במהירות, ובברכי על נטילת ידים, כבר היה הלחם בידי. ראיתי כי חצי ככר לחם הוא ממש. אך מאין בא הלחם? ואזכור את הספור בתנ"ך: כאשר נסתר אליהו הנביא בנחל אשר על פני הירדן, היו עורבים מביאים לו לחם ובשר בבוקר ובערב. אנכי קופץ ורץ אל אבי לשאול אותו פשר דבר ומצאתיו יושב ומתנמנם. אף שידעתי יפה, כי אסור להעיר אבא, כי עובר אני נגד מצות „כבוד אב", אך מנודל שמחתי והתפעלותי לא יכולתי לעצור את רגשותי, ומפי התמלטה הקריאה: „אבא, הנה לחם!" אבי פתח את עיניו והביט עלי בתמהון. שאלתי: „האם לא קרני הנס שקרה לאליהו הנביא?" — לא, בני, ענה אבי באנחה עמוקה — בימינו לא יקרו נסים כאלה. בלילה היה פה הדוד שמעון, ובטח הוא הביא את הלחם". הדוד שמעון הולך עתה לארץ ישראל ובא הנה לקחת את ברכת הפרידה מדודי העשיר. אנכי מביט על הלחם בתאווה עזה. חפץ אני לאכול, אך תפלתי מעכבת, ולהתפלל לא אוכל כי עוד לא עלה השחר. למען הסב את מחשבותי מן הלחם שאלתי את אבי: „מדוע לא יקרו נסים בימינו?"—יען כי חוטאים אנחנו ענה אבי. — „במה אנחנו חוטאים?" שאלתי בתמהון. „רב לך לשאול שאלות, לך הביתה עם הלחם", ענה אבי, וישאף מאבק הטבק.

בבואי הביתה מצאתי את אמי והנה היא ככר קמה משנתה. בשרתי לה את הבשורה הטובה, כי יש לי לחם. אמי לקחה את הלחם מידי, ושני רסיסי דמעות התגלגלו

מעיניה על פניה. העירותי את הילדים משנתם ועמדתי להתפלל תפלת שחרית. הילדים כבר אוכלים את הלחם, ואנכי הנני מתפלל; והתפלה ארכה היום בעיני; חפצתי לדלג על דפים אחדים; אולם שבתי ממחשבתי הרעה, בזכרי את דברי אבי, כי חוטאים אנחנו. אותה שעה בטוח הייתי, כי אליהו הנביא לא אמר מעולם לדלג בתפלתו, ולואת קרה לו נם.

יב. אבי הוא מורי

פעמים ילמדני אבי בתורה. לומדים אנחנו חומש עם רש"י של כל הסדרה, גם משלי ופרקי אבות; אוהב אנכי מאד את לימודו של אבא, כי ידע לבאר ולהסביר לי כל דבר. אנכי משנן את למודי, עד שוכרתי בעל פה הרבה פסוקים ממשלי ומאמרים מפרקי אבות. אחרי למדי ואחרי עזרי לאבי יוצא אני החוצה לשנן את לימודי ולהתענג על הדר הטבע. הנהר שוטף לאט; על שפת הנהר צומחים פרחים וגרגרים שונים; הארבה מקפץ ומדלג מפרח לפרח; הנמלות רצות ונושאות מכל הבא בידן; פרות ד' מטילות בגודל לבב; הדבורה אוספת את עסיס הפרחים; וגם אנכי בתוכם ארוץ יחף על הדשא הרך, ואודה לד' על כי נתן לנו את הקיץ, המחייה נפשות. פעמים אחדות ביום ארחץ את בשרי בנהר, אשר מימיו טהורים כברולח. לפעמים אדיג דגים בחכה; וכאשר יגמלו הגרגרים אוכלם לשובע. פעמים רבות הלכתי עם אחיותי היערה ללקוט פטריות וגרגרים שחורים; ובשובי הביתה, היו שפתי שחורות ושני קהות, עד כי לא יכולתי לאכול לחם. אחרי כן באו הימים, אשר האגוזים גמלו, הרחק מביתנו הר גבוה על שפת הנהר. ועל ההר הזה הרבה עצי אגוזים. אנכי אעפיל לעלות אל ראש ההר. שם הסנאים קופצים מענף אל ענף ואוכלים אגוזים לשובע; וגם אני אלקוט תרמיל מלא אגוזים, ואלך הביתה שמח וטוב לב.

יג. כתיבתי על החול. גנבתי ניר ונענשתי בשבטים

מאחי מרדכי, הלומד במינסק, קבלנו מכתב, שלוח בידי חנוני מעיר דולהינוב. המכתב עברית, ואבי תרגמו יהודית לפני אמי. אמי שמעה ובכתה; קנאתי באחי על כתב ידו היפה; בקשתי את אבי לתת לי את המכתב. אבי עשה את בקשתי. אני מתבונן בו; אך לקרוא בו לא אוכל, כי עוד לא למדתי כתוב. בקשתי את אבי לקרוא עמדי את המכתב. אבי מלא את בקשתי; יצאתי החוצה, השתטחתי על שפת הנהר,

ובאצבעי העתקתי על החול את המכתב. כן עשיתי ימים אחדים, עד אשר ידעתי לכתוב את כל המכתב בעל פה.

עתה חשקה נפשי לכתוב על נייר; אך לצערי אין בביתנו לא נייר, לא קולמוס ולא דיו. החלטתי להכין לי דיו. שמתי בבקבוק קטן מעט פיח הארובה, יצקתי עליו מעט מים ובחשתי בו עד כי היה שחור כדיו ממש. גם נוצה הוצאתי מכנף אוז, ששמורה היתה בביתנו מכבר, ועשיתי לי ממנה קולמוס לכתוב. עתה אך דאגה אחת לי, איה אקח נייר? חפשתי בכל פינות הבית ולא מצאתי דבר; כמעט שנתיאשתי לבא אל מטרתי, אך פתאום נזכרתי, כי בבית דודי עומד ארון ספרים, ובכל ספר וספר שני דפים של נייר חלק, דף אחד בראש הספר ודף אחד בסופו. כלי לחשוב הרבה, רצתי אל בית דודי; באתי אל החדר, אשר שם ארון הספרים, קרעתי מספרים אחדים את הנייר החלק ושמתיו בכיסי. בשובי הביתה עשיתי לי מהגליונות מחברת, ואכתוב בה פסוקים ממשלי ומאמרים מפרקי אבות. עתה נוכחתי, כי הדיו איננו דיו ממש, כי אחרי יבשו, הכתב אינו שחור כי אם צהוב, וקשה לי לקרוא; בכל זאת כתבתי בימים אחדים את כל המחברת, ואלך עוד הפעם אל בית דודי לקחת את הנייר החלק. לאסוני הגדול נתפשתי הפעם בידי דודי בשעת קריעה את הדפים. דודי מלא חמה, הסיר את חגורו, הניחני על ברכיו, וילקני מקות רבות, ויקרא אחרי: „גנב" ועוד שמות של גנאי, וישליכני החוצה.

מוכה ונכלם הלכתי אל שפת הנהר; בין השיחים שכבתי על הארץ, ואבך מרה, כי זאת היא הפעם הראשונה בחיי, אשר לקיתי מלקות. בשרי כאש צרבת, ולבי הולם מכאב וכעס. מה מאד חרה אפי בדודי על אשר הכני ויקראני גנב. הלא הדפים האלה מיותרים הם בספריו. הוא ודאי חשב, כי את הנייר לקחתי לשחק בו, ואיננו יודע, כי חפץ אני לכתוב; ולאבי אין כסף לקנות נייר. הלא אנכי ואבי עובדים עבודת פרך ובכל זאת אין לנו די פרנסתנו, את משכורתנו יקח דודי בעד שכר דירתנו. זמן רב שכבתי בין השיחים וחשבתי מחשבות שונות, איך לנקום את נקמתי מדודי. אמרתי ועשיתי: כאשר נסע דודי העירה, באתי חרש אל ביתו, ובחמת רוחי קרעתי את כל הדפים החלקים מכל ספריו.

אחרי ימים אחדים נתן לי אבי בקבוק קטן דיו והרבה גליונות גדולים של נייר לבן; ובהביטו בי אמר: „הא לך נייר דיו וכתוב כאוות נפשך". לי נראה, כי הוא חפץ לאמר לי עוד דבר־מה; ואחשוב, כי ודאי נודע לו דבר גנבתי את הנייר, כבשתי את עיני בקרקע; אך לשמחתי אבי פנה לו וילך. למחרת, בשבתנו ללמוד,

אמר לי אבי: „התדע, בני, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה? טוב ללמוד ולדעת את התורה; אך טוב ויפה ממנו לקיים מה שכתוב בה. אנו חייבים להתרגל בזה מימי ילדותנו. למשל, התורה צותה שתי פעמים „לא תגנוב", ועל הילד לדעת, כי אסור לגנוב אפילו כפתור או פסת ניר. המלה „ניר" דקדה בלבי כמדקרות חרב. עתה ברור לי, כי יודע הוא את אשר עשיתי, ועיני מלאו דמעות. אבי הפסיק בדבורו, ויחל ללמוד.

יד. ספורים מלבבים אותי

החורף בא. השנה ברוכה היא בכל מיני תבואה. אכרים באים אל הטחנה, ונוסעים ביום השוק העירה: והם קונים בביתנו יין שרף ודגים מלוחים. הם אוכלים ושותים בביתנו, ומעשנים את מקטרותיהם. עתה יש לנו תמיד לחם לאכול די שבענו, ולפעמים גם בשר, הייט, לא בשר ממש, כי אם טחול, ריאה או כבד.

ללמוד ביום אי אפשר, כי ביתנו מלא אכרים כל היום. יש לי די זמן להיות בחוץ, ולעשות משלג גלמים שונים. זמן למודנו הוא בערב בשעה מאוחרת. הבית מלא עשן הטבק, וריחות חריפים של יין שרף, דגים מלוחים, השמים מחנק. אנחנו לומדים בתלמוד על דבר „שור שנגח את הפרה". הלימוד אינו מענין אותי, והשנה תוקפת אותי, ואחשוב בלבי: „למה לי הלימוד הזה? מה ענין שוורים ופרות אצל עניים כמונו שאין לנו אפילו עז?

בעינים כלות אחכה לליל שבת. אחרי סעודת הערב יבוא אלינו מיכאל הטוחן עם אשתו. כולם אוכלים פול וקטניות, ואבי מספר ספורים ימים. אנכי עולה על התנור, משתרע שם ברחבה, מביט על הנרות, אשר אורם מטפטף ודועך לאט לאט עד כי יכבו לגמרי. בבית חושך; ואנכי מקשיב בשים לב אל ספורי אבי. הוא מספר על דבר נוסעים באניה בים, „וד' השיל רוח סערה בים; האניה נשברה לרסיסים, והנוסעים נצלו על פי נס, כי כולם בטחו בד' בכל לבבם". הספור יעורר בי תשוקה עזה לראות את הים. אבותיו ראו את הים בצאתם ממצרים; אולם אנכי מתי אוכל לראות את הים? והנה התחיל אבי לספר על דבר גזרת השמד, איך נהרגו אחינו בני ישראל על קידוש השם. ביסורים קשים היו מענים את נפשם; ובעודם בחיים היו הגויים משליכים אותם אל מדורת האש, והם היו צועקים תוך האש „שמע ישראל" עד שיצאה נשמתם. עיני פקוחות לרווחה. דומה לי אני רואה את הבוערים באש. לבי מתכווץ מכאב; הנני בוכה וחושב בלבי: היכולתי גם אני לעמוד בנסיון כזה? לפעמים אבי

מספר על דבר נסיעותיו למרחקים, לרוסיה הדרומית, בהיותו מנהל בעסקי העצים של גביר אחד: כי שם במרחקים אחינו בני ישראל מוצאים את פרנסתם בריוח; ואני חושב: „מדוע שב משם לרעוב פה ללחם? כאשר אגדל, אסע שמה, וגם אני אמצא די פרנסה, ואז יהיה לי תמיד לחם לאכול ובגד ללבוש".

בכלות אבי לספר את ספוריו, הייתי חוזר עליהם עד שתרדמה היתה נופלת עלי וכל הלילה יפקדוני חלומות שונים. לפעמים הייתי מקיץ משנתי מקול אבי, הקם בלילה ועומד בחושך אצל התנור, וקורא תהלים בלחש. רק לפעמים רחוקות הוא מרים מעט את קולו במתיקות ותחנונים. קולו נוגע אל לבי ודמעות חונקות את גרוני.

ככה עבר החורף. בימי הקיץ עבדנו בבית חבוט ארג הצמר כדאשקתד. פעמים ביום אנחנו לומדים; שעות הפנאי עוברות עלי בקריאת ספורים בלשון היהודית. את הספורים הייתי לוקח אצל המלומדות בבנות דודי שהרבה ספרי ספורים היו לה. הנני שוכב תחת אילן לא הרחק מן המחנה, וקורא על נסים ונפלאות שנעשו על ידי צדיקים; על אשמדי ולילית וכל כת דלהון; על גן עדן וגיהנם, על מתים וגלגולים, ועוד דברים כאלה. הנני קורא עד שראשי עלי בגלגל. מחשבות שונות מתרוצצות במוחי, ודמיוני מרחף בעולמות עליונים בלי מעצור. הנני מביט השמימה וארא שם שערי גן עדן ופתחי גיהנם, ובהמית אפני הרחים אשמע את קול תרועת השדים המרקדים שם. כה הנני מרחף בעולם התוהו עד כי אישן. בקומי, ארחץ את בשרי במי הנהר, אלקוט גרגרים ואוכל, ואדיג דגים בחכה.

טו. דודי לאטע העור הוא מורי. התחלתי ללמוד „בזהר"

לימות החורף הבא לקח דודי העשיר את דודי לאטע העור למלמד לבניו. דודי לאטע הוא בעל אחות דודי ואמי. מפורסם היה דודי בכל הסביבה כמופלג בתורה, ירא שמים וחכם גדול. עוד בהיותו צעיר לימים חלה במחלת העינים. רופאי המקום לא מצאו תרופה למחלתו ויסע לקניגסברג. אמרו לו שם המומחים הגדולים, כי עומד הוא להתעור. בשמעו דברים אלה יוצאים מפי הפרופיסורים החל לדאוג לאחריתו והתכונן לעתידו. התחיל לשנן על פה הרבה פרקי משנה ועוד דברים נחוצים, אשר בלעדיהם אי־אפשר לאדם מישראל להתקיים. העדים הקרובות בקשוהו שיעבור לגור אצלן, ואנשי העיר יכלכלוהו בריוח ובכבוד גדול; אך הוא מאן בזה, כי שנא היה מתנת בשר ודם. וביחוד לא יכול היה לעקור את דירתו מן הכפר כי אהב מאד את חיי הכפר. ביתו בכפר קאשצנביץ, בית קטן בקצה הכפר סמוך ליער. לפעמים

מתכנסים אליו תלמידים אחדים מילדי היהודים היושבים בכפרים הסמוכים; אולם עיקר פרנסתו באה מידי דודתי, היא אשתו. עסוקה היתה בסריגת פוזמקאות ומריטת נוצות בעד בתי האצילים של האחוזות הקרובות. האצילים היו משלמים לה ביד רחבה, בהחשיבם את בעלה הצדיק הגדול העור. בבית דודי היו מתאכסנים תמיד אורחים נכבדים, כי ביתו עמד על דרך המלך על יד תחנת הדואר, מקום רבים העובדים ושבים. כל רב או גביר או למדן בעברו דרך קאשצינביץ חשב לחובה לו לבקר את הזקן הנכבד הזה. גם אבי אהב לבקרו לעתים תכופות. מרחק של פרסאות אחדות מביתנו לביתו, וכשהיה אבי הולך לשם הייתי נלוה אליו. בימי הקיץ מוצאים היינו את הדוד על פי רוב בחוץ. עומד הוא או יושב תחת אילן ולומד דבר מה על פה. הוא היה שמח על בקורינו; כל פעם שהיינו באים אליו היה בוחן אותי בלמודי והיה משבח אותי בפני כי נער טוב אני.

בבוא דודי העור לבית דודי העשיר ללמד את בניו, הביע לאבי את חפצו ללמד אותי גמרא בלי תשלום שכר. אולם בהיותו עסוק עם תלמידיו כל היום וכל הערב יכול היה ללמד אותי רק לפני אור הבוקר. הורי מעירים אותי משנתי המתוקה ללכת בלילות קרים ללמוד תורה. כבואי אל החדר מצאתי תמיד את דודי העור עומד בחושך אצל התנור וחוזר על פרקי משנה על פה. הוא היה פוגש אותי בחבה יתירה, יבקשני להדליק את מנורת השמן, יקראני לגשת אליו אל התנור להתחמם מעט; הוא היה צובט את לחיי בחבה ולוטף את סנטרי, בשאלו אותי על דבר סוגית הגמרא, אשר למדנו אתמול. אחר כך הנני יושבים ללמוד את מסכת ביצה, כי מסכת זו ידע על פה. אנחנו לומדים שעות אחדות רצופות. לפעמים לא היה משגיח בסוגיה שעמדנו בה והיה עובר לסוגיה אחרת. הוא מבאר ומסביר לי כל עניין ועניין על בוריו ומלמדני להבין שיעור גמרא בלי עזרת מלמד.

אחרי למוד הגמרא היה עלי לקרוא לפניו בספר הזוהר. הנני קורא, והוא מתקן את השבושים בקריאתי, כי לשון הזוהר קשה לי, ואינני יודע מה שאני קורא. דודי אמר לי, כי הזוהר הוא ספר קבלה, והקריאה בו בלבד אף ללא פירוש המלים סגולה היא לנשמה. אני קורא, פסוק אחר פסוק, והוא ישנן אחרי כל מלה ומלה; יתנענע הנה והנה; יקמט את מצחו הגדול, ועיניו העורות מתרוצצות בחוריהן עד כי נראה רק הלובן שבעין. המראה הזה היה מפיל עלי אימה. לפעמים יפסיקני מקריאתי, ומתחיל לחזור על הענין ולבאר לו לעצמו את כל מה שקראתי. מלים אחדות מדבורו נקלטו במוחי, ונשתיירו בזכרוני. לפעמים היה מבאר לי גם איזה

עניין קל. מיום ליום נעשתה הקריאה קלה עלי, ומעט מעט החילותי להבין גם את סרוש המלות.

הנני לומר: „ויי להדוא בר נש דאמר דהא אורייתא אתא לאחזא ספורי בעלמא". ודודי מבאר לי, כי כל התורה במצוותיה וספוריה כוללת כוונות עליונות ומחשבות נסתרות, והן הן סתרי התורה או נשמת התורה. אני שומע, וחפצי יתעורר בי לדעת את סתרי התורה; אך דודי אמר לי, כי סתרי התורה יתגלו רק לצנועים; רצוני מתגבר בי לזכות להתגלות כזו.

טז. הנהר הציף את ביתנו

שלג רב ירד יום יום אותו חורף וכסה את העולם במכסה עב וקר. חמשה ירחים גבר הקור על הארץ. קרח עבה כעבי אמה כסה את פני הנהר. בחודש ניסן הוצאה פתאום החמה מנרתיקה, וימס השלג. מכל העברים מסביב התפרצו נחלי מים; ובנפלם אל הנהר ויצר להם המקום ויתפרצו מגדותיהם ויאמרו לעקור ולהרוס כל מה שעמד בדרכם. את הקרח העב בקעו, והאילנות על שפת הנהר עקרו משרשם.

דודי זנבל, בני ביתו ובני משפחתו עומדים לא הרחק משפת הנהר, נבהלים ורועדים ומביטים על המראה הנורא הזה. המים רצים בהמיה; הגלים מתרוממים הרים־הרים ומתגלגלים בשאון; גזרי קרח גדולים אצים רצים, מטפסים זה על זה ודוחפים זה את זה עד אשר באים אל הגשר אשר על פני הנהר אצל המחנה, מתדפקים בעמודים, אשר הגשר עליהם נשען. האדמה רעשה מסביב, העמודים שנשברו לשבבים ומהגשר הארוך נשארו רק קורות נפרדות צפות על פני המים ואחרי רגעים אחדים נעלמו גם הן מן העין. פני כל העומדים חורו מסיד. דודי יפחד פן תהרס המחנה, ואבי חושש לביתנו, כי בחזקת סכנה הוא: הבית עומד על שפת הנהר. והמים הנה נסו אל השפה ההוא; אולם השפה גבוהה היא. ותסגור את הדרך בעד המים; הגלים נערמו במקום הזה וישימו את הנהר כמרקחה, ויחלו להשתער על שפת הנהר; נחבטים ומתדפקים ושוב נרתעים אחורנית, שוב מתגוללים בשצף־קצף אל השפה; יהמו יחמרו, ומתפרצים לחתור תחת ביתנו. גושי עפר נופלים המימה זה אחר זה, והחלל מתחת ביתנו הולך הלוך וגדול מרגע לרגע. כלי ביתנו כבר הוצאו החוצה הרחק מן הנהר; ואנחנו עומדים מוכי־תמהון מחרישים ומשתאים. והנה נבקע גוש עפר גדול ונקרע מן השפה, ויפל בשאון המימה. חצי ביתנו נשאר תלוי באויר. גושי העפר החלו לנפול זה אחר זה, ביתנו לא יכול לעמוד עוד,

צנח מעל השפה כולו כמו שהוא על דלתותיו וחלונותיו ועל ארובת עשנו ויצף על פני המים.

אנכי עומד ומתבונן בביתנו, הצף על פני המים, ואזכור את תבת נח בימי המבול; ולבי נוקפי: אולי חוטאים אנחנו ככני דור המבול.

יז. בשנת האחת עשרה החילותי לאכול „ימים"

הזהרו בבני העניים שמהם תצא תורה (נדרים פ"א)

ככה נשארנו בלי כפת גג על ראשינו סמוך לחג הפסח. רחם עלינו דודנו והכניסנו אל ביתו לימי החג. אולם אך עברו ימי החג ואבי יצא אל אחד הכפרים הסמוכים, אל הכפר מאליסקה, לשכור דירה.

פעם בימי החג שמעתי את שיחת אבותי עלי ודברי אבי כי החליט להוליכני לעיר קורניץ ללמוד שם תורה. „הלא מלאו לנער עשר שנים, ומה „תכלית" לו בכפר? בקורניץ אשכור מלמד טוב, וד' יעזרני לשלם שכר למוד בעדו; והוא יאכל שם „ימים". לא ידעתי מה פירושה של „אכילת ימים" זו, ושאלתי את אבי על כך. אבי באר לי, כי בני העניים החפצים ללמוד תורה, יוצאים אל אחת הערים ולומדים שם, ובני העיר מכלכלים אותם. כל יום מימי השבוע הנער מסב על שלחנו של אחד התושבים היהודים, הינו, כי לכל אחד מהלומדים ישנם שבעה בתים, אשר בהם ימצא את ארוחתו יום אחד בשבוע כל ימות השנה.

למחרת החג יצאנו אני ואבי ברגל לעיר קורניץ, הרחוקה מביתנו כעשרים פרסא. אבי שכר למעני את המלמד יהושע, הוא בן דודי לאטע העור, הנמנה בין המלמדים המשובחים שבעיר. שמונה רובל ל„זמן" הוא שכר הלמוד שקצב אבי לבן דודי בעד עבודתו זו. מלבד הלמוד היה עוד על מלמדי למצוא בעדי כל „הימים". את דירתי קבעתי בבית קרובי, הוא מלמדי. לפני הפרדו ממני נתן לי אבי פרוטות אחדות „דמי פרידה", נשקני וברכני. אבי שב אותו יום אל ביתו ואני בכיתי כל היום...

כעבר ימים אחדים לימי שבתי בקורניץ אמר לי רבי, כי חמשה „ימים" יש לו בשבילי, רק יום השבת ויום הראשון עדיין חסרים, ועד שאמצאם אהיה מאוכלי שלחנו. בת רבי הלכה עמי בפעם הראשונה להראות לי את בית „יומי". נגשנו אל בית יפה. בת רבי אומרת, כי בבית הזה דר אחד מקרובינו, איש אמיד. כשקרבנו אל הבית הלכה לה בת הרבי מיד הביתה, ואני עמדתי זמן רב על יד הבית כולי מלא בושה

ואיני מעז לפתוח את הדלת. אוסף אני שארית כחותי ופותח את הדלת, אומר „צפרא טבא"; נשארתי עומד על מקומי אצל הדלת נכלם ונדכה, ועיני מלאו דמעות. על קצה השלחן הגישו לי לאכול; ובני הגביר פותחים היו לרגעים את דלת חדרם, מסתכלים בי, פורצים בצחוק ושבים אל חדרם. המאכל ישים מחנק לי. זכרתי את בית אבי בנעגועים, כובש אני את דמעותי שלא תתפרצנה. ארבעת הימים האחרים היו בבתי עניים. בבתים ההם הרגשתי יתר חם ויתר ידידות מאשר בבית הגביר קרובי אף אם לא היו אלה מבני משפחתנו. הילדים לא ילעגו לי, ואיננו סועד יחידי אלא מסב עם כל בני המשפחה.

יח. רישה האופה כעכין וחנה'לה שכנתה

ביום הששי, בשובי בבוקר מארוחתי, פגשתני בדרך אשה כפופה עם שני סלים כעכין בידיה... היא שאלתני מי אני. ספרתי לה, כי באתי מן הכפר ללמוד פה, וכי מלמדי הוא יהושע. התאכל „ימים"? שאלה האישה. בשמעה, כי „אוכל ימים" אני, שאלה, אם יש לי כל הימים. עניתי לה, כי „יום השבת" ו„יום הראשון" חסרים לי. — „אם כן — אמרה האשה—נלכה נא אל מלמדך. הלכנו יחדו. מלמדי ואשתו קבלו את האשה בחבה. אחרי דרישת שלום, אמרה האשה אל רבי: „הלא ידעת, כי בני שמעון יחיה, נסע למינסק ללמוד שם בישיבה; ואף שיודעת אני, תהלה לאל, לקדש ולהבדיל, בכל זאת חפצתי לשמוע קדוש והבדלה מפי גבר. היכול הנער הזה להוציא אותי ידי חובתי?"

כן, אמר מלמדי: אך ליתר שאת תאמרי גם את בלחש כל מלה ומלה.

— אם כן בא נא לביתי היום בערב — אמרה אלי האשה בחבה, ותלך.

אחרי לכתה נודע לי מפי קרובי כי היא בת טובים ועוד בהיותה אשה צעירה לימים מת עליה בעלה, יהודי תלמיד חכם. במותו היתה אלמנה אומללה, אם לשני ילדים, בן ובת, בלי מקור למחיתה ולמחית ילדיה. עמדה והיתה לאופה. בלילה היא עושה את מלאכת האפיה, ובבוקר השכם יוצאה וחזורת עם סחורתה על בתי העשירים להביא להם כעכין לפת שחרית ואת היום כלו היא עושה בשוק ומוכרת כעכין לאכרים, הבאים העירה.

בערב, בבואי אל בית האלמנה, מצאתי בבית נערה כבת שש עשרה יושבת אצל השלחן וקוראה בספר. באמרי: „שבתא טבא"! ענתה לי בחבה „שבתא טבא ושנה טובה". היא בקשתני לשבת. כשישבתי, שמה את עיניה בספר

ושוב שקעה בקריאתה. התבוננתי אל סביבתי ואשתומם על הנקיות השוררת בבית הקטן והשפל הזה: הקירות לבנים, על החלונות תלויים וילונות יפים, על השלחן מפה לבנה כשלג; בחמש מנורות מבריקות כזהב, דולקים חמשה נרות; החלות מכוסות במפה מרוקמת. ומה יפה היא נערה זו! מראה ותארה כאחת מבנות האצילים. על לחייה הלבנות והעגולות נראה אדם צח, ומקלעות ראשה היורדות על חזה מה יפות הנה; ועיניה השחורות נראו לי כרבדבניות.

והנה באה אמה ואמרה „שבתא טבא". לא האמנתי למראה עיני! לא זו היא רישה האופה כעכין, אשר ראיתי בבוקר. לבושה היא בגדים ישנים; אבל שלמים ונקיים הם. קומתה הזדקפה מעט, הקמטים על פניה כאלו נתמעטו; העינים, אשר ביום אספו נגהן, האירו עתה. רישה לקחה את ה„קרבן מנחה" ותחל לאמר בקול ובנגינה: „שלום עליכם, מלאכי השרת". גם אנכי אומר: „שלום עליכם": והנני מאמין בכל לבבי, כי לבית כזה בטח יבאו מלאכי השרת.

כאשר גמרנו אמירת „שלום עליכם", נפתחה דלת החדר השני, ואשה צעירה לימים באה. פניה לבנים ומלאים חן, לבושה בגדים יפים ועל ראשה מטפחת משי.

— „שבתא טבא!" חנה'לע—אמרה רישה אל הצעירה—הלא גם לך טוב לשמוע קדוש מפי גבר ולא מפי אשה.

— אמנם כן — ענתה חנה'לע, ותשם את מבטה בי.

ואני, הגבר בן עשר שנים וחצי, קדשתי על כוס יין צמוקים. הארכתי בקדוש והגיתי כל מלה ומלה בכוונה ובנגינה. רישה מקדשת אחרי בלחש, וחנה'לע והנערה עומדות ומקשיבות, ועונות אמן בקול רם. כבדוני לשבת על מקום בעל הבית, ורישה ישבה לימיני. אני מברך ברכת המוציא על שתי חלות גדולות, בוצע את החלה ונותן לנשים חתיכות חלה, כנהוג. אכלנו דגים, מרק, בשר ולפת. בשעת הסעודה רישה מזרזת אותי על האכילה, מעודדת אותי לבל אבוש, ואהיה כמו בבית אבי. היא שואלת אותי על הורי ובני ביתם; מספרת לי על בנה שמעון ששוכרת היתה למענו את המלמדים היותר טובים ועתה הלך למינסק ללמוד שם תורה.

אחרי הסעודה יצאה חנה'לע החוצה; ואנכי שאלתי את רישה, מי היא חנה'לע. רישה, ספרה לי כי חנה'לע באה לעירנו מעיר אחרת. בעלה יפה תואר ומושלם גדול הוא; ולבעל דוד עשיר באחת הערים הגדולות, שהישיבה

אסורה בהן ליהודים רק משום שדודו סוחר הוא ממדרגה הראשונה, לזאת נתנה לו רשות לגור שם. בעלה של הנחה תופש משרה בבית מסחר דוחי; לכן הרשו גם לו לשבת שם; אולם את אשתו אינו יכול להביא אתו לשם, כי השוטרים גרש יגרשוה. בעלה החליט להשאר שם כמה שנים ולאסוף מעט כסף די לפתוח חנות בעירנו. הוא בא לביתו רק אחת בשנה ועל חנה'לע לשבת פה בודדה וגלמודה. אמנם בעלה שולח לה כסף רב. והיא חיה כאחת האצילות; אך לא תוכל להתענג על כל המאכה, כי געגועים רבים לה על בעלה, וחייה אינם חיים.

ביום השבת למדתי על פה את ברכת ההבדלה; ובמוצאי שבת, אחרי תפלת ערבית, באתי לבית רישה להבדיל על הכוס בפעם הראשונה בחיי. הנערה אחזה בידה נר שעוה, ואני ברכתי ברכת ההבדלה בנגון עצוב כמו שנוהגים להבדיל.

אחרי ההבדלה אמרה אלי חנה'לע, כי מפי רישה נודע לה, שחסרים לי מזונותי ביום הראשון, לכן היא מבקשת אותי ביום זה להיות אורחה. כמה נעם עלי יום זה! עד הימים ההם לא אכלתי עוד מאכלים כאלה, שאכלתי על שלחן חנה'לה. לפת שחרית היא מגישה לפני כעכין או עוגות וחלב כאלו חולה הייתי חלילה. בצהרים לחם לבן, מרק ובשר, ולפעמים גם בשר תרנגלת, כמו בערב יום הכפורים, ומאכלים ממאכלים שונים, כמו במשתה חתונתו של איזה גביר; ולסעודת הערב חמאה, גבינה וביצים. היא מסבה עמי תמיד בסעודה, ומה נעים לשבת אתה אצל השלחן: בגדיה לבנים ונקיים, ידיה רכות ולבנות, אצבעותיה ארוכות ויפות וצפרניה מבריקות, ועל כלם מדברה הנאוה הלוקח את הלב.

יט. גלות אמי וחן השבועות

כמה ארוכים הם הימים בקורניץ! כל היום עלי לשבת כלוא בבית. הבית צר והחום גדול. התלמידים לומדים בקול רם, וילדי מלמדי בוכים וצועקים כל היום. כמעט שנתבלבלה עלי דעתי מן השאון הנורא. עיקר למודנו הוא גמרא. לרב התלמידים קשה הוא הלמוד הזה ועל המלמד לחזור כמה וכמה פעמים על כל ענין וענין, אשר כבר ידעתיו על בוריו, ואינו מענין אותי יותר.

תחת להקשיב אל דברי רבי, הנני מסתכל דרך החלון אל השמים הבהירים. זכרתי את מאליסקע עם נהרה היפה וההר הגבוה. מי יתן לי אבר כיונה לעוף שמה ולרחוץ את בשרי במי הנהר. ללקוט שם גרגרים ואגוזים, לדוג דגים, לשכב בירק

דשא תחת כפת השמים, ולקרא ספורים יפים, המושכים את הלב, כאשר הסכנתי. כחלום עפו אלו הימים הטובים, ימי אור וחופש; ועתה אסור הנני כצפור בכלוב.

אך נחמה אחת מנחמתני והיא התקוה הנעימה לנסוע אל בית אבי לחוג את חג השבועות. בכליון עינים חכיתי ליום זה. את הרגעים ספרתי עד שבא היום המאושר ההוא. אכר אחד מכפרנו, שבא העירה ליום השוק, נכנס אל בית מלמדי ויבשרני את הבשורה הטובה, כי יקחני אל בית אבי. הנסיעה בעגלת האכר הביאה לי ענג רב. השמים פרושים לפני ביריעות תכלתם: שמש צח ואדום יורד אל פאתי מערב; האדמה כמו תנוח תחת מכסה ירקרק; ריח השדה כריח גן עדן; ומבין העפאים צפרי כנף במקהלה משבחות בשירה את יוצר הכל; וגם אני מתפלל תפלת מנחה בלב תמים.

באתי אל בית אבי, אל הבית החדש שלנו אשר בכפר לאצביץ. הכפר הוא רחוב אחד ארוך ששתי שורות בתי עץ קטנים ושפלים משני צדיה. באמצע הכפר עומד הבית הקטן, אשר חכר אבי אצל אכר אחד. אבי עובד כל ימי השבוע בבית חבוט ארג־הצמר של דודי העשיר במאליסקע, ורק ליום השבת הוא שב לביתנו. אמי מוכרת מעט יין שרף, וגן גדול לה עם כל מיני ירקות, גם עז קנינו. בכלל הוטב מצבנו לולא האכרים שממררים היו את חיי אמי.

אמי קבלתני בחבה וברוך. לפנות ערב הסיקה את התנור והכינה בצק מתפוחי אדמה מרוחים לעשות מהם חמיטות כאשר אהבתי. והנה אכר שכור נכנס הביתה, ויבקש למכור לו יין שרף. אמי מאנה לתת לו, באמרה, כי כבר שתה לרויה במקום אחר: מוטב לו שילך הביתה וישכב לישון. האכר נתמלא על אמי חמה מהר ונגש אל התנור, חטף את סיר הבצק והסך אותו על ראש אמי, לקח את הדלי שעמד על יד התנור ושפך אותו אל התנור הבוערת. עשן מעורב באפר מלא את הבית. הילדים הרימו את קולם בבכי: והשכור השליכנו החוצה אחד אחד בחרפות ובצעקות: „אין לנו תפץ ביהודים האחורים?“ אמי מהרה לרוץ אל בית האכר, בעל ביתנו לקרוא לעזרה. בא האכר, אשתו ובנו, הוציאוהו מן הבית הוליכוהו אל ביתו.

אמי ספרה לי, כי צרות כאלה היא סובלת לעתים תכופות. „אך מה נוכל לעשות?“ — הוסיפה אמי באנחה—הלא אנחנו היהודים הגנו בגלות, ועלינו לקבל את היסורים באהבה, כי כן הוא רצון ד'. כואב הנני מתבונן בפני אמי ומחשבה עוברת במוחי. „מדוע עליך, אמי האומללה, נפל הגורל לסבול את הגלות יותר מכל הנשים?“

ואף על פי כן הננו חוגגים את חג השבועות כהלכה. אמי מנעה ימים רבים מתת לילדיה מעט חלב להלבין את המרק: כן צברה לאט את מאכלי החלב בשביל החג; את החמאה והגבינה לעשות לביכות. גם חלות יפות אפתה, ודגים קטנים צלוים בחמאה הכינה.

בערב שבועות הלכתי עם אחי ואחיותי אל היער לכרות בו ענפי עץ וללקוט עשבים ופרחים לקשט בהם את ביתנו בירקות, כנהוג בישראל. בדרך פגשנו בנערי האכרים, רועי הצאן. הם שמו בנו הכלבים, קפלו בידיהם את כנפי כתנותיהם ויקראו אחרינו: „יהודים ארורים ומצורעים, אוני־חזיר!". עמדתי־רגע על מקומי בדברים רכים עלה בידי לפיים את הכלבים; אך אל הנערים לא שמתי לב, כי הלא אמרה, כי בגלות אנחנו ועלינו לסבול.

שבנו לביתנו עמוסים ענפים רבים ועשבים ופרחים שונים. את רצפת הבית הצענו דשאים ועל הקירות תלינו את הענפים ואת הפרחים. נפשי חשקה לעשות צפרים. בקשתי את אמי לתת לי את הביצים, אשר הכינה לשום בלביבות. בכל ביצה וביצה נקבתי בזהירות נקבים קטנים, אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ונפחתי בנקב העליון עד כי יצאו החלבון והחלמון דרך הנקב מלמטה, והקליפה נשארה שלמה. מהקליפות עשיתי את הצפרים. מחמר עשיתי את החרטום, ומנוצות את הכנפים ואת הזנב, ובפיח העשן צבעתי מקומות אחדים על גופן, ותהיינה בעיני כצפרים ממש. תליתי אותן על הענפים. עמדתי והתענגתי על מעשי ידי, על התפאורה הנעימה, אשר עשיתי לכבוד החג הקדוש הזה.

לפנות ערב בא אבי הביתה. כל הלילה הראשון של החג ישבנו וקראנו „תקון שבועות", וכעלות השחר הלכנו למאליסקה להתפלל בצבור בבית דודי. כל היהודים, הגרים בסביבה לא הרחק מתחום שבת, נאספו. אבי היה החזן; ומה נעימה היתה נגינתו וקריאתו „אקדמות". הנגינה הזאת, הערבת של עליצות ועצבות כאחד משיבה תמיד את נפשי ומעוררת בי איזה רוח נעלה. עוד מעט והתחילו לקרא בתורה על דבר קבלת התורה. כל הנאספים עומדים ושומעים את „עשרת הדברות". ועל לבי עולה מחשבה, כי הלא דברים אלה שמעו אבותינו מפי ד'! והנגי מצייר לפני את הרעמים הנוראים, אשר הד קולם נפץ על פני המדבר, ואת אלפי הברקים, אשר סמאו את העינים; והר סיני עטוף בענן כבד כמו בטלית, ונע ינוע כלולב; וקול ד' נשמע: „אנכי ד' אלהיך". לבי מתמלא גאון, בחשבי: מי מכל העמים זכה כמונו לשמוע קול ד' מדבר"? שקוע במחשבותי אלה, לא הרגשתי

כי התחילו כבר להתפלל תפלת מוסף; ובהגיעי אל „ומפני חטאנו", הנני מזכיר עתה את חטאי, כי מחשבות זרות בלבלו את מחי. הנה כמו חי עומד לפני הערל השכור ושופך את סיר הבצק על ראש אמי ומשליכנו החוצה. בדמעות עלי עיני הנני מתחנן ומתפלל: „ונפוצותינו כנם מירכתי ארץ, והביאנו לציון עירך ברנה"...

כי. חג הפסח בכפר

כל ימי הקיץ וימי החורף הבא למדתי בקורניץ. לימי חג הפסח באתי אל בית אבי ללאצביץ. כל הכפר נראה כבצה גדולה. החצרות מלאות רפש וצבל מכל ימות החורף. רק מקום אחד בכל הכפר היה, אשר שם שרר נקיון. המקום הזה היה סביב ביתנו, כי לכבוד החג עמלו ויגעו כל בני הבית עד שעלתה בידם לנקות את החצר ולהרביצו בחול צהב, ובבית פנימה סידו את הקירות בסיד.

הנה בא ערב פסח. השלחן והספסלים משופשפים ומגועלים, נראים כחדשים; המנורות והמיחם מבריקים כזהב. אחרי חצות היום רחצו כל בני הבית את ראשיהם ופניהם, ואף שאין לנו בגדים חדשים, בכל זאת נראים כולנו כחוגגים. השלחן מכוסה מפה לבנה, המצות ושאר מכשירי הסדר מונחים על השלחן ובקבוק מיידבש עם הכוסות עומדים על ידו. אמי הדליקה את הנרות. האור, הנפוץ על פני כלנו, האיר גם את נשמותינו בנו. אנכי ואבי עמדנו להתפלל; ותפלת החג עם „ההלל הגדול" מעוררים עוד יותר רגשי קודש. בשעת הסדר אבי כבדני לתרגם ולבאר את ההגדה; והוא יספר משלים מהמגיד מדובנא. אחרי ברכת המזון אמרנו הלל בכוונה; לא פסחנו אף על פזמון אחד, כל פזמון ופזמון בנגונו המיוחד. אמי ישבה והביטה אלי באהבה רבה, ולפעמים שמה מבט כזה גם באבי. אחרי הפזמונים אמר לי אבי, כי אלך לישון, והוא התחיל לאמר שיר השירים בקול ובנגינה. אנכי אינני נשמע לאבי: נפשי חשקה לאמר שיר השירים בקול ונגינה כאבי, כי מה יכול להיות יותר נעים מהנגון הזה אם גם פרוש המלות אינו זר לך. בבוקר הלכנו למאליסקה להתפלל. מה קשה היה ללכת בבצה העבה עד הברכים; אך איזה עונג יום טוב הוא אם תתפלל בלא מנין? אחרי סעודת הצהרים שכב אבי לנוח, ואמי נתנה לכל אחד מאתנו מעט אגוזים. יצאנו החוצה לשחק בהם. באמצע המשחק יצא אבי, אל החצר ויאמר אלי בחבה: „בא נא, בני, הביתה, ונלמד שיר השירים".

על השלחן עומד מחם רותח. אמי יוצקת טה אל הכוסות ואבי מבאר לי, כי בשיר השירים ידובר על דבר חתן וכלה. החתן הוא הקדוש ברוך הוא והכלה

היא כנסת ישראל. וכי בספר הזה נבואות רבות לעתיד ולאחרית הימים. אבי מתחיל בנגינה עצובה: „ישקני מנשיקות פיהו, רבונו של עולם! אהבנו כבשנים קדמוניות... שחורה אני ונאוה... אם שחורה אני בעון העגל, הלא נאוה אני בקבלת התורה"... כל פסוק יחמם את לבבי וירומם את רוחי; והנני מקדים את אבי, ואומר: „כי הנה הסתו עבר... עת הזמיר הגיע"... ואבי מפרש לי בהתלהבות: „נבואה היא לעתיד, הגלות עברה חלפה, הגאולה באה, ובני ישראל אומרים שירה"... קולותנו מתערבים יחד; האמונה והבטחון מפכים מלב אבי ונכנסים ללבי הרך: לבותינו מתקרבים ונשמותינו נקשרות זו בזו. שני דורות של רגשות נפגשים ומתמזגים. כמוהו כמוני הננו עתה בעולם אחר... אמי יושבת על ידינו. את ראשה תמכה על ימינה; מבטת אלינו בגאון ואהבה, ופלגי דמעות נגרות מעיניה. מבעד לחלון חדרו קוי השמש האחרונים ויגיהו באורם את קדרות פני אבי ואמי.

אחרי תפלת המנחה אמר אבי אל אמי: „היודעת את, כי החלטתי להוליך את איסר לעיר מינסק מיד אחרי חג הפסח, אם ירצה השם? הלא מלאו לו אחת עשרה שנה, ומה תהיה תכליתו בקורניץ? שם, במינסק, ילמוד באחת הישיבות; ומרדכי יחיה, כאח גדול, ישגיח עליו ויעזור לו בלמודיו. „עיני אמי נזלו דמעות, ותחבקני ותשקני ותאמר: „כל יהודי חיב ללמוד תורה".

אנכי התענגתי מאד על הרעיון, כי לא אהיה עוד נער החדר; כי אם בחור הישיבה כאחד הבחורים הגדולים.

כב. בשנת השתים עשרה הייתי לבחור הישיבה במינסק

למחרת חג הפסח, קמנו אני ואבי ועמדנו בבקר השכם להתפלל, אמי אגדה אותה שעה בחבילה אחת שתי כתנות ושני זוגי פומקאות למעני, ובחבילה השניה מצות וביצים אחדות ומעט מלח. אכלנו את ארוחת הבוקר. בשעת ברכת המזון בכינו כלנו כמו בערב יום הכפורים אחרי סעודה המפסקת. אחרי הרבה ברכות, נשיקות ודמעות עזבנו את הבית ללכת למינסק, הרחוקה מאתנו מרחק של שמונים פרסאות.

ביום הרביעי לפנות ערב באנו אל בית דודי לייב, הגר בסדלנקע, כעשרים פרסאות מעיר מינסק. שם מצאנו את מרדכי הלומד במינסק והיה רגיל לבלות את ימי החג בבית דודי. דודי לייב הוא אחי אמי הצעיר. הוא איש אמיד. בית מלון גדול לו על דרך המלך, המובילה מעיר ווילנה לעיר מינסק. גם הרבה

שדות בר ועדר פרות לו. בנים אין לו, כי אם שתי בנות. הבכירה היא בבת חמש עשרה, ודודי חפץ לקחת את אחי מרדכי לחתן לבתו.

אבי שב לביתו; ומרדכי לקחני למינסק. הוא לומד באחת הישיבות הגדולות „בלומקעם קלוז". גם הוא אוכל „ימים"; אולם חי הוא ברוחה כאציל ממש, כי כסף נתן לו מבית דודי. אני לומד בישיבה של ר' איסר ומקום מלוני הוא על יד אחי בישיבתו. בכל יום אחרי ארוחת הבוקר הנני הולך אל הישיבה שלי לשבת שם כל היום. אצלנו לומדים כמאה וחמשים תלמידים גדולים וקטנים, ואני הקטן שבהם. מה קשה היה לי לשאת את שאון התלמידים הלומדים בקול. הלמוד כל היום בגמרא בלבל את מחי עד כי פעמים רבות ארע לי, שנתנמנמתי בשעת קריאה. עת הלמוד ארכה יותר מדי, והלמוד קשה לנער כמוני. בכל יום ויום ראש הישיבה מראה את שעור הגמרא, אשר עלינו להכין; ולמחרת כשתגיע שעת הלמוד יקום שקט בבית. ראש הישיבה יתיצב באמצע הבית אצל שלחן קטן, יקרא אליו את אחד התלמידים לאמר לפניו את שעור הגמרא. הבחור קורא וכל התלמידים מקשיבים. לפעמים ראש הישיבה שואל איזה קושיה ומתרץ, או מבאר איזה ענין קשה. אם הבחור איננו יודע את השעור ישבע חרפה. הכנת השעורים קשה עלי. אחי מסייע בידי רק לעתים רחוקות, ורק בלילה, ולפעמים גם אחרי חצות הלילה; כי בישיבתם נוהגים ללמוד גם בלילה. ואשמורות אשמורות נחלק הלילה בבית הישיבה אשר אחי לומד בו: אחד לומד עד חצות הלילה, ואחד לומד מחצות עד אור הבוקר. קוראים לזה „משמורים". וכאשר יגיע משמר אחי אחרי חצות הלילה, יעירני אחי משנתי, וילמוד עמי. תנומה תוקפת אותי: הנני גוהק ופוהק, ואזני אינן שומעות מה ששפתי ממללות, אחי מתרגז ומתקצף עלי. לפעמים יסטור את לחיי ואני לומד ובוכה, כאשה בהתפללה בספר התחינות.

כג. תלאות ימי מינסק

כל בני הישיבה מסובים על שלחנות אחדים ואוכלים „ימים". אולם לא כולם זכו לכל „הימים". אני הנני אחד המאושרים, כי כל שבעת „הימים" מוכנים לי, אך אינני שבע־רצון בהם, כי רובם של הבתים שאני סועד רחוקים מאד מהישיבה, וכמעט כולם בתי עשירים הם שמאכילים אותי בחדרי הבשול. אין לי במינסק אף „יום" אחד כ„ימים" הטובים אשר היו לי בקורניץ בבית רישה האופה בעכין וחנה־לע שכנתה.

„יום השבת" אכלתי בבית אחד אשר בקצה העיר, הרחק מהישיבה. פעם בשעת הסעודה השלישית, האריך מאד אדון הבית בזמירותיו: בין כה וכה כסו עננים את השמים. ברכנו ברכת המזון עם חשכה. קמתי מעל מושבי, עמדתי מחכה, אולי יבקשוני ללון פה; אולם לשוא. לולא בושתי, כי אז בקשתי להרשות לי ללון בביתם; אולם בישן אני מטבעי. אמרתי בשפה רפה „שבוע טוב" ויצאתי את הבית. בחוץ קבלוני מטר סוחף ועלטה כבדה. הברקים מאירים היו רגע, אחרי כל ברק ישתרר חשך עב ואיני רואה את הדרך ללכת; הרעמים מתגוללים ברקיע כאלפי גלגלים ומחרידים את נפשי. הנני רץ בשארית כחותי; ולתמהוני, אין קץ לדרכי. התבוננתי היטב וראיתי, כי אין בתים סביבי. הבינותי, כי תעיתי בחושך, ותחת ללכת העירה, יצאתי מן העיר, ופתאום נראה לי אור מרחוק. רצתי לשם ובאתי אל בית הנתיבות. שם מצאתי בית יהודי ונכנסתי אצלו, הפשיטו מעלי את בגדי הרטובים, סחטו אותם; נתנו לי כתנת ללבוש, השכיבוני במטה ונתנו לי תה לשתות. בבית הזה לנתי הלילה.

עוד מאורע אחד נשתמר בזכרוני מאותם הימים. „יום" אחד היה לי בבית עשיר אחד. ביתו של זה, שעמד באחוזתו של פריץ אחד, רחוק היה מרחובות העיר... בבואי אל האחוזה עלי לעבור כל החצר. בקצה החצר היה אסור בכבל כלב גדול כארי; ובראותו אותי היה קופץ כל פעם ממקומו כאלו חפץ היה לנתק את הכבל; עיניו בוערות באש זרה, נביחתו כנהמת ארי, ואני רועד כולי מאימה. פעם בבואי לאכול ארוחת הצהרים ראיתי והנה בחצר בגדים יקרים תלויים שורות שורות נגד השמש. עוטר אני בין שורות הבגדים, והנה לפתע פתאום הגיעה לאזני לחישת הכלב; וכהרף עין והנה שלח את שניו בבשר רגלי, הפילני ארצה ויסחבני. ברגע הראשון נאלמתי מפחד וכאב, וכשהחילותי לצעוק הייתי כבר ברחוב. הכלב שב אל החצר לשמור את טוב בעליו. לקול צעקתי נבהלו עוברי הרחוב הכניסוני אל אחד הבתים ויחבשו את רגלי. שבתי אל הישיבה רעב ובמכנסים קרועים. ימים אחדים חולה הייתי מרב פחד. אולם אל הבית ההוא לא הלכתי עוד לאכול, ויחסר לי יום אחד בשבוע. מרדכי אחי ספק לי מזונותי אותו יום.

כל הקיץ הזה עבר עלי ביגון ואנחה. הרבה פעמים בכיתי במסתרים, בזכרי את בית אבי, והתגעגעתי מאד על ימי ילדותי, כאשר הייתי חפשי כצפור; ומה גדלה שמחתי כאשר הגיע סוף הזמן ונסע לבית דודי לייב. שם הייתי בשדה כל היום, כי

זמן הקציר היה. הנני מביא מים קרים בשביל הקוצרים ועוזר בידיהם לאסוף את האלומות; ובשובי מן השדה, הנני יושב על עגלה טעונה תבואה.

בחול המועד סכות היה אחי מרדכי לחתן לבת דודי. מחותנו העשיר הלבישהו מחלצות, ובין לילה היה אחי לאיש אחר, כמו גאות לבש.

כדי בן שתים עשרה שנה הנני מוכרח לדאוג לי לעצמי

אחי מרדכי לומד עתה בעיר זאסלב, הסמוכה למינסק. מחותנו העשיר ישלם בעד דירתו ושלחנו בבית הרב, והרב ילמדהו גמרא ופוסקים. אותי הוליכוני למינסק ללמוד שם בישיבת ר' איסר. דודי תפר לי קפוטא חמה, קנה לי נעלים חדשות, נתן לי עשרים אגורות, וישב לביתו. נשארתי יחידי בעיר מינסק.

עתה תרגשתי, כי גלמוד אני, וכי עלי לדאוג לעצמי. ראשית, תפסתי מקום קבוע לשנה בבית הישיבה. ובהיותי אחד מן הראשונים ששבו אל הישיבה מיד אחרי החג, עלה בידי לתפוס את המקום היותר טוב, הספסל העומד אצל התנור. אחרי שהחזקתי בו בימים הראשונים מוחזק אני עליו כל הזמן, ואין רשות למי שהוא לטרדני ממקומי. גם מצע לשכיבה היה לי: דודי נתן לי לפני צאתו שק מלא חשש; מעילי החם היה לי לשמיכה. משתי היתה כהלכה; אולם מזונותי קשים היו לי. עוד בתחלת הזמן חסר היה לי יום אחד, והנה יצא אחד מנותני לחמי את העיר מינסק, ויחסר לי עוד יום אחד. שני הימים החסרים היו תכופים זה אחר זה. מלבד זאת מנהג היה במינסק, שבחורי הישיבה לא היו הולכים אל בתי מפרנסיהם לאכול את ארוחת הבוקר, כי אם נותנים היו בישיבה לכל אחד ואחד פרוסת לחם קבר. כל זמן שאחי מרדכי היה במינסק הייתי אוכל עמו את ארוחת הבוקר. שם בישיבת בלומקע, אינם חולקים לחם להבחורים, כי הם בעצמם קונים להם ומבית האשה העשירה, בעלת הישיבה, מביאים היו יום יום מרק גריסין בחלב, ונותנים לכל אחד ואחד. בזכות אחי הייתי נהנה גם אני, ולא היה עלי לקחת את הלחם בישיבה; אולם עתה מוכרח אני לדחוק את עצמי בין כל הבחורים לקבל את פרוסת הלחם. הבחורים דוחפים ודוחקים זה את זה וחוטפים את הלחם כזאבי ערב; ואנכי הקטן ביניהם והבישן בתוכם ובחלקי היה עולה החלק היותר גרוע. בכל זאת לא סבלתי רעב. אמנם לא נפלו לידי ההכנסות, אשר היו לשאר הבחורים: מתפלה בצבור בבית אבלים, וכדומה; כי אנכי לא הייתי עדיין בר מצוה; בכל זאת היה כסף מצוי אצלי תמיד, כי דודי לייב היה נותן לי בבואו למינסק חמש

עשרה או עשרים אגורות ואנכי ידעתי לחיות חיי צמצום. יודע אני כי היהודי צריך לאכל; אבל חלילה לו מהיות זולל. לשני ימים, החסרים לי, אני קונה לי שתי ליטדות לחם קבר, בפרוטה חתיכת דג־מלוח, וגבינה בפרוטה; לפעמים גם קשוא כבוש: וכאשר תתאוה נפשי, אקנה לי תפוח אדמה, צולה אותו ומכין לי סעודה כיד המלך.

לעתים קרובות מביאות נשים רחמניות בערב איזה מרק; והבחורים היו אוכלים אותו לתאבון; אולם אנכי לא ננעתי בו, כי תמיד נדמה לי שהמרק הזה נשאר מכל הקערות, אשר אכלו הילדים. בחלתי בו: הבחורים קראוני על כך „מפונק".

מלבד האכילה היה עלי לשלם שלש פרוטות בשבוע בבית המרחץ. באחד הימים עלה במחשבתי לצבור כסף די קנות לי סידור יפה. התחלתי מקמץ בצרכי אכילה: דג־מלוח וגבינה לא עלו יותר על שלחני והסתפקתי בפת לחם. ככה עלה בידי לאסוף חמש עשרה פרוטות. קניתי לי סידור קטן יפה עד מאד. כריכתו כולה תכלת, ועליה תרות באותיות זהב „סידור תפלה ורנה". הסידור הזה השביעני עונג רב.

לא עברו ימים רבים ונפשי חשקה לדעת קרא את הכתוב בשפת רוסיה. אחד הבחורים שידע את השפה הזאת, חפץ בשכר של עשר אגורות ללמדני לקרא. שוב התחלתי לצבור כסף, עד שאספתי את כל הכסף הדרוש. נתתי לו את הכסף, והוא נתן לי ספר קטן ישן וקרוע בשפת רוסיה, שכל מאמר ומאמר ממנו מתורגם היה לשפת יהודית. הוא למדני את ה„אז בוקי" זו הא"ב של הגוים. ימים אחדים עשיתי כלמודי אלה, ובלכתי ברחובות העיר, מרים הייתי כל פעם את ראשי וקורא את שלטי החנויות אף אם לא ידעתי עדיין את פרושם.

אכילתי ושנתי השביעו אותי רצון; אולם למודי גרמו לי צער. עומדים אנו בלמוד מסכת קדושין: דברים זרים לי וקשי ההבנה ועלי להכין את השעור יום יום. לפעמים אבקש את אחד הגדולים שבתלמידים לבאר לי ענין קשה; אולם לרב אתיגע בעצמי עד שאדע את השעור יפה. ומה גדולה היתה שמחתי, בקרא אותי ראש הישיבה לאמר את השעור, ואנכי ידעתי להשיב דבר על אפנו: מוכרח אני לעמוד על בהונות רגלי כדי להגיע אל השלחן הגבוה ממני שעליו מונחת הגמרא: נאון יתעורר כי בראותי, כי כל הבחורים מקשיבים לנער קטן כמוני.

כהי בלא מכנסים בחורף

בתר עניא אזלא עניותא (בבא קמא צ״ב)

החיים שוטפים אצלי בשטפם הרגיל. בשעה החמישית לפני אור הבוקר מעיר אותנו מנהל הישיבה משנתנו ללמוד עד תפלת שחרית. ואם הגך מתעצל

לקום, סחב יסחבך ממשכבך. כחמש עשרה שעה ביום אנו לומדים גמרא; אין אנו מתאוננים על הלמוד הרב, כי הרי חיב היהודי ללמוד תורה; למה נתנה לנו התורה, אם לא ללמוד אותה? בשעה התשיעית בערב, עם גמר הלמודים, בחורי הישיבה מתלקטים חבורות חבורות קטנות ומסיחים. הגדולים לבדם והקטנים לבדם. בין הקטנים מצטין אני בספורי הרבים, ששמעתי מפי אבי ואשר קראתי בספרים שונים בילדותי.

הרחיצה בבית המרחץ מדי שבוע בשבוע היתה לי לא רק דבר הכרחי בשביל הנקיון, אלא גם ענג ושעשועים: היא היתה מוציאה אותי לשעה קלה מסדר החיים הרגילים והקפואים. אל בית המרחץ נוהגים אנו ללכת ביום החמישי בערב אחרי הלמוד. הנני מכנס את כתנתי ואת הארבע כנפות, תולה אותם ליבשם, כדי שאוכל ללבשם בצאתי מבית המרחץ. רוחץ את גופי יפה יפה, עולה על האצטבה העליונה וחובט את בשרי בחבילת זמורות של עצי לבנה. בשעת הרחיצה הננו משוחחים בינינו על ענינים שונים, מספרים דברי בדיחה. ואמנם היה לנו בית המרחץ למשיב נפש; אך פעם קרני אסון בהיותי שמה. חבורת חילים נכנסה אל בית המרחץ בקול שאון והמולה, ויחלו ללגלג עלינו, חרפו אותנו חרופים גסים, קראו אחרינו בשמות של גנאי, התיזו עלינו מים קרים ורותחים. אחד ממנו נסה אמנם לבקשם לחדול; אך המה לא שמו לב לבקשתו ועוד הוסיפו להתקלס בנו. מעשיהם הרתיחו את דמי לבבנו מכעס וכאב; אך לא היה בידינו לעשות דבר: מצאנו שאין טוב לנו משתוק ומשאת את חרפתנו כי הלא יהודים אנחנו, ועלינו להרגיש את מרירותה של הגלות גם בבית המרחץ. אולם בראותנו, כי אין קץ למשובתם, החלטנו לעזוב את בית המרחץ. התחלנו להתלבש בחפזון. לבשתי את כתנתי, אשר עוד לא נתיבשה כראוי, ונכון אני ללבוש את מכנסי; והנה—אהה! אבדו המכנסים ואינם! הנני רץ הנה והנה, בוכה ומחפש, וגם חברי עזרו על ידי לחפש, אולם המכנסים אינם כאלו בלעה אותם האדמה. בטוח אני, כי מכנסי נגנבו בידי אחד החילים, שימכרם בעד צנצנת יין שרף, או יקרעם לסמרטוטים לעטוף את רגליו. נאלצתי לשוב אל הישיבה בלא מכנסים באחד מלילי החורף היותר קרים. כנפות קפוטתי מתבדרות והרוח הקר ידקור את בשרי כדקירות מחט. הנני רץ בכל מאמצי כחי, ואודה לד', כי האסון קרה בלילה, ואין איש רואה אותי בלי מכנסים. באתי אל הישיבה קפוא מקור, עיף ויגע. לאשרי קרה נס; לאחד הבחורים הגדולים היו מכנסים יתרים ישנים וקרועים. הוא נתנם לי. אחיתי מעט את הקרעים, ובמכנסים הארוכים והרחבים

הייתי לבוש עד שבא דודי לייב העירה. דודי קנה לי מכנסים חדשים, קראני „לא יצלח" ועוד שמות כאלו; נתן לי עשרים אגורות, ויסע לביתו.

כו. כלתה פרוטה מן הכיס

שוב הזהירו עלי השמים: עתה מכנסים חדשים לי, וגם די כסף לכל הצטרכותי. ולמען לא אחטא, חלילה, מרב טוב, פתח ד' את ארובות השמים להוריד שלג, ואת כל הרוחות הוציא מאוצרותיו, ויהיו לסערה אחת. הזקנים אומרים, כי אינם זוכרים סערות שלג כאלו. כל הדרכים כסו בהררי שלג, והקור גדול עד מאד. האכרים אינם יכולים לבא אל יום השוק העירה. גם הרכבות שבמסלות הברזל נעכבים בדרך. החנונים יושבים בחנויותיהם בלא פדיון; העניים נועים בבתיהם בקור וברעב. הכל צועקים, כי אמון נורא בא לבלבל את העולם: כי פגעה צרת רבים זו: זה כשלשה שבועות ודודי לייב לא בא העירה. ככר כלתה פרוטה מכיסי. שני ימים חסרים לי, וגם בארוחת הבוקר יום יום הנני אוכל רק פת לחם. פעם באכלי את פתי בצהרים, נשארה רק פרוסת לחם קטנה לסעודת הערב; ולמחרת גם חסר לי „יום". ועוד רע מזה, כי זה שני שבועות לא הייתי בבית המרחץ. ראשי עלי סחרחר מרב מחשבותי. מאין יבא עזרי? אחרי סעודתי זאת, לקחתי את הגמרא, פתחתיה; אך לא אוכל ללמוד בה: מוחי אינו קולט דבר, כי כל מחשבותי עסוקות בשאלה החמורה: „מה אוכל מחר?", ואיה אקח שכר בית המרחץ?".

בערב אחרי הלמוד, אכלתי את פרוסת לחמי האחרונה, שלא היה בה די שביעה, שכבתי רעב על משכבי: אך לישון לא אוכל. הרהורים ומחשבות מתרוצצים במוחי; בין ההרהורים השונים נוכרתי, כי לפני ימים אחדים שמעתי על נער שזכה בגורל מאה רובל על ידי ההגרלה של חברת „חונן דלים".

מה מאושר הייתי, אני מהרהר, לוא זכיתי אני בגורל סכום גדול כזה: הייתי קונה לי חליפת בגדים: מעיל עליון של ארג־צמר, ומגפים מבריקים עם ערדלים, וכובע משי, והרבה מתנות בעד אחי ואחיותי, והייתי נוסע לבית אבי. בדמיוני הנני מתאר את גודל שמחתם עלי. כולם מקבלים אותי בשמחה רבה כאורח נכבד; ואמי חובקת ונושקת אותי ובוכה מרב שמחה. המחשבות האלו הזכירוני, כי זה קרוב לשנה מיום עזבתי את אבי. איני יודע מה שלומם, והם אינם יודעים משלומי וממצבי המר. כה שכבתי על מצעי ובכיתי בחשאי; והנה פתאום

עלתה מחשבה טובה על דעתי. ומרגע לרגע גבר הרעיון הזה ומלא את כל חדרי לבבי. אמנם מחשבה יפה היא: אין ספק, יעלה בידי להוציא את הרעיון הזה לפעולות, ואז יהיה לי גם לחם לאכול וגם די כסף ללכת אל בית המרחץ. בלב מלא תקוה נרדמתי ואישן את שנתי.

כז. הנני העשיר החדש במינסק

בבוקר, אחרי תפלת שחרית יצאתי החוצה. כחצי שעה עשיתי ברחוב ושבתי אל הישיבה. העמדתי פנים מאירות, ואגש אל המנהל. המנהל הוא הגדול בבחורי הישיבה, והוא המשגיח על הליכותיהם של הקטנים. הכל יודעים, כי יש לו כסף, כי לוקח שוחד מהנערים. בפנים צוהלים אמרתי לו, כי יש לי לספר לו דבר טוב, אולם בתנאי שיהיה הדבר סוד כמום ימים אחדים. הוא הבטיחני, כי לא יגלה, חלילה, את סודי. ספרתי לו, כי זכיתי בגורל מאה רובל, וכי הכסף יותן לי כאשר אבא עם אחד מקרובי לקבלם ועלי לחכות עד שדודי יבא העירה. המנהל ברכני בברכת „מזל טוב". רשמי פניו העידו בו, כי שמח הוא בגורלי, בהיותו בטוח, כי גם הוא יהנה מן הטוב הזה. ישבתי ללמוד; ואף שהרעב הציקני בכל זאת למדתי בחשק, בהיותי בטוח, כי בצהרים אכין לי סעודה כסעודת שלמה בשעתו.

בצהרים, כאשר יצאו כל הבחורים לאכול, נגשתי אל המנהל בגאה כיאה לעשיר חדש, ואמרתי לו: „בקשה קטנה לי אליך, אל נא תשיב את פני ריקם". — הנני למלא את בקשתך בחפץ לב—ענה המנהל. בקשתיו שילוה לי עשר אגורות. המנהל שם מיד את ידו בכיסו ונתן לי את הכסף. חשבתי: הסערות הלא כבר חדלו, ועתה יבא דודי העירה; אספר לו, כי בעל חוב הנני, והוא בטח יתן לי די כסף לשלם את החוב; ואז אספר אל המנהל, כי טעות היתה בידו כי המאה רובל זכה בגורל נער אחר ולא אני. רצתי אל השוק קניתי לי לחם וחתיכת דג מלוח בפרוטה וחתיכת גבינה בעד פרוטה ואוכל לתאבון.

עד הערב ישבתי ולמדתי. בערב בקשתי את המנהל להרשות לי ללכת אל בית המרחץ מיד אחרי תפלת המעריב. הוא הרשה לי ואלך. בבית המרחץ כבסתי את כתנתי ואת הארבע כנפות, רחצתי את בשרי ושבתי אל הישיבה עלו ושמח, בידעי כי לסעודת הערב גם תפוחי אדמה צלויים מוכנים לי. אולם „רבות מחשבות בלב איש"... בשבתי ללמוד, נגש אלי ראש הישיבה. ידיו קפולות לו מאחוריו, מביט ישר בעיני, ואומר במתינות: „מזל טוב לך למאה רובל שזכית בגורל! הכסף

יתנו לך כאשר תבא עם דודך. כן צריך להיות, כי לא טוב הוא לתת סכום כזה לנער". אנכי נפחדתי ונבהלתי ומלים אין בפי. לא מצאתי את לבי להגיד לו את האמת, כי יראתי את המנהל. אולם הנה ראש הישיבה כבר שב למקומו.

בלילה ההוא, כאשר כל בני הישיבה ישנו כבר את שנתם, הייתי אני יחידי נטול שנה. הנני שוכב וחושב: מה יהיה, כאשר יודע הדבר כי שקר דברתי? לבי יגיד לי, כי מרה תהיה אחריתי. אמנם, הלא נבלה היא לשקר בשביל האכילה. הלא היה עלי לדעת, כי מלתא דעבידי לגלויי היא. אין זאת כי אם השטן בא לנסני ולהדיחני. היצר הרע פתני ואפת. ועל זכרוני עלה מה שקראתי בספר אחד כי השקרנים מובאים אחרי מותם אל שאול תחתיה. שם תולים אותם בלשונותיהם, ומתחתם תבער מדורת אש; ומלאכי חבלה משליכים גפרית וכפר להגדיל את המדורה. הנני מכסה את ראשי בקפוטתי ומתנמנם, וארא בחלומי את האנשים התלויים, והנני שומע את צעקתם. צעקתי גם אני בשנתי, עד כי אחד הבחורים העירני. לא יכולתי לישון כל הלילה. כאבני מעמס העיקו על לבבי. זאת היא הפעם הראשונה בחיי, אשר חשתי את רגש החרטה בכל תקפה, ומוסר כליותי היה כאש צרבת בעצמותי.

יום יום הנני רץ אל האכסניה, אשר דודי יתאכסן שם בבואו העירה. בכליון עינים מחכה אני לבואו, כי הלא רק בבואו אושע; ומה גדלה שמחתי בשמעי, כי דודי בא: בבואי אל חדר דודי, פגשתי בפנים מאירות שלא כדרכו; ותיכף אחרי הרישת שלום אמר לי בצחוק קל על שפתיו: „עתה הנך בעצמך עשיר, ולא תצטרך עוד לידי מתנת בשר ודם". דבריו אלו בלבלו את מחי; ושאלת תם נזרקה מפי: „מי הגיד לך?"

— בשורה טובה כנפים להּ — ענה דודי—ועתה הגידה לי, איה הכסף.

— אין לי אפילו פרוטה אחת, אנכי לא זכיתי בגורל—עניתי בדמעות על עיני.

— שוטה, ירא אתה פן אקח ממך את כספך — אמר דודי.

אני רמיתי את המנהל, כי... דודי הפסיקני בדבורי, באמרו ברצינות: „אמור נא איה הכסף".

עלי ועל יהדותי! אנכי חפצתי... החילותי עוד הפעם לספר; אך דודי לא נתן לי לגמור את דברי, נתן עלי בקולו ויצעק: „קול המון כקול שדי. מדוע אינם אומרים: כי אנכי זכיתי בגורל? אמור נא, איה הכסף! החפץ אתה לפזר את הממון בחברת

בני בליעל? אנכי אכה את שינך, שרץ! הגידה לי תיכף, איה הכסף! ובזה הרגע הרים דודי את ידו למחוץ את לחיי. מפני אימת ידו הנטויה נזרקו מפי המלים: „בידי ראש הישיבה". — עתה נלכה נא אל ראש הישיבה — אמר דודי בלשון רכה— ונראה, מה לנו לעשות בכסף. אנכי הרימותי את קולי בבכי, ואתחנן: „דודי יקירי, חוסה נא, אל תלך, כי לא זכיתי בגורל, כן אזכה לראות את אבי ואת אמי! רעב הייתי...

הוא לא נתן לי לכלות את דברי. הרים את ידו וסטר על סני אחת ושתים ויסחבני בחזקת היד. חפצתי להוציא את ידי מתוך ידו וניצוצות נתזו מעיני. הוא משכני בחזקה ואנכי נגררתי אחריו אלם ודום. למי אשמיע את דברי ודודי אינו שומע לי? הנני בוכה ורועד, ואיני יודע מה לעשות. בישיבה אמרו, כי ראש הישיבה הלך לביתו. דודי לא הרפה ממני והוליכני לבית ראש הישיבה. עוד הפעם נסיתי להתחנן על נפשי: אולם הוא לא שם לב לתחנתי ולבקשתי. הוא מושך אותי וצועק: „הנער יצא מדעתו!". העוברים בחוץ עומדים ומסתכלים בי. לוא פתחה האדמה את פיה, כי אז ירדתי חיים שאולה. באנו אל בית ראש הישיבה. הנני עומד קפוא על מקומי מתריש ומשתומם. ברכי כושלות, שני מנקשות, הלחיים בוערות מן הסטירות המרובות שירדו עליהם, ובאזני כמו פעמונים יצלצלו.

אחרי דרישת שלום, אמר ראש הישיבה אל דודי: „בטח באת על דבר כספו?", ויען דודי: „בקושי גדול עלה בידי להוציא מפיו כי הכסף בידך".

— בידי?! — צעק ראש הישיבה — אויה לי! עלילה כואת!

דודי כשמעו את הדברים האלו הכני שוב מכה רבה, נרתעתי ממקומי והוטלתי אל קיר הבית. נפגע ראשי בקיר.

— אפשר והכסף בכיסו? — אמר ראש הישיבה.

דודי שם ידו בכיסי פשפש בהם ולא מצא דבר.

— עצתי היא — אמר ראש הישיבה שתלכו אל בית המדרש „חונן דלים" ושם ינידו לך אם נתנו לו כבר את הכסף.

דודי סוחב אותי עוד הפעם, ואני מתחנן, ואיני יודע מה נעשה מסביבי: נתבלבלה עלי דעתי. בבית המדרש „חונן דלים" מצאנו את השמש; הוא אמר, כי אמנם נער אחד זכה בגורל מאה רובל; אך הוא לא ראה את הנער.

דודי הביט על השעון, ויאמר בחמת רוחו: „הלא כבר עבר היום, ולי יש עסקים הרבה, רד שאולה עם גורלך שוכית". הוא ירק בכעס, וילך; ואנכי יצאתי

החוצה, ואחשוב; מה כנים המה דברי חכמינו „עברה גוררת עברה" כי השקר הראשון גרם לי לשקר שנית עד כי נלכדתי כזכוב בקורי עכביש, ואין מוצא להמלט.

רעב ועיף באין אונים אתנהלה לאטי ברחובות מינסק. פתי שלג נופלות על לחיי ונמסות בדמעותי החמות; ראשי כבד עלי כעופרת ועיני מתעצמות מאליהן. אך חפץ אחד יש לי עתה: מי יתן ומצאתי איזה קרן זוית להניח את ראשי ולנוח מעט מעצבי ומרגזי. רגלי הוליכוני אל הישיבה. עמדתי אצל הפתח כולי מלא בושה ופחד. איני מעז לפתוח את הדלת. עמדתי זמן רב על יד הדלת, אמצתי את רוחי ופתחתי את הדלת. בדרכי על מפתן הישיבה, שמו כל הבחורים את מבטם בי. כספתי את ראשי, ובברכים כושלות נגשתי אל השלחן ואקח את הגמרא. ראש הישיבה נגש אלי. בישיבה השלך הם. עיני חשכו מראות, איני רואה מאומה, אך קול דברים אנכי שומע. ראש הישיבה אומר במתינות: „לשקצים כמוך אין פה מקום. צא מזה תיכף ומיד!" ואל המנהל אמר: „עליך להודיע לבעלי הבתים, אשר אכל שם, כי גורש מהישיבה, ולואת בל יתנו לו לאכול".

כרחל נאלמה נצבתי: שפתי תרעדנה ולשוני יבשה בחכי. הנני מחריש, „רבונו של עולם, לוא היתה לי עתה גבורת שמשון הגבור, כי אז הרסתי את הבנין הזה ואהרג יחד עם כל הנאספים. אנה אלך? ערירי אני כאבן; אין גואל ואין קרוב". כמו אבן מציק את לבי, אך אינני בוכה. יכול היות כי מקור דמעותי כבר יבש, או אולי מפני שדמעותי הנן כמטר שמים במדבר שממה.

למנהל נתתי בעד חובי את שקי אשר ישנתי עליו, שמחיתו עלה כפלים כחובי. לקחתי את כתנתי וזוג הפוזמקאות הקרועים ואת הסידור, להבדיל, ואעזוב את הישיבה בראש כפוף בלי אומר ודברים.

בצאתי החוצה, השיב האויר הצח את רוחי מעט. יצאתי את הרחובות הצרים, ובאתי אל השוק הגבוה. קוי השמש האחרונים נפלו על לבנת השלג וסמאו את העינים בבהירותה. בעגלות התורף הרתומות לסוסים קלים כנשרים, המכוסים בירועות תכלת, יושבים עשופים באדרות שער עשירים ממש, לא עשירים חדשים כמוני. עוד מעט, והשמש יתאדם וירד לאט בין החומות הגבוהות. הקור הולך וגובר. חעד אני מצנה חודרת, הלאה בלא מטרה, עד שבאתי אל הנהר. מראהו כזכוכית, וכולו גדור הוא בכתלים עשויים משלג. על חלקת הקרח יחליקו נערים ונערות; והרבה נערים לבושים בגדי שרד עם כפתורי כסף. פתאום הודלקו הרבה פנסים מסביב, ומקהלת מנגנים בכלי שיר שונים החלו לנגן. הצעירים מלאו חיים

וגיל. הנערים והנערות רצים רצוא ושוב על המחלוקים. פניהם אדמו, ועיניהם התנוצצו כנחלי אש. אחדים יחליקו על רגל אחת ואחדים ירוצו שלובי זרוע עם נערות. ודאי לא בני ישראל הם אלה.

קולות התוף והחליל מתערבים בקול מצהלות הצעירים. עמדתי והבטתי בעיני קנאה. „בנים מאושרים, אתם הלא אכלתם היום לשובע, ועתה מוכנים לפניכם מעדנים לאכול ומטה מוצעת לישון; ואני הנני נע ונד בקין". זרם דמעות פרץ מעיני, ואעזוב את המקום.

בט. השמש הזקן הטוב

ויעב, קפוא בקרה, ובדמעות על עיני ארוצה מרחוב אל רחוב, עד שבאתי אל בית מדרש קטן באחת הרחובות הצרות, ואכנס שמה בשעת תפלת מעריב. הנני נצב מאחורי הבימה ומתפלל בכוונה ובוכה, כי חפץ אני לרצות את פני ד' שיטלח לי על אשר דברתי שקר, והוא יהיה בעזרי בעת צרה כזאת. אחרי שכל המתפללים עזבו את בית המדרש, שאלתי את השמש הזקן אם ירשה לי ללון פה.

— מי אתה בני? — שאלני הזקן.

להגיד את האמת אי־אפשר. נאלץ אנכי לשקר עוד הפעם.

— מעיר קטנה באתי הנה ללמוד באחת הישיבות — עניתי, ופני להטו מבושה. הזקן הרשה לי ללון שם, ויבקשני לאכול עמו את ארוחת הערב. אכלנו לחם ודג מלוח. אחר כך הוציא הזקן מן התנור קדרה עם מרק גריסין ותפוחי אדמה ויאמר בבת צחוק: „טעם נא, בני, את תבשילי". כבר למדתי את חכמת הבשול כי זה כעשר שנים מיום שמתה עלי אשתי עליה השלום, אנכי מבשל. הבנים יחיו, הביאו למיתתה. משמונה בנים שנולדו לנו נשארו רק שני בנים יפים, למדנים, מושלמים; יכלו לקחת בנות עשירים להם לנשים, והנה בא השטן ויסיתם ללכת לאמריקה. אני והזקנה, עליה השלום, בוכים היינו ומתחננים לפניהם בלי יעזבונו לעת זקנתנו; אולם הם באחת: כי שם באמריקה יתעשרו ויקחונו שמה, ושם נבלה את שיבתנו בטוב. הם הלכו, והזקנה, אשה חלשה, מתה מרוב צער; והבנים הוו שם לחיטים. בכל זאת הם שולחים לי מעט כסף, וגם מן השמשות יש לי הכנסה מעטה; ויש לי, תהלה לאל, די והותר לכל הצטרכותי". אחרי ברכת המזון אמר אלי הזקן: „הנך עוף מעמל הדרך, כאשר פני יעידו בך, הא לך בגדי, שים אותם תחת מראשותיך, וישן בשלום".

הסעודה הטובה, אשר אכלתי לשובע, והתנור החם פעלו עלי לטובה, ואישן שנת מתוקה עד כי קול בכיה הקיצני. פתחתי את עיני, ואראה את הזקן ישב על הרצפה כמו בתשעה באב ומתפלל. ידע אנכי, כי אנשים ירא ה' קמים בחצות הלילה לאמר „תקון חצות". הם מבכים את חורבן בית מקדשנו, ומתפללים שיבוא משיחנו להשיבנו אל ארצנו הקדושה. אצל הזקן על ספסל קטן עומד כמו עשוי מכדור נר שעוה, אשר בפתילתו מדרו את בית הקברות. הזקן קורא לאור הנר הכהה מעל ספר בקול דממה דקה. בין קמטי פניו תתגלגלנה דמעות היורדות ונופלות אל זקנו הלבן כשלג. ראשו נטוי הצדה ומתנענע לאט, אנחות עמוקות מתפרצות לרגעים מלבו, ופניו מפיקים תחנונים, ומעוררים בלבי רגשי קודש.

גם אני קמתי ממשכבי, נטלתי את ידי, הדלקתי את הנר, וישבתי מאחורי התנור לבל אפריע את הזקן. ללמוד גמרא אינני חפץ היום. נפשי חשקה לאמר תהלים. הנני אומר תהלים בכוונה; וכל פסוק ופסוק כאלו נאמר למעני. הנני קורא „כי' אבי ואמי עזבוני וד' יאספני" ונפשי תשתפך בבכי, „יסבר פי דובר שקר" וכאלו חרב חדה דקרה את לבי. הלא אנכי מקלל את עצמי, כי הלא פי דובר שקר הוא. לפתע פתאום נשמע קול אנקת הזקן „אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה, כי בא מועד". בבית המדרש אור כהה. הזקן עומד בזוית אחת, ואני בזוית השניה, בוכים על גלות עמנו ועל צרותינו הפרטיות. כמו אבן התגלגל מלבי וירוח לי. השנה תקפתני, ואשכב על משכבי, ואישן עד אור הבוקר.

אחרי תפלת השחרית עם המנין הראשון, לקחתי ברכת הפרידה מהזקן, ונתתי לו תודה בעד כל הטוב, אשר עשה עמדי. והזקן ענה ואמר: „לך לשלום, בני, ד' יאמץ את לבך ללמוד ולקיים את כל דברי תורתנו".

„ובל להיות שקרן" חשבתי בלבי, ועזבתי את בית המדרש.

לי. רעב מביא לידי נסיון

הנני סובב בחוצות ואחשוב „מה לי לעשות?" עד כי נגשתי אל בית הכנסת דחברה קדישא, ונכנסתי שמה. אנשים יושבים ולומדים, וגם אנכי לקחתי גמרא ואשב אצל התנור ללמוד. אין איש שם לי לב, ואנכי שמח בזה.

כבר הגיע הצהרים. אנכי הנני רעב מאד: ולהטיח את דעתי מרעבוני הנני מעמיק את מוחי בהגמרא. הנני מרים את קולי ואתנענע ביתר עוז; אולם כל התרופות אינן מועילות. בולמוס הרעב אחזני בכל תקפו, והנני כועס על עצמי, בחשבי: אשער

בנפשי, כי יום צום היום. הלא ישנם אנשים חלשים, הרגילים לענות בצום נפשם כל עשרת ימי תשובה, בה"ב, ועוד כאלה". הנני מתאמץ ולומד; אך לא עברה שעה מרובה וחשתי כאב ראש נורא ועיני חשכו. השעון משמיע על השעה השניה אחרי חצות היום. קמתי ממקומי ואקרב אל החלון. למולי שוק הדגים; נשים יושבות עם סלים מלאים כעכין, עוגות, חתיכות דגים מלוחים, גבינה ועוד מיני מזונות". „מה יהיה אחריתי? הלא אגוע ברעב, הנני חושב, ואת עיני לא אוכל להסיר מן הסלים. איזה כח נסתר ימשכני שמה; ומחשבה עוברת במוחי, אלכה ואתראה כקונה, ובין כה וכה אשים דבר־מה בכיסי. הלא שלמה המלך אמר; „לא יבוז לגנב, כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב". סרתי מן החלון. הנני נכון ללכת; והנה דמות דיוקנו של אבי נראתה לי, וכמו אזני שומעת את דבריו, בשעה שקרעתי את הניר החלק מספרי דודי. הנני רואה את פני אבי הרציניים, באמרו: „שתי פעמים צותה תורתנו „לא תגנוב" לעולם לא תגנוב, ומאומה לא תגנוב". מלא בושה, כבושת גנב, סרתי מן החלון, ואזכור את מאמר חכמינו; „אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש". הלימוד ינרש את יצר הרע.

פתחתי עוד הפעם את הגמרא, ואלמד כחצי שעה, וכאב ראשי הלך וגבר עד שלא יכולתי לשבת עוד. שכבתי על הספסל ואבך מרה. והנה נכנס איש צעיר לבוש בגדים יקרים אל בית הכנסת וישב ללמוד. ודאי הוא אחד החתנים הדר בבית חותנו העשיר. יסלסל את הנגון בו ילמוד את הגמרא. אני מהרהר: איה אקח דבר־מה לאכול. והנה פתאום עלה על לבי למכור את סידורי ולקנות בעד הכסף לחם. לקחתי את סידורי בידי הרועדות, והתבוננתי בו מכל צדיו. לא יכולתי לכבוש את דמעותי המתפרצות. מה קשה עלי להפרד מסידורי היפה! כמה עמל ראיתי עד שקצבתי את הכסף לקנותו, מי יודע, מתי יעלה בידי לקנות סידור יפה כזה? נגשתי אל הצעיר ואומר „קנה נא את סידורי" — „האם לא גנבת? — שאל הצעיר בצחוק על שפתיו האדומות, — שמונה אגורות אתן לך במחירו, הוסיף לאמר, בקחתו את הסידור מידי. נשבעתי לו, כי שלמתי בעדו חמש עשרה אגורות, וכי חרש הוא כביום קנותי אותו; אולם התעקש ולא הוסיף על המחיר. לקחתי את הכסף שוב נתתי את עיני בסידורי היפה עם כריכת התכלת שלו ואותיות הזהב אשר על גבו. פניתי הצדה ומעיני ירדו דמעות. יצאתי החוצה, קניתי לי לחם ופת דג מלוח. הנני אוכל וכל בליעה ובליעה, חונקת את גרוני, בחשבי „הלא את סידורי היפה אני אוכל". אחרי האכילה ישבתי ללמוד מבלי לחשוב על העתיד הקרוב.

בשעה העשירית בערב, אחרי אשר כל הנאספים, שלמדו כל הערב, הלכו איש איש לביתו, כיבה השמש את כל העששיות והנרות, ויסן אלי בצעקה: „עד אנה תשב פה? צא מזה!" ויכבה את העששית האחרונה. הנני חפץ לאמר לו, כי אין לי מקום ללון; אולם מבטו עלי וצעקתו, צעקת גזלן, הטילו עלי אימה, ולא יכולתי לפתוח את פי, ואצא החוצה. מאחורי נסגרה דלת ברזל.

לא. קצתי בחיי

הקור גדל. אנכי הנני עומד בשוק הדגים ומהרהר בלבי לאן ללכת. האלך אל בית המדרש אשר לנתי אמש? האשקך עוד הפעם? — לא, לא אוכל לעשות כזאת! לא ארמה עוד הפעם את הזקן הטוב; ורעיון אחר נצנץ במוחי: אלכה נא אל הישיבה, אשר למדתי שם. הלא ראש הישיבה איננו שם כעת, והמנהל בטח יחום עלי וירשה לי ללון. הנני הולך, ומתקרב אל בית הישיבה. מרחוק הנני רואה את הישיבה מלאה אור, נפשי מתמלאת קנאה בבחורים היושבים שם בהרחבה, במקום אור וחם, ומסיחים איש את רעהו, ולי אין מקום להניח עליו את ראשי. הנני מתקרב אל הישיבה. ודמיוני מתאר לפני, איך אני פותח את הדלת, וכל הבחורים פורצים בצעקה: „שלום עליכם, עשיר חדש!" המנהל אוחזני בערפי ומשליכני החוצה. החלטתי לבלי להכנס שמה: טוב לי למות בקרה מהיות לצחוק ולכלמה, — סניתי והלכתי הלאה. מחשבות שונות מתרוצצות במוחי, וכלן מעלות לי רק תלאות וצרות. כל ההרפתקאות שעברו עלי, עוברות לפני, ומעורדות בי שנאה לכל העולם. מלאתי כעס וחמה על בני אדם. הנני רץ מבלי דעת אנה מוליכות אותי רגלי. צלצול שעון העיר העירני מהרהורי. השעה האחת עשרה. כרגע עמדתי נדהם כמוכה תמהון. הבטתי מסביב, והנה אני עומד בשוק הישן. החנויות סגורות, כל חי לא יראה; מסביב השלך הם, אני רועד מקור. עד מתי אסבול צרות כאלו? אבי הביאני הנה ויעזבני; גלמוד אנכי כמו מאבן נולדתי; אין מרחם עלי; וד' שמני למפגע לו להשביעני ממרורים יום יום. עד מתי אתן את גוי למכים ולחי למורטים? עד אנה אנוע ככלב? רב לי לשבוע חרפה ומשטמה! הלא פה הוא הנהר. פניתי כה וכה למצא חור בקרח; והנה מתחת הגשר נראו העמודים המכוסים קרח, ונראים הם כמתים בתכריכיהם, שבאו הנה לטבול את בשרם במים, זכרתי, את הספורים שקראתי על דבר הנשמות הערטילאות שאין להן מנוחה בקבריהן. רעדה אחזתני, ואברח מן הנהר כחץ מקשת מבלי הבט אחורנית.

לב. עוד לא אפסו אנשים טובים

בדרכי על הגשר, נזכרתי, כי לא הרחק מזה האכסניה, אשר דודי יתאכסן שם, וזיק תקוה התלקח בלבי כי האנשים ההם יחוסו עלי ויתנו לי מקום ללון; וארוץ אל האכסניה. בדפקי על הדלת, פתחה השפחה את הדלת, ומן הפרוזדור ראיתי, כי בחדר האוכל סביב השלחן יושבים גברת הבית עם שתי בנותיה ושני אנשים צעירים. הגבירה ובתה הבכירה יושבות ותופרות. הצעירה מוזגת טה מן המיחם, ואחד הצעירים קורא איזה ספור, וכלם מקשיבים. נגשתי אל פתח חדר האוכל, ואומר „צפרא טבא" ונשארתי עומד על מקומי מלא בושה.

— העשיר החדש פה! — צעקה הנערה הצעירה.

— הסי רחל! — גערה בה האם; ותפן אלי ותשאלני בחבה: „מאין באת, בני?

— בטח מתיאטרון — אמרה רחל בלעג.

— רחל, הסי! — גערה בה האם בכעס: וי לי, הלא הוא קפוא מקור — אמרה בהתבוננה בי — רחל, תני לו טה ויתחמם.

רחל מזגה לי טה, ותבקשני לשתות. מהחום הנעים אשר בבית, התפרץ כל הקור אשר בגופי, רעדתי כולי ולא יכולתי לאחוז את כוס הטה בידי.

— אמור נא, בני, מאין באת — שאלה הזקנה בחמלה רבה — בגמרי לשתות את הטה. דבריה הרכים ומבטה, מבט אם־רחמניה, היו לי כמים קרים על נפש עיפה, ויעוררו בי חפץ לשפוך לפניהם את מצוקת לבי. ואספר להם את כל אשר קרני מהחל ועד כלה, לא כחדתי דבר. אנכי מספר ובוכה ועיני כולם מלאות דמעה; רחל מסתכלת בי ברחמים, ובוכה בלי מעצור; אחד הצעירים אמר בקצף: „שוטים כאלו שאינם יודעים איך לדבר אל נער, ואינם מבינים את רוחו, ואין בהם די סבלנות להקשיב לדבריו, אלה המה המדריכים והמלמדים!"

הזקנה צותה על רחל להגיש לי אוכל; רחל מהרה וערכה לפני שלחן מלא כל טוב כמו לפני אורח נכבד, המשלם ממיטב כספו. אחרי הסעודה הראו לי על חדר מיוחד בו אישן. רחל הציעה את המטה, ובקשתני בל אכעס עליה על אשר לעגה לי. בצאתה מחדרי, שכבתי זמן ארוך וחשבתי: „כל עוד נשמתנו בנו, עלינו לבטוח בד' ולצפות לישועתו, כי לא טוב לאיש להתיאש ולהתקצף על כל העולם כלו, הלא עוד לא אפסו אנשים טובים".

לג. אחרית עשרי

למחרת בבוקר אמרה אלי הזקנה: „עתה עליך לנסוע לבית דודך, הלא טוב־לב היא מטבעו אלא שמהיר היא לכעוס. תספר לו את האמת, ויוכח כי שגה". הסכמתי לעצתה. הם מצאו למעני עגלון הנוסע בדרך ההוא. רחל נתנה לי את ארוחת הבוקר, הושיבוני בעגלת החורף ויעטפוני בשמיכה חמה. בשמחה רבה עזבתי את מינסק. איני חושב על עתידי: די לי שנפטרתי ממינסק ומן התלאות אשר מצאוני שם.

היום היה יום בהיר. מתבונן אני ברקיע התכלת, עבים לבנים הרי־הרים ירחפו ממעל ודמות חיות מחיות שונות רובצות בין ההרים: פני אריות ודובים נראים לי מתוכם. מבין פתי הקרח התלויות על ענפי האילנות יתפרצו קוי השמש ויציפו את עיני; עגלת החורף תרוץ מהרה ותתנענע מצד אל צד. תרדמה תוקפת אותי. נרדמתי, ואישן עד בואי לבית דודי.

דודי לא היה אותה שעה בביתו. דודתי הטובה והשתקנית נתנה לי מיד לאכול, ולא שאלה על דבר בואי, אולם בתה, כלתו של אחי, שאלה בלעג מר: „הטוב להיות עשיר? הפזרת הרבה כסף?" תמיד הייתי כועס עליה על גאותה היתרה ועל אשר תלעג לכל איש; ועתה בחרות אפי עניתי לה עוות, ואצא אל חדר אחר, ולקחתי ספר לעין בו; אולם הספר אינו מענין אותי. אנכי חושב: „מה יהיה עתה? לולא יראתי, כי אז הלכתי לבית אבי". הנני יושב שקוע בהרהורים והחפץ להיות בבית אבי ילך הלך וגדול. בינתיים נכנם הדוד. אחרי דרישת שלום, שאלני למטרת בואי הנה. הוא שואל, ואנכי שותק. מה אענה? אם אספר לו, כי גרשתי מהישיבה, הלא בטח יכני מכת רצח, והכלה תלעג לי. הנני מחריש וכובש את פני.

— מדוע אתה מחשה? ישאלני דודי.

— הנני חפץ לבית אבי — עניתי בתמימות.

— אם תאמר לי, כי הכסף בידך, אוליכך בעגלתי אל בית אביך — ענה דודי.

באמצע שיחתנו נכנסו אל הבית אנשים. דודי החל לשוחח עם הבאים, ואני יצאתי אל החדר השני. חשבתי, כי עתה שעת כושר היא ללכת אל בית אבי. הלא דודי אמר שאם רק אומר לו, כי הכסף בידי, יוליכני אל בית אבי. אספר, לאבותי כי רעב הייתי, ורמיתי את המנהל, ובטח לא יענשו אותי. עתה עלי רק לעשות דבר־מה שיאמין דודי שהכסף בידי. חשבתי ומצאתי: לקחתי גליונות אחדים ניר ישן, קרעתי לגזרים קטנים, צררתי את הגזרים בצרור, ועטפתי את הצרור בהרבה פסות ניר, זה על

גבי זה, ואחרי כן עטפתי את הצרור סמרטוטים, וקשרתיו בחוט ארוך, שמתי את הצרור בכיס המכנסים, וקשרתי אותו בהרכה קשרים. עתה יצאתי אל החדר, אשר ישבה הכלה, ואשאלה: „למי יש כסף?" – בטח לא לך. ענתה בכעס. – „ומה זה?" שאלתיה בגאוה, בשומי את ידי על כיסי. היא מהרה לגשת אלי. משתה את כיסי ותרץ. עתה בטוח אני, כי היא תעיד שהכסף בכיסי, ודודי ישמור את הבטחתו, ויוליכני אל בית אבי.

כל היום היה דודי טרוד; ובערב, אחרי אשר יצאו האנשים, פנה אלי וישאלני „היש לך כל הכסף? הגד נא לי, מדוע תחשה?" ובדברו החל למשש את כיסי. פסות הנייר השמיעו אושה דקה, ולבי החל להפעם. דודי דוחק את ידו לכיסי, אולם אינו יכול להוציא משם את החבילה. אז השכיבני על ברכיו, ויחל להתיר את הקשרים מעל כיסי. אנכי מפרפר בכל גופי, מתנגד, אולם כל זה אינו מועיל. הוא חתך בסכין את החוט מעל כיסי והוציא את הצרור. הוא קורע את החוטים אחד אחד מעל הצרור וצועק: „פרא אדם! מדוע תירא? אנכי לא אקח את כספך". הוא מסיר סמרטוט אחרי סמרטוט, ואני עומד וחרד. הלא עוד מעט וערמתי תגלה. כל פסות הנייר כבר הוסרו, ובידי דודי נשאר צרור חתיכות ניר ישן. בכל כחו המטיר עלי דודי מכת לחי ויצעק: „הנער יצא מדעתו! מחר אשלח עגלה להביא את מרדכי; והוא הלא אחיו הגדול הוא! יעשה עמו כחפץ לבבו!".

למחרת בא אחי מרדכי ויגלה למוסר אזני. לאמיתי בא אלינו גם דודי אייזיק, אחי אמי, ירא שמים גדול ומלא תמיד תרעומות על תבל ומלואה. שלשת השופטים האלה ישבו על כסא המשפט, ואני החוטא עומד לפניהם ורועד. הם מסתכלים בי כאלו רצחתי נפש אדם. כל מבט ומבט דוקר את לבבי כבמרקרות חרב. לבי מנחש לי, כי אצא נקי במשפט זה. הם החלו לחקור ולדרוש, ואנכי ספרתי את כל אשר קרני, קויתי כי למצער ילמד אחד מהם עלי סניגוריה. בעיני אחי נראו דמעות. דודי לייב יושב ומנענע את ראשו כמתפלא, ודודי אייזיק מתערב בדבור ואומר: „רק כן שובב, יכול לעשות נבלה כזאת". ככלותי לדבר, אמר דודי אייזיק במתינות ורצינות: „ראשית נשרבט אותו כראוי, למען לא יזיד עוד לעשות כדבר הזה". כמו אש נדלק בראשי. עוד מעט ולבי נקרע לגזרים מחמה. אינני יכול להצדיק עלי את הדין הקשה שמתחו עלי שופטי האכזרים. מה פשעי ומה חטאתי כי ישרבטו אותי? אכה את שיני אחד מהם, כאשר ישליכוני ארצה לקיים בי את גזר דינם. כחיה רעה החילותי לנשך, לשרט בבשרם ולבעט ברגל, עד כי שנים מהם אחזו בידי

וכרגלי, ודודי אייזיק החל להלקות את בשרי העדום ברצועות עור עבה; ולכל חבטה וחבטה הוסיף דברי מוסר. החבטות באות במהירות ובחוזקה ובוערות בבשר כשפוה אש. חורק אני בשני, נושך את שפתי עד זב דם למען התאפק, והנני חושב: „אולי ירחם ד' ותצא נשמתי תחת ידי מעני ואפטר מחיי המרים". הכאב יגדל מרגע לרגע עד כי קשה עלי מנשוא. לבי נלחץ כמו בצבת ברזל מלובנה, ונגד רצוני התפרצה מלבי צעקה נוראה מעצמת מכאובי. לקול צעקתי באה דודתי החדרה, ותוציאני מידי מעני.

כזאת היתה אחרית עשרי; וכל ימי חיי לא עלה יותר על דעתי להתעשר.

לד. בעיר זאסלאב הנני הבחור העני היחידי

אחרי המלקות שלקיתי אמר אחי: עתה אקחהו אתי לזאסלאב שם אגרש ממנו את שגעונותיו ואחזירהו למוטב. ביום ההוא נסענו לזאסלאב.

זאסלאב היא עירה קטנה. כשלשים משפחות יהודים גרים בה. רובם בעלי מלאכה, המתפרנסים מהסביבה, וכמעט כולם עניים הם; בכל זאת יש להם בית־מדרש, בית מרחץ להבדיל, גם רב ושוחט יש להם; רק דבר אחד הם חסרים: בחור עני הלומד תורה; והנה שלחני ד' להיות הבחור העני היחידי. הלא הדבר מובן, כי „ימים" אינם חסרים לי. כל אחד חפץ לקיים את המצוה להאכיל את הבחור העני. אמנם המזון פה הוא איננו מן המובחר; בכל יום ויום אנו אוכלים פת קבר, תפוחי אדמה קטנים, מרק חמוץ של כרוב בלי בשר ובלי חלב, ומרק גריסין, אשר נלבן כמעט חלב או שמו בו מעט שומן. בכל זאת הנני שבע־רצון פה יותר מה„ימים" אשר הייתי במינסק, כי פה הכל אוכלים יחדו, והנך כאחד מבני הבית.

רק חסרון אחד היה פה, כי הכנסות הקהלה לא הספיקו לקנות די עצים להחם את בית המדרש כל היום. רק בבוקר היו מסיקים מעט את התנור למען יוכלו המתפללים להניח טלית ותפלין; ואחר כך כל היום, ובפרט בלילה, היה קר מאד. אחי מרדכי יגור בבית הרב; כי דודי המחותן העשיר משלם בעד הכל. לא כן אני, עלי לשבת כל היום בקור ולישון בקור; מלבד זה עלי עוד לישון יחידי בבית המדרש וכולי רועד בלילה מרוב פחד כי בלילה באים לפעמים המתים אל בתי כנסיות. שוכב אני לילה יחידי ובוכה. אחי בא אלי יום יום, לומד עמי כשעה, מראה לי את הענין בגמרא, אשר עלי להכין ליום המחר, ושב אל בית הרב; ואני נשאר ומשתקע בהרהורים שונים. לעתים קרובות אזכור את בית אבי והגעגועים

יתגברו עלי מיום ליום. פעם אמרתי לאחי, כי רוצה אני ללכת אל בית אבי. אחי צחק לדברי ולא ענה דבר. כעבור ימים אחדים אמרתי לו שוב בדמעות, כי נפשי נכספה לראות את בית אבי. גער בי אחי ואמר, כי דעתי נטרפה עלי. החלטתי, לבלי להכין את שעור הגמרא; אולי תועיל לי התרופה הזאת. למחרת לא ידעתי את השעור. אחי יצא מבלי דבר, וישב עם אחד מקרובי אמי, הגר בכפר לא הרחק מזה. הם הושיבוני על הספסל; אחד אחז ברגלי והשני נגש אל המלאכה. בוש אני להרים קולי פן יודע הדבר בבית הרב, הסמוך לבית המדרש; אולם כאשר גמרו את מלאכתם, קללתי אותם קללות נמרצות ואחליט לברוח אל בית אבי. אחרי צאתם יצאתי את בית המדרש ושמתי את פני לדרך המוליכה אל העירה. הנני הרחק מן העירה. רץ אני ובוכה, כי איני יודע, איזו היא הדרך, אשר עלי ללכת. הקור גדול מאד, ועוד מעט ויבוא הלילה; ובחורף הלא ואבים יוצאים לטרף. מחשבות כאלו הכריחוני לשוב אל בית המדרש.

בשובי, פגשני אחי בחבה ובדמעות בעיניו, ואמר, כי לבו עליו יכאב על אשר הכני; אולם הלא אך את טובתי הוא דורש. כי אם איטיב את דרכי ואלמוד בשקידה, אזי גם לי יהיה מחותן עשיר, ויוכל היות, כי גורלי עוד יוטב מגורלו. דבריו הרכים פעלו עלי לטוב. בלילה הבא, בשכבי בבית המדרש הקר על הספסל הקשה, גמרתי בדעתי ללמוד בשקידה רבה ולהשתדל להיות איש. ובדמיוני והנה אני לוקח לי כלה כרחל בת האכסנאית שבמינסק. עיני פקוחות לרוחה ובחשכת הלילה עומדת לנגדי כמו חיה רחל בעלת השערות הצהובות, והנני רואה את הגומות בלחייה, בשעה שהיא צוחקת; ואזכור את השלחן, אשר ערכה, ואת המטה שהציעה למעני. מה נעים היה החום שם, ומה נעימה היתה השנה; ועתה מה גדול הקור. הנני מתכווץ ומתעטף בקפוטתי, וחושב, כי רק דרך אחת לפני, ללמוד בהתמדה. אם עלה בגורלי לחיות חיי צער, למצער כל יהיה עמלי לריק. החלטתי זאת קיימתי ואחל ללמוד בהתמדה גדולה מבלי שים לב אל הקור. אחי הוא שבעל־רצון ממני; והרב מסיח לפי תומו, כי חפץ הוא ללמוד עמדי, עד כי אהיה ראוי להיות לחתן לבתו; ואנכי חושב, כי אינו כדאי לחיות חיי צער בשביל מחותן עני כזה וכלה כזו.

ימי חג הפסח הבא עשינו בבית דודי המחותן. כמה פעמים זכרתי את חג הפסח בשנה העברה בבית אבי, ובמסתרים בכתה עלי נפשי.

לה. בעיר הורודוק תקפתני מחלת הכולירה

אחרי חג הפסח נסע אחי לעיר ז. ללמוד שם, ואותי שלחוני לעיר הורודוק, כי אבא זקני, אבי אמי, איש כבן תשעים, הגר בבית דודי אייזיק, הוא מהמקורבים אל הרב דהאראדאק, והרב הבטיח, כי הוא ישים עינו עלי. אבי זקני ישלם בעדי שכר לימוד לבחור עני אחד שילמוד עמי; ובעד זה דרש אבי זקני ממני להבטיחהר שאלמד משניות שנה שלמה אחרי מותו להזכרת נשמתו.

העיר הורודוק היא עיר גדולה מזאסלב. תושביה היהודים מרובים בה מבזסלב, ואף עשירים אחדים מצויים בה. העשירים האלה רוצים להראות בכל מקום את תקיפותם ואדנותם. לא רק בבית המדרש החזיקו בכותל המזרחי, כי אם גם בבית המרחץ, להבדיל, מקום מושבם הוא אצל הכותל הרחוק מן הפתח; שם הם יושבים ברוחה כאדונים, רוחצים את בשרם במתינות, ומשוחחים בקול רם על הויות העולם; ובעלותם על האצטבא, הם מראים את כל תקפם. העני גם הוא עולה על האצטבא באיזה קרן זוית, ובכבודו ובעצמו הוא חובט את עצמותיו ועורו, גונח ונאנק בקול דממה דקה. הנגיד עולה לאמצע האצטבא, הבלן מוליך ומביא בחבילת ענפי הלבנה על בשר העשיר, והעשיר מרוב הנאתו צועק „הו־האַ־האו!" כאלו העולם כולו לא נברא אלא בשבילו. ולא רק הבלן והשמש, כי אם כל העניים ומלכחי סינבא משמשים את הנגידים.

מודני: שנאתי את העשירים. וכמה טעמים היו לשנאתי זו. ראשית: דורשים הם ממני לשרתם; ושנית על שאוהבים ללמדני דרך ארץ כל שעה ולהטיף לי מוסר, ואפילו פעם לא שאל אחד מהם אם יש לי פרוטות אחדות לשלם שכר רחיצה בבית המרחץ. תודה לד' כי אין לי „ימים" בכתי העשירים. בבתיהם אוכלים הבחורים הגדולים, ולי ניתנו כל ימי בבתי העניים. ונותני לחמי אינם אנשים רעים. כמעט לכל אחד מהם יש גן, המספיק ירקות לשלחנו, וגם עז לו, הנותנת די חלב להלבין את הגריסין. בכלל לא יכולתי להתאונן על האכילה. וגם מלמודי הנני שבע רצון; מורי הבחור אינו מקמץ בעתו ולומד עמי הרבה; בית המדרש מלא אור, החלונות פתוחים, רוח קרירה נושבת מכל עברים, ואנכי הנני יושב ולומד כל היום. לפעמים יקראני הרב אל ביתו, יבחנני בלמודי, ואומר כי יגיד לבא זקני, כי נער טוב הנני.

כן הייתי שלו ושאנן, עד כי באה השמועה הנוראה שבמינסק פרצה מגפת הכולירה. מספרים מעשים נוראים; אנשים נפלים כזבובים. הולכים בחוץ,

מרגישים איזה גועל נפש, ותיכף נופלים ומתים, והשוטרים באים וחותכים את המת לנתחים, שופכים על הנתחים איזה סם, וקוברים בלא תכריכים. שומע אני, כי „היא", היינו, הכולירה, הולכת ועוברת מעיר לעיר. בקרוב קרה גם בעירנו, שאיש אחד חלה ותהי מהומה בעיר. כל בני העיר נאספו אל בית החולה אשר מוטל היה כמת. אנשים רבים שפשפו את בשרו, עד כי שב לתחיה. אחר המקרה הזה גדל הפחד עוד יותר. בני העיר הולכים קודרים ועגומים. בבית המדרש מתלקטים חבורות חבורות ומספרים על המגפה שהיתה לפני כמה שנים, וכי תרופה בדוקה ומנוסה היא להעמיד חופה על בית עלמין. אני מקשיב לכל השיחות האלה: הדברים חודרים אל עמקי נשמתי ומפילים עלי אימת מות. כל היום לבי מלא רגשי בלהות, ורוחי יהגה פחדים. הלימוד איננו לוקח את לבבי, ובאכלי אינני אוכל לתיאבון, כי הכל אומרים שבשעת המגפה צריכים להזהר באכילה. כן הולך אני כצל כל היום, ובלילה נדדה שנה מעיני. הנני מתהפך מצד אל צד ואיני יכול להרדם, וכשהשנה תוקפת אותי הנה לבסוף חלומות רעים יבהלוני; מראות משונים חולפים לנגד עיני: הנני רואה את מלאך המות עם אלפי העינים ובידו חלפו־סביבו נטוי, ומפיל הוא חללים מימין ומשמאל: והנה גם בי נגע חלפו והנני מת בדד וגלמוד, ואין איש אשר יבכה עלי. המחשבות, מבלי אכול לשובע, ומבלי שנה, פעלו לרעה על בריאותי, ואחלש מאד.

ויהי היום, ואבוא אל הבית לאכול את ארוחת הצהרים. נתנו לי מרק־סלקים חמוץ. החום בחוץ היה גדול, והמרק היה קר, ואף אם חריף היה ביותר בכל זאת אכלתי לתאבון. פתאום חשתי כאב בבטני, דקירה מתחת לחזה, ונטיה להקאה. הלא אלה הם הסימנים המבשרים את ביאת המחלה הרעה. ברכתי את ברכת המזון, וארוץ אל בית המדרש. ועה כסתה את כל בשרי, ואחרי רגע אחוש קור בכל גוי. מרק הסלקים החמוץ מתפרץ לצאת מעמקי מעי אל רחבי התבל. הנני רץ ואתאפק; אולם רגלי נכשלות ועיני תחשכנה. התחלתי להקיא באמצע הרחוב. אנשים נבהלו אלי מכל העברים והוליכוני אל בית המדרש. מה שעשו בי אינני זוכר. הדבר הראשון, אשר שמעתי, היו דברי אשה האומרת: „אויה לי, נער גלמוד!" בפתחי את עיני ראיתי את הרב והרבנית והרופא עומדים על ידי. הבעתי בכבדות „אמא! אמי היקרה, איך?" ואבך מרה. הרבנית עמדה ובכתה עלי, ועיניה נטויות עלי באהבה ורחמים. הרב מדבר לי דברי נחומים, כי במהרה אשוב לבריאותי ואוכל ללמוד תורה כקדם. הרופא אומר כי הסכנה עברה, ועתה צריכים רק להשגיח עלי יפה. כשבוע

ימים שכבתי בחדר הקטן, אשר על יד בית המדרש, הוא המקום הקבוע לאספות הקהל. שני ספסלים ארוכים הקריבו זה לזה למען אשכב ברווחה. גם כר הביאו מבית הרב לשים מראשותי. אחד הבחורים ישב אצלי לשרתני, ונשים רחמניות היו מביאות לי יום יום מרק בשר תרנגולת ועוד מאכלים שונים.

לו. הנני „בר מצוה" וכותב חרוזים

עברו שנה וחצי מיום שעזבתי את בית אבי, ובקרוב תמלאנה לי שלש עשרה שנה. החלטתי ללכת אל בית אבי לימי החג ולחג שם את חג הבר מצוה שלי. רגלי הלכתי למינסק. במינסק נזדמנתי עם בחורים אחדים בני הערים הסמוכות לכפרנו, שהלכו אותה שעה לביתם – ונלך יחדו. שלושה ימים ארכה הליכתנו בין שדות ויערים. הימים בהירים והאויר צח ונעים. כמה התענגנו על הליכה זו! הולכים אנחנו ושרים. עוברים אנו דרך היער, מלקטים גרגרים ואגוזים כבימי ילדותי; ואם שדה קטניות נזדמן לנו לצדי הדרך, נאכל קטניות לשבעה. בעיפנו מן ההליכה נשכב תחת האילנות לנוח, ומשחקים כילדים. בכלל לא הרגשתי עיפות מעמל הדרך. העת עברה במהירות והנה אני בבית אבי! שמחת כל בני הבית היתה גדולה; ביחוד גדולה היתה שמחתה של אמי. עומדת היא עלי ולא תרפני אף רגע. עלי לאכול ולשתות, ולספר לה מחיי בהישיבה. אני מספר לה את כל תלאותי, אשר מצאוני, והיא נושקת אותי ובוכה. יום הבר מצוה שלי עבר בלא חגיגה ובלא דרשה. רק ביום השבת כבדוני לקרוא את ההפטרה לפני המנין במאליסקה. ואחר הקידוש בחנני ראובן, חתן דודי, בלימוד הגמרא, ואמצא חן בעיניו. הכל שמחים על אשר עשיתי חיל בלימודי; אולם אינם יודעים הללו, כמה ענויים קשים סבלתי עד כי רכשתי לי את מעט תורתי.

בשנה זו התפללנו בצבור בבית דודי ונכבל. אבי ובן דודי היו החזנים, ואני עוזרם. כל יהודי מהסביבה נתכנסו עם כל בני ביתם לבית דודי עוד בערב החג. את אחד מבני הכפר קרה אסון בערב יום הכפורים. בנסעו אל המנין אבדו בדרך הכפרות והחלות. הוא שב על עקבותיו ויחפש את אבדתו, אולם לשוא. האבדה לא נמצאה ועליו היה לשוב בידים ריקות, ותפרץ מריבה בין הבעל ואשתו. אמנם מחזה מעורר שחוק היה מחזה זה: עומדים הם זה כנגד זה כשני תרנגלים, המזומנים למלחמה ומחרפים ומאשימים זה את זה. אותה שעה עמד בודאי איזה ערל ואכל לתאבון את הכפרות ואת החלות, אשר מצאן בדרך.

אחרי יום הכפורים עלה הרצון מלבי לכתוב ולספר בחרוזים בשפת יהודית את המקרה הזה. נסיתי לכתוב והנה החריזה ניתנה לי בקלות גדולה: כפרות, צרות, פארלארען, צארן, ומתחת ידי יצא שיר ארוך. בחרתי לי נגון מנגוני הבדחנים, ואשיר את שירי.

לימי חג הסוכות בא לבית אבי אחי מרדכי עם כלתו. חג הסכות הזה היה באמת „זמן שמחתנו". בליל שמחת תורה אחרי ההקפות נשארו כל הנאספים בבית דודי זנבל, ונאכל ונשת ונכבד את החג בנגונים ורקודים. אנכי התחפשתי לירושלמי הבא מארץ ישראל. לפני החג הכינותי לי מסוזה של בד עם זקן ארוך מפשתן. עתה שמתי את המסוה על פני ומצנפת על ראשי ודברתי רק עברית. קדשתי את הקידוש הארוך, ספרתי על דבר הרבה מקומות בארץ ישראל, אשר ידעתי מהתנ"ך, ואחר כך שרתי את השיר „ידידי רועה" מר' ישראל נג'ארה. את השיר הזה אשר בו מתחנן ישראל אל ד' שישיבהו אל ארצו, עם הנגון המלכב אשר לו, שרתי ברגש בכל לבי ונפשי. השומעים היו שבעי רצון, ויבקשוני לשיר. וארהיב בנפשי עוז, ואשיר את השיר על דבר הכפרות שאבדו. כל השומעים צחקו; ומבקרי אלה אמרו, כי שירי טוב מאד, ובזה העירו בי חשק לכתוב עוד שירים.

בימי החורף הבא למדתי בהורודוק כמקדם. לפרקים הייתי כותב שירים; מכל שירי של הימים ההם מצאו חן בעיני שני שירים: האחד א"ב, כתוב בחרוזים על הצרות, אשר סובלים בני הישיבה באכלם „ימים"; והשני על דבר בן הישיבה, אשר היה לחתן לבת עשיר, בשביל הבגדים היפים שקנו לו. בשירי זה כונתי לאחי ולכלתו, אשר חמתי עליה לא שככה עוד מ„ימי עשרי".

בחורף זה היו שתי חתונות בבית דודי לייב. האחת חתונת בתו עם אחי, והשנית חתונת בת אחותו היתומה שדודי השיאה לאיש. אבי היתומה, דודי מאיר, היה גם כן בעיר הורודוק בתור משגיח בטחנה. יום אחד לפני החתונה יצאנו מהורודוק והלכנו שנינו ברגל. בבוקר יצאנו, ובערב באנו, ואיש לא ידע אם נסענו או הלכנו ברגל והיינו מחותנים ככל המחותנים. לשתי החתונות נאספו כל בני משפחתנו. דודי המחותן הכין מכל טוב: שחטו פר בן בקר, שני שבועות אפו לחם ומיני ממתקים. ממינסק באו חבר מנגנים בכלי שיר שונים; וגם סנדר הבדחן, הבא רק אל חתונות העשירים, בא הנה.

הלילה הראשון היתה חופת היתומה, כי היא היתה גדולה בשנים מבת דודי. כל הנאספים קיימו בכל לבבם את המצוה „כיצד מרקדין", ויקדו עד אור

הבוקר. למחרת בערב, אחרי סעודת התופה של אחי, החל אחד מקרובי לבקשני בקול רם שאחרז חרוזים לכבוד החתן והכלה. אחדים מן הנאספים אחזוני בזרועותיהם, העמידוני על השלחן, ויצוו על המנגנים לנגן בכלי שירם, ואנכי החילותי בנגון הבדחנים לחרוז חרוזים בלתי מוכנים מקודם. בגמרי הפציתו בי לשיר את שירי על דבר הכפרות. אני שר בקול, והשומעים יצהלו מעונג, סנדר הבדחן מוחא כף וקורא „הידד" ומבקשני לשיר עוד משירי. שרתי על „בן הישיבה" האוכל „ימים". רואה אני, שאמי בוכה. וסנדר הבדחן נגש אלי, חבקני ויבקשני לשיר עוד שיר אחד. לא שמתי לב, כי לא פה המקום לשיר על דבר בן הישיבה שהיה לחתן לבת העשיר ואשיר:

אם יש לך בת צרה בין בניך,
בא נא אלינו אל הישיבה.
שם תסיר המשא מעל שכמך
תפטר ממנה בלא שלשים ושבעה.

— — — —

שם תבחר חתן כאשר יאה לאבא,
בחור יפה עם כל המעלות,
למדן, מופלג בתורה וספרא רבא,
ויכול גם לפסוק לך שאלות.

— — — —

רק הלבישהו חליפות כגדים ונעלים,
והאכילהו מעט שמנונית עם חלה,
הן תהיינה לכסות עינים,
ולא ישים לב לחסרונות הכלה.

פתאום היתה מבוכה בבית. הכלה בוכה וכל הנאספים נדהמו. הבינותי, כי הסכלתי לשיר את השיר הזה, וארד מעל השולחן. איש לא אמר לי דבר, אך כאבי היה גדול על הצער שגרמתי, וגיסתי אשת אחי, שמרה את הדבר בלבה ימים רבים.

לז. שבתי למינסק והייתי למורה

החיים בהורודוק היו לי למשא, כי נכסוף נכספתי להיות בחברת בני ישיבה כגילי. עזבתי את הורודוק, ואלך למינסק. שם באתי אל בית המדרש של עושי

כובעים. ראש הישיבה בחנני בשיטת „תגרי לוד" ואמצא חן בעיניו. תיכף נתנו לי את כל שבעת הימים. ואתחיל ללמוד בשקידה רבה.

עושי הכובעים, אשר רובם הם ענים, בנו את בית המדרש הזה, ומחזיקים גם ישיבה. ראש הישיבה אינו מקבל משכורת בעד עבודתו כי פרנסתו היתה מצויה לו מחנותו שהתנהלה על ידי אשתו; והוא יכול היה להקדיש את זמנו ללמוד וללמד. בכל יום הוא לומד עמנו, בני הישיבה, ובימי מועד ושבת הוא לומד עם הבעלי בתים, עושי הכובעים.

בישיבה זו לומדים כחמשים נערים. רובם בחורים גדולים; אך ידיעותיהם בתורה מעטות הן; ואחד מהם, בחור גבוה, חור פנים, שתקן ובישן גדול, היה עם הארץ גמור. כאשר קראו ראש הישיבה בפעם הראשונה לאמר את השעור, התאדמו פניו כתולע, גמגם בלשונו, ויהי לצחוק בעיני כל התלמידים: וכאשר אמר לו ראש הישיבה לשוב אל מקומו, התאדמו פניו עוד יותר ומעיניו נזלו דמעות. הכאיב את לבבי והעיר בי רחמים רבים, ואחליט לעזור לו בלמודו.

נכנסתי עמו בדברים, החילותי לקרבהו ולהראות לו אותות ידידות. נתקרבנו זה אל זה. פעם ספר לי, כי אבותיו גרים בכפר, והנה שלח אותו אביו אל אחת העיירות הסמוכות ללמוד מלאכת החייטים. בעתות הפנויות היה רגיל לבוא אל בית המדרש לשמוע דברי תורה או לעיין באחד הספרים, שלמד בנעוריו, כי נפשו חשקה בתורה. מיום ליום התגבר בו החשק הזה, עד כי עזב את בית החיט ויכרח למינסק. יאיש הישיבה חם עליו ויספחהו אל הישיבה, אף שלא היה בידו להכין את שעור הבחינה.

— אינני חפץ להיות עם הארץ — גמר את דבריו אלי ומעיניו פרצו דמעות.

— רצונך ללמוד עמי — שאלתיו.

— ודאי שרצוני בכך: אולם, הלא אין לי כסף לשלם לך — ענה בדמעות.

— אינני צריך לכסף — עניתי לו — ידיעתך תהיה משכורתי.

הבחור נפל על צוארי, חבקני ונשקני, ויאמר: „אתה תהיה לי לרב ואני אכבדך, כל אשר תצוני אעשה: הוא מדבר וגונח, וגם אני בוכה. בקשתיו לבלי לחשוב אותי לרב, כי אם לחבר.

החילותי ללמוד עמו. מתחילה הנני מכין בעיון רב את שעור הגמרא, עומד על כל מלה ומלה, למען אוכל להסביר לתלמידי כראוי. הלמוד עמו היה קשה, כי חסרים היו לו הכשרונות הדרושים. אולם עמדה לי סבלנותי שנחנתי בה: הנני

לומד ותוזר עמו ולומד כמה פעמים, עד כי אוכח שיודע הוא את השעור. פעם נגש אלי ראש הישיבה ויאמר לי: „דבר גדול אתה עשה בלמדך עם הבחור הזה; ד' יהיה בעזרך". לא עברו ימים רבים וזכיתי לשמוע את שעור הגמרא יוצא מפי תלמידי בפני כל בני הישיבה. ראש הישיבה הביט אלי בפנים צוהלים כאלו היה אומר: „זאת היא משכורתך בעד עמלך". לשמחת לבי אין קץ.

כאשר הגיעו ימי הקיץ הארוכים והחמים, רגיל הייתי לצאת לפנות ערב אל גן העיר, להחליף שם כח, למען אוכל גם מחר ללמוד שתים עשרה שעות, כאשר למדתי היום. גם את תלמידי לקחתי אל הגן ובשעה שאני חפצתי להתענג על מנגינות של המקהלה הפריעני חברי זה מתענוגי, כי הוא רוצה היה לשיח עמי על שעור הגמרא שלמדנו היום. ביום הששי אחרי הצהרים, כאשר פסקו הלמודים היה תלמידי נשאר יושב בישיבה ולומד; ואני הלכתי לבדי אל גן העיר. בין אילנות הגן אהבתי לשכוב על הדשא, להביט השמימה ולחשוב, לפעמים היו עולים בזכרוני ימי ילדותי, כאשר הייתי מבלה כל היום בנאות דשא; ובזכרי את בית אבי היו מתעוררים בי געגועים חזקים. לפעמים מחשבות בלתי נעימות מטרידות אותי. מתחיל אני להתאונן על גורלי, לבי מתאוה לדבר־מה, אך לא אדע מה הדבר. יודע אני, כי יש חיים טובים מאלו שאני חי בהם; אולם כרגע אנחם על מחשבותי אלה. הלא חוטא אנכי בהרהורי אלה: כי מה חסר לי בעולמי? כל ימי השבוע מוכנים לפני, ראש הישיבה אוהבני, המנהל הוא ידידי, גם בעיני השמש הקפדן מצאתי חן בעד הסדר והנקיון אשר אהבתי; גם איני זקוק יותר לעזרת דודי. כי עתה הנני „בר מצוה" והנני בין הקרואים להתפלל בבית אבל ולקבל בעד זה שכר הגון. לפעמים יושבים בני הישיבה, ולומדים כל הלילה בבית היולדת לפני ברית מילה, כי הלמוד כידוע הוא שמירה טובה לילד מפני המזיקים. אף אם קשה מעט לשבת כל הלילה וללמוד; אולם הלא בעד זה נותנים לנו שמה סעודה טובה עם יין וממתקים, גם כסף חמש עשרה או עשרים פרוטות לכל אחד. לפעמים באה אל הישיבה אשה, שחלמה חלום רע. שלשה בני הישיבה פותרים לה את חלומה לשוב, והיא נותנת שתים או שלש אגורות לכל אחד. הנני מרויח די כסף לכל צרכי. ועל מה עלי להתאונן ולקבול!

לימי החג נסעתי לבית דודי לייב. דודתי הטובה, תותנת אחי, מתה בקיץ העבר. לא עכל להוציא הגה מפיו, כי דודי הרגיל גברה עליו רגזנותו מיום

שמתה עליו אשתו, וגיסתי, אשת אחי, עודנה נוטרת שנאה אלי מיום חתונתה. בעינים כלות חכיתי לסיום ימי החג, ושבתי למינסק ללמוד בהישיבה שלמדתי בה בקיץ שעבר.

לחי הבדחנות מביאה לי שכר טוב

בלילות החורף אחרי הלמוד הננו מבלים את העת בטוב. מספרים אנו זה לזה ספורים, ואני – ראש המספרים, כי זוכר אני את כל הספורים, ששמעתי מפי אבי ואשר קראתי בילדותי. הבחורים מפצירים בי תמיד לספר, ואנכי איני מסרב כי „יותר ממה שהעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להניק".

לפעמים הוקפת אותנו רוח עליזות. פוצחים אנו בשיר. שרים אנו שירים בעברית או יהודית, פוזמים את הנגון האחרון של אחד החזנים. פעם הראיתי לחברי את כשרוני לחרוז חרוזים כבדחן; וייטב הדבר בעיניהם, הם הציעו לפני ענינים שונים לחרוז עליהם בחרוזים. עשיתי כרצונם. אחד הבחורים הציע להושיב את הכלה קודם החופה. הושיבו את אחד הבחורים על ספסל, כסו את פניו כמו שמכסים את פני הכלה לפני החופה; ואני פניתי אל הכלה בדברי חרוז כבדחן ממש, ולא הרגשתי, כי השמש עמד מאחורי ושמע לדברי. בגמרי, אמר השמש בצחוק קל: „טוב לדעת, כי יש לנו בדחן".

פעם בערב בא השמש ואמר לי, כי ראש הישיבה והגבאי קראוני לבא אל בית הגבאי. שאלתי: „מה הללו, רוצים ממני?" ענני השמש בצחוק: „תבוא ותראה". בבואי אל בית הגבאי, מצאתי אספת אנשים ונשים. הגבאי בכבודו ובעצמו פגשני באהבה ויבקשני לשבת, הגיש לי כוס יין וממתקים. ראש הישיבה אמר לי, כי הגבאי משיא לאלמן נערה עניה, יתומה מאביה ומאמה, וכי עלי לדבר דברי כבושים אל הכלה קודם החופה, כי השמש הבטיחם שיכול אנכי „להושיב" את הכלה על הצד היותר טוב. נסיתי לסרב; אך ראש הישיבה אמר, כי מצוה גדולה היא ועלי למלאות את רצון הגבאי. נגשתי אל הכלה ובקול ובנגינה כבדחן רגיל, החילותי לספר לכלה, כי היום הוא יום הדין שלה, ועליה לבכות ולהתחנן לד' שיחיה מזלה טוב, ושתזכה לבנים צדיקים וישרים. הכלה וכל הנשים כבר גועות בבכי; ואנכי בתמימותי היתרה החילותי לתאר, איך אבות הכלה עומדים עתה שם במרומים לפני כסא הכבוד, ומפילים את תחינתם לפני אל הרחמן, אבי היתומים, שהוא ברחמיו הרבים יברך את בתם היתומה הגלמודה. פתאום צעקתי מעמקי לבבי: „פנו מקום!

הנשמות הטהורות באות, האב והאם באים להוליך את בתם אל החופה". הנשים הרימו את קולם בבכי, האנשים שמו את מטפחותיהם אל עיניהם, והכלה נתעלפה. נוכחתי, כי גדשתי את הסאה, ואגמור בהרבה ברכות.

לסעודת החופה הושיבני הגבאי בין ראשי הקרואים. באמצע הסעודה בקשוני לשמח את החתן ואת הכלה, שרתי לפניהם את שירי. הנאספים נהנו מאד ויהללוני; ובטרם הפרדי, נתן לי הגבאי את תודתו, ועשרה זהובים מזומנים. לא האמנתי למשמע אזני ולמראית עיני. היתכן שנתן לי סכום כזה? הלא זה רוכל וחצי! ברכתי את החתן ואת הכלה ואת כל הנאספים. וארוץ אל הישיבה בשמחה רבה.

בלילה ההוא, בשכבי על הספסל הקשה בישיבה, עלה לפני כמו מתוך חלום הערב שעבר, שבו רכשתי גם כבוד גם כסף רב. נזכרתי, כי לפני שנתים סבלתי פה במינסק עוני ומחסור, בוז וכלמה; ועתה, תודה לד' שהוליכני בדרך הישר, ואמצא חן בעיני אנשים.

לט. מגפי הראשונים

נעלי קרועות ומטולאות הן. והנה עלה בלבי לקנות בעד הכסף הרב שנפל בחלקי מגפים חדשות. הוי, כמה נתאויתי כל ימי למגפים חדשות. מעולם לא היו נעלים כרצוני על רגלי: עלי היה לנעול נעלים משונות כנעלי נושים, היום אקנה מגפים עם שוקים, מגפים נוצצות ומבריקות, משמיעות קול שריקה: יראו וישמעו הבחורים ויתקנאו בי!

למחרת הבוקר רצתי אל בין החנויות למצא מגפים כאשר אותה נפשי. והנה נזדקרו לפני מעל פתח החנויות מגפים מבריקות. נגשתי אל פתח החנות. הגני מסתכל בה מכל צד, משתקפים בהן כבמראה. הגני מתמלא עוז, ממשמש בהן: הן כחמאה. החנוני יצא מן החנות וישאלני על חפצי אמרתי לו כי חפץ אני לקנות מגפים. החנוני, שאלני כמה כסף אוכל להוציא? אמרתי לו, כי עשרה זהובים יש לי. אמר החנוני: „שבעה רובל שלמו בעד המגפים האלה, ומחירן גם עתה לא פחות משני רובל, כי הלא כמעט חדשים הם: אך משום שנער עני אתה כפי שאני רואה אמכור לך בעד עשרה זהובים, זכה בהן ותתחדש". שומע אני את דבריו הרכים כי איש טוב לב הוא, וכי רק למעני הוריד את המחיר; הודיתי לו. בשפה רפה ובבושת פנים אמרתי לו: „כפי הנראה המגפים האלה גדולות הן לרגלי". ענה החנוני בשפת

ידידות: „בימי החורף טוב לנעול מגפים גדולות מעט על המדה, כי אז הן מחממות יותר. עליך רק לשום בהם מעט תבן או חשש". נתתי לו את כספי, ושבתי אל הישיבה עם מגפי העטופות בניר. תבן וחשש לא היה לי. שמתי בהן ניר, ואנעלן. בלכתי ברחוב, נראה לי, כי הכל מביטים עלי ועל מגפי המגוהצות, המשמיעות קול שריקה על כל פסיעה ופסיעה. אם היה עלי לעבור דרך שלולית של מי גשמים, או מי שופכין, הייתי סר הצדה, למען לא אשחית, חלילה, את ברק מגפי, וגם זאת ידוע לי, כי אם ירטבו, אזי תפסק שריקותם; הנני זהיר מאד בהלוכי ולא אסיר את עיני ממגפי, המשמחים את לבי. שמחתי כפולה היא, הלא המה מגפי הראשונים בחיי; והכסף אשר בהם קניתי את המגפים, הלא הוא כספי, אשר רכשתי בבת־אחת.

עברו ימים אחדים וברק מגפי חלף עבר. בלב נדכה התבוננתי במגפי, והנה, הה, על מגף אחד בצדו טלאי קטן, ועל המגף השני קרע ארוך תפור וזפות בזפת. חלצתי את מגפי נעלתי את נעלי הישנות, רצתי אל החנות ששם קניתי את מגפי. דרשתי מאת החנוני להחזיר לי את כספי, כי האונאה היא יותר משתות, ועל פי דין מקח טעות הוא.

— הכי חשבת שאתן לך מגפים חדשים כעד עשרה זהובים? — אמר החנוני, ובדברו הראה לי על הפתח באופן גס מאד. בדמעות על עיני שבתי אל הישיבה עם המגפים הקרועות והמטולאות.

מ. בן ארבע עשרה שנה הייתי למלמד בכפר

באחד הימים רמז לי ראש הישיבה לגשת אליו. כשנגשתי שאלני: הרוצה אתה ללכת עם האיש הזה ללמד את בניו? והראה באצבעו כלפי האיש שישב אצלו. האיש אמר לי, כי עלי יהיה ללמד ארבעה בנים; משכורתי שהוא קוצב לי בעד העבודה — חמשה עשר רובל עד חג הפסח. שאלתי את האיש, אם יהיה בביתו מקום פנוי לי ללמוד בעצמי בלילות, ואם נמצאה איזו גמרא בביתו. האיש ענה לי: „בלילה תוכל ללמוד כאות נפשך, אולם גמרא אין בביתי". אני הסכמתי. הנסיעה היתה אי־נעימה, כי עגלת החורף היתה עמוסה חביות, חבילות ושקים עם סחורות שונות; ועלי היה לשבת על השקים; אמרתי בכל רגע ורגע לנסוע ארצה.

— היש לך חנות, והסחורה הזו בשביל חנותך היא? — שאלתי את האיש.

— לא, ענה האיש, אין לי חנות, יש לי בכפר בית מרזח קטן, שאינו מספיק לכלכל את בני ביתי; ולזאת נאלץ אני לנסוע למינסק מדי שבוע בשבוע להוביל משם

סחורה בעד החנונים בעיר ראדשקביץ. מרובים צרכי עמך, הוסיף האיש באנחה, וידום.

מדברי אדוני הבנתי, כי עני הוא; ובבואי לביתו נוכחתי, כי לא שגיתי. אמנם העניות נכרת בכל, וצרכיו מרובים הם; כי מלבד ארבעת הבנים, הנכונים להיות תלמידי, אשר הצעיר מהם הוא כבן שש והגדול כבן ארבע עשרה, יש לו גם בת, הקרובה לבגרות, ועוד ילד רך שוכב בעריסה; ומלבד בניו, יושבת בביתו אחותו היתומה, עלמה שכבר בגרה.

עם תלמידי היה עלי ללמוד עם כל אחד ואחד לבדו לפי כשרונותיו וידיעותיו. אחרי שבוע ימים בקשני בעלי ללמד גם את בתו מעט קריאה וכתיבה. מלאתי את בקשתו. עברו עוד ימים אחדים, והנה שוב נגש אלי בעלי ואמר לי בקול תחנונים: „אחותי היתומה אינה יודעת לקרא בספר; וללמדה את הקריאה בספר כבר עבר הזמן; לזאת עשה נא אתה חסד ללמדה בעל פה ברכת קריאת שמע שעל המטה; ברכת השחר וברכת המזון יודעת היא; אולם קריאת שמע לא עלה בידי ללמדה".

תלמידתי זאת, בתולה גבהת הקומה, ובעלת בשר, עולה בערב על התנור הגבה, מקום שנתה. תסוב את ראשה אל הבית, ותביט למטה, הנני עומד על הרצפה, מרים את ראשי למעלה, וקורא בקול רם קריאת שמע, ועליה לחזור אחרי גם כן בקול רם מלה במלה: ולשונה מלאה שבושים, ממש כנכרי, המדבר עברית.

ככה מלא הייתי עבודה. עלי היה ללמד את ששת תלמידי ותלמידותי, ומלבד הלמוד יכבדוני בעבודות הבית, כמו לדוך במדוכה שעורים לעשות דיסה, להוציא מן הבית את הכליל בעד הפרה; וביום החמישי ללכת לעיר ראדשקביץ מהלך חמש פרסאות ולהביא משם קמח, שמרים, בשר לשבת.

באמצע הזמן נזדמן הרב מראדשקביץ לביתנו. בחן את תלמידי, ויהללני בעיני בעלי באמרו, כי הבנים עושים חיל בלמודם.

במשך ה„זמן" לקחתי מאדוני רק רובל אחד ועשרים אגורות לצרכי. לבקש ממנו יותר בושתי, כי הלא יודע הוא בעלי שהכסף אינו דרוש לי עתה ויהיה נראה לו כאלו איני בטוח בתשלום שכרי והרי אגרום לו צער גדול. כשבוע ימים לפני חג הפסח, בהיותי נכון ללכת אל בית דודי לחג הפסח, בקשתי את משכורתי.

— הלא תראה — אמר לי אדוני — כי הדרכים מקולקלות הן, ולהשתכר אי אפשר, ובביתי הלא עדין אין מצה. הא לך שמונים אגורות כל הכסף שיש לי, וקח לך גם יד המקל שיש לי. ידו של המקל מקרן שן, מחירו לא פחות משני

רובל, ולך אתן בעד רובל אחד; ושנים עשר הרובל, שנשארתי חיב לך אשלם לך במינסק, אם ירצה השם".

בראבון לב עזבתי את הבית, ואלך אל בית דודי. היה עלי ללכת כעשרים וחמש פרסאות. הדרך — בצה גדולה של מים עכורים מעורבים שלג וקרח. על כל פסיעה רגלי שוקעות בבצה עד הברכים. נעלי כבר מלאו מים, רגלי רטובות, כולי רועד מקור, רגלי כושלות מהחלקלקה; וחמתי בוערת בי על האיש שרמני. עבודת פרך עבדתי כל ימי החורף, והוא לא שלם לי בעד עמלי; ועוד עלי לעגות את כחי בדרך כזו; ומחשבה נצנצה במוחי: „הזאת היא תכלית למודי להיות מלמד בכפר בלי שכר?"

בבואי אל דודי לייב, מצאתי שעיים רבים בביתו: דודי נשא אשה; גיסתי, אשת אחי, חיה בריב עם אמה חורגתה. גיסתי, אמרה לי, כי טוב לי ללכת אל בית דודי אייזיק לחוג שם את חג הפסח: אף אני עצמי הרגשתי, כי אינני מן האורחים הנכבדים בעיני דודתי החדשה.

קשה היה עלי מאד ללכת לבית דודי אייזיק, כי עודני נטר שנאה לו בעד משפטו בימי „עשרי"; אך מוכרח אני ללכת אל ביתו. רחוק אני עתה מבית אבי ואין לפני דרך אחרת מלבד הדרך אל בית הדוד. כשבע פרסאות היה עלי ללכת. בבית דודי אייזיק קבלוני בחבה, וביחוד גדלה שמחתי של אבי זקני עלי.

שני הימים האחרונים של החג היו ידי מלאות עבודה. כאורח נכבד כבדוני במלאכת הקודש לכבוד החג: לדוך במדוכה מצות לכל ימי החג, להוציא מן הבית את השלחנות והספסלים ושאר הכלים להכשירם ולהגעילם; בערב הפסח היה עלי להסיק את בית המרחץ, להביא עצים ומים. וכמה קשתה עלי הסקת התנור בבית המרחץ! לפנות ערב, בשובי הביתה, נודע לי כי כום אחת חסרה למספר הנפשות אשר בבית ועלי לרוץ אל אחד הכפרים הרחוק מביתנו דרך שתי פרסאות לשאול כום מאת היהודי שבכפר. חפץ אני לאמר לדודי, כי מותר אני על ארבע הכוסות עם מי הדבש, ואולי גם על הסדר כולו ובלבד שלא יהיה עלי ללכת מרחק רב כזה. כל כך עיפתי מעמל היום. אך מי יעיז לדבר דברים כאלה? יצאתי לדרך. בדרכי היה עלי לעבור דרך בצות ושלוליות של מים מהשלג אשר נמס, ובשובי מדרכי חשך היום. בוסס אני ברפש בכבדות, ולבי מלא כעס ועצב; דמעות תוקפות אותי. ברגע זה שנאתי את חיי אלה. הרהורים רעים חולפים ועוברים במוחי: האם כדאי לסבול כל כך יסורים בשביל למוד התורה? אולי טוב לי, לעזב את

הלמוד, ובלבד שלא אצפה יותר ללחם חסד? הרעיון הזה לא הרפני כל ימי החג. החלטתי ללכת אל בית אבי תיכף אחרי חג הפסח. לא ידעתי מה אעשה שם; אולם את החלטתי זאת לא אשנה; לא אשוב יותר אל הישיבה; רב לי לעסוק בתורה, אעסוק מעתה בהויות העולם. למחרת החג הלכתי אל הכפר, אשר שם למדתי בחורף, ובקשתי את בעלי שיובילני בעגלתו אל בית אבי על חשבון החוב שמגיע לי. הוא הסכים להובילני בשכר חמשה רובל; ואף שידעתי כי המחיר גדול מאד, בכל זאת לא אמרתי דבר, כי בטוח הייתי שלעולם לא ישלם לי את החוב. אנכי לנתי בביתו; ולמחרת היום מצא בעלי עבודות שונות, ודחה את נסיעתנו עד לפנות הערב. אחרי שעברנו כעשר פרסאות, סרנו אל בית מלון ללון שם. בבוקר נודע לי, כי בעלי יצא בלילה אל ביתו ואותי עצב במלון. עתה היה עלי לכתת את רגלי כששים פרסאות. ביום השני לפנות ערב באתי בשעה טובה אל בית אבי, בעת שנערי ישראל עוזבים את בתי אבותיהם ללכת אל הישיבה.

מאי בשנת החמש עשרה נשאתי בעסקי דודי

בבואי לבית אבי כעבור שנה וחצי מיום שנפרדתי ממנו, החלה אמי לבכות מרוב שמחה, ואבי שאלני, מדוע באתי עתה, בראשית הזמן, עת שמתחילים ללמוד. אמרתי לו: עתה אינני חפץ ללמוד. מה שיהיה אחר כך נראה; אולם עתה רצוני לעסוק בעבודה ומעשה. סני אבי הביעו תמהון, אולם אחרי חשבו כרגע אמר: „ראשית, עליך לנוח מדרכך, ואחר כך נראה". כעבור ימים אחדים נכנס אבי אל הבית ובשורה בפיו אליו, שדודי זנבל יקחני לעזור לו בעסקיו וישלם לי כפי עבודתי.

באתי לבית דודי. ברצון רב ובשקידה עצומה החילותי לעבוד את עבודתי. דודי שולח אותי פעם אל הטחנה לשקול את התבואה שמביאים האכרים לטחון, פעם אל בית חבוט הארג למדוד את הארג, פעם אל השדות להשגיח על החרישה וזריעה. אחרי שבועות אחדים של עבודה אמר דודי לאבי בפני, כי שבע רצון הוא מעבודתי, והוא ישלם לי ארבעה רובל לחודש. התהלה ששמעתי והשכר עוד הגדילו את חריצותי בעבודתי. הנני משכים לקום בבוקר, בשעה שהכל עוד ישנים. מתלבש ומתרחץ בחפזון, אינני מאריך ביותר בתפלתי, ורץ לראות מה יעשה בעסקי דודי. כל היום הנני טרוד בעבודות שונות ואינני חש עיפות. הכל אהוב ונעים לי, הנהר הגדול מימיו בשקט, האתו הירוק; גם הפרות והסוסים אהובים לי. ביום חמשי אני נוסע לבד לעיר דאלהינב, הרחוקה מאתנו מרחק של עשר פרסאות לקנות דברים

שונים. הדרך עוברת דרך יער עבות. הצפרים תרננה, וגם אנכי אשירה בקול רם.

כשבאה שעת קציר החשש, צוה לי דודי לרכב על סוסו אל הכפרים הסמוכים לשכור שם פועלים. בלב מלא פחד עליתי על הסוס בפעם הראשונה בחיי; הנני מאמץ את לבי שבאתי אל מורד ההר, וסוסי הרכין והניע את ראשו, וישליכני ארצה. הסוס פנה לאחור, וירץ אל בית דודי. ואנכי מוכה מעט ונכלם שבתי הביתה. הכל רצים לראות אם לא קרני אסון. אנכי מתאמץ ועולה על הסוס. הפעם יצאתי ושבתי בשלום, ומהיום ההוא והלאה הייתי רוכב על סוס דודי.

בימי קציר החשש היה על דודי לנסוע לעיר ווילנא, ויבקשני לשום עין על העבודה. כל היום הנני עושה בשדה ומשגיח על הפועלים שלא יתרשלו בעבודתם; עזור אני על ידם להפוך וליבש את החשש; בלילה הנני לן בשדה עם אחד הפועלים לשמור על החשש מפני הגנבים. הפועל מוציא שריקות שונות מנחיריו בשנתו, ואנכי שוכב פקוח עינים על החשש, אשר ריחו כריח גן עדן, עיני מביטות אל השמים הבהירים, ואזני תקשבנה את המית מי הנהר, אשר יזרמו בדממה דקה. זכרתי את הישיבה, את מקום משכבי שם ואת האויר המחניק, ומתמלא שמחה על מצבי היום. כבוא דודי לביתו, היה שבע רצון מכל הנעשה, ולאות תודה קנה לי כובע.

בקרוב באה עת קציר תבואת השדה. העבודה הזאת נעשתה על ידי נערות בנות האכרים; והן נוהגות לשיר בשעת העבודה, ובפרט בשובן הביתה לסנות ערב; ומנגינתן מלאה היא יגון־לב וגעגועים, ותעדרת אל עמקי נפשי, אף אם יודע אנכי כי „קול באשה ערוה". ד' הטוב יסלח לי!

בין כה וכה וסוף הקיץ בא. הנני בריא וחזק, עליז ומלא חיים, אוכל לתאבון, ושנתי מתוקה עלי; דודי שבע רצון מעבודתי, ונכון להחזיקני בביתו. אולם מחשבה אחת מטרידה החלה לנקר במוחי: מה יהיה אחריתי? הלא סוסי להיות עם הארץ! כל ימי הקיץ לא בא ספר לידי ולא יעברו ימים מרובים ואשכח מה שלמדתי ואהיה לבור גמור. לבי ימשכני לשוב אל בית המדרש ללמוד תורה. אולם הישיבה נמאסה עלי: החלטתי ללמוד בעיר קורניץ בעצמי, בלי ראש הישיבה ובלי מנהלים. וקורניץ הלא קרובה היא אל בית אבי, רק כעשרים פרסאות ואוכל לבקר את בית אבי לעתים תכופות. החלטתי מצאה חן בעיני אבי. דודי שלם לי עשרים רובל בעד חמשת ירחי עבודתי. מחצית הכסף נתתי לאבי, ובעד יתר הכסף קניתי לי מלבושים ומגפים. אחרי חג הסכות הלכתי לקורניץ.

מב. חיי בין חסידים

אין שכינה שורה לא מתוך עצבות
אלא מתוך דבר שמחה של מצוה. (שבת ל׳)

אחינו בני ישראל יושבי העיר קורניץ כמעט כלם חסידים מחסידי רוסיה הלבנה. כנאות שדה לעובר במדבר שממון, כן היתה לי העיר הזאת בימי שחרותי. לשפוט מישרים על דבר חיי החסידים יכולים אנו רק אחרי אשר חיינו ביניהם והתבוננו לחייהם ולהליכותיהם. הודות לשיטת החסידות התפשטה הרוח הדמוקרטית בין שומרי ארחותיה; גדולה היתה השפעתה על חיינו האי־טבעיים, חיי גלותנו המרה. החסידות הסירה מעט את אפר האבלות מעל פני היהודי והקרינה את פניו; היא מחתה דמעה מעיני היהודי הנודד, ומסכה מעט מעליצות הנפש בכוסו, כוס התרעלה. החסידות מלמדת, כי העצבות היא מדה מגונה. „עבדו את ד׳ בשמחה" היא מצוה ככל המצוות וכל מה שאנו עושים בחיינו, עלינו לעשות לשם שמים; ולכן בכל מעשינו יש מעין עבודת הבורא ועלינו לעשותם מתוך שמחה. הבעל שם טוב אמר, כי האיש, אשר חי בעליצות נפש, הוא עושה רצונו של מקום.

מיום בואי לקורניץ ראיתי את ההבדל הגדול בין יושבי העיר הזאת ובין יושבי הערים, אשר ראיתי עד כה. פה אינך רואה את יהירות העשירים, המתנשאים לכל לראש, והלמדנים אינם מתנפחים כברבורי הודו. פה הכל שוים, כעשיר כעני, כלמדן וכבעל מלאכה.

גם אני הנני נחשב בעיניהם כאחד מהם. כלם מביטים עלי כאחים נאמנים על אחיהם הצעיר; ומלבד התקרבותם אלי אהבתי מאד את עליצותם. איני רואה פה את הפנים העצובים, אשר הרגלתי לראות. שם בערים שלמדתי עד כה, ביום השבת אחרי שלש סעודות איזו מרה שחורה תעבור על כל העדה: אומרים פרקי תהלים בעצבות עמוקה ובקול בוכים, כאלו מבכים את המת. פה אחרי „שלש סעודות" אומרים „חסידות"; אחרי כן מספרים ספורים יפים ונפלאים, ומזמרים נגונים מתוקים ומלבבים. אנכי מקשיב ומרגיש, כי נשמתי תתרומם לעולמות עליונים, ולבי יתמלא רגשות ושאיפות נעלות. הם יפעלו עלי יותר מקריאה בספרי מוסר. ותפלתם מה נעימה היא; מתפללים הם בכונה גדולה, ומנגנים בשעת התפלה איזה נגון, היוצא מעמקי לב המתפלל ונכנס אל לבי, ויפיח בי רוח ממרום, אשר יעורר גם אותי להתפלל בכונה.

לעתים תכופות אומרים „חסידות". האחד אומר ומבאר, והנאספים מקשיבים, וגם אני מקשיב בכונה עצומה. מתחילה לא הבנתי דבר מדבריהם; אך אחרי עבור

ירחים אחדים החילותי להבין, כי החסידות מלמדת שהאדם הוא שותפו של הקדוש ברוך הוא, ובלא עזרת האדם סה עלי אדמה הקב"ה, כביכול, יכול לפעול אך מעט שם בשמים. ותכלית האיש ומטרתו צריכה להיות השאיפה להדמות לבוראו; ועל כן עליו לשכלל את מדותיו הטובות. מצד אחד עלינו לבא אל „בטול היש", לבטל את הקטנות מעצמותנו החמרית עם כל הרגשות החולין שבנו; ומצד שני עלינו לזכור, כי האדם הוא המרכז, הנקודה התיכונה בכל הבריאה, ובלעדו כל העולם הוא רק הבל הבלים. ומלבד זאת החסידות מלמדת, כי למוד התורה וקיום המצות צריכים לבא מאהבת הבורא ולא מיראה. עלינו ללמוד ולשמור לא בשביל תשלום שכר בגן עדן לעולם הבא, כי אם לשפר ולהישיב את העולם כולו. ועוד עלינו לדעת, כי מה שאנו קוראים „עבודת הבורא" כמו תפלה, תענית וכדומה, המה רק אמצעים להביאנו אל מדרגת עבודה. התפלה צריכה להביאנו להתעוררות, המביאה לידי התלהבות, בשעה שנשמתנו סוערת ושואפת לעולמות עליונים; ובמצב כזה יכול איש לבא לידי השתפכות הנפש אמתית, המביאה לידי התדבקות; ואז יתפשט החומר, האדם מתרומם על עצמותו הבהמית, רוחו יעלה מעלה מעלה אל עולם אחר, עולם מפשט, הרחק מכל המעשים הפעוטים בעולם, ושם הוא מדבק ומתאחד עם בוראו, עם אור האין סוף.

ככה הייתי לחסיד: הנני שומע את תורת החסידות בשים לב, מתפלל ברגש לב ובהשתפכות נפש, מנגן את נגוניהם בהתלהבות. גם מלמודי הנני נהנה עתה יותר. ראשית, כי החילותי להבין יותר את הגמרא; ושנית, כי אוהב אנכי את הלמוד בעצמי, בלי עזרת אחרים. לפעמים, בהגיעי לאיזו סוגיה חמורה וקשה עלי להבין דברי חכמינו העמוקים, אתיצב, ואסב את פני אל הקיר; הנני מתפלל בכונה גדולה את תפלת „אהבת עולם אהבתנו". ובהגיעי אל המלים „ותן בלבנו בינה להבין ולהשכיל" בכה אבכה. אחרי תפלה כזו הנני מרגיש כאלו נפקחו עיני לראות מה שלא ראיתי עד כה. הנני מתחיל את העניין מראשיתו בנחת, בלי חפזון ובלב מלא תקוה, כי ד" יעזרני. ומה גדול הוא העונג להוכח כי ירדת לעמקי ההלכה.

חפשי אני לנפשי לעשות כטוב בעיני. בלילות החורף הארוכים אוהב אני לשבת יחידי עד חצות הלילה וללמוד, כי „כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו" (תמיד ל"ב). לפעמים אקום שלש שעות לפני אור הבוקר. בלילות הקיץ הבהירים אני יושב לפעמים כל הלילה ולומד. החלונות פתוחים; רוח צח משיב נפש יפיח; דומית השקט מסביב; ואני לומד את הגמרא בנגון מלא עצב. לפעמים אחפוץ

להחליף את הגמרא באיזה למוד אחר; ביחוד אהבתי לעין במדרש. בין הספרים מצאתי ספר קטן „בחינת עולם", אשר לשונו ורעיונותיו קשים הם; בכל זאת אקרא את הספר הזה, כי מאמין אנכי בדברי חז"ל „יגעתי ומצאתי—תאמין".

מג. יודא זוסים החסיד

לא כל אדם זוכה לשני שלחנות
(ברכות ח')

אני לומד בבית המדרש של הגביר יודא זוסים. הוא איש גבה־קומה ויפה תואר; זקנו שחור ועגול, ועיניו השחורות המביטות ברצינות ועמקות, רכות וטובות. אומרים, כי בקי גדול הוא בש"ס ופוסקים, יודע בתורת החסידות, מדבר צחות בשפת פולין, ויודע את השפה הרוסית. שמו נודע לתהלה גם בין האצילים כאיש ישר וחכם לב. רק שני בנים לו, בן ובת ועוד יתומה, בת אחותו, נתגדלה בביתו. הוא איש סוחר, בעל עסקים רבים; חוכר מאדון העיר את נחלתו עם בית משרפות יין שרף; גם פונדק גדול יש לו. מלבד זה הוא עוסק במסחר הפשתים והקנבוס. משפחות רבות, ובפרט בני משפחתו, מתפרנסות ממנו, ואין איש מתאונן עליו. ואף אם טרוד הוא בעסקיו הרבים—בכל זאת יש לו פנאי לא רק ללמוד כי אם גם ללמד. בכל יום, בבקר אחרי התפלה, הוא לומד פרק משניות עם המתפללים, ובין מנחה למעריב הוא קורא עין יעקב לפני קהל הנאספים, או ישנן „חסידות".

אהבתי מאד לשמוע את תפלתו, ובפרט בערבי שבתות. הנני מאוכלי שלחנו ביום השבת; ובערב יום הששי, אחרי שכל המתפללים כבר עזבו את בית המדרש, היה עוד מאריך בתפלתו. אני ובנו יושבים ומעינים בספר, והוא מסיב את פניו אל הקיר, מתפלל בכונה ובקול זמרה נעימה. אשכח את התבל ומלאה, והנני בעולם אחר, עולם יותר יפה ונעלה. ומה יפה הוא המראה בבואנו מבית המדרש אל ביתו. על השלחן הארוך, המכוסה במטפחת לבנה, עומדות שש מנורות כסף, ובהן דולקים נרות גדולים. גברת הבית, שפניה העדינים והרכים מפיקים צניעות, קוראה את ה„צאינה וראינה", ובתה והיתומה מקשיבות. אדון הבית מתחיל לאמר „שלום עליכם" בנגון יפה. אני ובנו אומרים „שלום עליכם" בלחש. והנה הגיע זמן ה„קדוש". בבית דומית קודש. כלנו עומדים ביראת הכבוד; בידו גביע כסף; הוא סוגר את עיניו, מתעמק במחשבותיו כרגע, ומתחיל בנגינה נעימה להרציא מעמקי לבו את מלות הקודש. בזה הרגע הנני מרגיש את גודל קדושת השבת. בשעת הסעודה מאריכים אנו בסעודה. אנו מזמרים „אומר כשבחין", ובן הגביר קורא על פה פרקי משניות ממסכת שבת.

מד. צבי הצדיק

איש היה בעיר קורניץ ושמו צבי הצדיק; והיה האיש ההוא חלש ורפה כח, סניו הקמוטים כקלף ישן וצהובים כשעוה היו נראים כפני מת; ובכל זאת מלא הוא ר' צבי חיים ותנועה. מטבעו הוא איש זריז ומהיר במעשהו, וידיו מלאות הן עבודה תמיד. הוא נושא משרת מנהל בעסק יין־שרף, אשר ליוזא זוסים; אחרי גמרו את עבודתו ממשמרתו יום יום, הנהו עוסק בצרכי צבור. מלבד המצות הרגילות, כמו בקור חולים, הכנסת כלה, וכדומה, הוא שם לו לחק לשמור עת צאת השמש כדי לכוון את השעונים בבתי המדרש, שיראו את העת הנכונה למען ידעו כל בני העיר בדיוק זמן קריאת שמע של שחרית וזמן הדלקת הנרות בערבי שבתות ומועדים.

פעם בחודש שבט כסו עננים פני השמים בכל לילה ולילה. בני ישראל מביטים השמימה בכליון עינים ומצפים לזריחת הלבנה למען יוכלו לקדשה, והלבנה איננה. הנה זה הלילה האחרון לזמן „קדוש לבנה". בבית מדרשנו ישבו אנשים רבים עד חצות הלילה, והביטו דרך החלונות; אך שנתם תקפה עליהם, וילכו איש איש לביתו. גם אני שכבתי לישון. והנה שמעתי דפיקה חזקה בחלון, וקול קורא „מהרו לקדש את הלבנה!" נטלתי את ידי, לבשתי את בגדי בחפזון וארוץ החוצה. והנה אנשים רצים מכל עברים. צבי הצדיק לא שכב לישון, הוא חכה, אולי ירחם ד'. ואלהים עזר לו, כי העננים נתפזרו וזרחה הלבנה. צבי רץ אל שכניו להעירם משנתם. אלה העירו את שכניהם, עד שנאספו כל בני העיר. הלבנה זורחת והקור גדול, ובדומית הלילה יצלצלו מאות קולות: „בשם שאני רוקד כנגדך, ואיני יכול לנגע בך, כך לא יוכלו אויבי לנגוע בי לרעה". ופני צבי הצדיק מאירים כאור חדש באור הלבנה.

מה. רעי בן הגביר – ופחדי מפני אפיקורס

רק חבר אחד לי בקורניץ, חיים זלמן בן יוזא זוסים. גבה־קומה הוא ודל בשר, נראה כלולב היבש, ופניו חורים וצמוקים. הוא שותה הרבה חלב ואוכל ביצים. מטיל כל יום מחוץ לעיר כעצת הרופאים שבוילנה; אביו בקשני ללכת יום יום עם בנו יחידו לשוח בשדה. אנו מטיילים בכל יום לפנות ערב ואף בימי החורף; בימי הקיץ הננו מטילים גם ביום הששי וביום השבת אחרי הצהרים. מבלים אנו שעות אחדות ביער. שוכבים בצל האילנות ומשוחחים על החסידות, על גן עדן וגיהנם, וכל אחד מאתנו בטוח, כי יודע הוא הכל הנעשה בשמים; אולם מהנעשה

על פני האדמה לא ידענו מאומה, כי עתונים לא נמצאו בעיר, וגם עוברים ושבים אינם, מלבד העניים התוזרים לעיר לחזור על הפתחים.

פעם ביום הששי בא חיים זלמן אל בית המדרש, ויאמר בחפזון: „בא אתי אל ביתנו, שם אראך דבר־מה." בבואי אל ביתו, הראה לי באצבעו דרך הדלת הפתוחה אל חדר האוכל, אשר שם ישב איזה אדון ואכל לתאבון דגים ממולאים.

— זה הוא יהודי — אמר חיים זלמן — הוא עורך דין הבא מווילנא.

הסתכלתי בפני האיש ואראה, כי אוכל הוא בגלוי ראש, וכי אין לו פאות, וזקנו מגולח, וכל מראהו אינו כמראה יהודי. לא האמנתי לדברי חברי ואשאל את אמו. אמו אמרה לי באנחה עמוקה: „כן, בני, גם זה יהודי הוא".

בערב בקשני יודא ללין עם אורחו, כי לא נעים לו לישון יחידי בחדר גדול הרחק משאר החדרים. האורח קבלני בחבה, וישאלני איזה מסכת אני לומד ועניים אחדים מהגמרא שאני לומד. אחר כך ספר לי, כי גם הוא היה אחד מבני הישיבה העניים; אולם אנשים טובים הראו לו את הדרך הטובה, ויעזרו לו לגמור את חק למודיו עד כי היה לעורך דין. הואי מדבר ואנכי מהרהר בלבי: „אוי לך ולדרכך הטובה, אשר הראוך אנשים טובים"; ועוד אמר: „בא נא אתי לוילנא, ושם אהיה לך לעזר, כי תהיה לאיש". הוא דבר את דבריו ואני חושב: „ירבעם בן נבט, חוטא ומחטיא את הרבים".

בין כה וכה פשט את בגדיו וראיתי שגם טלית קטנה אין עליו, רעדה אחזתני. מפחד אני לישון עמו בחדר אחד. מהרתי לצאתי החוצה ולא שבתי עוד.

מו. חפצים להשיא לי אשה

זאת היא השנה השניה ללמדי בקורניץ. לעתים תכופות הולך אני כרגל לבקר בבית אבי. ימים טובים באו לי. שמי נודע לתהלה בעיר וגם נכבדות החלו להציע לפני. לי מלאו רק שש עשרה שנה ואין בדעתי עוד לשאת אשה; בכל זאת נהנה אני בלבי על שנמניתי בין הבחורים הגדולים ועל שמציעים לי נכבדות.

העלמה הראשונה שהציעו לפני היתה בתולה יתומה מאביה ואמה שירשה מאביה חנות. עתה חנונית היא, והחנות היא הנדוניה: אם אשא אותה לאשה אהיה לחנוני אחרי החתונה. רוצה אני לראות את העלמה. נכנסתי אל חנותה לקנות

דבר־מה. בחנות מצאתי בתולה בוגרת הראויה יותר להיות לי, לעלם צעיר, לאם מאשר לאשה. אמנם נכמרו רחמי על היתומה האומללה הזאת; אולם לקחת אותה לי לאשה מאנתי.

השדוך השני שהציעו לפני עם נדוניה בכסף ממש ומלבד זה התחייבות לפרנס את הזוג הצעיר על שלחן הורי הנערה שנים אחדות. אחי הנערה בקשני פעם ביום הששי להכנס אצלם אל ביתם. נלוויתי אליו. בבואי אל ביתו ראיתי בתולה שכבר בגרה, גדולה ממני לימים, בעלת בשר שמשקלה נראה כפלים ממשקלי, עומדת וחותכת איטריות. אני מדבר אל אחיה, ועיני שולחות מבטים לרגעים אל הבתולה. פניה המלאים והעגולים לוהטים, עיניה נעוצות בי ואינה מרגישה בסכין שבידה; פגע הסכין באצבעה. הצעה שניה נגמרה.

השדוך השלישי השביעני אי־נעימות. בין המתפללים בבית מדרשנו היה גם ר' בר, איש יודע ספר זמיוחס הוא אלא שעגו גדול הוא. בנו נחשב בין ידידי ומכירי הרבים. הייתי יוצא ובא בבית זה. בבית זה ראיתי נערה כבת שבע עשרה או שמונה עשרה. נערה יפה היא, אך חרומת־אף. חוטמה כמו נלחץ בצבת ביום הולדה.

פעם בערב, בשבתי לבדי בבית המדרש, נגש ר' בר אלי. הוא התחיל לדבר עמי על דבר ענינים שונים. השיחה נתגלגלה מענין לענין. פתאום שאלני: רצונך לשאת את בתי? „מפני מה לא?" — עניתי בהתול. ר' בר המשיך את דבריו ואמר: „אקנה לכם אם ירצה השם, פרה, ואתם תהיו סמוכים על שלחני שנתים וגם את שעוני אתן לך במתנה". כדברו הוציא מכיסו שעון גדול, ויבטיחני, כי השעון עשוי כסף טהור והלוכו נאה ומדויק. „ועליך לדעת, הוסיף ר' בר, כי אם תרצה להיות מלמד, תהיה לך המלמדות היותר טובה בעיר, כי בין בני משפחתי ישנם אנשים עשירים, המשלמים שכר למוד ביד פתוחה. אקוה, כי אתה תהיה אחד המלמדים הטובים בעיר". דבריו מעוררים בי רחמים עליו; אני מהרהר בלבי אותה שעה: מה גדול הוא רצונו של אב עני זה להשיא את בתו; אך לא למעני היא נערה חרומת־אף זו. כעבר ימים נודע לי, כי ר' בר פנה אל אחד מקרובי בבקשה לכתוב לאבי על דבר הצעה זו. כתב קרובי לאבי, כי הכלה היא בת תלמיד חכם ופת יחסין וכי השדוך מצא חן בעיני. עברו שבועות אחדים והנה פעם בבין השמשות נכנס אבי אל בית המדרש. נשתוממתי ושאלתי את אבי על מעשהו בעיר.

אבי ענה לי בקר־רוח: „באתי אל חג האירוסים שלך. אמא לא יכלה לבא, כי חולה היא קצת.

– אל האירוסים שלי?! – שאלתי בתמיה.

– עם בת ר' בר – ענה אבי.

– כלום שאלתני על כך? – שואל אני את אבי כולי כועס ונרגז.

אבי שאף קומצת טבק אל חטמו, שאף רוח וענה לי בקול שנשמעה בו תרעומות: „הלא כתבו לי, כי השדוך מצא חן בעיניך; ואני שאלתי כמה וכמה אנשים בני סמך וכלם אומרים פה אחד, כי המחותן הוא ממשפחה הגונה ומיוחסת וכי השדוך טוב ויפה הוא".

– הכל יפה נאה, אולם אני לא אהיה לה לחתן – עניתי בהחלט.

– מדוע? – שואל אבי ומניע את כתפיו דרך תמהון.

– אל תבא אלי בשאלות! אנא שוב לביתך בשלום.

– לשוב לביתי ?! הלא המחותנים הכינו את הכל; הלא „שפיכת דמים" הוא – ידבר אלי תחנונים – שמע נא לעצתי, נשאל נא את פי יודא זוסים, הלא עליו תוכל לסמוך.

בין כה וכה התחילו להתפלל תפלת מנחה: אני חושב, כי יודא ודאי יאמר להצעה זו טוב, וגם יתר המתפללים יסכימו על ידי; איך אוכל להעיז את פניו ולחזות את דעתי. וכן אהיה לחתן נגד רצוני לנערה עניה חרוטת אף. הלא אין שוב לפני כי אם לעזוב מיד את העיר. הלא לא יכתבו את התנאים אם החתן לא יהיה. הנני רץ לבית קרובי השדכן, ומבקש את אשתו להודיע לאבי, כי הלכתי הכפרה. לאשרי נזדמנה לי בדרך עגלה, ואבוא אל בית אבי בשעה מאוחרת בלילה. בספרי לאמי מכל הנעשה אמרה אמי המובה: „אין אונסין את הבת, ובפרט את הבן", בחצות הלילה בא גם אבי הביתה. אבי הטיף לי דברי מוסר ובכעסו נער בי ואמר: „הנך „שקץ" גדולו". בזה יצאתי ידי ענשי בבית אבי; אולם סבלתי יסורים קשים בפגשי את ר' בר ואת בנו בקורניץ, אף שלא אמרו לי מטוב ועד רע.

מז. דודי העשיר – ואהבתי על ידי מכתבים

הרבה שמעתי מפי אבי, על אחיו שנסע למרחקים עוד בימי נעוריו. מתחילה קבל אבי מכתבים אחדים ממנו; אך כאשר שנה אבי הרבה פעמים את מקום מגורו, לא שמע על אחיו זה דבר במשך עשרים שנה ויותר.

באחד הימים בא אכר מכפרנו העירה אל יום השוק והביא לי מכתב מאבי ושבע אגורות. פתחתי את המכתב, והנה רצוף בו מכתב ארוך, כתוב אל דודי משה. בתוך המעטפה נתונה היתה פסת ניר כתובה כתובת בשפת רוסיה על גבה. במכתבו אלי כותב אבי: „בני יקירי, תודה לאל נודע לי, על ידי מקרה, כי אחי משה עודנו חי, גם מקום מושבו ארע. איש צעיר לימים מעיר דאלהינוב, שהיה מלמד בפולטבה, בא עתה אל עירו להקרא לצבא. דודך זנביל, אשר השתדל לשחרר את הצעיר מעבודת הצבא, בא אתו בדברים על פולטבה ונודע לו כי הצעיר הזה נכנס ובא בבית אחי, עתה כתוב נא את הכתבת הזאת לאחי כפי שכתב הצעיר על פסת הניר הנתון בזה. אל תשכח גם להוסיף את כתבתך לקורניץ. ותקנה תרפוסתה בעד שבע אגרות, ותדביקנה על המכתב; וכאשר תקבל אם ירצה השם, תשובה, נא לשלחה תיכף אלי. אביך מאיר צבי".

קראתי מכתב אבי לאחיו, המכתב היה מלא תהלות לאלהים על שזכה אותו לשמוע, כי אחיו בחיים ושלום לו. גם אני הוספתי מלים אחדות לדודי. עתה קמה לפני השאלה: מה לעשות בכתבת? ידיעתי המעטה בלשון הרוסית, שרכשתי בימי היותי במינסק כמעט שנשתכחה ממנו כי בקורניץ אסור ללמוד דברים חצונים. בעמל רב עלה בידי לכתוב את הכתובת לדודי. וכך היה סדר עבודתי: מתחילה העתקתי על פסת ניר אות באות כמה וכמה פעמים, כפי שכתב הצעיר ההוא, ואחרי כך כתבתי על מעטפת המכתב. אולם לכתוב את הכתבת אלי יראתי, שמא אשגה בכתיבה. והנה נודע לי, כי איש אחד גר בקורניץ ומעשהו להוביל את המכתבים לעיר ווילייקא, הרחוקה מקורניץ כשבע פרסאות, ולהביא משם את המכתבים הבאים אלינו, כי בקורניץ לא היתה עדיין פוסתה בימים הם. בעד כל מכתב, שהוא מוליך ומביא משלמים לו שלש אגורות, האיש הזה יודע לכתוב כתובות בשפת רוסיה, ובעד כל כתובת משלמין לו שתי אגרות. בקשתי את האיש שיכתב על פסת ניר את הכתובת אלי, ואני בעצם ידי העתקתי למכתבי, למען תהיינה שתי הכתובות כתובות בכתב אחד, בכתב ידו.

ומה גדלה שמחתי בקבלי אחרי שבועות אחדים מכתב מדודי. זה היה המכתב הראשון בחיי שקבלתי על ידי הדואר. והמכתב הלא הוא מכתב דודי משה, ממרחקים: דודי כותב במכתבו, כי אין ערוך לאשרו, בשמעו, כי אחיו ובני משפחתו הנם בחיים ושלום. ועוד כותב דודי, כי יש לו אשה טובה וצנועה וארבעה בנים, שני בנים ושתי בנות; וכי הפרנסה מצויה לו בעוה"ש ברויח; וכי כתו הבכירה פיגה

רבקה היא נערה יפה וחכמה ומלומדת בשפת יהודית ושפת רוסיה; ואף אם מלאו לה רק ארבע עשרה שנה, בכל זאת רוצה הוא למצא חתן למענה, כי בגדלה וקומתה היא דומה לבת שבע עשרה; אולם קשה לו למצא במקומותיהם חתן למדן כחפצו; ולזאת גמר בדעתו לבא לליטא לראות את בני משפחתו, ואולי יקרה לו ד" חתן כלבבו. בסוף מכתבו הוא כותב, שאם השעה דחוקה לאבי, ישלח לו כסף.

מלבד מכתב דודי כתוב על גליון ניר יפה היו רצופים עוד שני מכתבים, מבת דודי ומבנו הגדול. מכתב הנערה מצא חן בעיני. כתב־נקי ויפה, ודבריה מלאים הם ידידות. את מכתב דודי שלחתי לאבי, אולם את מכתב הבנים השארתי בידי, ולאבי רק כתבתי, כי בני דודי פורשים בשלומו.

קורא אני את מכתב הנערה פעמים אחדות ביום, דברי דודי „נערה יפה וחכמה, דומה לבת שבע עשרה", נכנסו ללבי ונחרתו בזכרוני. כדמיוני: נערה זו, לא כבנות קורניץ, אשר הציעו לי. והרהורים הולפים בלבי: „הלא יוכל היות, כי אמצא חן בעיני דודי, ויבחרני להיות לחתן לבתו, ואסע עמו למרחקים אל ארץ זבת חלב ודבש". לפעמים קרובות שוקע אני בהרהורים כשהנני יושב על יד הגמרא ונשען בידי על העמוד. חולם אני בהקיץ ומראות עתידי עוברים לפני: חתן אני בבית חותן עשיר, לי אשה יפה וחכמה... ואני יושב הוגה בתורה ברב עונג... לא עברו ימים מרובים וקבלתי מכתב מאבי לדודי. אבי מודה לדודי פעד טוב לבו ומחשבתו הטובה שחשב עליו, אולם ת"ל אינו נצרך ח"ו, ידעתי, כי בבית אבי חסר לחם לעתים קרובות, וכי סכום קטן של כסף היה מביא לו עזרה בצרתו; אולם יודע אני את אבי ואת מוגו. הלא כה שנור על שפתיו תמיד: „שונא מתנות יחיה".

כתבתי מכתב לדודי בלה"ק ולבתו כתבתי יהודית. השתדלתי בכל כחי למצא חן בעיניה על ידי מכתבי. בין יתר הדברים כתבתי: „כמעין מים חיים לעובר בארץ ציה כן היו לי דבריך הנעימים, אשר יזלו מלבך הטהור, כנהר היוצא מגן עדן". מליצה זו מצאה חן בעיני, צרתי את המכתב ואשלחהו לתעודתו.

עברו ירחים אחדים, ואין מענה על מכתבי. בעינים כלות חכיתי לשעה המאושרה. ומכתב דודי בא. בידים רועדות פתחתיו ולאשרי מצאתי גם מכתב מאת הנערה—תשובה על מכתבי. מתחלה גוללתי את מכתבה של הנערה. כמה עונג השביעני מכתב זה! בכל מלה ומלה תביע ידידות ואהבה, ובטוח אני, כי גם אנכי מצאתי חן בעיניה על ידי מכתבי, כאשר אהבתיה על ידי מכתביה. לאשרי

אין קץ. אולם כמה גדל צערי בקראי מכתב דודי אליעזר! מכתב זה היה לי כרעם בבוקר בהיר. במכתב הוא מבקש סליחה על שתיקתו הארוכה. שעה קשה עברה עליו בעסקיו. דבר זה מנע בעדו מבוא אלינו והיה מוכרח לדחות את נסיעתו לליטא לזמן בלתי קבוע.

מחי מה תהיה תכליתי?

מכתבי דודי בלבלו עלי את עולמי. הם גזלו ממנו מנוחתי והטילו עלי עצבות תמיד. לפעמים בשבתי לבדי בבית המדרש על יד הגמרא בשעה מאוחרת בלילה, עולות מחשבות חדשות בלבי, מחשבות שלא היו פוקדות אותי עד כה. „מה יהיה תכליתי? האם נגזר עלי להיות מלמד או חנוני עני ולחיות בעוני ודחקות, כיתר בני קורניץ? עד אנה אהיה חי חיים אלה, המפרכים את גופי ומתישים את כחי מיום ליום? החפץ ד' שאלמוד את תורתו ואסבול כל הימים עוני ומחסור? ומחשבות עוד יותר נוראות מאלה עולות בלבי: יראתי מהן, כי עוד מעד ואבוא להטיח חלילה דברים כלפי מעלה. רוצה אני להתגבר על יצרי ולהסב את לבי ממחשבות זרות כאלו. הנני מתנענע בחזקה ולומד את הגמרא בנגוני הרגיל; אולם במקום התרוממות הנפש שהיה גורם לי הנגון הזה, הנהו עתה מדכא את רוחי ואת נשמתי. תולעת מכרסמת את לבי. הרעיון „מה יהיה תכליתי?" בלכתי ובשבתי לא ירפני. מיום ליום התגברה מרירות נפשי, ורוח עצבת נחה עלי. לא אנגן עוד בשעה שהכל מנגנים. החיים מסביב נתרוקנו בעיני, פג טעמם מהם. צר לי פה המקום. לוא בא דודי אולי הייתי מוצא חן בעיניו, ולקחני אל ביתו, והנה גרם לי גורלי המר שעסקיו הורעו והוא אינו יכול לבא.

תוגתי החרישית והעמוקה אכלה את בשרי ונפשי, כאלו דבקה בי מחלה. ימים אחדים סבלתי צער עמוק: לא אכלתי ולא ישנתי. בשבתי על יד הגמרא. חשתי פתאם כאב ראש נורא, וקרירות נוראה סמרה את כל גופי והיום יום חם מאד. יצאתי אל דיר העצים מקום קריר ואשכב על העצים. כשהגיע זמן תפלת מנחה חפצתי לקום; אך לא יכולתי לזוז ממקומי. ראשי כבד עלי כנשל עופרת. לפנות ערב נכנס השמש אל הדיר ומצאני שוכב על העצים. הקימני על רגלי ויוליכני אל הבית הקטן, אשר בחצר בית המדרש, קרא לחובש לראות מה היה לי, כי רופה לא היה בימים ההם בקורניץ. החובש שם עלוקות רבות תחת חזי, צוה על נער אחד לעמוד על גבי ולשמור עלי, וכאשר תצנחנה העלוקות, יסירון מבשרי, ויחבוש

את הפצעים. העלוקות כבר מלאו מדמי, עזבו את חזי, ווחלות הן על בשרי ומעוררות בי גועל נפש נורא. מהנקבים אשר נקבו העלוקות תחת חזי יזוב דם חם ויזל על בשרי. שומרי שוכב על הספסל הרחק ממני, וישן שנתו המתוקה. אני קורא אליו והוא אינו שומע, כי לא אוכל להרים את קולי. ראשי עלי סחרחר, עיני חשכו, ולשוני יבשה, הנני רוצה לחבוש את פצעי בעצמי; אך דיה לי תנועה קלה שבקלות והדם יזל עוד יותר. הרגשתי כי שרירי אני בסכנה גדולה, אזרתי את שארית כחי וצעקתי. לקול צעקתי התעורר הנער משנתו, הסיר את העלוקות מבשרי, חבש את פצעי ומיד רץ אל החובש לקרוא אותו לעזרתי. החובש בא ואתו אנשים אחדים. נתנו לי איזה סם מרפא והוקל לי קצת. שני שבועות לא יכולתי לקום ממשכבי; היו נותנים לי חלב ומרק מדי יום ביומו, בכל זאת רפה כח הייתי בקומי ממטתי.

יושב אני כמקדם כל היום בבית המדרש ולומד. מאכלי הוא כנהוג פת קבר עם סלקנית או מי־גריסין. ועל אלה המאכלים להשיב את בריאותי שנתרופפה במחלתי! השאלה „מה תהא תכליתי?" החלה שוב, לנקר את מוחי ועוד ביתר עוז מבראשונה. החיים היו לי למשא. קצתי בטיולי עם חיים זלמן והבדידות נעמה עלי. פעם ביום שבת, בשכבי ביער שקוע בהרהורים על הודי ועל בואו אלינו, עלתה בדעתי מחשבה: „שמא עלי לנסוע לבית הדוד? מי יודע, מתי יפנה, לבא אלינו? אולם מהיכן אקח את הכסף לצרכי נסיעתי?". זמן רב שכבתי וחשבתי, ולא מצאתי מוצא לכסף. בלילה ההוא לא יכולתי לישן. חזי כואב לי, רוחי עגומה, וחולשתי מתגברת עלי. למחרת בבואי לאכול, הרגשתי בפעם הראשונה סאוב, חסר נקיון בכל, והמאכלים נדמו לי חסרי טעם וריח. שבתי אל בית המדרש סר וזעף, רעב ומר־נפש. פתחתי את הגמרא; אך ללמוד לא אוכל. יושב אני וחושב והנה עלתה מחשבה בלבי ללכת אל בית אבי. אמי תשניח עלי, תטפל בי בחבה ואשוב אל בריאותי. סגרתי את מסכת הגמרא, לקחתי את צרורי, ואעזוב את בית המדרש ללכת לבית אבי.

ללכת ברגל מרחק כזה ביום חם אחרי מחלה קשה שעברה עלי אין זו מלאכה קלה: במקום שלש או ארבע שעות של הליכה, עשיתי היום בדרך כעשר שעות. מתוך ראיה ראשונה הכירה בי אמי, כי חולה הייתי. ספרתי לאבותי על מחלתי ועל העלוקות שמצצו את דמי לבבי. אמי שומעת לדברי ובוכה מרה, וגם בעיני אבי נראו דמעות: כשגמרתי את ספורי פנה אלי אבי: „השאר ותשב בבית עד תחלת „הזמן" הבא". אמי התחילה לטפל בי, להאכילני ולהשקני מכל הטוב שבידה.

קבלה בידיה: חלב עזים יפה הוא ללב, שתי עזים חולבות היו לה לאמי ועלי לשתות מן החלב פעמים אחדות ביום. אמנם מין ריח משונה נודף מן החלב הזה, אולם אנוס אני על פי מצות אמי לשתות: אמי עומדת עלי ומבקשת ומתחננת שאשתה. כל שעה שאני שותה את החלב אמי מלוה את השתיה בברכה; כל יום היא מאכילה אותי ביצים, ומתפוחי אדמה היא מכינה למעני מטעמים שונים.

בשבוע השני לבואי לבית אבי, החילותי ללמוד גמרא שעות אחדות ביום; יתר זמני עסוק אני בכתיבה או בטיול בשדה. בטיולי אני מהרהר וחושב על נסיעתי לדודי. שעשעתי את נפשי בדמיונות אור והנני מתאר לפני עולם מלא עושר וגיל. גם בלילה על משכבי אחלום חלומות נעימים: הנה אני בא לבית דודי בשלום, מוצא חן בעיניהם, והייתי לחתן לבתו.

פעם נסיתי לדבר עם אבי על דבר דודי. שאלתי, כמה פרסאות מביתנו לפולטבה? אבי ענה לי: „בערך אלף פרסאות. מרחק רב מביתנו... אני הייתי הולך שמה על הרפסודות הצפות על פני המים, ובשובי משם לביתי, הייתי הולך בעגלה כשלשה שבועות; אבל עתה במסלת הברזל נוכל לנסוע מפינסק לפולטבה במשך שלשה או ארבעה ימים; אולם כסף רב דרוש לזה, דמי הנסיעה יעלו בטח לחמשה עשר רובל".

בשמעי על דבר המרחק הרב ועל הכסף הדרוש לזה, אמרתי נואש לתקותי; אולם כעבור ימים אחדים התעורר בי שוב רצון עז לבא לבית דודי. „אמרתי אל לבי: „כל מה שהדבר קשה ביותר יגדל מפעלי בעיני כל". גמרתי בלבי: „יעבור עלי מה, ולא אחזור מדעתי. אלך רגלי מעיר לעיר עד שאבוא אל מחוז חפצי ולו חדשים יעברו עלי בדרך.

מט. נסיעתי לפולטבה

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי (סוכה נג:)

לא נליתי לאיש על דבר החלטתי ללכת אל עיר דודי. חושש הייתי שמא יפריעו בעדי אבותי. למחרת חג הסכות צררתי את חפצי ונגשתי להפרד מעל אבותי. אמי מבקשתני לבוא הביתה לימי חנכה: בטוחה היתה שהולך אני לקורניץ. לא עניתי לבקשת אמי, הדמעות חונקות אותי. אבי ואמי יצאו ללוות אותי נפרדנו מתוך נשיקות ודמעות. אבותי אינם יודעים על מה אני בוכה. הם שבו, לביתם, ואני המשכתי את דרכי. הסתכלתי לאחורי, מקום שעזבתי בית אבות ופרצתי בבכי: „ד' יודע, מתי אראכם".

דעתי ללכת למינסק. בדרכי אסור אל אחי מרדכי, ואספר לו על דבר החלטתי. הוא יעורני ודאי במעט כסף, אף שגם הוא עני גדול הוא. שלשה ימים הלכתי ברגל, עד שבאתי אל בית אחי. כששמע אחי על דבר החלטתי, היתה שאלתו הראשונה: „היש לך תעודת מסע?" – „אין לי" עניתי. – „אם כן, אמר אחי, עליך לדעת, כי סכנה גדולה היא לצאת לדרך בלא תעודה, אם תתפוש בידי השוטרים בכבלי ברזל יוליכוך עם כל הגנבים והרוצחים ויוביאוך אל עיר מולדתך". עלי היה לשוב ולקחת תעודה. שלשה ימים נמשכה דרכי לעיר המחוז שלנו וילייקה, לדאבון לבי תקותי נכזבה בבואי לשם. בבית הפקידות אמרו לי, כי לנער כמוני אינם נותנים תעודה בלי רשיון ההורים, וכי מחיר התעודה הוא שלשה רובל.

אין עצה. אנוס אני ללכת אל בית אבי ולגלות את האמת. רואה אני, שעתידה מריבה להתפרץ ביניני וגמרתי בלבי לבל אזוז מהחלטתי. כשבאתי אל בית אבי נבהלו כלם בראותם אותי, אבי שאלני למטרת ביאתי עניתי ואמרתי לו, כי החלטתי ללכת אל בית דודי, וכי לא אשנה מהחלטתי זאת. להמדוני הגדול ילא עשו דברי אלה רושם עז על אבותי. אמי החלה לבכות, קשתה עליה פרידתה ממני; אבי התחיל טוען כנגד החלטתי זו: „מאין תקח כסף רב כזה להוצאות הדרך?" עניתי לו, כי דרושה לי רק תעודת מסע, ואם אין כסף לנסוע, הולכים ברגל. נשארתי בבית. הימים עוברים, ואני מבקש דרכים, כיצד להשיג את התעודה. אמי יושבת בוכה, ואף אבי שרוי בעצב. פעם אמר לי: „לו היה כסף בידי לתת לך לצרכי נסיעתך, כי אז הייתי נותן לך, כי מאמין אני ששם בפלטבה תהיה לאיש; אולם הלא כסף אין לי ואיך אתאכזר עליך ואשלחך בימות החרף הקשים לדרך רחוקה כזאת"? עברו עוד ימים אחדים, והרוחה לא היתה לי. כשראה אבי, כי אין בידו לשלחני לפולטבה פנה אלי בהצעתו לשוב לקורניץ ללמוד שם כבתחלה. מאנתי ונשבעתי לאבי כי לא אשוב לקורניץ; וכי אלך לבית דודי אף אם לא תהיה תעודת מסע בכיסי. עברו ימים אחדים מיום שנפלה ביניני שיחה זו והנה הביא לי אבי תעודת מסע: בעיני דודי ונבל מצאה החלטתי חן ונתן לאבי את הכסף הדרוש בשביל התעודה.

כל בני הבית התחילו מטפלים בהכנות לדרכי. אבי הפך היה לחיט, ותפר לי מכנסים, רפד אותם מוך למען יחם לי, ולמעילי העליון תפר צאורון מחתיכת עור חתול ממעיל אמי, אשר תפרו לה ליום חתונתה. אמי סרגה פוזמאות מצמר

עב, ואחותי הבכירה כסיות־יד מצמר בעל צבעים שונים. מחתיכת הבד, אשר הכינו בעד אחותי ליום חתונתה, תפרו לי כתונת כלה בד דק, כי כל הכתנות עשויות הן בד עב, אשר אורגים האכרים, ורק השרוולים והצוארון עשוים בד דק. אמי אומרת: „כאשר יעזר לך ד' לבא אל בית דודך, תהיה לבוש בכתונת זו לבל תתביש בפני דודך. את מגפי נתנו לסנדלר השכור לתקנם. שלשת ימים אמי לא שמה את מעט חלבה בגריסין; חשכה למעני את כל החלב שנתנו לה שתי העזים, עשתה ממנו גבינה, ותתן לי צידה לדרך.

הכל עסוקים במלאכתם, עובדים ומשיחים בי. פעם החל אבי לספר על החיים שם במרחקים. אף ששמעתי ספוריו אלה פעמים רבות, בכל זאת היו דבריו חדשים לי ומעניינים: אולם אמי אינה שבעה רצון מספוריו אלה, ותאמר אל אבי בדמעות על עיניה: „לולא ספרת על דבר האושר, אשר שם במרחקים, לא היה חזק כל כך חפצו ללכת שמה". אבי אמר: „לא אוכל לכחד את האמת, שם עולם אחר, ודאי מד' יצא הדבר שעליו להיות שם". חבקתי ונשקתי את אמי ואמרתי אליה: „אמא, אל תצטערי נא; הולך אני לשם ברגל; אולם בשובי הנה, אם ירצה השם, לבקר אתכם, אסע במסלת הברזל „כפריץ", ומתחנת המסלה אבוא הנה בעגלה רתומה לשני סוסי פוסתה עם פעמונים בצוארם". — „אמן! בני, נקוה נא, ד' הוא כל יכול", ענתה אמי, ותחבקני ותנשקני.

באה עת הפרידה. חפצי צרורים בצרור. אבי תוחב לתוך ידי רובל אחד ואומר בדמעות על עיניו: „בני, אל תתרעם נא עלי, סהדי במרומים, כי אין לי יותר. אקוה, כי מרדכי יעזרך מעט, והעיקר, כי ד' יהיה בעזרך". אנכי החלותי לקחת ברכת הפרידה. בבית יללה. הילדים בוכים וצועקים; אבי כופף את ראשו וגם הוא בוכה; אמי שזה כבר התמוגגה בדמעות ועיניה צבו מבכי, חבקתני בזרועותיה, נשקת ומיללת, לוחצת אותי אל חזה, מוציאה מפיה קולות איומים: „בני יקירי, איככה אניחך ללכת בקור גדול מרחק רב כזה?". רואה אני, והנה אמי מתעלפת. טפלנו בה עת ארוכה עד ששב רוחה אליה. שוכבת היא במטתה, אני עומד כפוף על מטתה, נשקה ומנחמה: „אמא יקירה, עוד תזכי לשבוע נחת אני עומד כפוף על מטתה, נשקה ומנחמה: „אמא יקירה, עוד תזכי לשבוע נחת ממני". — „לך נא־לשלום, בני יקירי", אמרה ונשקה לי באחרונה. אני עזבתי את הבית הקטן הזה, המלא אהבה וחבה אלי, ואלך אל העולם הרחב בין אנשים זרים. אבי מלוני. הוא הולך ודמעות נוזלות מעיניו עד שעברנו מרחק רב מכפרנו.

אני מבקש את אבי לשוב הביתה. עמד אבי, נשא את עיניו השמימה, ואמר בקול רם „יברכך". נשקני עוד הפעם, ושב הביתה. אני הולך הלאה שב כל פעם ומביט אחורנית, והנה רואה אני: אבי עומד על מקומו, מביט עלי ומוחה את דמעותיו מעל פניו. מחיש אני את צעדי ודמעותי מלוות אותי בדרכו: הלב כאלו נרתע ממקומו. שוב אני מסתכל אחורנית, והנה אבי עדיין במקומו הוא עומד. זמן רב עוד ראיתיו מרחוק עד שנעלם מן העין. ביום השלישי בערב באתי אל בית אחי מרדכי. הוא נסה להשפיע עלי, כי אשוב ממחשבתי; אולם מיד נוכח, כי אין מועיל בדבריו, נתן לי שני רובל, ובעגלתו הוליכני למינסק אל התחנה. שם נפרדנו מתוך חבוקים ודמעות. אחי שב לביתו, ואני יושב ומחכה לביאת הרכבת.

בינתים ראיתי חבורת יהודים, נגשתי אליהם ואשאלם, איזה הדרך נוסעים לפולטבה. אחד מתוך החבורה אמר לי, כי עלי לנסוע תחלה עד בכמאץ. הוא אינו יודע ברור באיזה מסלה עלי לנסוע לפולטבה; אולם יודע הוא, כי עוד מרחק רב מבכמאץ לשם. על דבר מחיר הנסיעה לא שאלתי, כי הלא אין לי יותר משלשה רובל, ומה יועיל לי אם אדע את הסכום הגדול הדרוש לזה.

קניתי פתקא לנסיעה בעד שני רובל. עזבתי את מינסק בשעה מאוחרת בלילה באור ליום ראשון בשבוע. מנהל הרכבת דרש ממני כמה פעמים את הפתקא, והשיבה לי. אך בפעם האחרונה העירני משנתי, לקח ממני את הפתקא, וילך. יודע אנכי, כי לא אוכל לנסוע הלאה; הסתכלתי בעד חלון הקרון. והנה חושך ואפלה. אנה אלך באישון לילה? ככה אני מהרהר והנה חרכבת כבר עומדת על התחנה. קצת נוסעים יוצאים, ואחרים באים במקומם, הסבותי פני אל הכותל, ואתראה כישן. הרכבת כבר רצה, והנני שומע, כי מנהל הרכבת צועק: „פתקא". אנכי רועד ושותק. נהג הרכבת התחיל מושך ברגלי ודורש את הפתקא. קמתי ממקומי ואמרתי לו, כי את הפתקא הלא כבר נתתי לו. צעק הנהג עלי: „מדוע לא עזבת את הרכבת?", עניתיו בתמימותי, כי עלי לנסוע הלאה. כעס עלי ואמר, כי על התחנה הבאה יוציאני מן הרכבת, ועלי יהיה לשלם קנס. התחננתי אליו שירשה לי לנסוע עד אור הבוקר; הוא אמר, כי יעלה לי זה במחיר חצי רובל. אחרי רב תחנונים והפצרות הסכים לקחת אצלי שלשים אגורות. כשהאיר הבוקר היה עלי לעזוב את הרכבת. בתחנה נודע לי, כי הרכבת הבאה תצא לפנות ערב וחשפתי כי טוב לי לחכות עד יום המחרת, ולצאת בבקר, בכי טוב, בשעה שבאתי היום הנה.

כשלש פרסאות מן התחנה עמדה עירה. יצאתי לשם. באתי אל בית המדרש, התפללתי בצבור, אכלתי מן הצדה, אשר נתנה לי גיסתי אשת אחי, ומן הגבינה, אשר נתה לי אמי; ואחרי שגמרתי את סעודתי לקחתי גמרא, ואלמוד כל היום. לפנות ערב הלכתי אל התחנה, ואלין שם. למחרתו, ביום השלישי בבקר, לקחתי פתקא עד התחנה הראשונה בעד עשרים ושבע אגורות, ואסע. מנהל הרכבת לקח ממני את הפתקא, ואנכי לא יצאתי מן הרכבת על התחנה הבאה. אמרתי: „יהיה מה שיהיה, בין כה וכה אסע עד התחנה השניה". כאשר בא המנהל ושאלני, מדוע לא עזבתי את הרכבת, עניתי לו, כי עלי לנסוע עוד מרחק רב. צחוק־קל נראה על שפתיו. „ערל טוב"! — נצנץ במחי. הוא אמר לי, שאינו יכול להשאיר אותי בקרון בלא פתקא, וכי יש בידו לענשני על כך; אולם ירחם עלי ולא יעשה לי דבר, אלא שעל התחנה הבאה עלי לעזוב את הרכבת. מעמקי לבי הודיתי לו על טובו. יצאתי מן הרכבת. היום יום בהיר: השמש זורח; הקור איט חזק ביותר, ואלך לי לאט בצדי מסלת הברזל החלקה כזכוכית. צרה היתה המסלה ותלולה וסכנה היתה ברוכה בהליכה זו: אפשר היה להשמט ולפול אל העמק ברסוק אברים. ככה הלכתי, על שבאתי אל מקום שלג רב, מקום שעמדו פועלים ונקו את המסלה מן השלג. אך ראו אותי הפועלים והנה החלו לצעוק אחרי: „שיד חאלאמיד"! ולהשליך עלי כדורי שלג; הפקיד שעמד על גבם, צוה עלי לרדת מן המסלה. אך ירדתי מן המסלה, ונתקעתי עד בטני בשלג. הולך אני בלא דרך כבושה. השכבה העליונה של השלג קפאה והיתה לקרח דק ולכל פסיעה ופסיעה שלי הקרח נשבר, ורגלי שוקעות עד הברכים. חש אני, כי כחותי הולכים הלך וחסר; אמנם מתחזק אני, חוגר שארית כחי והולך לאט. בין כה וכה החל גם הרעב להציקני. שפשפתי את ידי בשלג במקום נטילת ידים, הוצאתי את לחמי מצרורי, ואמרתי לאכול ולהשקיט את רעבוני, אך מה גדל צערי בראותי כי הלחם קפוא מקרח, ואי אפשר לאכלו. שמתי את לחמי אל צרורי והמשכתי את דרכי רעב ועיף, וכל גופי רועד מקרה. רוצה אני לשבת ולנוח מעט, אך יראתי פן אישן ואגוע בקרה. שוב אני מתאמץ, ובשארית כחותי הלכתי טובע בשלג אל התחנה הקרובה, ואלין שם.

למחרת הבקר, ביום הרביעי, מניתי את כספי, והנה מן הכסף שהיה לי נשארו רק ארבעים ושלש אגרות. לקנות פתקת־מסע בעד שירי הכסף ולהשאר בלי כסף לגמרי אי אפשר, וללכת ברגל, הלא רגלי לא נחו עוד מן ההליכה הקשה של יום

אתמול. החלטתי להכנס אל הרכבת ולנסות כלי פתקא. אולי יהיה מנהל הרכבת איש טוב כזה של אתמול, ולא יעשה לי מאומה. אולם לאו בכל יומא מתרחש ניסא, כאשר בא המנהל, וידרש ממני פתקא, אמרתי לו: „אין לי פתקא, אך מה תפסיד אם אסע?". כשמוע המנהל דברים כאלו, בערה כאש חמתו, ויצעק: „אנכי אלמדך, יהודי ארור, איך לנסוע בלא פתקא!" ויצו את עוזרו לשמור עלי. עומד אני ורועד כולי וירא אני, שמרה תהיה אחריתי. בבואנו אל התחנה, הובילוני „בדרך כבוד" אל בית הנתיבות ויספרו אל פקיד התחנה, כי נסעתי בלא פתקא. אחד הג'נדרמים עמד על ידי לשמרנו, עד שהרכבת זזה מן התחנה והלכה הלאה: עם צאת המסע נפנה אלי פקיד התחנה ואמר: עלי לשלם שני רובל ועשרים אגורות. שאלתיו: „מדוע עלי לשלם סכום פי שנים מן המחיר מהתחנה ב'. אנכי טוען לפניו כי הלא בין תחנות אחדות קניתי פתקאות, ומהלך תחנה אחת הלכתי ברגל. אולם הפקיד עונה בקר רוח: „חק הוא, שכל הנוסע בלא פתקא, עליו לשלם כפל מתחנה גדולה". אמרתי לו: „הלא התורה אמרה, כי רק גנב צריך לשלם כפל". צחק הפקיד לדברי ויאמר: „שלם נא, ולך לשלום". עניתי לו, כי אין בידי יותר מארבעים ושלש אגורות; הוצאתי מכיסי את כספי ואראה לו. בדמעות בעיני ספרתי לו, כי עלי לנסוע לפולטבה אל דודי, ואם יקח ממני את כל כספי, לא יהיה לי אפילו כמה לקנות פת לחם עד בואי לשם ברגל.

— „ותעודת־מסע יש לך"? שאלני הג'נדרם. אני מראה לו את תעודתי ומהדהר בלבי: „לולא מרדכי אחי, כי אז שבתי עתה אל מקום מולדתי אסור בכבלי ברזל. הג'נדרם קורא את התעודה, והפקיד מתבונן בי אותה שעה וסוקר אותי מכף רגלי ועד ראשי. היא שאלני: „מה עשית עד כה? ולמה תלך אל בית דודך?" ספרתי לו את כל פרטי הדבר. או פנה הפקיד אל עוזרו ויבקשהו, כי יתן לי מקום ללון בביתו; ולי אמר, כי אבא הנה מחר בבוקר.

נחתי הלילה, ולמחרת בבוקר, ביום החמישי, התפללתי, ואלך אל הפקיד. ומה גדול היה תמהוני, כאשר נתן לי הפקיד פתקא, ויאמר, כי פתקא כזו היא רק בעד פקידי המסלה, וכי יכול אני לנסוע שלש תחנות, ושם הרחק מן התחנה ישנה עירה, ובה גרים יהודים. בדמעות עלי עיני הודיתי לו על מעשהו הטוב ואסע.

הנני יושב ברכבת, ונותן תודה לד' על הנסים שעשה עמדי; ובטוח אני, כי הפקיד הזה הוא אחד מחסידי אומות העולם, אשר עליהם אמרו חכמינו, שיש להם חלק לעולם הבא. על התחנה השלישית עזבתי את הרכבת ואלך העירה, הרחוקה מן התחנה כחמש פרסאות. מחוץ לתחנה קבלו את פני שלג רב וסערה גדולה וחזקה שהתחוללה ומרגע לרגע גברה. עוד מעט והדרך נתעלמה מעיני. הסערה והשלג חובטים בפני ואינם נותנים לי ללכת. כאשר תקצר נשמת אפי, אסור אחורנית לשאוף מעט רוח ואלך הלאה. באזני מצלצל כפעמוני בית יראה, ואחרי רגע הגיע לאזני קול נביחת כלבים; מרחוק דמות בית נראתה לי; אולם בגשתי אל המקום ההוא נוכחתי כי מחזות שוא חזיתי: אין בית ואין כלבים. רעדה עברה בגופי: אולי יללת זאבים היא: בינתים הגיע זמן תפלת מנחה, ואתפלל בכונה; ובהגיעי לתפלת שמונה עשרה, עמדתי על מקומי להתפלל כדין בעמידה; אך רעיונות מרעיונות שונים בלבלו את תפלתי, כי הנה נזכרתי את הדרש על הפסוק: „ויצא יצחק לשוח בשדה", כי יצא הוא להתפלל תפלת מנחה, ושם פגש את רבקה כלתו. הלא גם שם בת דודי הוא פיגה רבקה, וגם אנכי הנני מתפלל בשדה, ובטח יעזרני ד' לבוא אל מחוז חפצי. התקוה לבוא אל בית דודי עודדתני, אזרתי את כחי, ואלך הלאה בכבדות; אך כמה ארכה ההליכה! יראתי פן נטיתי מן הדרך ואתע עד הערב, ופה אקבר תחת ערמת שלג.

כטובע בנהר, אשר עלתה בידו לשחות אל החוף, כן הייתי אני בראותי, כי בבית הזה גר אכר. נכנסתי אל הבית. האכר אמר לי כי זאת היא העירה. בבית האכר נחתי מעט; משם הלכתי אל בית המדרש. אחרי תפלת מעריב הרשה לי השמש ללון בבית התפלה ויבקשני לאכול עמו ארוחת הערב. למחרת, ביום הששי, עוד לא פסק השלג מרדת, ויעצני השמש לשבת בעירה עד היום הראשון.

ביום השבת ארחתי בבית חיט עני. בערב יום הששי, בלכתנו מבית המדרש לביתו, ספר לי החיט, כי זה לא ככר בא מן הכפר. אשר שם עשה את מלאכתו כל ימי השבוע; מטופל הוא בבנים, ובעירה קטנה כזו אי אפשר למצא די עבודה לכלכל את בני ביתו ולשלם שכר למוד בעד שני נערים. גם אני ספרתי לו מכל אשר אתי, ובשמעו, כי בדעתי ללכת ביום הראשון עד התחנה הקרובה, אמר לי, כי גם עליו ללכת שמה, ונלך יחדו. ביום הששי, אחרי סעודת הערב, לא נתנני החיט ללכת אל בית המדרש ללון שם. ויפן אל בנו, נער כבן עשר שנים, ויאמר לו: „חיימקע, מה זה „ויטע אשל?" הנער חשב כרגע, ויאמר: „אשל" הוא נוטריקון;

אכילה, שתיה, לינה; כי אברהם אבינו בנה אכסניה להכנים את כל העוברים ושבים, והוא נתן להם לאכול ולשתות ומקום ללון. — „כן, כן, בני, אמר האב שבע רצון, כן צריך היהודי לקים מצות הכנסת אורחים, ולא כ„אריסטוקראטים" בימינו, הנותנים רק לאכול, ועל האורח לשבר את עצמותיו על הספסל הקשה בבית המדרש"; אלי פנה החיט בחבה יתרה, ויאמר: „לין פה הלילה ותנוח מעט מעמל הדרך". בדברו הקריב שני ספסלים ארוכים זה אצל זה; אשתו הכינה לי משכב עם כסת מראשותי, נתנה לי בגד ישן לעטוף את בשרי.

ביום הראשון, אחרי סעודת הבוקר, הלכנו שנינו, אני והחיט, אל התחנה הקרובה. מה קשה היה לי ללכת! שלג עבה כסה את הדרך, הולכים היינו וטובעים בשלג עד הברכים והמגף על רגלי הימנית החל ללחוץ ולמעוך את רגלי. החיט אומר, כי מפני שמגפי רטבו תחלה מהשלג ואחרי כן יבשו יותר מדי לכן ילחצו לי. לוא ידע זאת בביתו, כי אז היה מושחם בשמן־דג עד שהיו רכים כחמאה. בקושי גדול באתי עד התחנה. שם פנינו אל בית אחד ממכרי החיט. החיט מצא בביתו של מכרו סמרטוט נקי ושומן, חבש את הפצע על רגלי, ואת מגפי לקח אל חדר אחר, ויביאו אלי משוחים בשמן דגים. אחרי הפרדו ממני, פנה אל גברת הבית ויאמר לה בצחוק קל: „שימי נא עין על החולה שלי, ובעד זה אתפור, אם ירצה השם, לבנכם את בגדי חתונתו". אכלתי ארוחת הערב יחד עם בני הבית; גם מצע טוב לישון נתנו לי; אך אני לא יכלתי לישון. ראשי עלי כגלגל. אין עצה ואין תבונה. ללכת ברגל לא אוכל, כי רגלי תכאב מאד, ובעד כספי לא אוכל לבא גם אל העיר הקרובה. גמרתי בדעתי למכור את כתנת הבד, אשר תפרה אמי לפני צאתי למען אלבשה בבואי אל בית דודי. בבקר הצעתי לפני גברת הבית לקנות את כתנתי. היא מתבוננת בכתנתי, ורואה, כי חדשה היא, ובכל זאת נותנת לי רק שלשה זהובים. אמי אמרה לי, כי מחיר הכתנת הוא יותר מחמשה זהובים. לקחתי את שלשת הזהובים, הוספתי עוד מכספי, וקניתי לי פתקת־מסע עד העירה.

ברכבת ישבתי על יד צעיר אחד שישב ועיין בספר. שאלתיו, אם רחוקה היא תחנת „בחמאטש" מעיר ה. הצעיר ענה, כי עוד שעות אחדות עלי לנסוע. כפי הנראה הכרת פני ענתה בי מה שרחש לבי בזה הרגע, כי הצעיר שאלני: „מדוע באת במבוכה?" ספרתי לו מהחל ועד כלה. הצעיר אמר לי: „טוב מאד, כי עזבת את מקור העוני והפנטיזסמום". את המלה האחרונה לא הבינותי, לא שמתי לב לדברים קטני ערך כאלו, בשעה שראשי ורובי שקועים במחשבה אחת: „מאין

יבא עזרי?" הצעיר הוסיף ואמר: „לא אוכל לקחתך לביתי, כי הנני עוד חתן, הסמוך על שלחן חותני; אולם אקחך אל בית ידידי, ושם נראה מה יהיה בידינו לעשות למענך". בבואנו אל תחנת העיר ה., לקח הצעיר עגלת־תורק, ונבא אל בית ידידו. אנכי לא אאמין למראות עיני: בעל הבית הוא מלמד, עשרה נערים יושבים ולומדים, וביתו שורר נקיון כמו בערב פסח. המלמד לבוש כתנת מגוהצה, ופאותיו קצרות, חוששני, שגם על זקנו עברו המספרים. פני אשתו כפני בתולה, כי הולכת היא בגלוי שער כאחת הנערות, והנערים כולם נראים כמו בערב שבת לפנות ערב: לבושים הם בגדים שלמים ויפים, פניהם וידיהם נקיים הם כאלו רק זה שבו מבית הרחצה.

בערב למד המלמד עם תלמידיו רק עד השעה הששית, לא כמו שלומדים בערינו עד השעה התשיעות בערב. אחרי שהלכו הנערים לביתם, ערכה גברת הבית את השלחן, ונאכל את סעודת הערב, ונשוחח בעת הסעודה. ספרתי להם על עזבי את בית אבי ונסיעתי; עיני גברת הבית נזלו דמעות. אחרי הסעודה בא הצעיר שהביאני לבית זה ועמו צעירים רבים. הם הביאו אתם ספרים וכשיצאו לקחו ספרים אחרים במקום הראשונים. אחד מהם שאלני, אם ראיתי ספרים כאלו, כמו „תולדות השמים", „מורה נבוכי הזמן", וכדומה. אמרתי להם, כי לא ראיתי ולא שמעתי את שמם. הסבירו לי, כי ספרי השכלה המה הספרים האלה. ספרתי להם כי אנשי קורניץ מצאו פעם אחת בעגלת המוכר ספרים ספרי השכלה, וישרפו אותם בחצר בית הכנסת. הצעירים החלו לשפוך בוז על החסידים. דבריהם הכאיבוני מאד; אך לא נועזתי לענותם דבר. הצעיר אשר הביאני, החל לדבר על דבר נסיעתי. המלמד יעץ, כי אכתב לדודי, ואבקשהו לשלוח לי כסף. במשך שבוע, או עשרה ימים, אוכל לקבל את הכסף. ועד העת ההיא אהיה אורחו. אנכי הודיתי לו על טוב לבבו, ואמאן לבקש כסף מדודי, באמרי, כי טוב ללכת ברגל מבקש עזרתו, בטרם אדעהו. למחרת, ביום השלישי בבקר, בא הצעיר ויוליכני אל בית הנתיבות, ויקן לי פתקא עד באחמאטש.

בבאכמאטש נודע לי, כי החפצים לנסוע במסלת הברזל לפולטבה, צריכים לנסוע מפה במסלה אחרת לעיר קורסק, ומשם לחרקוב, ומשב לפולטבה, ולזה ידרש סכום רב; והרע מזה, כי במקומות האלה אסור ליהודים לגור שם, ועלי יהיה להיות נע ונד בין הגוים; אולם יש דרך אחרת, היינו לנסוע מפה במסלת הברזל שעות אחדות עד העיר ראמען; היא התחנה האחרונה של מסלה זו; ומשם לפולטבה רק מהלך

ימים אחדים בדרך המלך. גמרתי בדעתי לנסוע לרומן ומשם ללכת ברגל עד פולטבה. הנני יושב בבית הנתיבות ומבקש תחבולות איך לנסוע בלא פתקא. בערב באה הרכבת. הנוסעים רצים ודוחפים איש את רעהו, וגם אני נדחקתי ביניהם ונכנסתי אל הרכבת. על שני ספסלים זה לעומת זה יושבים יהודים ומשחקים בקלפים. נגשתי אליהם ואשאלם: „מה לי לעשות ופתקת־מסע אין לי?" אחד המשחקים הרים את עיניו מעל לקלפים, ואמר לי: „שכב נא תחת הספסל, ורגלינו תהיינה למחסה לך". אמנם עצתו לא ישרה בעיני; אך הלא אין לי ברירה אחרת. זחלתי מתחת לספסל. היהודים, בני רחמנים, שכלו את רגליהם להסתירני ואני שמתי את ילקוטי מראשותי, ואשתרע ברוחה. אמנם נסיעה כזו אינה לפי כבודו של חתן, הבא לראות את הכלה, וגם אינה נעימה יותר מדי, כי מלמטה מנשבת רוח קרה. ביחוד קשתה עלי השכיבה ממעל לאפני המרכבה שהמו ורעשו בלי הפסק עד כי מחי כאלו אמר להנתק ממקומו. האופנים עולים ויורדים ומתנועעים בחזקה ועוד מעט ופרחה נשמתי מן הטלטול הזה; בכל זאת חלילה לי מחטא בלבבי. אין דבר בעולם שיהא נקנה בנקל. הלא יעקב אבינו עבד ארבע עשרה שנה בעד רחל אהובתו. ובאמת גורלי יותר טוב מגורלו, כי מלבד צרותיו הרבות הלא היה לו אדון, הוא חותנו לבן הארמי; ואני הנני חפשי כצפור: אם אחפץ הנני שוכב תחת הספסל, ואם לאו אוכל גם ללכת ברגל. בין כה וכה נזכרתי, כי עוד לא התפללתי תפלת מעריב. הנני מתפלל מלה במלה, כי עתי תרשני להאריך בתפלתי כאות נפשי. ובהגיעי אל תפלת „השכיבנו אבינו לשלום" כונתי: „רבונו של עולם, אל תשכיבני נא עוד בימי חיי על משכב כזה". ובהגיעי אל תפלת שמונה עשרה, מצבי עורר בי צחוק מכאיב־לב. תחת להתפלל בעמידה כהלכה, עלי להתפלל בשכיבה. אחרי שגמרתי את תפלתי, החלה קיבתי לתבוע את מזונותיה. עוד יש לי בילקוטי מה לאכול; אך לאכול בלא נטילת ידים, רובץ על ארבע, הלא אהיה ממש ככלב. גמרתי לבלי לאכול; והתהפכתי מצד אל צד עד שתקפתני תרדמה, ואישן עד בואנו לרומן. אחד הנוסעים העירני ויאמר, כי באנו לעיר רומן, וכי הגיעה לי השעה לצאת. קפוא מקור, רעב, רצוץ ומדוכא הנני מפרפר בכל אברי ועולה ממחבואי מתחת הספסל. עמדתי על רגלי; אולם איני יכול לזוז ממקומי, רגלי קפאו והיו לבולי עץ. רק אחרי רגעים אחדים עלה בידי להזדקף ולישר את גבי ואת גופי ויצאתי מהמרכבה בתתי תודה לד', כי

השתחררתי ממסלת הברזל, ויצרי הרע לא יסיתני עוד לנסוע. עתה אלך ברגל עד שאבא, אם ירצה השם, בשלום אל בית דודי.

בבית הנתיבות ישבתי עד שהאיר הבקר. בבוקר יצאתי מבית הנתיבות והלכתי העירה. שם מצאתי בית מדרש ונכנסתי להתפלל שם בצבור. שאלתי איזו היא הדרך, המוליכה לפולטבה, ואלך. הדרך היא דרך המלך, דרך כבושה מהנוסעים הרבים, הולך אני במהירות, כמעט רץ ברגלי מפני הקור הגדול. בבואי אל בית מלון, אנוח שם, אתחמם, אוכל פת לחם עם חתיכת דג מלוח, ואהי"ר הלאה. לפנות ערב סרתי אל בית מלון; לנתי שם, ובבקר השכם, ביום החמישי, התפללתי, סעדתי את לבי בפת לחם, ואלך. לדוץ לא אוכל היום, כי רגלי עוד כואבות עלי מיום אתמול. בצהרים השיגני עגלון יהודי. שני סוסיו הרזים רתומים לעגלת חרס רחבה, העשויה להוביל סחורה. שאלתיו, לאן הוא הולך? הוא אמר לי, כי נוסע הוא לביתו לפאלטבה. בקשתיו, שיקחני עמו, הוא דרש ממני חצי רובל מחיר ההובלה, אך בשמעו מפי, כיכל רכושי הוא רק אגורות אחדות, התבונן בי רגע ואמר: „יבא עלי מה שיבוא! שב וסע! הוא עטף את רגלי בשקים ריקים, הוציא מילקוטו בקבוק יין שרוף, ברך בקול רם ברכת שהכל, ברכני „לחיים" גמא שתי פעמים מלא לוגמיו ונתן גם לי לשתות. מאנתי לשתות; אך הוא הפציר בי, ויאמר: „היה נא לאיש! שתה מעט, ויחם לך". שמעתי לעצתו, ואשת; ובאמת הרגשתי, איך חם נעים עבר בכל אברי. עתה החל לשאלני על דבר נסיעתי. ספרתי לו, כי הולך אנכי אל בית דודי, הגר בפרעשטשעפינע הקטנה, הסמוכה לעיר פולטבה; אך אינני יודע את המרחק מפולטאבה בית דודי. העגלון ענה, כי פערעשטשעפינה היא התחנה הראשונה מפולטבה, ומחיר הפתקא הוא כשלשים אגורות. בתוך השיחה לא הרגשתי איך הקר הלך הולך וחזק. ביחוד הציק הקור לאחת מרגלי. סובל אני את הקור ושותק; אולם הכאב יגדל מרגע לרגע לסוף לא יכלתי נשוא יותר את הכאב ואומר לו. העגלון יעצני לרדת מהעגלה ולרוץ מעט. הוא ירדיף את סוסיו, ואני רץ בכבדות אחריו. הכאב נורא הוא, כמו מחטים דוקרים באצבעות רגלי. העגלון סר אל בית מלון ללון שם. חם הבית עוד הגדיל את מכאובי, הסירו את מנפי מעל רגלי, וישימו את רגלי במים קרים, משחו את אצבעותי בשומן אווזים, וכלם דואגים לי ויראים אולי קפאו אצבעות רגלי; אך, תהלה לאל, עד אור הבקר חלף הלך הכאב, רגלי שבו לאיתנן. וביום הששי בבקר יצאנו לדרכנו.

הנסיעה היתה נעימה היום. העגלון יבטיחני, כי נבא לפולטבה אחרי הצהרים. אך לאסוני החל שלג לרדת בלא הרף. הסוסים העיפים מתנהלים בכבדות בעמקי השלג. בעליהם היהודי דופק בהם ומזרזם, חובט אותם ברחמים ומתחנן אליהם, כי ירוצו מעט, כי הלא ערב שבת היום; אך הסוסים לא ישימו לב לדבריו. כבר הגיע זמן הדלקת הנרות. כל רגע ורגע ימשך בעיני כשעה. הנני מתפלל תפלת מנחה. גם העגלון מתפלל. עוד מעט ותחשך. לבי יחרד בי, ואומר „הלא כבר באה השבת". ויען העגלון כמתרעם: „יודע אנכי כמוך. חלילה לי לצאת לדרכי ביום השבת; אולם אם יקרה לפעמים להתאחר בדרך בערב שבת, ד' הטוב ימחול לי. הוא מדבר, ואני חושב, כי צדקו היהודים החרדים שאינם יוצאים לדרכם בערב שבת אחרי הצהרים. אסור לו לאדם מישראל להעמיד את עצמו בסכנה בדבר גדול כזה, כמו חלול שבת. הנני מתפלל תפלת „קבלת שבת" ובוכה מרה. מה תפלה היא בשעה שהנני נוסע כ„גוי" גמור? הלא שבעתי די צרות בדרכי, אבל כאב ככאבי עתה עוד לא חשתי; בצרותי ההן הרגשתי תמיד בעמקי לבבי, כי ד' עמדי; אולם עתה הנני נכלם ושפל בעוני, כי חטאתי לד'.

בשעה השמינית בערב באנו אל בית העגלון בעיר פאלטבה. הילדים ישנים כבר, אשתו הנרדמת יושבת ומחכה לפני אור העששית. היא נתנה לנו את ארוחת הערב, ואלין בביתם. ביום השבת, בבקר השכם, הלכתי אל בית המדרש. קראתי שם את פרשת השבוע, שנים מקרא ואחד תרגום, והתפללתי בכונה לכפר על עוון חלול השבת. מבית המדרש יצאתי טרם שגמרו להתפלל, כי לא חפצתי להיות בעיר הזאת כאורח עני בבית אחד המתפללים, ביראי פן אפגש באיש הזה, כשאהיה חתן דודי, ואז יזכירני, כי אכלתי בביתו כעני המחזיר על הפתחים. ללכת אל בית העגלון לא חפצתי, כי הלא עני הוא האיש ואולי אהיה לו למשא. לכן החלטתי לסובב בחוצות פולטבה, ולראות בעיר הזאת אשר כה ערגה נפשי אליה. עברו שעות אחדות. רעב אני מאד, אולם הרעיון, כי צם אני ביום השבת ועובר על החיוב של אכילה ושתיה ביום זה, יציק לי יותר מאשר הרעב. אמנם מצויות לי בכיסי אגורות אחדות, אך הלא אי אפשר לקנות דבר ביום השבת. שבתי אל בית המדרש, לקחתי את המדרש, ולמדתי מעט; אך רעיונותי יבלבלוני מלמודי. אנכי מהרהר: „איך אבוא אל בית דודי, הלא אי אפשר להעמיד את עצמי בסכנה לנסוע בלא פתקא ולהיות מובל אל פקיד התחנה במקום אשר שם יגור דודי, וללכת ברגל ולבא אל ביתו כעני טרד גם כן לא יפה

הדבר". אחרי מחשבות רבות מצאתי לי עצה טובה. אחרי תפלת הערב באתי אל בית העגלון לקחת את צרורי, ואציע לפניהם לקנות ממני את הכסיות (האנדשוה) היפות מעשה ידי אחותי. אשת העגלון התבוננה בסחורתי, שמה אותם על ידיה פעמים אחדות, ונתנה לי שלשים אגורות. עתה יש לי, תהלה לאל, די כסף לבא אל בית דודי. הלכתי אל בית הנתיבות בלא כתנתי, כתנת הבד, ובלא הכסיות היפות בילקוטי. קניתי פתקת־מסע עד התחנה פערעשטשעפינה הקטנה, ועוד נשארו לי אגורות אחדות. חפצתי לקנות עוגה להשקיט את רעבוני; אך המוכר הוא נכרי, ופת נכרי הלא אסור, ואקנה שני תפוחים לסעוד את לבי אחרי הצום הארוך. חפצתי גם לקנות כוס טה, ויבקשו ממני חמש אגרות, ואחשב, כי דבר כזה יכול להרשות לו רק איזה זולל וסובא, ואשת מים קרים. עתה הנני יושב בנפש שקטה, ומחכה לביאת הרכבת, וחושב איך להתנהג, כבואי אל בית דודי. העיקר, לפי דעתי, שבל אהיה בישן ושפל־רוח יותר מדי.

נ. בואי לבית דודי

לפום צערא אגרא (אבות ה׳)

כאשר בא מנהל הרכבת אל המרכבה, ויקרא בקול רם: „תחנת פערשצעפינע הקטנה" ויקח את הפתקא מידי, חשתי, כי לבי הולם כפעם, ועיני מלאו דמעות מרב שמחה. כאשר עמדה הרכבת יצאתי ממנה, בחפזון, ואשכר לי עגלת־תורף להוליכני אל בית אורלוב, והו שם דודי.

כחצות הלילה הביאני העגלון אל חצר גדולה, כה בית דירה יפה, ועוד בנינים שונים. העגלון אמר לי, כי זה בית־הפוסתה, וכי פה יגור אורלוב. העגלון דפק בדלת. נכרי אחד פתח את הדלת, וישאלני כמה פוסים דרושים, בחשבו, כי אחד העוברים ושבים אנכי. עניתי לו, כי רוצה אני לראות את האדון אורלוב. המשרת הלך, וכרגע שב, ויבקשני להכנס הביתה.

איש כבן ארבעים יצא אלי פגשני ושאלני מה בקשתי, עניתי: „ראשית, יהיה נא מטובך לשלם להעגלון". הוא שלם, ויבקשני לשבת.

— מאין יבא איש צעיר? — שאלני האיש.

— מליטא באתי — עניתי — והבאתי פרישת שלום מגיסך זנבל ומאחיך מאיר צבי. את השם מאיר צבי, — שם אבי, — הבעתי בקושי. בהביטי פפני דודי, ראיתי את קלסתר פני אבי; אך תחת איש חלש ודל בשר, ההולך קדור ושחוח תחת עול

החיים, הנני רואה איש בריא וחזק, מלא כח עלומים. הדמעות חונקות אותי, ולא יכלתי לדבר עוד. דודי התבונן בי, וישאלני: „האינך בן אחי מאיר צבי? כי תארך כתואר פניו בימי עלומיו. „כן", עניתי מתוך דמעות. דודי נפל על צווארי, ויאמר: „הלא אתה הוא איסר?" ויבך גם הוא. הוא רץ אל חדר המטות, ויקרא אל דודתי: טבע הענג! אורח יקר בא אלינו, איסר בן אחי בא"; גם רץ אל החדר השני, ויקרא בקול: „בני, קומו קרובכם באו", ולי אמר בדמעות על עיניו: „אין לנו פה אף אחד מקרובינו, לא ממשפחתי ולא ממשפחת הדודה; יש לנו ידידים; אולם קרובים לא היו לנו עד כה", שוב חבקני וישקני, ויאמר: „אתה הנך הקרוב הראשון". הוא בוכה ומדבר, ואנכי חושב: „כפי הנראה, האיש הזה הוא בעל נפש רכה ולב טוב". בין כה וכה באה דודתי, ותאמר אל דודי: „ינעם עלינו אורחנו", ותשקני ותחל גם היא לבכות. אנכי מביט בה, ורואה אשה צעירה לימים, לחייה אדומות, ועיניה תפקנה גיל וחיים, לא כנשי ליטא, אשר עניותן מנולתן. מיד נכנסו ובאו החדרה שני נערים הגדול כבן שתים עשרה, בעל פנים מלאים חן ונעם, נגש אלי נשקני ושאל בשלומי; והצעיר, כבן עשר, עמד על מקומו התבונן בי בתמהון. כמדומה לי, שבגדי לא מצאו חן בעיניו. גם ילדה כבת ארבע יצאה מחדר המטות, לבושה רק בכתנתה, ותשם בי את מבטה.

בינתים נפתחה דלת מן הצד, וכהילל בן שחר הבריק שתי עינים שחורות. אל החדר נכנסה נערה יפה ורעננה, מלאה הוד עלומים, וקוצותיה יורדות על שכמה ועל חלקת צווארה. בבת־צחוק נעים על שפתיה נגשה אלי ותאחז את ידי בכפה הרכה והחמה, ותאמר: „ברוך בואך לשלום". זאת היא הפעם הראשונה בחי, אשר אחזתי בידי נערה, והנערה היא אשר אליה ערגה נפשי זה כמה.

בין כה וכה שמה דודתי על השלחן חלת סולת גדולה ולבנה, צלחת מלאה המאה, זיתים כבושים, מיני־גבינה שונים וביצים מרמיטות. כלם יפצרו בי לאכול, אולם אנכי אוכל בלא תאבון, שבע אני מאשרי שהשכיחני את רעבוני. אחרי הסעודה שתינו טה עם כל מיני מרקחות מפירות שונים. דודי שואל על כל אחד ואחד מבני משפחתנו, וכלם יחדו מביעים את תודתם על אשר באתי, ופניהם מפיקים גיל וענג.

בחדר הנערים הכינו למעני מטה מוצעת כרים וכסתות; ואישן הלילה שנה מתוקה, ואראה בחלומי חלומות נעימים.

נא. בגדי העטו עלי חרפה. ר׳ צבי המלמד ושיחתי הראשונה עם הנערה

בבוקר, בעודני על משכבי מביט הנני בעינים פקוחות למחצה על בני דודי, הלובשים את בגדיהם. כתנותיהם הן ככתונת הבד, אשר מכרתי; על רגליהם מגפים יפים, ובגדיהם בגדי־צמר טוב. הנני לבוש בכתנת עבה כשק, מגפי — טלאים על גבי טלאים; מכנסי העבים נראים כשמיכה חמה ישנה, וכובעי הוא קרעי־סמט ישן מצבעים שונים. איך אוכל לבא החדרה בסמרטוטים כאלה? אולם הלא אין בידי לעשות אחרת. לאט לאט התגברתי על צערי ומחשבה מרגעת עולה בלבי: „אין לנו להתביש בעניותנו, כי הלא הכל בידי שמים". הנני מתאמץ לקום ממטתי. קמתי רחצתי את פני, לבשתי את בגדי, ופתחתי את דלת חדר־האוכל. פני בערו מבושה; אולם פגישתם הנעימה המלאה אהבה רבה של בני הבית הרגיעה מעט את רוחי.

סביב לשלחן ישבו כל בני הבית. המחם הגדול עומד על השלחן ורותח; מהחלב החם נודף ריח נעים ומעודד. פייגה רבקה, — שם הנערה — הגישה לי כוס טה, ותבקשני לשתות. אנחנו שותים ושקועים בשיחה, עד ששכחתי את בגדי ואת צערי עליהם.

החדרה בא ר׳ צבי, המלמד בבית דודי. גם הוא ליטאי הוא, שעזב את אשתו ובניו בליטא, ויבא לכאן להרויח כסף מן המלמדות. דודי לקחו לביתו ללמד את בניו ועוד שני נערים. בחצר דודי בית קטן. בית זה משמש חדר למוד ומקום ללון לר׳ צבי. המלמד הוא מאוכלי שלחן דודי, והוא נחשב ביניהם ככן בית. די להתבונן בפניהם של בני משפחת דודי להוכח, מה קל הוא להיות בן בית במשפחה זו. ר׳ צבי כבד־פה מעט. אחרי דרשו בשלומי, פנה אל בני הבית ויאמר: „ט־ט־טוב מ־מ־מאד כי באו" — „בטח טוב מאד, אמרה דודתי, עתה יש לנו תהלה לאל קרוב מבני משפחתנו". — „ואיזה ק־ק־קרוב הוא יהיה, אם ירצה השם". אמר ר׳ צבי בצחוק קל, ויקרץ בעיניו אל הנערה.

אחרי הטה יצאו כלם מן הבית: דודי לעסקיו, ר׳ צבי עם הנערים החדרה, ודודתי אל השוק. בבית נשארתי אני והנערה והילדה. אחרי אשר התפללתי, נתנה לי הנערה ארוחת הבקר. ובאכלי, שאלתיה על דבר עסקי דודי, ותספר לי, כי בידיהם עסק הפוסתה. לא ידעתי מה זה עסק הפוסתה ושאלתיה על כך. היא בארה לי, כי החוכר את הפוסתה עושה חוזה עם הממשלה על כך ומתחייב לתת עגלות וסוסים לעוברים ושבים בעד מחיר קצוב. היא מדברת את דבריה ואני

מתמלא גאוה על דודי, כי יש לו עסקים עם הממשלה. הנערה מוסיפה לספר, כי אביה יעסק גם במסחר התבואה. קונים פה תבואה ושולחים אל ערי החוף, אל ניקולייב אודסא וליבאו ומשם שולחים באניות לארצות שונות, לאנגליה ולצרפת ועוד. היא מדברת, ואני חושב עליה שאמנם כן, נערה חכמה היא, ואמת כתב עליה דודי. היא מספרת, כי עוסקים הם גם במכירת עצים לבנין, וזה העסק האחרון עומד תחת השגחתה. כשגמרנו את שיחתנו ישבתי וכתבתי מכתב לבית אבי. היה לי רצון חזק לבשר עתה את הורי על דבר בואי; ולהרגיע את רוח אמי החלשה אשר בטח לא תישן מרוב מחשבותיה עלי תמיד. את המכתב שלחתי לעיר דאלהינב לאחד מקרובינו ובקשתיו למסור את המכתב לדודי זנבל, בבואו העירה, ודודי ימסור לאבי. אחרי כן נודע לי, כי הורי קבלו את מכתבי אחרי ששה שבועות מיום עזבי את בית אבי, וכל העת ההיא לא יבשו עיני אמי מדמעה.

נב. ר' מאיר השוחט יבחנני בלמודי

ביום ההוא לפנות ערב בא ר' מאיר השוחט אל בית דודי. ר' מאיר גם כן בן ליטא הוא, שבא אל חסיה הדרומית להיטיב את מצבו.

– הנני בא לקבל פני ליטאי חדש, אמר ר' מאיר בשחוק קל, ויברכני בברכת „שלום עליכם", ולכל בני הבית אמר: „ינעם עליכם אורחכם?".

השפחה הביאה את המחם. כלנו יושבים סביב השלחן, כמו שיושבים בערי ליטא בימי החג. שותים אנחנו טה עם מיני מרקחות שונות, והשוחט ישאלני על דבר החיים בליטא בכלל, ועל דבר חיי בפרט; ואנכי יושב מספר לו הכל בפרטות.

– ומדוע זה עזבת מקום תורה, ותבא הנה? שאלני השוחט. עניתי ואמרתי לו: „הלא חכמינו אמרו: „יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" ועוד אמרו: „אל תעשה עטרה להתגדל בה ולא קרדום לחפר בה", היינו, כי עלינו לבקש פרנסה ממקור אחר ולא מתורתנו, לזאת באתי הנה למצא איזה משרה בעסק וללמוד את דרכי המסחר.

– אולם בין בה וכה אתה תהיה אורחנו פה, הלא כן, ר' משה? פנה השוחט אל דודי, את הפרק הראשון בהלכות מסחר ילמוד פה.

– בטח, כן תהיה, ענה דודי, ימים רבים תכינו לאורח כזה.

אתה תשב עמנו, בני, – אמרה דודתי – ואם יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, הלא גם ללמוד תורה תוכל בביתנו כאות נפשך.

– ואנכי אלמדהו את דרכי המסחר – אמרה הנערה בצחוק קל ונעים–את הלקח הראשון נתתי לו היום. האם אינני מורה טובה? פנתה אלי ותצחק.

– אמנם את הנך מורה טובה מאד – עניתי – אולם גם תלמיד טוב שלח לך ד'.

כל המטובים צוחקים ומביטים איש בפני רעהו בלא אומר ודברים.

– אנכי חפץ לבקשך, ר' מאיר–אמר דודי אל השוחט–כי אתה ואורחנו היקר יבחנו את הנערים בלמודם.

– היש את נפשך? – שאלני השוחט. עניתי לו, כי בעונג רב אעשה דבר כזה. קמנו ללכת, ודודתי שאלה בצחוק קל על שפתיה: „הגם לאם מותר להיות שם?" – ודאי רשות בידך לשבוע נחת מבניך" ענה השוחט. ואל הנערה פנה ויאמר: „ואת, פיגה רבקה, הכיני נא מעט יין־שרף ומיני מעדנים לסעוד את לבבנו אחרי הבחינה; ואל תשכחי נא, כי המבקש הוא ר' מאיר, שהכל צריכים לו, כי הוא השוחט, הרב, החזן, המסדר קדושין, ועוד".

באנו אל החדר. מאיר בן דודי ועוד נער אחד יושבים לומדים מסכת בבא בתרא. דודי יבקש את המלמד לחדול מלמודו, כי חפצים אנו לבחון את הנערים. ר' צבי המלמד קם ממקומו, והשוחט כבדני לקחת את מקום ר' צבי'. אנחנו שאלנו את הנערים ענינים אחדים מן הגמרא ונוכח, כי יודעים הם מה שלמדו.

– עתה נראה איך יבינו הנערים ענין חדש; נסה נא ללמוד עמהם – אמר השוחט אלי – וימצא ענין קשה בהגמרא ללמוד עם הנערים. הבינותי, כי אומר הוא לבחון אותי ולא את הנערים; אך מה איכפת לי? החלותי ללמד את הגמרא בנגוני הרגיל, הסברתי לתלמידי את הענין לכל פרטיו, השוחט ישאלני קושיות אחרי קושיות ואנכי מתרץ אותן אחת אחת. הוא ינסה לבטל את תרוצי, אולם עומד אני על דעתי, וגם ר' צבי מעיד עלי, כי הצדק אתי. מאיר בן דודי שנה את כל הענין בטוב טעם ואני השתוממתי לכשרונותיו הנפלאים.

כאשר שבנו הביתה, מצאנו שלחן ערוך עם כל מיני משקאות ומטעמים שונים, גם חמיטות שמנות היו. כולנו אוכלים ושותים, והנערה שואלת את השוחט לחוות את דעתו על החמיטות. ר' מאיר אמר: „החמיטות טעם גן עדן להן, הלא כבר אמרתי, כי בת חיל את, וכי חובה עלינו לתת לך חתן עם כל המעלות, ואקוה כי יהיה לך חתן כזה. ר' משה, פנה השוחט אל דודי, הלא כל חפצך להשיא את בתך לתלמיד חכם, ובדרך שאדם רוצה ללכת מוליכים אותו".

– נקוה נא לד', אמרה דודתי, כי הוא יעזרנו כחפץ לבבנו.

נג. הלבישוני בגדי מלכות

כבודו של אדם כסותו
(תנחומא צ"ו.)

למחרת בבקר נסע דודי לפולטבה. דודתי ופיגה רבקה ישבו ותפרו כל היום, ואני בליתי את רב היום בחדר המלמד והנערים. בערב שב דודי לביתו. אחרי ארוחת הערב אחרנו שבת ולשוחח; כשהגיע זמן שנה, אמרה פיגה רבקה אלי: „בא ואראך את חדרך". היא הביאה אותי אל חדר גדול. שם עמדה מטה מוצעת כרים וכסתות לבנים כשלג. היא אמרה אלי: „בחדר הזה תוכל ללמוד בלא מפריע, ופה יהיה משכבך לישן, וכאן לך מים לרחצה", בהראותה על כד וקערה עשויים חרסינה לבנה. אמרתי לה, כי בליטא היו נותנים בקערה כזו את המרק הזהב לחתן וכלה אחרי חופתם. צחקה הנערה ואמרה לי: „ליל מנוחה" ותצא. יצאה היא מן החדר ודודי נכנס. בהראותו על ארגזי ניר וחבילות אחדות שהיו מונחים על הכסאות, אמר לי: „אלה הם בגדיך, בני, מחר בבקר תלבשם, תחדש ותבלה!" מתוך בכי נתתי לו את תודתי. אמר לי: „ליל מנוחה" ויצא את החדר. עתה נודע לי, למה נסע היום דודי לפולטבה. הלא אך לקנות למעני את הבגדים ההם. לא יכולתי לשלוט ביצרי ולחכות עד הבקר: מתאוה אני לראות את בגדי. פתחתי ארגז אחד, והנה חליפת בגדים: מעיל מכנסים ואפדה, כלם מארג־צמר אחר. בחיי, לא ראיתי בכל העיר קורניץ מחלצות כאלו. פתחתי את הארגז והוצאתי משם את החבילה היותר גדולה. ויצה אני להתיר את הקשר; אך מרוב גיל ידי רועדות, והקשר הוא קשר חזק ולא אוכל להתירו. גם לקרוע לא אוכל, כי החוט עב וחזק הוא. מושך אני את החוט בצפרני ובשני; זכרתי את דודי לייב בשעה שהתיר את צרור הניר, אשר שמתי בכיסי, בהיותי „הנגיד החדש"; ולעיני קמו כל הצרות והתלאות שעברו עלי, ואת האחרית המרה עם המלקויות שספגתי בידי דודי אייזיק.

סוף סוף עלה בידי לקרוע את החוט מעל החבילה. הוצאתי משם מעיל עליון והוא עשוי ארג־צמר טוב ורך, והצוארון — צוארון־סמט, כזה שלובשים הגבירים בקורניץ בשבתות. הנני פותח ארגז עגול ומה גדול היה תמהוני בראותי מגבעת (שליאפע). פתחתי עוד ארגז אחד והנה הבריקו לעיני ערדלים, ובהם תחובים מגפים רכים ומבריקים; עלו בזכרוני המגפים הגדולים והמשולאים שקניתי במינסק. פתחתי עוד צרור קטן, והנה כתנות מגהצות בו, קשות ולבנות כשלג,

וישתי עניבות יפות. מלבד אלה מצאתי עוד כתנת ותחתונים עשויים בד טוב מהכתנת אשר מכרתי בדרך; בשוח אני, שדודתי ובתה תפרו היום את הכתנת והתחתונים. בניר הזה היו גם זוג פוזמקאות צמר רך, ותחת הפוזמקאות מונח היה דבר־מה עטוף ניר תכלת וכרוך בחוט שני. פתחתי את הצרור הקטן הזה, והנה ממחטות (מטפחות האף) מונחות, ואזכור את ימי הילדות, כאשר מחו את האף בשרולי הכתנת; וכאשר היו לנערים היו מוחים בכנף הקפוטה. על אחת הממחטות ראיתי אותיות רוסיות „א", קא", רקומות משי תכלת, ואבין כי זה הוא שמי איסר קאצאוויץ; ועל הממחטה השניה רקומות האותיות „עף", „ָא", היינו שם הנערה „פעניע אורלוב". הלא שתי ממחטות דבר קל הוא, ובפרט לפי ערך כל הבגדים היקרים האלו; אולם יקרות הן לי מכל הבגדים; וקשה לי להניחן מידי ולהפרד מהן. בינתים נשמע צלצול השעון מהחדר השני: השניה אחרי חצות הלילה. קורא אני „קריאת שמע" בשים לב ומברך את ד' על חסדיו הגדולים. שכבתי על מטתי; אך לישן לא אוכל; זכרתי כי לפני שלשה שבועות בדיוק עבר עלי הלילה האחרון, בבית אבי, בבית הקטן והקר על הספסל הקשה, ובביתי כל הלילה, בידעי, כי מחר עלי לנוע אל ארץ מרחקים; ועתה, תהלה לאל, מה מאושר הנני! מי יתן וידעו אבותי ממצבי עתה וישבעו נחת תחת צערם הרב. כה חשבתי עד ששנה מתוקה עצמה את עיני, ואישן; בחלומי ראיתי את בגדי החדשים והיפים.

בבקר בא מאיר בן דודי אל חדרי ואמר, כי הגלב בא לספר את שערות ראשי. הגלב מספר, ואנכי חושב על עצמי כי הנני היום כיוסף הצדיק. גם בו נאמר: „ויגלח ויחלף שמלותיו". הגלב גמר את מלאכתו, ואנכי הבטתי במראה והנה, הה, מפאותי לא נשאר שריד. ואני הוא האשם בדבר! מדוע לא אמרתי לו, שבל יגוז את שערותי עד הקצה? הוא עשה כמנהג המדינה. הגלב יצא. רחצתי את ידי ואת פני, ואחל להתלבש. הנני מתבונן בכל דבר לאור היום, ואוכח, כי אמנם „בגדי מלכות" הם; אך ירא אנכי פן אשגה ואלבש איזה דבר שלא כראוי ואהיה לצחוק. אחרי שנתלבשתי כולי, נגשתי אל המראה, וכמעט שלא הכרתי את עצמי, כאלו בן לילה גדלתי ועביתי. גם היום התעורר בי מין רגש של בושה להכנס אל חדר האוכל, אשר שם ישבו בני הבית: רגעים אחדים עמדתי על יד הדלת, מתאמץ לכבוש את רגש הבושה; לסוף פתחתי את הדלת ואמרתי בקול רם: „צפרא טבא! שני ימים התארח בביתכם אורח ליטאי, ועתה עומד לפניכם אורח „אשכנזי" לכל פרטיו; ואם נאה הדבר

בעיניכם בעיני על אחת כמה וכמה. כל בני הבית צחקו צחוק קל לדברי ויברכוני בברכת „תתחדש!"

לאחר פת שחרית פנה אלי דודי ואמר: „רוצים אנו שתדור אתנו בביתנו; יכול אתה לשבת וללמוד כאות נפשך, ימים יבואו יגידו מה לעשות לך להבא. הומנה זו היה היתה להכנים שמחה בלבי והודיתי לדודי על טובו. נשארתי לדור בביתו. שעות אחדות ביום הנני לומד גמרא. לפעמים לומד אני עם הנערים, כי ר' צבי ואף הנערים מפצירים בי שאלמד עמהם. לפעמים הנני מבלה את זמני בשיחה עם הנערה; ולפעמים עם הנער מאיר על דבר למודיו בבית הספר, כי מלבד למודיו אצל המלמד יבקר גם את בית הספר העממי, ולומד שם שפת רוסיה, חכמת החשבון, דברי ימי העמים ומלחמותיהם, חקר חלקי הארץ, ועוד דברים כאלו, אשר לא אדע שחרם.

לעתים תכופות נכנס אני לממגורת דודי ומתבונן אל מסחר התבואה, גם עוזר לו בעסקו זה. בנסוע דודי אל בית הנתיבות לרגלי מסחרו יקחני עמו. נוסעים אנחנו בעגלת חרף יפה וסוס אביר נוהג בה; זכרתי אותה שעה את היום ההוא, כאשר גרשתי מהישיבה ועמדתי ברחובות מינסק רעב וקפוא מקור ובעיני קנאה הבטתי על האנשים, אשר נסעו על סוסים ועגלות חרף כאלו.

נדי. דודי ודודתי

דודי, משה אורלוב, עזב את ליטא בימי נעוריו, טרם רכש לו ידיעה מרובה בלמודים; בכל זאת אוהב הוא לעין בספר בעתות הפנאי ומוקיר מאד תלמידי חכמים. מקים הוא כל המצוות ככל יהודי „בעל הבית"; אולם אינו אדוק יותר מדי. הוא איש טוב ורך הלב ואינו נוטר שנאה לאדם; אם יריב את איש על דבר עסק שהוא„ אחרי שעות אחדות ידבר אליו רכות ונרצה לו.

את דודתי, שהיתה לי כאם, כבדתי בכל לבי ונפשי, חבבתיה בעד ישרת לבה ותמימותה. היא היתה אדוקה מאד. את כל כבד המצוות והמנהגים נשאה בחפץ לב; אולם בחיי אחרים לא התערבה. מעולם לא שמעתי מפיה שום דבור רע על איש, ולא רק שלא דברה סרה באיש אלא גם מונעת היתה לשמוע רעות על אחרים. אם מתחילים להאשים איש בדבר עברה או לספר עליו דבר מגנה, היא מתחננת שיחדלו מדבר, כי לשון הרע ורכילות הן עבירות קשות. גם שבועה,

TOURO COLLEGE LIBRARY

קללה ושקר לא שמעתי יוצאים מפיה. את הספר „צאינה וראינה" ידעה על בוריו; משם שאפה את אוצרותיה הרוחניים, ולנשמתה הטהורה דבקו כל הדברים הטובים הנמצאים בספר ההוא. מטבעה היתה נוטה לקמצנות; לעניים ידה היתה תמיד פתוחה כי זה הוא רצון אל, וכן תלמדנו תורתנו. לחולים העניים היתה מעניקה מהחלב ומהחמאה שהיו לה מפרותיה. ליולדת עניה היתה מביאה את התרנגלת היותר טובה שהכינה לכבוד השבת. וכל הדברים האלה נעשו בסתר, בל יודע לאיש: יודעת היא שהקדוש ברוך הוא אוהב „מתן בסתר". ומה יקר היה בעיניה האיש היודע ולומד ומקים את התורה.

נה. אנכי בעצמי הייתי השדכן שלי

הכל נראה לי פה טוב יותר מאשר יכולתי לתאר; ביחוד לקחתני שבי הנערה, ולא רק ביפיה, כי אם גם ברוחה ובלבה הטהור. חוט של חן יהודי מתוח היה על פניה. עיניה השחורות, המלאות חן ותמימות מלבבות, חודרות לעמקי הנשמה ונמשכים אחריהן. מלאה היא הוד עלומים וחמדת הנוער, תמיד היא שמחה ועליזה; ובכל הליכותיה צנועה היא ובישנית ככת ישראל אמתית. ר' צבי אמר לי פעם כי דודי ודודתי בטוחים שאני אהיה חתן בתם. גם מאיר בן דודי מסיח לפי תומו ומספר לי את שיחות אבותיו עלי, ומלא שמחה הוא על כך שאני אהיה גיסו. בטוח אני, כי גם בעיני הנערה מצאתי חן, כי הלא כל הליכותיה אתי באהבה רבה הן. יושב אני בחדרי ולומד, והיא נכנסת פעם בפעם אלי ומביאה לי פירות וממתקים. יושבים אנו ומשוחחים זה עם זו. פעם אחת אמרה לי: „עליך היה ללמוד את שפת רוסיה". — „בחפץ לב אלמוד, אם תהיי לי למורה", עניתי בצחוק קל על שפתי. — „בעונג רב אעשה זאת" — ענתה לי. רצה אל החדר הסמוך והביאה ספר בשפת רוסיה. היא ישבה אצלי, סגרה בידה את הגמרא הפתוחה לפני והתחילה לשנן לי את השפה הרוסית. כל יום ויום היא באה אל חדרי ללמדני את לקחי, ובשעת הלמוד יושבים אנחנו מרוחקים זה מזו; שנינו נזהרים לבלי לבא לידי התקרבות יתירה.

פעם אחת, בגמר השעור, שאלתני על עתידי ומחשבתי על עתיד זה. אמרתי לה, כי ברצוני ללכת העירה ולמצא לי משרה. אמרה: „כל בני הבית יתגעגעו עליך וביחוד תתגעגע עליך אמי, היא אוהבת מאד את הנגון, בו תלמד את הגמרא: לעתים

תכופות היא עומדת מאחורי הדלת ומקשבת לקולך, ועיניה יורדת דמעה, כי הנגון הזה יזכירה את אביה, עליו השלום; והיא מברכת את ד' על שזכתה לשמוע את הנגון הזה בביתה". הנערה מדברת את דבריה, ואני בטוח אותה שעה כי חפצה היא בי.

אולם לא עברו ימים רבים מיום שנשמעה בינינו שיחה זו והנה ראיתי, כי פני הנערה נשתנו. איזה צער עבר עליה, ותהלוכותיה עמי גם כן נשתנו. אמנם גם עתה היא מראה לי ידידות וחבה, אולם לא כמקדם. שאלתי את ר' צבי על דבר השנוי שהתחולל בנערה ולתמהוני הגדול נודע לי, כי מלחמה פרצה בבית בגללי; הנערה אינה חפצה בי לחתן. כבר דברו אליה אבותיה רכות, ודודתי בכתה והתחננה לפניה אולם היא, הנערה, עומדת על דעתה ומסרבת. „אך אל ת־ת־תדאג, הוסיף ר' צבי, פפ־פפתיות, היא תשנה את ד־דד־דעתה". שמועה זאת דכאתני, יאוש תקפני, ושנתי נדדה מעיני. בבוא הנערה ללמוד עמי, ואנכי מתסכל בעיניה היפות היא מורידה את מבטה לארץ, כולה מלאה כלמה, כאלו חטאה נגדי. ויאה אני, כי היא סובלת יסורים; לבי עלי יכאב על צערה; ואהבתי אליה עוד תגבר מיום ליום. כדי להרגיע מעט את רוחי, שפכתי את מרי שיחי בשיר על דבר משה רבנו, שהלך במדבר ארבעים שנה בין נחשים ועקרבים, וסבל את כל הטורח והמשא, ויקבל את הכל באהבה, בקוותו שיבא אל הארץ הקדושה; ובהיותו קרוב לאשרו, אמר לו ד', כי יכול הוא רק מרחוק לראות את הארץ, אולם לא לגשת אליה; ואגמור את שירי בדברים אלה: „הכי יהיה גם גורלי כגורלו?" הנני קורא את שירי פעמים רבות, ואבך מרה. כאבן מעמסה נפלה מעל לבי, ורוחי מעט שקטה. החלטתי, כי אין טוב לפני אלא לדבר אתה. יהיה מה שיהיה, אנכי אהיה השדכן שלי.

ויהי כבוא הנערה ללמוד עמי, כדרכה, אמרתי לה בצחוק־קל: „תחת לקרוא מה שכתבו אחרים, אקרא לפניך הפעם מה שכתבתי אני".

— בעונג רב אשמע לדבריך ענתה הנערה, ותשם בי את עיניה.

הנני קורא את שירי ומעיף עיני בה, מדי פעם בפעם והנה היא יושבת ומקשבת ופניה מפיקים כבד־ראש מיוחד. כאשר גמרתי את המלים: „הכי יהיה גורלי כגורלו?", שני רסיסי דמעה התגלגלו על פניה היפים. מבטינו נפגשו; שניינו החרשנו, ולא נוכל לסוב את עינינו זה מזו; ואלו העינים, אשר דומם צופות, תגדנה יותר מאלף דברים. ממבטה, המלא אהבה, נוכחתי, כי היא תניד לי, וכי לבה הטוב

ישתתף בצערי; פתחתי ואמרתי: „הגידי נא לי, מה הוא הדבר, כי תמאן להיות כלתי? הכי אינני ראוי להיות בעלך?".

לחייה הלבנות נתאדמו מעט, והיו כשושנים פורחות, ואין מענה בפיה.

— „אל תבושי, אבקשה, אל תכחדי ממני דבר".

והיא בתם לבבה וכר רוחה ענתה לי: „אנכי אוהבת אותך ואכבדך ככבד קרוב. מתגאה אני בשאר בשר כמוך; אולם לחתן חפצה אנכי באיש צעיר מודרני, היודע את הליכות העולם, ומדבר צחות בשפת רוסיה.

כשגמרה את דבריה הרכינה את ראשה ותבך: התחלתי מדבר על לבה, באדם המאמין בדבריו ובטוח, כי צדק בדבריו ואמרתי באומץ־לב: „עוד ילדה הנך, קשה לך להבין את אשרך. הבחורים המודרנים שראית פה הנם בורים ועמי הארץ והתלמוד אמר: „כל הנותן את בתו לעם הארץ כאלו כפתה ומניחה לפני ארי". הנני מבטיחך, כי בזמן קצר אהיה מודרני כמוהם; אולם הם לא יהיו לעולם בעלי תורה כמוני. בטוח אני, כי יבא יום, ותביני את ערך תורתנו, ותתגאי בבעלך המודרני ויודע תורה כאחד; ומאונך לא יפחידני, מאמין אנכי, כי מד' יצא הדבר. הלא זה יותר מעשרים שנה לא שמע אבי את שמע אביך, ועתה על פי מקרה נודע לנו. האם לא רצון ד' הוא? היודעת את, כי ארבעים יום קודם היצירה מכריזים בשמים בת פלוני לפלוני? רואה אני, כי את הנך בת זוגי, המיועדה לי מן השמים. בקבלי את מכתבך הראשון איזה כח נפלא משכני הנה, וטרם ראיתיך אהבתיך.

— אהבתני? — שאלה הנערה בצחוק קל — הלא לא קראת ספרי ענבים, ומאין ידעת על דבר האהבה?

— היו לי מקורות ימים מאלה של ספרי הענבים — עניתי בגאון, — הלא תורתנו מספרת על דבר אהבת קרובים כמונו: „ויאהב יעקב את רחל", והוא עבד ארבע עשרה שנה בעד אהובתו; אולם מאמין אני, הוספתי בצחוק קל, כי ימי נסיעתי הקשה תחשבי לי לשנים; ועוד יסופר בתורתנו: „ותאהב בת שאול את דוד", בת המלך אהבה את הנער העני אף אם לא היה מודרני.

— אם כן אהבתני עוד טרם ראיתני; ומה היה אחרי שראיתני? — שאלה הנערה בצחוק קל.

— אחרי ראיתיך — עניתי לה — היתה אהבתי הדמיונית לאהבה ממשית; ואקוה, כי אהבתי אליך עוד תגדל; ובטוח אני, כי לא רק אהבך, כי אם גם אכבדך

בכל לבי ונפשי: כי לא די הוא רק לאהוב את האשה, כי אם עלינו גם לכבדה, כאשר אמרו חכמינו: „האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, עליו הכתוב אומר: וידעת כי שלום אהלך"; ולאשרי מצאתי בך לב טוב ורוח טהור וכל יתר המעלות, אשר בעבורן תוכלי להיות מכובדת. ועליך לדעת, כי מעשים המה הצעירים, אשר ידעו לערוך את ערכך כראוי. הצעיר המודרני יאהב את פניך היפים, את עיניך השחורות, אולם לא יבין את רוחך ונשמתך; ואם תביני את זאת, אהבתו תמרר את חייך.

— עלי להגיד לך האמת — אמרה הנערה ברצינות — תמהה אני מאין באו לך רעיונות כאלה? אמרתי לה: „בלילות הקיץ העבר, בשבתי לבדי בבית המדרש ואלמוד, אהבתי לפסוק מלמודי ולקרא את מכתביך, ולחשוב על דבר עתידותינו".

— על דבר עתידותינו?! — שאלה הנערה בצחוק — הכי כן היית בטוח?

— כן, על דבר עתידותנו — עניתי — לבי הגיד לי, כי כן יהיה; או בלילות האלה הייתי חושב, איך לעשות את חיינו מאושרים. מאושר אנכי יכול להיות רק אז, כאשר אדע בטח, כי אשתי מאושרה היא ושמחה בחלקה; ולא די לי באהבתי את אשתי, כי אם גם להיות אהוב על ידי האשה, אשר אהבתי. אותה שעה החלטתי להשתדל בכל מאמצי כחי לרכוש את לב אשתי לאהבה אותי.

— עלי להגיד לך האמת — אמרה הנערה ותשם את כף ידה בכפי — צעירים אחדים, שקראו הרבה בספרי אהבה, הביעו את אהבתם אלי; אולם דבריהם לא נכנסו אל לבי כדבריך אתה היוצאים מעמקי לבבך; לא יכלתי להאמין להבטחותיהם כאשר אאמין בדבריך. אקוה אני כי נהיה מאושרים — גמרה את דבריה ושוב לחצה את ידי.

רגעים אחדים ישבנו דומם ודיבנו שלובות אלה באלה. קמתי ואמרתי: „אם כן, הננו חתן וכלה בלא כתיבת התנאים ובלא עדות. התנאים שלנו יכתבו לעד בעמקי לבותינו; ד' הוא העד, ומלאכי שמים המה הקוראים שם עתה בקול רם: „מזל טוב!"

הנערה מהרה לבשר את אמה, כי מסכמת היא להיות לי לכלה. לאחרי שעות אחדות נכנסו דודי ודודתי אל חדרי. דודי שאלני: „הרוצה אתה, איסר, להיות חתן לבתנו?"

— מאמין אני, כי לא רק חפצי הוא, כי אם גם חפץ ד' הוא — עניתי בתם.

— כן יהיה, בשעה מאושרת — אמרה דודתי — ותחבקני ותשקני, וגם דודי נשקני, ויאמר: „מיר אחרי חג הפסח נסע, אם ירצה השם, לליטא, ושם, בבית אביך, נכתוב את התנאים; ועתה כתוב נא להם מכל הנעשה".

נו. שמחת פורים ומשכורתי בעד השדכנות

ההכנות לפורים היו כמו למשתה־חתונה. דודי רצה להזמין את כל היהודים יושבי הכפר לכבוד החתן. פעמים רבות ביום נכנסה הכלה בחפזון אל חדרי עם תופיני שקדים, שומשמניות, דובשנים ועוד ממתקים שונים בידיה ובקשתני לטעום מעבודת ידיה. מה נעימים היו לי כל הממתקים האלה, ויתר מכולם נעים היה לי בת־הצחוק על פניה המאירים.

לכבוד יום הפורים כתבתי שני שירים; אחד על דבר הגזרות והרדיפות מימי המן הרשע עד ימינו אלה, והוא נשלח בתור משלוח־מנות לדודי, ואת השיר השני כתבתי מעין „תחנה" — משלוח מנות לדודתי. ביום הפורים שלחתי על ידי מאיר את שני שירי לדודי ודודתי, ואנכי נשארתי בחדרי. תיכף שב מאיר ויאמר, כי דודי יבקשני לבא. בבואי, מצאתי כלם מסובים מסביב לשלחן. דודי בקשני לקרא את שירי. בראשונה קראתי את שירי לדודי, ואחר כך את שירי לדודתי וחקיתי את קולה ונגינתה של אשה הקוראת תחנות. אני עומד וקורא, והמסובים צוחקים בפה מלא.

— עתה רוצים אנו לשמוע את השיר, על משה רבנו — אמר אלי דודי בחבה יתירה — פיגה רבקה אמרה, כי שירך פעל עליה יותר מכל דברינו.

קורא אני את השיר והכל מקשיבים. כשגמרתי את קריאתי, קם דודי ממקומו וישקני. הוציא מצלחתו שעון זהב ושרשרת זהב ויאמר: „זה לך משלוח־מנות תחת המנות אשר שלחת". דודי כרגע ויוציא מצלחתו שני ארגזי סמט, ויאמר אלי: „אמנם שדכן נפלא אתה, וזה לך שכר השדכנות, ואת משכורתך זה, תוכל לתת מתנה לכלה".

אני פתחתי את הארגז האחד, והנה בו שעון זהב קטן ושרשרת זהב דקה וארוכה, ובארגז השני מזחת טבעת זהב. נגשתי אל הנערה, ואתן לה את המתנות. דמעות גיל התפרצו מעיני משמחה, וגם כל בני הבית החלו לבכות. אחר כך באו נשיקות וברכות, מאושרים ישבנו סביב השלחן הערוך לסעודת פורים.

יושבים אנו ומשוחחים, ושפחות נכריות נכנסות זו אחר זו ומביאות משלוח־מנות. יהודים עניים אינם מצויים כאן הנושאים ומביאים את המנות; לשפחות אינם נותנים פרוטות נחושת כמו שנוהגים בליטא, אלא מטבעות כסף. כאשר הביאו את „מנת" השוחט, שלחה דודתי קערה מלאה עם כל מיני ממתקים, ודודי נתן שלשה רובל, וגם לשמש שלח שני רובל. יושב אני ומתפלא על רב עשרם ועל ידם הפתוחה.

בין כה וכה נאספו אלינו כל בני הכפר. סעודת פורים זו דומה היתה למשתה חתונה. כל הנאספים אכלו ושתו והתענגו על רב טוב. ר' מאיר השוחט היה בבחינת „עד דלא ידעי", נגש אלי פעם בפעם נשקני, ויבקשני לשיר. אנכי שרתי את כל שירי והוספתי עליהם נגונים רבים מנגוני החסידים. כל הנאספים היו שבעי רצון, כי ר' הקרה להם חתן כמוני. רק שנים אחדות עברו מיום שנתישבו פה היהודים יושבי הכפר ואני הייתי החתן הראשון.

נז. חג הפסח בבית הכלה

יכול אני לתאר בדמיוני את הענג, אשר ישבעו חתן וכלה בימינו עתה, בשבתם יחד בתיאטרון, ומקשיבים לאופרה יפה; אולם לא אאמין, כי צעירינו משיגים את הענג ההוא ששבעו החתן והכלה בימים מקדם, בשבתם יחד בליל חג הפסח בשעת הסדר, הסדר היפה בתמימותו זה שהיה בימים שעברו.

בימינו, אף אם מלאה היא כוס אשרם של החתן והכלה, בכל זאת גם נטפי רעל מסוכים בה. התקוה המתוקה מהולה היא בספק המר: צעירינו בקיאים הם יותר מדי בעולם המעשה. באמצע חלומותיהם הנעימים מזדקרים חיי המעשה עם כל כבדם. הצרכים המרובים, חסר־האמון באנשים מונעים מכנינו את הענג במלואו ברגעים היותר טובים בחיים. בימינו אנו לא ידענו מכל אלה. אמנם מרובות היו צרותינו וגדולות, שתינו, מצינו את קבעת כוס התרעלה; אולם אם ענג נפל לנו, וסאת שמחתנו מלאה היתה וגדושה, מלאה את נשמתנו ואת כל חדרי לבבנו.

לעולם לא אשכח את הסדר ההוא בבית הכלה. בקר בהיר בימי האביב היה הוא בימי חיי. טהורים היו שמיו ואף עב קלה לא העיבה אותם והשמש עולה וזורח בכל תקפו והדרו. בבגדי החרשים, אשר תפרו לי לפני החג, הנני יושב

ישיבת בן מלך ועורך את הסדר לכל פרטיו. לנגדי יושבת הכלה לבושה בבגד ורדי, וקוראת את ההגדה.

כל חקי הסדר ומנהגיו, המלאים רוח שירה דתית, המעוררים בלב כל יהודי רוח נעלה, יחד עם מצבי הפרטי המאושר, ירימו את רוחי על. קורא אני את ההגדה וחושב, כי ד' הטוב, שהוציא את עמו מעבדות לחרות, הוציא גם אותי מעוני ומדחקות. המחשבות האלה תעירינה בי איזה רגש גאון־עם, כי בן אנכי לעם הנבחר, ורגש גאון־עצמי, כי עלה בידי להוציא לפועל את חפצי.

הכל קוראים את ההגדה בכונה ובנעימות. אני מבקש את מאיר לתרגם דבר ואני מספר להם משל ממשלי המגיד מדובנא, או מבאר להם איזה מדרש על דבר הענין הזה. הכל שומעים בהקשבה רבה. ובהביטי על הכלה, ומבטיני נפגשים, היא מורידה בצניעות את עפעפיה השחורות; עיני לא תשבענה מראות את ההוד השפוך על פניה אז; והנני חש כי לבי מלא בטחון עברי אמתי. מאמין הנני ומקוה, והנני שותה לרויה מכוסי, כוס אשרי המלאה.

נח. נוסע אנכי לבית אבי כאחד העשירים

מיד אחר חג הפסח נסענו אני ודודי לליטא. שם יכתבו התנאים, ושם אשאר עד החתונה שתהיה בחודש כסלו. גדולה היא תשוקתי לראות את בית אבי ולהשביעם נחת ממני; אולם קשה עלי מאד להפרד מכלתי.

הכל מוכן לנסיעתנו. שתי אמתחות גדולות עומדות חבושות לפנינו: האחת מלאה בגדי החדשים שתפר לי דודי והשניה מזון לדרך ומתנות שונות לאחי ואחיותי. רבים לוו איתנו אל בית הנתיבות; נפרדנו מעל המלוים המרובים ונסע. יושבים אני בקרון מסלת הברזל ישיבת־אצילים. שותים תה, מעשנים פפיהסות ריחניות ומשוחחים. דודי מדבר אלי ארוכות ואני מציץ פעם בפעם מחלון הקרון ורואה אני את התחנות, אשר בהן הציאוני מן הקרון בנסיעתי לבית דודי והשליכוני החוצה; עובר אני דרך המקומות ההם בהם רצתי בימי קר נורא בבגדי הקרועים, לבי נמלא תודה לד' על חסדיו הגדולים אשר גמל עמדי: ומה גדלה תשוקתי לראות את האנשים, אשר הטיבו אז עמדי, ולהודות להם על טוב לבם וחסדם.

עד התחנה מלודשה נסענו ברכבת ומשם שכרנו סוסי־פוסתה. ונבא אל הכפר לאצוויץ, מקום מושב אבותי. אבותי ידעו מכתבי את יום באי. אחי ואחיותי

עמדו בחוץ וחכו לבואנו. רואה אני מרחוק איך כלם יחדו נחפזים־רצים הביתה ילבשר על בואנו. והנה קפצה ובאה לקראתנו אמי בידים פרושות. איני יכול לעצור ברוחי, קופץ מן העגלה ורץ לקראת אמי, ונפלתי בזרועות אמי. שפתינו כמו נדבקו לעד, ודמעות עינינו מתערבות יחדו. אלו הן דמעות יקרות, טל תחיה: אם ובנה בוכים מרב שמחה.

אבי, אשר פניו הלבינו אותה שעה כסיד, הולך ומתקרב לאט אלינו, נגש אל דודי ואמר לו „שלום עליכם", ונשאר עומד על מקומו. אחר כך ברך בקול רם ברכת „מחיה המתים", נפל על צוארי אחיו ויחבקהו וישקהו ויבך מרה. — „לוא ראיתיך במקום אחר, כי אז לא הכרתיך,—אמר אבי בבכי—כמעט עשרים ושלש שנים לא ראינו איש את אחיו".

דודי אינו משיב דבר, רק בוכה בכי ילד קטן.

באנו אל ביתנו הקטן. הרצפה מרובצת חול צהב. בכל שורר נקיון; אך צר המקום מהכיל את האורחים ואת אמתחותיהם. אבי הודיע מיד לדודי זנבל, על דבר בוא דודי — אחיו, ויבא דודי עם דודתי חנה גיטה אלינו. ושוב דמעות של שמחה. אחרי אשר אכלנו ושתינו ונשוחח שעות אחדות שיחת קרובים נסע דודי המחותן לבית דודי זנבל, כי בביתנו אין מקום ללון. גם אותי בקשוני ללכת עמם, אך אני מאנתי בדבר, כי אמרתי: על הספסל, אשר ישנתי עליו בטרם צאתי מבית אבי, רוצה אני לישון בשובי אל בית אבי.

כעבר ימים אחדים נכתבו התנאים בבית דודי זנבל. כל בני המשפחה נאספו לשמחת־משפחה זו. הכל היו מלאים שמחה, ודודי המחותן נושק את כלם, בוכה ושר: „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד".

אחרי שבוע ימים שב דודי לביתו, ואנכי נסעתי לקורניץ ללמוד שם. שכרתי לי חדר יפה וארוחת־תמיד, כי דודי נתן לי לפני צאתו לביתו די כסף וגם הבטיח לשלוח עוד כסף כדי צרכי, ויצוני לבלי לאכול חו"ח „ימים". אמנם חיי עתה בקורניץ היו כחיי אחד הגבירים, בכל זאת קשה היה לי לשבת בעירה, כי כזר הייתי עתה ביניהם. בגדי הקצרים ומגפי המבריקים היו כקוצים בעיניהם. החלטתי לשבת בבית אבותי עד יום חתונתי. החלטתי זאת מצאה חן בעיני הורי. אבי יעצני ללמוד מסכת נדה — הלכות נדה ומקואות. עשיתי כדבריו. שעות אחדות ביום יושב הייתי ללמוד, והרבה שעות הריני מבלה בכתיבת מכתבים; לכלתי אכתב יהנדית

מכתבים בחרוזים, למאיר הנגי כותב שירים בעברית, ולמחותני – מכתבים מלאים מליצות.

מה ארכים היו שמנה הירחים: הגעגועים השפיעו לרעה על בריאותי, ואפילו חלב העזים, אשר אמי היתה מגישה לי ביד רחבה לא הועילה.

נט. חתונתי

בא היום המאושר. דודי שלח לנו די כסף להוצאות הדרך בשבילי ובשביל אבותי. החתונה תהיה ביום השלישי (ח' כסלו תרל"ו); אולם עלינו לבוא ביום השני בבוקר, כי דודי חפץ לערוך סעודה באור ליום החפה, ועלינו לעשות את השבת בדרך, על התחנה בכמץ. – „אם כן יקרא החתן לתורה בכמץ, אמר אבי אל אמי, ועליך להכין ממתקים". אמי עומדת במטבח ומכינה את הממתקים ואני עומד על ידה ומספר לה, איך ירדתי בכמץ תחת הספסל במרכבה ואיך קשה היתה עלי הנסיעה עד בואי אל העיר רומן. תודה לאלהים, כי מספר אתה היום בשמחה על כל מה שעבר עליך אמרה אמי ותשקני. שעת הפרידה מבית אבי הביאה לי צער גדול. אחי ואחיותי עומדים עלי, בוכים וצועקים. אחותי הבכירה, גוטה איטה, צועקת: „אחינו, זכור נא את אמך החלשה ואת אביך הזקן, ואל תשכח נא את אחיך ואת אחיותיך העניים!" אחותי הצעירה פיגה, נפלה על צואר וצועקת: „אחינו היקר והאהוב, מתי נראך?" שני אחי, זרח ויעקב, עומדים מימיני ומשמאלי, נושקים את ידי ובוכים בלא דברים. וגם אנכי אבך מרה. לבי נשבר בקרבי בהביטי עליהם, כי אעזבם בעוני ובחוסר כל, ואתפלל לד', כי יעזור לי לעמוד להם לעזרה מרחוק.

בדרך למינסק סרנו אל בית אחי מרדכי. הוא ילונו עד מינסק, ושם בבית הנתיבות זכרנו שנינו, איך נפרדנו איש מעל אחיו בשנה העברה בלכתי אל דודי. ממינסק הריצותי שלגרמה לדודי: „יצאנו, ביום השני בבוקר נבא". בדרך הראיתי לאבותי את המקומות, אשר עברתי ברגל, וספרתי להם את כל התלאות אשר עברו עלי. ביום הששי אחרי הצהרים באנו לבכמץ וסרנו אל בית מלון גדול. ביום השבת נקראתי למפטיר כחתן. אמי הכינה מיום אתמול אגוזים לזרוק עלי כנהוג בישראל, ואחרי התפלה נקראו המתפללים אל בית מלוננו, ויקדשו על היין ויאכלו ממתקים.

ביום השני בבוקר באנו אל בית הנתיבות פרשטשפינה הקטנה. ר' ישראל

עטקין, הגר אצל התחנה, פגשנו ואמר לנו כי דודי בקש אותנו לשבת בביתו ולחכות עד כי יבאו לקבל את פני החתן. יודע אני, כי מנהג הוא בישראל לפגוש את החתן, כי חתן דומה למלך, ועלינו לנהוג בו כבוד. זכורני, כי בערינו, כאשר היה בא החתן מעיר אחרת, היו יוצאים המחותנים עם ה„כלי זמר" לפגוש את החתן; אולם לא כפגישתם פגישתנו אנו. כל יהודי הכפר יצאו עם נשיהם ובניהם, רק הכלה נשארה בביתה, כולם רוכבים על סוסים קלים, גם עגלת צב, רתומה לארבעה סוסים שחורים ביניהם. ומה יפה היא רתמת שלשת הסוסים כמנהג הרוסים: שלשת הסוסים גדולים וחסונים ויפים, ושנים מהם הסבו את ראשיהם הצדה כנשרים אשר על המטבעות, והרכב לבוש מעיל תכלת ואבנט אדם, ואצל הרכב יושב קיסרמאן, אחר מיהודי הכפר, והיא מפקד על התהלוכה. אותי עם שני בחורים על ידי הושיבו לתוך המרכבה הרתומה לשלשת הסוסים ונצא ראשונה. אחרינו צעדה המרכבה הרתומה לארבעה הסוסים, בה ישבו המחותנים משני הצדדים, ואחריהם נהרו עגלות אין מספר. עוברים אנחנו דרך היער. קיסרמאן נותן צו: „עמדו!" ותעמוד כל התהלוכה. הנוסעים עומדים לנוח, אוכלים ממתקים ושותים מעט יין שרף, ומברכים זה את זה בקול רם „לחיים!" וכת — קול עונה מעמקי היער: „לחיים, לחיים!" הסבותי את ראשי לראות את פני אמי, והנה פניה מאירים כאלו חדשה ימי נעוריה; ואזכור את היום ההוא, כאשר רעבנו ללחם, והיא נשאה על שכמה שק תפוחי אדמה להשקיט את רעבוננו, ורגליה טבעו בבוץ... ומחשבה עלתה בלבי: „אמי האומללה! מה מעטים הם הרגעים המאושרים בחייך, ומה רבים הם ימיך המרים!" דמעות התפרצו מעיני, ואמהר לגשת למחותן ולהסתיר את דמעותי. בבואנו הכפרה פגשתנו מקהלת המנגנים ויוליכונו במנגינות עליזות עד בית ר., ידי דודי, כי בביתו יהיה משכן החתן עד אחרי החופה. אבי אומר, כי לא יאה הוא שהחתן והכלה יתראו יום או יומים קודם החופה. אבותי נסעו לבית דודי, ואנכי נשארתי לבדי; והדבר הזה הדאיב מאד את לבי. הכי דבר קטן הוא? שמונה ירחים לא ראיתי את הכלה, ועתה הננו בכפר אחד, ולא אוכל לראותה עוד שני ימים.

בערב יום השני ערך דודי סעודה. מנהג ישן הוא לערוך סעודה באור ליום שלפני החופה בשביל עניי העיר, להאכילם ולהשקותם ולחלק להם צדקה. בפרשצפינה אין עניים, אך דודי חפץ להוסיף עוד לילה אחד על שמחתנו. הנאספים אוכלים ושותים. הנערות יצאו במחולות — בחורים ובתולות לא היו יוצאות במחולות יחדיו

בימים ההם. — אני עם הבחורים יושבים בחדר מיוחד. שיחת חברי אינה מענינת אותי. מחשבה אחת תמלא את לבי: יושב אני בבית מיוחד עם כלתי ואיני יכול לראותה. פתאום נפתחה הדלת למולי, והכלה עם נערה על ידה עמדו על המפתן. הכלה הניעה את ראשה אלי בבת צחוק על שפתיה; ושרם עניתי לה, והנה נגשה דודתי ותוליך אותי מן החדר. מלאתי כעס, ואעזוב את הבחורים, באמרי להם כי ראשי יכאב. הלכתי אל בית מלוני ושם ישבתי ולמדתי עד חצות הלילה.

יום החופה יום דין הוא לחתן וכלה, כיום הכפורים. השכמתי בבקר, הארכתי בתפלתי, ובכיתי הרבה. מרגיש אני את האחריות הגדולה, אשר אני נוטל עלי; ואתפלל לד' שיתן לנו ימים ארוכים, פרנסה טובה ובנים ישרים. כל היום צמתי כנהוג, ובתפלת מנחה נסגרתי בחדר מיוחד, התפללתי תפלת „על חטא" כמו ביום הכפורים, ובכל לבי ונפשי התפללתי לד' שיכפר על כל חטאי. עליו השלכתי את יהבי, ובלב מלא אמונה ובטחון שבתי החדרה. שם נאספו כבר הקרואים לקבל את פני החתן כנהוג, והם הוליכוני לכסות את פני הכלה.

באנו אל בית דודי. עיני כל הנשים מלאות דמעה, ואמי ואם הכלה מתמוגגות בדמעות. „הושיבו את הכלה", ועת היא לבכות ולהתפלל שהזווג יעלה יפה. הכלה יושבת באמצע החדר. עיניה אדומות מדמעה, ופניה נוגים וחורים ומפיקים מחשבה. חן עילאה שכן על פניה, וכמה מן התמימות היה במבטה עתה. כאשר העיפה את עיניה בי; ומה יפות הן שערותיה, שערות משי, השחורות משחור, הגלויות עתה בפעם האחרונה, כי מחר אסור יהיה לה לגלות את פאת ראשה, כי נשואה תהיה. נגשתי אליה בברכים כושלות, בלב הולם פעם, ובידים רועדות כסיתי את ראשה ופניה במטפחת משי, ונחל דמעות התפרץ מעיני, ואתפלל: „אל רחמן, שלח נא את ברכתך, כי הרגע הזה יהיה הרגע היותר מאושר בחייה".

אחרי החופה הושיבו את החתן ואת הכלה לסעוד את לבם אחרי התענית. הגישו לנו את „מרק הזהב", אך תחת לאכול חפץ אני לשאול בשלום כלתי ולשמוע מפיה דבר. היא הסירה מעט את המטפחת מעל פניה, ונדבר רגעים אחדים פנים אל פנים, ועוד הפעם כסתה את פניה. בשבתנו כה יחד, נגשו אלינו אבותיה ואבותי. דודי המחותן הגיש אלי צרור שטרות המדינה, ויאמר: „הא לך חמש מאות רובל נדוניה, וד' יהיה בעזרך שתצליח בכל מעשך". בדברו עלה במחשבתי מאמר חכמינו:

„כל הנושא אשה לשם ממון היין לו בנים שאינם מהוגנים"; ואומר אל דודי: „תודה רבה לך, קח לך את הכסף עד שעת הצורך, כי הרגעים האלו נעלים הם בעיני, ואינני חפץ לחללם בשומי את הכסף בצלחתי". האבות הביטו זה אל זה, ודודי נשקני ואמר: „בני היקרים, בכל שעה תוכלו לקחת את כספכם"; וישם את הכסף בצלחתו. האבות הלכו, והכלה הסירה מעט את המשפחת מפניה, ותבט בי בצחוק נעים על שפתיה, ותאמר: „שמעתי, כי רב החתנים אינם הולכים אל החופה עד שנותנים להם הנדוניה, ולך נותנים, ואתה אינך חפץ לקחת: אמנם הגך יוצא מן הכלל".

החתונה נמשכה עד יום הראשון הבא. אנשים החיים בלי טאטראות ובלי בתי משתה, שבעי רצון הם, אם יש בידם לבלות ימים אחדים בשמחה.

אבי ואמי ישבו עמנו עוד שבוע אחד ויסעו לביתם.

חלק שני:

הליטאי ברוסיה הדרומית

ס. פרשצפינה הקטנה ויושביה היהודים

פרשצפינה הקטנה, מקום מגורי אחרי חתונתי, היא כפר גדול ברוסיה הדרומית. יושביה המה רוסים, ורק כעשרים משפחות יהודים בה, אשר באו הנה בשנים האחרונות, מיום שנבנתה מסלת הברזל, העוברת פה לערי החוף. היהודים ידעו, כי המקום הזה הוא מקום חטה ושעורה ויכולים הם לקנות פה מהאכרים את תבואת השדה, ולשלוח אל ערי החוף, אשר שם נמצאים בתי מסחר היותר גדולים מחוץ לארץ. ואמנם לא שגו בחשבונם. בזמן קצר בערך התפתח פה סחר התבואה, עד כי בשוקי חוץ לארץ נודע שם חטת פרשצפינה הקטנה. היהודים משכו אל שוקם את האכרים ממקומות רחוקים להביא הנה את תבואתם, כי האכרים ידעו שיהודים משלמים מחיר יותר גדול מאשר ישלמו במקומותיהם הסוחרים הרוסים, האוהבים להרויח הרבה. בשוק פרשצפינה היהודים מתחרים זה עם זה. אם חפץ אחד להרויח שתי אגורות, יבא השני ויסתפק באגורה אחת. ואף אם היהודים לא הרויחו כמו הרוסים, בכל זאת מצבם החמרי היה טוב מאד. דרים הם בדירות מרוחות, לובשים הם בגדים יפים, ושלחנם מלא דשן. אוכלים ושותים הם להנאתם, ולא כליטאים, האוכלים רק לצאת ידי חובתם. היהודים האלה בכלל המה מטפוס אחר, לא כיהודי ליטא. רובם הם נוחים לבריות, טובי לב ומכניסי אורחים; אולם אין ביניהם יודעי תורה ולומדיה. בעלי התורה שמצאתי פה הין שני הליטאים: ר' מאיר השוחט ור' צבי המלמד.

עברו עשר שנים ופני פרשצפינה נשתנו, ושמה נודע לתהלה. בבואך אל אחת הערים הגדולות, אודסא, וורשא, פטרבורג, ובאת שם בחברת חובבי ציון, ואחר כך בין הציונים, או באחת מבתי המערכות בלשון היהודית, העברית, או רוסית־יהודית; או כי תבא אל אחת ההוצאות של ספרי השכלה ונוכחת, כי כולם יודעים את שם כפרנו; כי יהודינו המעטים הין תמיד מן הראשונים לעזור בממונם ובעבודתם בכל תנועה ושאיפה; ומהמשפחות המעטות האלו יצאו רופאים, עורכי דין, וסופרים. מטיפנו הלאומי מר מאסליאנסקי מארץ רוסיה, זכר לטוב את כפרנו,

בזכרונותיו שבאו בעתון העברי ומסים את דבריו בזה הלשון: „מי יתן והכפר הזה יהיה למופת לכל הערים הגדולות".

„שלום עליכם" בהוציאו את ה„פאלקס־ביבליאטעק" כתב אלי: „בבוד האינטלגנציה דפרשצפינה הקטנה"... ויבקש ממני לשלוח לו מאמרים לדפוס.

סא. הנני סמוך על שלחן חותני הייתי לסוחר

מנהג טוב היה לפנים, שהבנים אחרי חתונתם היו סמוכים על שלחן אביהם שנים אחדות; כי קשה לאיש צעיר לשום את הרחים על צוארו ועוד יותר קשה לעלמה צעירה לשאת את עול כלכלת הבית.

גם חותני התחיב להחזיקנו על שלחנו ארבע שנים; אולם בעיני לא ישר הדבר. ראשית, מאסה נפשי בלחם חנם; ושנית שאפתי לעבודה ולמעשה. הנני בא יום יום אל אוסם התבואה של חותני ועוזר לו במה שאפשר.

לא עברו ימים מרובים והנה אמר אלי חותני, כי אהיה שותפו בסחר התבואה אם אהיה להם לעזר ואם אכנים במסחר את חמש מאות רובל הנדוניה שלי. בעיני נראתה הצעה זו, וברצון רב החילותי להתעסק במסחר התבואה. השנה ההיא שנת ברכה היתה. בכל יום ויום האכרים מביאים עגלות בר למכירה. עלי היה לרשום בספר את המשקל ואת המחיר, לערוך את החשבון ולשלם את הכסף. מתחילה היה קשה לי הדבר, יראתי מפני השגיאות; אולם זהירותי עמדה לי והכל עלה יפה. אני מתבונן במיני התבואה השונים, לומד לדעת את טיב כולם. החטה דורשת ידיעה רבה, כי ישנן חטים שונות. לוקח אני חטים ממינים שונים שואל את המבינים בדבר להגיד לי את ההבדל שביניהם. לאט לאט אני לומד יפה את החטה ומבין להבדיל בין מין למין; כעבור זמן קצר העידו בי רבים, כי רכשתי לי ידיעה מספקת; ולאט לאט החילותי לקנות בעצמי ולסמוך על ידיעותי אני.

אהבתי את המסחר — חדש היה בעיני ולקח את לבי בחדושו; אולם את דרכי הסוחרים שנאתי; ביחוד שנואים היו עלי שהיו מתאספים בבית המלון אצל בית הנתיבות. כל סוחרי כפרנו באים שמה, והרכבת תביא מהערים מסביב סוחרים, סרסורים, וסוכני בתי מסחר גדולים, הקונים את התבואה. מלבד השיחות בעניני משא ומתן מרבים לדבר בדברים בטלים ונבול פה. ביניהם הרבה בורים־אפיקורסים

שאסור לשמוע את דבריהם; ולפעמים כל הנאספים משחקים בקלפים. לא אוכל נשוא חברת אנשים כאלה, ואבקש את חותני שיפטרני מהנסיעה לבית הנתיבות. חותני מלא את בקשתי.

סב. חפצי להיות ירא שמים באמת

בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכים אותו
(מכות י')

שמח הנני בחלקי. אשה יפה טובה וחכמה לי; מזונותי ברחבה, גם עסק יפה ומוב יש לי. איני חנוני עני בקורנית אלא סוחר בתבואה. שולחים אנחנו את התבואה לערי החוף, ומשם מקבלים בכל יום מכתבים וגליונות עם מחיר התבואה, ומריצים אנחנו טלגרמות. למכור, או להמתין עד שיעלה השער. עסק הוא לכל דבריו; פרנסה יש לי בשפע; והוצאותי מעטות הן בערך. למותרות אין אנו זקוקים: מלבד הטבק שהנני קונה לי לעשון ומיני מתוקה שאשתי מביאה אל הבית אין לנו צרכים אחרים. כי ישלח לנו ד' איזה עני, המחזיר על הפתחים, בידינו לתת לו נדבה. חלילה לי מהתאונן על מצבי החמרי; אולם הלא חיב אני לדאוג לרוחי. מתי אעשה לנשמתי? הלא איננו נער; תהלה לאל, הנני יהודי בעל לאשה. ועלי ללמוד ולשמור את תורתנו. החלטתי לקבוע לי עתים לתורה ולהיות ירא שמים באמת ובתמים; לדקדק במצוות, ולהזהר במצוה קלה כבחמורה, ובפרט להזהר בדברים שבין אדם לחברו; כי חכמינו אמרו: „עברות שבין אדם לחברו קשה עונשן מעברות שבין אדם למקום".

יש אומרים: „מה לא יעשה היהודי בשביל הפרנסה", ולפיכך אינם נושאין ונותנין באמונה; ובאמת רעיון הפתגם הוא: שבל יבוש איש יהודי לעשות אפילו מלאכה בזויה למען מצא לחם ביושר ונקיון כפים, כמאמר חכמינו: „פשוט נבלתא בשוק ושקול אגרא ולא תימא: כהנא אנא, גברה רבה אנא".

זוכר אני מה שלמדתי בספר שערי הקדושה לר' חיים ויטל, שמדות טובות גדולות הן ממצוות מעשיות. ולזאת חפץ אני להיות זהיר במדות. כמו „הוה דן את האדם לכף זכות", או „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו"! לפי דעתי צריך האדם לדרוש מעצמו יראת שמים וישרת הלב במדה מרובה; אולם מאנשים אחרים אל ידרוש הרבה. יוכל היות כי חברך במצב אחר הוא, או אולי לו מזג אחר, תכונת נפש אחרת, ואפשר כי איננו יודע מה שעושה, כי לא היה ביכלתו ללמוד ולדעת.

חפץ אני בכל לבבי ובכל נפשי לצאת ידי המקום וידי הבריות. וחפצי הוא שאהיה חביב בעיני הבריות, כי חכמינו אמרו „כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו". וחלילה לי מרכוש את אהבת האנשים על ידי צביעות וחנופה. חפץ אני לדבר את האמת בלי שפתי חנף; אולם להיות זהיר ברגשי רעי לבלי להדאיבו ולבלי להשפילו. יודע אני, כי בחסיה הדרושית לא דבר קל הוא, כמו בלומא, ללמוד ולשמור את תורתנו, כי פה כל תנאי החיים הם אחרים: הסביבה אחרת, והרכה המה המסיתים ומדיחים; בכל זאת אקוה להשיג את מטרתי כי מאמין אנכי בדברי חכמינו: „בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו".

הנני משכים בבוקר, מתפלל בכונה, כי הרמב"ם אמר: „כל תפלה שאינה בכונה אינה תפלה", וכי תפלה בלא כונה כגוף בלא נשמה. ולמען לצאת כל הדעות הנני לומד פרק משניות; ובערב, בשובי מעסקי, הנני יושב ולומד גמרא ופוסקים עד חצי הלילה. בבית חם נעים; אשתי או חותנתי באות בחשאי אל חדרי, ומביאות לי תפוחים ופירות משוגנים עם מים, או כום חלב. אנכי סועד את לבי ולומד, והנני חש כי זה הוא מעין גן עדן, ואתן תודה לד', כי נתקימו בי דברי חכמינו: „כל המקים את התורה מעוני, סופו לקימה מעושר".

יום השבת קדוש הוא לי. שיחת חולין אינה עולה על שלחני בשבת: יום זה נתן לנו למנוחה, לתפלה ולתורה.

סג. הליכותי עם אשתי

אתהך גוצא גחין ולחיש לה
(בבא מציעא נ"ט)

על היהודי לא רק להיות זהיר בטהרת המשפחה; כי אם לאהוב ולכבד את אשתו. לבשתנו יש הרבה אנשים חשובים יודעי תורה מקילים בכבוד נשיהם, ומבישים עליהן מגבוה, מפני שאינן מלומדות ורחוקות הן מהליכות העולם — שוכחים הם הגברים, כי הם האשמים בזה, ולא הנשים. האב אינו מלמד את בתו, כאשר ילמד את בנו, והבעל דורש מאשתו רק שתוליד לו בנים, תגדלם ותכלכל את הבית. אני רוצה לתקן את המעות הזה. אקדיש את עתותי ללמד את אשתי. יודע אנכי כי חפשית היא בדעות יותר ממני: נתגדלה ונתחנכה בסביבה אחרת; ואנכי רוצה שתהיה יראת שמים; אולם אין ברצוני לכוף עליה את דעותי — כי אם להסביר לה וללמדה, מה דורשת ממנו תורתנו, ותבין את גודל ערכה. אם כל זה יודע לה תחפץ בכל לבבה לשמור את המצוות ולהתנהג כמוני על פי חקי תורתנו.

בכל ערב אני מסיק מלמודי, לומד עמה, ומדבר לה על היהדות והמצוות, ובפרט על דבר גודל הערך של מדות טובות, על דבר הנהגתו של היהודי בכלל, ובפרט בחיי המשפחה, ואיך הבעל ואשתו צריכים להתנהג בצניעות, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות פ"ה: „אף על פי שאשתו של אדם מותרת לו תמיד, ראוי לתלמיד חכם שינהג עצמו בקדושה ובהסתפקות, ולא יקל ראשו ביותר, ולא ינבל את פיו אפילו בינו לבינה". לפעמים אני לומד לפניה ביורה דעה הלכות נדה ומקואות.

האמת ניתנה להאמר, כי ליהודי ירא שמים אמתי, קשה מאד להזהר בימי עלומיו בכל פרטי הדינים בין איש ואשתו בימי נדתה. הנסיון גדול הוא: דם הנוער רותח, יצר הרע מתגרה בך, והאסורים רבים וחמורים. הנני מוכיח לאשתי גודל חכמת חכמינו שצוו את האיש ואת האשה להתרחק זה מזו בימי נדתה, ואסרו אפילו לקחת מיד ליד, ואפילו לעשן את הטבק מהנר שביד אשתו, שבל יתנו מקום ליצר הרע להתגדר. אשתי מספרת לי, כי כל אלה הדברים ספרה לה אמה, לפני החתונה, רק עתה היא מבינה אותן יותר; ושנינו הנטו נזהרים מאד בכל המצוות האלו.

בכלל היתה אשתי עושה את רצוני, ואם בקשתיה למנוע מאיזה דבר שהיתה רגילה בו השתדלה למלאות את החסרון. למשל, אמרתי לה שאסור לקרא בספרי רוסיה ביום השבת, ותחדל לקרוא, ותחת זאת הייתי מפרש לה מקומות רבים מפרשת השבוע ואת ההפטרה, או למדתי עמה פרקי אבות. אני קורא לפניה והיא שומעת בשים לב, כי הדברים לוקחים את לבבה, ועושים רושם חזק עליה. היא התחילה לאהוב את התורה, ולכבד את לומדיה; ואהבתה אלי תגדל מיום ליום. היא מכבדת אותי בכל לבבה והייתי לה למורה דרך בכל הליכותיה.

לפעמים בערב הנני מספר לפניה ולפני גיסי מאיר את כל המוצאות אותי בימי ילדותי, ואת כל התלאות שעברו על נפשי בדרך נסיעתי מליטא הנה. הם מקשיבים ובוכים מרה; המה לא ידעו עני ומחסור כמונו.

סד. חפצי להרביץ תורה בישראל

כל הלומד תורה ואינו מלמדה דומה להדס במדבר דליכא דליתתני מיניה
(ראש השנה כ"ג)

לא די הוא לאיש מישראל ללמוד תורה, חוב הוא גם ללמד ולהרביץ תורה בישראל. עלינו להתאמץ שתורתנו תהיה נחלת כל בני העם ולא רק נחלת יחידי סגולה; „מי יתן והיה כל עם ד' נביאים".

בכל ימי השבוע בערב קובע הייתי עתים ללמוד „עין יעקב" עם חותני. גם חותנתי ואשתי יושבות ועושות במלאכת יד ומקשיבות ברב קשב; ביום השבת אחרי הצהרים הנני לומד מדרש בבית המדרש לפני הנאספים. במשך זמן קצר עלה בידי גם ליסד חברת משניות. ביחוד שמתי את לבי אל חנוך הבנים. ר' צבי המלמד כבר שב לליטא: הוא אסף די כסף לפתוח חנות בעירתו. בכפרנו יושבים עתה שני מלמדים: האחד ר' שמחה, היודע את התלמוד ובקי גם בתנ"ך ובדקדוק שפת עבר, והמלמדות היתה אומנותו כל ימי חייו. בחדרו לומדים בני העשירים וביניהם גם גיסי מאיר ויעקב. המלמד השני הוא בור גמור. חושבני שעגלון או בלן היה בליטא, ובא הנה להיות מלמד בין האנשים שאינם יודעים כלום. המלמד הזה ילמד את בני העניים, אשר ידם אינה משגת לשלם שכר למוד לר' שמחה.

מדי שבוע בשבוע, בערב יום חמישי, הנני מבקר את שני החדרים לבחון את התלמידים. בחדר ר' שמחה נוכחתי, כי למוד הגמרא אינו מענין את התלמידים, כי ר' שמחה אוהב הוא את הפלפול; ובלמדו תנ"ך הוא מעמיס על מחות הנערים דרשות וחקירות לקוחות מפירוש המלבים. ובחדר השני התלמידים לומדים רק מעט חומש, ואינם יודעים לא את השפה ולא את המקרא. בכלל אינני שבע רצון מהלמודים האלה, ולבי דוי על הנערים, שאינם רוכשים להם ידיעה נכונה בתורתנו, וכפרט יכאב לבי על גיסי מאיר. הלא בעל כשרונות נעלים הוא, ומבלה את עתו ללא יועיל, והזמן ללמודי קודש הלא קצר הוא, כי עד אחר חצות היום הוא לומד בבית הספר העממי. בקשתי את חותני שישלם לר' שמחה בעד כל הזמן, והנער יחדל מלכת אל החדר, כי אנכי אלמד עמו. אמנם שבעתי עונג רב בלמדי עם נער בעל כשרון כזה.

ועוד החלטתי, שכל יהודי כפרנו ישלמו שכר למוד, ואפילו אלו שאין להם בנים ללמדם. כעני כעשיר ישלם, כפי אשר ידו משגת, ומקופה זו ישלמו לשני מלמדים טובים, וכל הנערים יחלקו למחלקות, וילמדו בשני חדרים, בני העניים יחדו עם בני העשירים, שבל ירגישו העניים מימי נעוריהם, כי נבדלים הם מאחיהם. את החלטתי זאת הצעתי לפני חותני ועוד בעלי בתים אחדים, וייטב הדבר בעיניהם. החלותי לאסף את הכסף; ועד ימי הקיץ היה לנו די כסף לשכור עוד מלמד אחד מלבד ר' שמחה; וכל הנערים למדו יחדו כאשר חפצתי. לעתים קרובות הנני

מבקר את החדרים, ומתענג מאד, כראותי כי המלמדים שמים עתה לב יותר לפשטן, וממעטים בפלפול ודרשות; והנערים עושים חיל בלמודם.

סה. ימי הקיץ על פני השדה

בקרוב אחרי חתונתי לקחה הממשלה את הפיסתה מידי מחותני ונתנה אותה לאיש אחר. חותני מכר את הסוסים ואת העגלות, שותפו נפרד ממנו, ואנחנו נשארנו שנינו שותפים בעסק התבואה. בימי הקיץ נתמעט מסחר התבואה; וימצא חותני עוד עסק אחד מלבד מסחר התבואה. אחד מידידי חותני, נתנאל פרים, חוכר הוא בכל קיץ חלקת שדה למקשה וזורע אבטיחים לממכר. חכרנו עם פרים בשותפות חלקת שדה גדולה לעשות מקשה, מלבד מקשתו שהיתה לו. עלינו להשקיע בעסק אלף רובל, והוא משקיע בעסק את ידיעותיו איך לנהל עסק כזה.

כאשר הגיע תור הבציר היה עלי לנסוע אל המקשה. והמקשה היא כעשרים פרסאות מכפרנו. חותנתי ואשתי הכינו למעני לקחת אתי מטה עם כרים וכסתות, מחם, כוסות, קדרה וקערה, כפות ומזלגים, ותבה מלאה מאכלים שונים; כי שם על המקשה אי אפשר להשיג מאכלים כשרים, ועלי יהיה להכין מזונות למעני. לקחתי עמי את הטלית ותפלין, משניות, חומש, עין יעקב ותנ"ך. פרידתנו היתה כאלו עלי ללכת למדינת הים. בבואי אל המקשה מצאתי חלקת אדמה גדולה מכוסה אבטיחים לבנים מתוקים כדבש. ושני שומרים למקשה: האחד ערל זקן, שבימי נעוריו שמש אצל בעל אתעזה, ועוד נשתמרו בו סמני העבדות; והשומר השני יהודי צעיר לימים עם פנים קודרות וכאלו שרוי תמיד ברהגזה.

מעוני במקשה היא סכה עשויה קש, וכתליה יורדים בשפוע, ונראה כגג תלוי באויר. כבואי אל הסכה, יכולתי לעמוד רק באמצע, מבלי לפגות הצדה. שני השומרים היו סובבים כל הלילה את המקשה לשמור עליה מפני הגנבים. שומר אחד חוזר עליה מצד אחד, והשני מצד השני; גם אני נלויתי אל היהודי לשמיחה. סובבים אנו את המקשה כל הלילה, וכאשר נוגע מרוב הליכה נשב לנוח ולאכול אבטיח. בינתים הננו משוחחים. מתוך דברי הבחור נודע לי, כי שונא הוא את היהודים ואת היהדות, ויותר מזה הוא שונא את אביו תכלית שנאה; כי אביו הוא אדוק מאד, ולא הרשה לבנו ללמוד שפת רוסיה, והיה מכה אותו מכות אכזריות על אשר לא יתפלל כראוי, או כאשר ראה את בנו קורא ספר רוסיה.

כה סבל הצעיר עד כי ברח מבית אביו בלא תורה ובלא דרך ארץ, והנהו נע ונד ומתרחק מחברת יהודים. כמה יגעתי להוכיח לו, כי אביו עשה זאת לא מרוע כי אם את טובת בנו הוא דורש; הרבה ספרתי לו ממעלות תורתנו ואמונתנו אולם דברי היו כקול קורא במדבר, ואחרי שנתים נודע לי, כי הבחור הזה המיר את דתו.

מדי שבוע בשבוע מביאים לי מזונות מבית חותני. בכפר יש די חלב וביצים. גם חברה נעימה לא חסרה לי, כי גיסי מאיר ורעו הישיע'לע פרים באים הנה, וגם אשתי באה פעמים אחדות, ופה על פני שדה הנני מרשה לי לשחק עמהם כבן גילם. כל אלה הדברים יחדו: אויר זך, מזונות טובים, שלות השקט ותנועת הגוף הרגיעו את עצבי והבריאו את גופי. מעודי לא הייתי כה בריא כבימים אלה.

כבוא עת האסף האבטיחים היתה עבודה רבה לנו. צריכים ללקטם מעל פני השדה. את הגדולים לשלוח לעיר פלשבה, ואת הקטנים למכור לאכרים, הבאים מן הכפרים הסמוכים; והאכרים אינם משלמים בכסף אלא מחליפים הם בתבואת שדם. היו ימים שהמקשה נהפכה לשוק, והידים היו מלאות עבודה; בכל זאת נזהרתי להתפלל תפלה בזמנה וללמוד פרק משניות. ביום השבת לא לקחתי חלק במשא ומתן, ומבלה הייתי את כל היום בתפלה ובלמוד: הערל הזקן השגיח, שלא יפריעוני מעבודת הבורא.

בגמרי את עסק המקשה, שבתי לביתי; ואחרי כל ההוצאות נשאר לנו רוח ארבע מאות רובל לאיש. בימי החרף הבא עסקנו במסחר התבואה כאשתקד.

סו. משכילינו: האחים רבזין ואברהם סגל

כפרח נעים, המושך אליו את הדבורים, בנופת צופו, כן פרשצפינה הקטנה משכה אליה את היהודים בעסקיה הטובים. בין הבאים בשנה זו היו שלשת האחים רבזין. המה בני ליטא, אשר גרו זה כמה שנים ברוסיה הדרומית; ועתה באי הנה. וקני כפרנו מרננים אחריהם, כי „חפשים" הם.

שלשת האחים כולם עוד צעירים לימים הם. הגדול שבהם, יעקב רבזין, קרא ושנה הרבה; מעורב הוא עם הבריות, מדבר צחות, אוהב חדודים, ונשמתו היא נשמת משורר. גם יודע נגן הוא, וקולו נעים מאד. פעם אחת התפלל מוספים בימים הנוראים, ותהיינה תפלותיו מלאות מתיקות והתלהבות. שני אחיו היו „משורריו"-עוזריו; ומה גדלה השתפכות נפשם ביום הכפורים בשעת ה„עבודה".

שלשתם געו בבכיה על אבדן ארצנו וחורבן בית מקדשנו, כי אין לנו עתה „לא ירושלים ולא יער הלבנון"...

האח השני, יצחק, הוא איש מתון ובעל שכל חד ועמוק. בקי הוא בתלמוד ובספרי מחקר; ויודע היטב את הספרות הרוסית. עד כה היה לבלר בעסק, ועתה חשקה נפשו להיות סוחר; ואחרי שנים אחדות, כאשר העסקים ירדו פלאים, למד את חקי המדינה, עמד בבחינה, ויהי לעורך דין מצוין.

האח הצעיר, יוסף, הוא שתקן גדול. צריך להתקרב אליו התקרבות נאמנה, ואז יפתח את סיו, ואז תוכח, כי ידיעותיו רבות הן בלמודי קודש ובלמודי חול.

שלשת האחים חיו יחדו באהבה וידידות. עקרת הבית היא אשת יצחק. שמה אניוטה, והיא יפת תואר, מלאה חן וחכמה. אשת יעקב הבכור עודנה בליטה, והצעיר עודנו רווק.

בחרף הזה בא לכפרנו עוד משכיל אחד, אברהם יהודה סגל. הוא איננו בקי בדרכי המסחר; אולם מעט כסף יש לו, וישתתף עם אחד מסוחרינו, ויסחרו יחדו. סגל מתנהג כתלמיד חכם גמור: בעת דבורו לא ירים את קולו, הולך הוא לאט; מתפלל בנעימות ומדקדק בכל מלה ומלה; ובכל זאת אומרים עליו, כי אפיקורס הוא. מספרים עליו, כי בא מליטא לפולטבה, וכי ידיעותיו בתלמוד רבות היו, וימצא חן בעיני איש, ויתן לו האיש את בתו לאשה, ויכטיחהו לתת לו מזונותיו וכל צרכיו אם רק יקדיש את עתותיו לתורה; והוא תחת ללמוד תורה, שם כל מעיניו בספרי מחקר, עד כי הציץ ונפגע וקצץ בנטיעות. אחרי מות חותנו היה עליו לפרנס את אשתו ואת שלשת בניו וחותנת זקנה. אסף את מעט כספו ובא הנה לבקש לו פרנסה.

סז. מנוחת נפשי הפרעה

גם בחרף השני, אחרי תתונתי, היו העסקים טובים. כל היום טרוד הנני בעסקי, ואת הלילות קבעתי לתורה. למדתי „מגן ארץ", והחלקים היותר נחוצים מהי„ורה דעה", אשר בלעדם אי אפשר ליהודי לנטות ימין ושמאל; והנני חש ספוק נפש עמוק, ומנוחת נפש שלמה; רק דבר אחד היה חסר לי, היינו, חברת אנשים כרוחי.

כאשר באו האחים רבזין, נתקרבנו בזמן קרוב, כנהוג בערים הקטנות. אמנם לא נעים היה לי שהם מתהלכים גלויי ראש בביתם; בכל זה אהבתי את חברתם, כי

בקרוב נוכחתי שאנשים ישרים הם; ובחברתם אוכל לדבר על דבר ענינים המעניינים אותי.

בביתם פגשתי את סגל. לפעמים אמצאם יושבים ומתוכחים, ומביאים ראיות לדבריהם ממורה נבוכים, כוזרי, מורה נבוכי הזמן, שד"ל, ריב"ל, וכאלה. אנכי איני לוקח חלק בוכוחיהם, והם פוסקים מהתוכח.

בקרוב נתקרב אלי סגל; ובהיותו פה בלא משפחתו, היה בא בערב לביתי. לפעמים היינו לומדים דף גמרא; אולם לרוב היינו משוחחים־מדברים על התנ"ך והתלמוד, על עם ישראל והיהדות. לא אוכל להבין את רוחו, הלא הוא מוקיר את תורתנו כמוני; ובכל זאת הוא אומר, כי בדתנו ישנם הרבה דברים שהם הבלי שוא. דבריו הוקרים אותי כמחט בבשר החי. אנכי קופץ ממקומי, מקשה כמה קושיות ומבטל את דעותיו; והוא בקר־רוח ישיב לי ומתרץ, ועומד בדעתו. בעזבו את ביתנו, חפץ אני לשכוח את דבריו, ולהסיח את דעתי מדבריו; אך לא אוכל לעזור את רעיונותי, ולפעמים גם מחשבות זרות עולות.

רק לדבר אחד הסכמתי לו. הוא הוכיחני על אשר לא אדע את הקדוש שפת עבר; וירא לי באותות ומופתים, כי בלי ידיעת הדקדוק אי אפשר להבין מקומות הרבה בפירוש רש"י וכי התפלה מלאה היא שבושים אם איננו יודעים את הגגינה, כי יש הבדל גדול בפירוש איזו מלים אם מלעיל הן או מלרע. בכלל יבטיחני, כי כאשר אדע את הדקדוק, עיני תפקחנה בענינים רבים בלמודי להבין את עמק הפשט. דבריו אלה מתקבלים על לבי, נוכחתי, כי אתו הצדק, ואחליט ללמוד דקדוק. הוא הביא לי ספרי דקדוק אחדים, ואחל ללמד. הלמוד הזה איננו דורש זמן רב. הנני צריך ללמוד רק זמן קצר, ואחרי כן אוכל לשנן את־הכללים, את הנטיות ואת הכנוים, בלכתי בשוק, בשבתי בממגורה, ובשכבי על מטתי. בזמן קצר למדתי את הדקדוק; ואכתוב לי ספר דקדוק בקצרה לעיין בו לעת הצורך. פעם הביא לי סגל שני ספרים, ויבקשני לקרא אותם בשים לב. הספרים האלו היו „תעודה בישראל" ו„בית יהודה" לריב"ל. הרבה לילות בליתי בקריאת הספורים האלה. פעמים רבות בקשתני אשתי לחוס על בריאותי ולשכוב לנוח; אולם לא יכלתי להפסיק מקריאתי. הקריאה מושכת את לבי. בספרים האלה ישנן ראיות ברורות מהתנ"ך ומהתלמוד ומספרים אחרים, כי בהרבה דברים טועים אנחנו, וכי נתדבקו בנו דעות כוזבות. בגמרי לקרא את הספרים הללו, בקשתי את סגל להביא לי עוד ספרים באלה,

והוא עשה את רצוני בחפץ לב. הנני קורא הרבה בספרי השכלה ומחקר. הנני מחפש, הנני חושב, לא אוכל לנוח. ספקות ושאלות סתומות ובלתי ברורות החלו לנקר במחי. רוצה אני לגרש את המחשבות הזרות, ומלחמה מתלקחת בקרבי, מחשבות ודעות שונות נלחמות זו בזו, פעם תגבר האחת, ופעם תהיה יד השניה על העליונה; איני רואה קץ למלחמה זו, המשברת את לבי ומרעלת את נשמתי. הנני חש, כי המקדש הרוחני בלבי יהרס, ומנוחת נפשי הפרעה.

סח. הרמב"ם ודגים אינם מזדוגים

אברהם סגל יעצני ללמוד את הספר מורה נבוכים לרמב"ם. הלמוד הזה דורש עיון והתעמקות; ועתה הלא ימי הקיץ באים, עת יתמעט המסחר בתבואה, ויהיה לי די פנאי ללמוד כאות נפשי; אך למורת רוחי חשקה נפש חותני לנסות את מזלנו במסחר הדגים, ויסע לעיר רוסטוב, ויקן שם קרונות אחדים מלאים דגים ממינים שונים: מלוחים, יבשים ומעושנים. הסחורה נשלחה במסלת הברזל, ותבא בעתה בשלום. הדגים נמכרו מיד לחנונים ולרוכלות, העומדות בשוק ומוכרות כל מיני מזונות וצרכי אוכל נפש. אחרי נכיון כל ההוצאות נשאר ריוח כשלש מאות רובל. כראות חותני, כי המסחר עלה יפה, ויסע עוד פעם לרוסטוב, ויקן שם עשרה קרונות דגים. בשובו הביתה, שכרנו חנות בשביל הדגים; הננו יושבים ומחכים לביאת הדגים, והדגים אינם. הריצונו טלגרמה לרוסטב: „איה הדגים?" ונקבל טלגרמה: „הדגים נשלחו בזמנם". החנונים באים יום יום ודורשים דגים. טלגרמות רצות ושבות, והדגים כמו נבלעו באדמה, עד כי נודע לנו, כי הסחורה נשלחה על פי טעות למקום אחר; ורק אחרי עבור שבועות אחדים הובאו הדגים אל בית הנתיבות, ומשם הובלו תיכף אל החנות. והנה, הה, הדגים היו סגורים במרכבות זמן ארוך יותר מדי. והחם היה גדול, הדגים היבשים והמעושנים התעפשו, וביתר הדגים השמנים והלחים עלה רקבון. ונחל להבדיל ולהפריד את הדגים למיניהם; לנקותם, לכבסם ולנגבם. כל היום הנני עסוק בעבודה זו. הסרחון גדול עד כדי להחנק, הידים בוערות מהמלח; ורוחי נכאה על ההפסד שיביא המסחר היפה הזה, כי חלק גדול מהסחורה הוכרחנו להוציא השדה ולשרפו. ויתר הפלטה למכור בזול. חותני אינו חפץ להטפל יותר לסחורה זו. וישב אל מסחר התבואה, ואותי עזבני לאנחות למכור את הדגים.

הנני יושב כל היום בין הדגים הסרוחים, ומחכה לביאת איזה קונה, המבקש „מציאות". ובין כה וכה הנני לומד „מורה נבוכים". פעם אחת בהתעמקי בדברי הרמב"ם, כי „נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו", והנה לפתע פתאום באות אל חנותי נשים נכריות, הרוכלות הצעקניות, ומתחילות לבחון את סחורתי; משליכות את הדגים, מתגרות על המחיר ומשנות את דבורן מאה פעמים; ובינתים אומרות לי נבול פה; ואחת מהן צועקת, כי אנכי אנני סוחר, ואנכי חושב, כי אתה הצדק, כי הלא ראשי ורובי שקוע אני עתה במורה נבוכים, וכי הרמב"ם עם דגים סרוחים אינם עולים יפה ביחד.

כה סבלתי ענוים קשים כידח ימים, עד כי נפטרתי ממסחרי זה, והפסדתי כשמונה מאות רובל.

סט. מה זאת יהדות

דע את אלהי אביך ועבדהו
בלב שלם ובנפש חפצה
(דברי הימים א׳ כ״ח ט)

באו ימי הקיץ הארוכים; החם גדול; השוק ריק; האכרים אינם באים, כי ידיהם מלאות עבודה; עת הקציר באה, והשנה ברוכה היא בכל מיני תבואה; וסוחרינו מלאים תקוה, כי השנה תהיה שנת משא ומתן. יושבים הם בשלוה בבתיהם ומשוחחים, או משחקים בקלפים; וגם אני יושב סגור ומסוגר בחדרי שקוע ברעיונות שונים. הריב"ל בספריו, והרמב"ם בספרו „מורה נבוכים" בלבלו את מוחי. שאלות שונות מתעוררות בקרבי ומבקשות להן פתרון. המלחמה בנפשי פנימה תגבר מיום ליום, מבלי תת לי מנוחה. אך מגמה אחת עתה לי בחיים: להבין מה זאת יהדות, להעמיד את יהדותי על ההבנה וההכרה הברורה ברוחה הפנימי של התורה; לדעת, מה המה עיקרי היהדות אשר על פיהם עלי לחיות כאדם וכיהודי.

הנני רואה אנשים, הנקראים יראים ואדוקים, ורובם מאמינים בהבלי שוא, או צבועים העושים מעשי זמרי ומבקשים שכר כפנחס, ומצד שני הנה לפני אלה הנקראים „חפשים בדעה"; ובאמת אין בהם לא דעת ולא חפש אמתי. הללו שקועים בתאותיהם הגשמיות והגסות; אנשים אשר נשתחררו רק מהאיסור, אולם נשתעבדו לתאותם. לא חפשה כזו תחפש נפשי לפרוק את עול התורה והמצוות. חפץ אני רק להיות חפשי ברוח לדרוש ולחקר, לדעת ולהבין מה זאת יהדות.

ואחליט להתחיל ללמוד בעיון רב את התנ"ך, את התלמוד ואת יתר ספרותנו. בחרדה הנני נכנס אל פרדסנו. אין בדעתי חלילה לקצץ בנטיעות. חפצי הוא רק ללמוד בעין בקורת, לדעת אל עמקי כל דבר, להבין לא רק את המלים, כי אם למצא את הרוח הטמון בהם, עד כי יתברר לפני מה זאת יהדות.

השנים תחלפנה. מצבי משתנה: באים בחיי ימי עמל ודאגה; ובכל זאת הנני קובע תמיד עתים לתורה, כי הלמוד היה לדבר הכרחי בחיי: וכל מה שאוסיף ללמוד, כן יגדל הענג הרוחני מלמודי, כי רק עתה בלמדי בעין פקוחה, לא כמצות אנשים מלומדה, נגלו לפני אוצרותינו הרוחניים, אשר בהם אמצא די מזון לראשי וללבי.

הנני לומד את התנ"ך, וכל מה שאוסיף ללמוד אבינהו יותר, וכל מה שתתרחב בינתי בו, יותר הנני מעריצו ומקדישו. יוכל היות, כי הפילוסופים הגדולים, אז בעלי השכל הקצונים יכולים לחיות רק על המדע והמחקר: אולם רב האנשים דורשים גם פיוט ודמיון: והתנ"ך הוא הספר, הפותח לפנינו לא רק עולם המחשבה וההסתכלות, כי אם גם עולם מלא דמיון ורגש. התנ"ך היה לי מקור למחשבות יותר נעלות ולרגשות יותר יפים. משם אשאב את השנתי על המוסריות בחיינו, ובו אוכל תמיד לשפוך את לבי ולמצא נחם. השירה בכלל לוקחת את לבי; אך איזו שירה תשוה אל שירת נביאינו המשוררים הקדושים? שירתם רוממה היא ומקיפה תבל ומלאה עם כל מאורעותיהם, חודרת היא עמוק לכל תנועות נשמתנו, ובהשתתפותה בצער האדם. מי כנביאינו יקונן על אסון האדם ויאושו? ומי כמוהם ישיר ברוח כביר על תקות האדם? מי כנביאינו העמיקו חקר ונשאו משא לא רק על גורל עמם, כי אם על גוי ואדם יחד? אמנם הם היו מניעי התולדה האנושית, והמה הטביעו את חותמם עליה. מה כנים המה דברי רנן, החכם הנוצרי: „שכל מה שנאמר בברית החדשה על דבר האהבה האמתית, הנובעת מסמל הקדושה שבלבו של אדם, כבר נבא ישעיה".

התנ"ך הוא הספר, המעורר בנו רוח נעלה, ומרומם את נשמתנו הנלאה לעולמות עליונים, למען נשכח את מחורות החיים. אשרי האיש שמבין את את דברי נביאינו, ויכול להשיג את ערכם המוסרי הנעלה, ואת יפי החזיונות הנחמדים!

הנני לומד את התלמוד בעיון. והנני מסתכל לתוך עומק רוחם של חכמינו; ומעט מעט נפתחה לפני הגניזה הנפלאה הזאת, האוצרת בתוכה יצירה גדולה יציר רוח האנוש. התלמוד הוא „בסיס היהדות", או „התגלמותו של רוח היהדות".

בו חזו חכמינו את דעתם על כל צרכי החיים והעולם, הלאומיים והתרבותיים. התלמוד הוא סכום הדעות וההשקפות של עם ישראל. בו נראו התפתחותו והשתלמותו של רוח עם ישראל; ולזאת היה התלמוד למזון הרוחני, שממנו נזונה האומה; הוא היה המקור, שממנו שאב ישראל כחות החיים בכל ימי גלותו.

מעטים הם שעמדו על אפיו של התלמוד, כמו שאמר הרמב"ם בהקדמתו לספרו „יד החזקה": „לתורה הגמרא דורש דעת רחבה ונפש חכמה".

מה גדולה היא ההלכה המצוינה בעומק העיון ורוחב השכל, הבנויה על יסוד המוסרי ועל עמודי ההגיון. ומה נעלה ויפה היא האגדה בתמימותה, המראה לנו את יצירת רוחו של העם והשקפתו על החיים. היא מספרת לנו ספורי עם, מסורות אבות, משלים ופיוטים, כדי להכניס את הרעיון בלב העם לפני השגתו, ובכלן אתה מוצא מוסר ודרך ארץ, הנהגות ונמוסים שונים, יפים או מכוערים, טובים או רעים. ומה נעלים הם ונשגבים דבריהם בגנות המדות המגונות, ובשבח המדות הנאות והמשובחות. אמנם האגדה היא חלק הפיוטי של האמונה, והתוכן הפנימי של הדת המעשית. הנני לומד את דברי ימי ישראל, הכוללים הסטוריה מדינית, דתית וקולטורית. רבים הם מהגוים, אשר התמהו תמהו, איך יכול עם ישראל להתקים, אחרי אשר הודק כעפר, ונפזר לארבע כנפות הארץ, וזה כאלפים שנה הוא מוכה ונרדף. יקראו נא העמים את דברי ימינו, ואז תפתר להם החידה. שם יראו ויוכחו, כי כח קיומו של עם ישראל הוא בתורתו, באמונתו, בבטחונו ובשאיפתיו הנעלות. בשעה שכל העולם היה לו כתפתה, יכול היהודי לברא לו עולמות יותר גבוהים ויותר רחבים, המלאים אור ונגה... למען הסיח את דעתו מפגעי החיים הלך היהודי לבית המדרש, ושם מצא קורת רוח ומנוחת הנפש. ובשעה שכל העמים השפילוהו, שפלותו היתה רק חצונית; אולם בנפשו פנימה קנן גאון נדיבות, בדעתו, כי בן הוא לעם, הנושא אידיאלים נעלים, שיתנו לו עז ועצמה להאריך ימים יותר ממעניו. יקראו נא העמים את דברי ימינו וירא, שבשעה שקיומן של האומות תלוי בחייהן המדיניים והאזרחיים, קיומנו אנו תלוי בחיינו המוסריים והרוחניים. בשעה ששאיפת כל עם היתה להיות גוי עצום ורב, שאיפתנו היתה להיות גוי קדוש; וכן נתבצרה עמדתנו לא על ידי חומות ברזל, כי אם על ידי חומה יותר בצורה, היא חומה דתית ולאומית, אשר לא חתה מפני חזקת היד.

לומד אנכי את ספרי חכמינו. ספרי המחקר והפלוסופיה הדתית' של ר' סעדיה

גאון, הרמב"ם, ר' יוסף אלבו, וכאלה; וראה, כי גם הם חפצו לקבוע, מה המה עיקרי אמונתנו, ונחלקים הם בדעותיהם.

מכל אשר למדתי, דרשתי וחקרתי, באתי למסקנא, כי היהדות נוסדה על שני עיקרים, היינו, האמונה המהורה באל אחד והאמונה בעתידותנו. ומשני השרשים האלו יצא העץ, אשר נשא ענפיו ועשה פרי, והעץ הזה היה לעץ החיים לעם ישראל; ונקרא שמו יהדות.

האמונה באל אחד, היא האמונה באחדות הבורא, כי הוא אל רוחני, אל קדוש ואין זולתו; וכי הוא אל מלא רחמים ואהבה לכל הנבראים, כי „אב אחד לכולנו, אל אחד כראנו". ואף אם לא נוכל להשיג את ד' במשיגי הגוף: אולם יש ביכלתנו להשיג בהשגה ברורה, מה ד' אלקים דורש ממנו. „קדושים תהיו, כי קדוש אני ד' אלקיך". אם תאמינו בי, אזי עליכם להיות קדושים, להטהר ולהשתלם, כאשר ראוי לבחיר כל היצורים, וללכת בדרכי, להיות מלאי רחמים, אהבה וצדק, כמוני, לכל יצורי כפי". זאת היא האמונה בד' ותכליתה. ואם האמונה אינה מביאה את האדם אל המטרה המבוקשת הזאת ללכת בנתיבות המוסר ובדרכי הצדק והיושר, אז אין ערוך לאמונתנו. לפי דעתי, הרוצה ללכת בדרכי ד' עליו לזכור אלה הדברים.

א. כל מעשיו צריכים להיות באמת ובלב שלם. האמת צריכה להיות נר לנתיבותיו בחיים, שבל ירמה את אחרים, וביחוד שבל יישים שקר בנפשו. מעשיו צריכים להתאים עם מחשבותיו וכוונתם תהי רצויה.

ב. בל יהיה כילד העושה הכל לפי המצווה. המוסריות בחיי עצמנו ובחיי החברה צריכה להיות לא רק כמצוות; כי אם מהוכחת־לב עמוקה והשקפה עולמית כללית; ולזאת דרושה התפתחות הרגש, הדורש ממנו טהרת הנפש וישרת חלב לא בשביל השכר ולא מיראת העונש. השכר היותר גדול — היא מנוחת הנפש, בדעתנו, כי בהתנהגותנו חיים אנו חיים טהורים, ועוזרים אנחנו להקל, להיטיב וליפות את חיי האדם; והעונש היותר קשה צריכה להיות החרטה, השמה את לבנו כמרקחה. הגיהינום היותר טרא צריך להיות לנו הנחם, אשר יקד כיקוד אש בנפשנו.

ג. עלינו להבין מה זאת חרות אמתית. אוי להם לאלה החפשים, החושבים, כי החפש הוא פריקת העול ללכת אחרי תאות הלב ככל העולה על הרוח. זאת היא העבדות היותר מכוערה. החפשה האמתית היא החפץ הנמרץ וההנהגה

הישרה. איזהו בן חורין אמתי? זהו המושל ברוחו. והכשרון הזה למשול ברוחנו נוכל לפתח, כי הלא אנחנו הננו בעלי בחירה חפשית; ועלינו רק ללמוד את טכסיסי המלחמה, איך להרגיז את יצר הטוב על יצר הרע. לאט לאט על ידי החנוך וההרגל, באמצעות השקידה על ידי פעולה תמידית, יכול האדם להרגיל את עצמו ולבא לידי שלמות והתקדמות, עד כי דבר האסור והמגונה יהיה בעיניו כדבר שאי אפשר, ולחפץ דבר שאי אפשר, יכולים רק ילדים או כסילים.

העיקר השני ביהדות היא האמונה בעתידותינו, האמונה בביאת המשיח, היינו, האמונה בנצחיות ישראל, והשאיפה לקבץ נדחי ישראל לארצם, ליסד שם סדר מדיני על עמודי הצדק והיושר, ולהרים דגל היהדות על כל העולם. כי מציון תצא תורה, להעביר ממשלת זדון מן הארץ, ולא ילמדו אנשים מלחמה, והיה ד' אחד לכל העמים. זאת היא האמונה, אשר יצרה בעם ישראל את התקוה הנשגבה לעתיד יותר טוב לא רק בשבילו, כי אם בשביל כל מין האנושי; והתקוה הזאת דורשת ממנו מעשים טובים והנהגה ישרה כדי לקרב את הקץ.

אלה המה, לדעתי, שני עיקרי היהדות: האמונה הטהורה באל אחד, והאמונה החזקה, בעתיד יותר טוב, בתקון כל העולם. אלו הם שני הדברים שהבדילו את עם ישראל מכל העמים, והנם שרשי היהדות, אשר מהם צמחו כל המצוות והחקים הכלי לפי תנאי המקום והזמן. בטוח אני, כי תורתנו נצחית היא ברוחה; אולם כל תקופה ותקופה השביעה עליה את חותמה; בכל דור ידור שמו חכמינו לב למיזמנו; ולזאת עשו גדרים וסיגים, למען צמצם את האומה בעולמה, במרכז היהדות, שבלי יתערב בגוים. הם גזרו והתמידו, כשראו בזה צורך השעה לחיזוק האומה, כדי להפרישה ולהבדילה מהסביבה מחוץ, שבל ישטפוה זרמי החיים, הזורמים מסביב; אולם האמת נתנה להאמר, כי חכמינו הגדישו לפעמים את המדה להגדיר ולהחמיר גם בענינים שאין עיקרי וגופי תורה תלוים בם; ועתה אין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם; ואזכור את דברי חכמינו בתלמוד: „תרי"ג מצות נאמרו למשה, בא דוד והעמידן על אחת עשרה, בא ישעיה והעמידן על שש, בא חבקוק והעמידן על אחת"; ופרוש רש"י: בתחלה היו צדיקים, והיו יכולים לקבל עליהם מצוות הרבה, אבל וכו' וכן כל שעה הדורות מתמעטין" (מכות כ"ג). ועוד רעה אחת היא, כי לרגלי הטלטולים והגלות בארצות נכר נשרשו בנו דעות כוזבות או משובשות, אשר קשה להפריש את העם מהם, אך תקותי חזקה היא, כי בשעה

שנשוב לתחיה בארץ אבותנו, ונחיה שם חיים טבעים, כי אז תופיע היהדות ביפעת טהרתה וברוחה הנעלה. אחרי כל אלה אין לי הרשות לאמר, שכיונתי אל האמת המוחלטת, אבל כמדומני, כי בנתי מה זאת יהדות, וכל ימי חיי השתדלתי לחיות על פי יהדות כזו; וכל מה שהוספתי ללמוד את ספרותנו ואת ספרות העמים, כן הוספתי להוקיר את היהדות, כן גדלה אהבתי לעמי, וכן התחזקה בי השאיפה והתקוה לתחית עמנו.

ע. חבלי לדה הראשונים

פעם בלילה אחזו את אשתי מכאובים נוראים. בנתי כי חבלי לדה המה, מיד קראתי את חותנתי. האם באה החדרה, נדהמה ונפעמה ותשלח לקרא את המילדת, אשה זקנה היודעת כל הסגולות למקשה ללדת. המילדת באה, צותה לפתוח את כל דלתי האוצות, גם סכין שמה מראשותי היולדת ושאר סגולות. נאקות רעיתי פולחות את לבי ומוחצות את ראשי.

נגשתי אל חדר המטות, הצצתי דרך הדלת הפתוחה מעט, וארא את רעיתי מההפכת ומתכוצת בצירים, פניה מתעותים ובוערים כגחלי אש, ועיניה מפיקים צער וענוים. פתאום התפרצה מלבה צעקה נוראה, אשר החרידה אותי כולי. לבי הולם פעם, ברכי כושלות.

נכנסתי אל החדר השני, בו ישב חותני וקרא בספר התהלים, קורא ובוכה. אמרתי לו, כי טוב לקרא לרופא. חותני שמע לעצתי, קם ויצא לקרא לרופא. חותנתי באה החדרה ואמרה אלי: „בני, פיגה רבקה תחיה חפצה לראותך". אני נגרר אחריה, ראשי כבוש בקרקע, כחוטא הבא לפני כסא המשפט עמדתי לפניה וחכיתי כי את מר־רוחה תשפוך על ראשי. אולם לתמהוני פגשתני במבט כולו מלא אהבה. פורשת היתה את ידיה, מפרכסת כיונה אסורה, ומתחננת: „אהובי, יקירי, עזרני!" הרכנתי את ראשי אליה ואבך מרה. הרגעתי את רוחה בדברי נחם, והיא חבקתני בזרועותיה וצועקת: „הצילוני נא! חוסו!" לא אזכור מה שהיה אחר כך. כאשר שב אלי רוחי ראיתי את עצמי במטה בחדר אחר רחוק מחדר מטתי. על ראשי שלחופית מלאה קרח וחותני עם הרופא יושבים על ידי. בבית דממה; אולם

באזני יצלצל קול רעיתי. על שאלתי „מה שלום פיגה רבקה?" ענה הרופא כי הסכנה עברה, עתה תישן, וכי במהרה תשוב לאיתנה.

הרופא מלא את בקשתי להוליכני אל חדר המטות אל אשתי. אין אונים שכבה רעיתי ובמטה השניה לעומתה שכבו שתי ילדות בלי רוח חיים. עוצרו, נולדו ולא ראו אור. דרך קצרה בחלד — מבטן אמן אל בטן האדמה. לא יכולתי להסיר את עיני מהמטה הזאת. הרופא וחותני הוליכוני אל חדרי וישכיבוני על מטתי, שמו את השלחופית עם הקרח על ראשי והגישו לי איזה סם מרפא.

זמן רב טרודה היתה חותנתי להאכיל ולהשקות מכל טוב לא רק את בתה, כי אם גם אותי, אחרי חבלי הלדה הראשונים.

עא. הקריאה לצבא

עברו שתי שנים אחרי חתונתי, ולי מלאו עתה עשרים שנה. עת היא להקרא לצבא. איני מכחד: לא היתה בי כל תשוקה להחליף את מזונות חותנתי במזונותיו של אדוננו הקיסר; אולם בקי אני בהלכות קריאת הצבא, וידוע לי, כי שלש מדרגות של פטורים מעבודת הצבא. המדרגה הראשונה המה בני יחידים וגם בכורים, אשר אין ביד אביהם לכלכל את בני הבית מפני חולשה או מפני זקנה; משל המדרגה השניה המה הבכורים בכלל, ומשל המדרגה השלישית כל אלו שיש להם אח המשמש בצבא. לי זכות משל המדרגה השניה, כי הנני הבכור לאבי. בטח יקשה בעיניכם הדבר, הלא אח גדול ממני לי, ושמו מרדכי; אולם אין מקשין על המפורש. כן כתוב בפנקס עדתנו, כי הנני הבכור, כי אחי מרדכי נרשם ברשימת משפחה אחרת כבן יחיד לדודה אלמנה, ועליו לכלכלה, אף על פי שהדודה ההיא זה כבר שבקה חיים לכל חי ומתעגנת על רוב טוב בגן העדן. בכורתי אינה מוטלת בספק. אך דא עקא, יש לחשוש, אולי לא יצלח אחד מאחינו לעבודת הצבא, זכותי לא תגן עלי, ועלי יהיה למלאות את מקומו, כי ישראל הוא עם לבדד ישכון ובן נכר לא יחליפנו, ישראל ערבים זה בזה; ועלי להתפלל בעד שלום כל הקרואים לצבא מבני ישראל שיהיו בריאים ושלמים, ואו אצא בשלום.

עלינו לנסוע כעשרים פרסאות לעיר נ. המקום אשר שם הצעירים נקראים ונבחנים לצבא. חותני מלוה אותי בדרכי ובבית תאניה ואניה; באנו שמה הוצאנו

את הגורלות, ועלי עלה הגורל להיות הראשון בין בעלי הזכות. שלשה יהודים מן הקרואים הם בלא שום זכות, ואם אחד מהם ימצא בעל מום, עלי יהיה למלאות את מקומו. אמנם באו הדברים כפי שיראתי, אחד הצעירים בן „בלי זכות" תולה היה, פניו כפני מת. כפי הנראה ענה הבחור את נפשו בצום ירחים אחדים, וליתר שאת שתה הרבה חומץ. מלבד זה אומרים, שגם באזנו שלח יד להזיקה. כאשר הגיע תור הקריאה, הובאנו אל אולם גדול ורומים היינו כצאן זה המובל לטבחה. איש צבא פקד עלינו לפשוט את שמלותינו, והעמדנו זה על יד זה בשורה. אחד אחד מובאים אנו אל החדר השני. אני עומד נגד הפתח כאדם הראשון בגן עדן בטרם טעמו מעץ הדעת, ושם בחדר השני יושבים השרים הממונים. רק כפתורי הזהב יבריקו בעיני, אולם את פניהם של היושבים איני רואה: לנגד עיני קמה תמונה נוראה: תמונת אשתי האומללה, אם צעירה, גלמודה, עזובה מבעלה, ואני תחת מבלות עבודת הצבא הרוסית, הרחק ממחמדי לבבי. הנני עומד נבוך ונדהם, ואזני תקשבנה קול קריאה: „נלקח". עוד רגעים אחדים ושוב קוראים: „נלקח!" הנה שני יהודים נלקחו, ועתה יבא השלישי. בשומי את עיני בו, בטוח הייתי, כי השרים ישליכוהו תיכף החוצה, ואני אבוא במקומו: „זה חליפתו זה תמורתו". רואה אני, הרופא ימשש וידפוק את כל אברי הבחור, וישים אזן לגופו הנראה כשלד. הרופא לחש דבר־מה אל השרים, והנה התחילו להתוכח ביניהם זה בכה וזה בכה. לבסוף אמר הרופא בקול רם: „אנחנו נרפאהו!", עוד מעט ונשמעה הקריאה „נלקח!" מיד אמר לי איש הצבא „לך", אך רגלי כמו לנחושתים הוגשו, לא אוכל למוש ממקומי; נגש אלי חותני ועזר לי ללבוש את בגדי. שבנו אל ביתנו בשלום.

עב. תשוקתי לספרות הרוסית

ברוך שפטרני מהקריאה לצבא! רוחי נרגעה. עתה אוכל לבלות את ימי במסחרי, ואת הלילות בלמודי, כאשר הסכנתי. גמרתי בדעתי ללמוד את השפה הרוסית ולקרא את הספרות הרוסית. רעי נתנו לי לקריאה ספרי למוד למתחילים; הספרים האלה לא לקחו את לבי. לקחתי אחר מספרי טורגיניב, לקריאה כי שמו נזכר תמיד לתהלה בין רעי. לצערי השפה עוד זרה לי, ולקרא בלא הבנת הענין שנאתי. קניתי את המלון הרוסי־היהודי של ליפשיץ—מלון טוב מזה לא עוד בימים ההם. הנני קורא ומעיין כל פעם במלון, קורא אני דפים אחדים, משנן אותם פעמים אחדות;

ובגמרי את כל הספר, אני קורא בו שוב; בפעם השלישית קראתיו כמעט בלא עזרת המלון.

בכל חם תשוקתי בשקידה רבה החילותי לקרא את הספרות הרוסית; וכאז כן עתה הנני לומד „תורה לשמה", ללמוד, להבין ולהשכיל. הנני קורא בעונג רב את ספרי המשוררים לרמונטוב ופושקין, מתענג על ספרי טלסטוי, טורגיניב, וכאלה; אך את העונג האמתי חשתי כאשר החילותי לקרא את ספרי דוברליובוב, טשר־נישבסקי, פיסרוב, וכדומה, כי הספרים האלו דורשים עיון רב. הגמרא הרגילתני להתעסק בלמודי, ולשאול „מאי קא משמע לן?".

הספרות הרוסית השפיעה עלי השפעה חזקה. עולמי הרוחני נתרחב; שאלות החיים בכללם בצבצו ועלו לפני. הסופרים הרוסים הכניסוני אל העולם המודרני הכללי, והם נטעו בלבי אהבה לרוסיה וליצירות רוחה. בכל זאת אהבתי זאת לא מנעה בעדי מהשאר בן נאמן לעמי וליצירותינו בעבר ובהוה, ואת כשרונותי המעטים ואת אוצרי הרוחני הדל הקדשתי לעמי, כי עבודתי המעטה תביא תועלת יותר גדולה בעבדי בתוך אחי.

עג. הושיע'לה פריס

בין כל נערי הכפר, מלבד גיסי מאיר, מצא חן בעיני הנער הושיע'לה פרים. בבואי אל הכפר היה הנער כבן שלש עשרה שנה. יפה הוא ובעל כשרונות נעלים. אף הוא היה מתלמידי ר' שמחה; אך הלמודים לא לקחו את לבבו; ור' שמחה לא הרהיב בנפשו עז לנגע לרעה בזה הנער, כי בן יחיד הוא להוריו; רך ועונג, מפונק מנער, וקשה ערף, ואמו תנקר את עיני האיש, אשר יגע בבנה יחידה. הנער הזה היה בא יום יום אל רעו, גיסי מאיר. אנכי אהבתי מאד את הנער הזה בעד חריצותו, ולתמהוני נקשרה גם נפש הנער הזה אל נפשי. כאשר חדל הושיע'לה ללכת אל חדר ר' שמחה, הקדיש את כל עתותיו ללמודי חול. הוא וגיסי מאיר המה שני התלמידים המצוינים בבית הספר העממי. מאיר הצטין בחכמת החשבון, והושיע'לה בידיעת שפת רוסיה. הוא קורא הרבה, וכותב על דבר ענינים שונים. בראותי, כי הנער עוב לגמרי את למודי העברית, שמתי לי למטרה ללמוד עמו ולקרבהו אל ספרותנו. קניתי למענו את ספרי אברהם מפו, אדם הכהן, וקלמן שולמן, והוא היה קורא אותם בחשק נמרץ. לפעמים אני לומד עמו תנ"ך;

ולפעמים יבקשני ללמוד עמו פרק ב„מורה נבוכים". אחרי אשר רכשתי לי כבר את ידיעת השפה הרוסית היה הושיעלה קורא לפני את מאמריו וספוריו בשפת רוסיה, למען ישמע את חות דעתי. אחרי כן עלתה בדעתו להוציא בכפרנו עתון שבועי. הוא, גיסי מאיר, ועוד נערים אחדים, כתבו מאמרים, ידיעות העולם והטבע, ספורים ושירים. הושיעלה היה העורך; ולי הראה את מעשי ידיהם, לשפוט אם ראוים הם לבא לפני קהל קוראינו. והעתון הזה עבר מיד ליד בין בני הנעורים; ולפעמים גם האבות קראו את מעשי בניהם.

כאשר מלאו להושיעלה שש עשרה שנה, חשקה נפש הורינו להשיא את בנם אשה. הנער היה לחתן בשעה מוצלחת. מתחילה מצא הדבר חן בעיניו להיות חתן בעל שעון זהב ושרשרת זהב עבה על חזהו; אולם כעבור ירחים אחדים פקח הנער את עיניו ויבן, כי סבלות גדולה היא לצעיר לימים כמוהו לשאת אשה. עמד ובקש את אביו להחזיר את המתנות ולבטל את התנאים; ואבותיו באחת, כי אך את טובתו הם דורשים, ועליו לבא בברית הנשואין. ויפן הנער אלי לעזר לו עצה איך לצאת מן המצר. החלטנו, שעליו לעזוב את בית אביו לזמן מה, לגור במקום אחר, ומשם יחזיר את התנאים ואת המתנות. החתן הלך אל כפר קרוב ויהי שם למורה, וישלח משם אל מתותמו את התנאים ואת המתנות. כשובו מהכפר, ובהכנסו לבית הספר הריאלי בפלטבה, גדלה ביניהו עוד יותר אהבתנו. כארבעים שנה עברו מני אז. כמה שנוים גדולים היו בחיי שנינו; אולם ידידותנו לא פסקה. הושיעלה פרים הוא עכשיו באמריקה—דוקטר דוש. פריים, המפורסם בספריו הרבים שכתב בשפה האנגלית ועל ידי עבודתו להיטיב את מצב הפועלים בבתי החרושת. כאן כן עתה הננו אוהבים נאמנים.

עדי. הילד הראשון

ילד קטן בבית יחדש נעורי כל בני הבית. ובפרט אם ראשון הוא לאבותיו; ולא ילד בלבד אלא גם נכד ראשון בבית ובפרט כשהאם הזקנה אינה זקנה עדיין, ותינוקה פרי בטנה, בזרועותיה ויכולה לפעמים להניק משדיה גם את נכדה אהובה.

לחותנתי ילדה יפה בעלת שערות צהובות, ליזה שמה. עוד לא מלאה לה שנה והנה ילדה אשתי בת, בשנת 1880.

אני והושיעלה פרים ישבנו בחדרי וקראנו בספר והנה באה חותנתי בחפזון

אל החדר ותבקשני לצאת מן החדר. יצאנו, ורעיתי באה החדרה ופניה מתעותים מכאב. הבנתי את אשר לפני, ואימת מות נפלה עלי. זכרתי את טעם חבלי הלדה הראשונים; אולם בחמלת ד' הפעם לא הקשתה ללדת, ותלד בת בריאה ויפה.

אמרתי לבלי לקרא את בני בשמות הזרים כמו, יענטע, טאדרעם, וכאלה, אפילו אם נחוץ היה לי לקרא בשם סבא או סבתא; ולקרא בשם הגוים, גם כן שנאתי, כי הלא יש לנו די שמות עבריים יפים, — הלקוחים מהתנ"ך. לאשרי שם אם חותנתי היה מרים, ונקרא את בתנו בשם היפה הזה מרים. אין גבול לשמחתי חותנתי הלא נכד ראשון הוא לה! והיא זכתה ששם אמה יקרא על פני תבל: בת יחידה חותנתי היתה להוריה. קניתי לי את ספר החנוך של החוקר ספנסר בתרגום רוסי, למדתי בעיון רב על דבר החנוך השכלי, המוסרי והגופני. בשביל אשתי קניתי ספר קטן „בשביל אמות צעירות"; אולם היא לא חפצה לעשות בכתוב בספר. אפשר מפני שעליה להוציא מכח אל הפועל את תורתם, והדבר קשה הוא, או אולי מפני שהיא היתה הראשונה בכפר, העוסקת בהלכות גדול בנים, ותהי ללעג בעיני הנשים. כל מחשבותינו נתונות היו לבת. כל בני הבית היו מתאספים תמיד מסביבה. כל אחד בלשונו המיוחדת לו, כל אחד ומשחקיו אתה אחרים. גם אני מפסיק מלמודי ומדבר אל בתי. הנני מדבר, והאם עומדה על ידי, שורקת בשפתיה והילדה מראה בת צחוק על שפתיה, ועונה לנו בשפתה ובלשונה הו־הו־גו־גו—דומה היתה בעיני למלאך קטן, האומר שירה, והנה חותנתי באה החדרה חוטפת את הילדה מעריסתה, חובקת את נכדתה בזרועותיה, מרקדת עמה, ומלחשת בלשון התחינות: „ד', ברוך הוא, יעזרנו, ומרים שלנו תהיה אשה צנועה כמו מרים, נשמתה בגן עדן". ואני חושב: אותה שעה אולי לא תהיה דומה לאמך, אך בת נאמנה לעמה תהיה, כי אנכי אלמדה תורה כמו את אחד הנערים.

לפעמים, כשבתי אצל עריסתה, הנני שר לה שירים עברים, מציר אני לפני אשתו את הענג אשר נשבע כאשר בתנו תשיר שירים בשפת נביאינו. שנינו הננו מאושרים ושבעי רצון, ודומים אנו לזוג זה של יונים בקנן.

עה. שני אוהבי הנאמנים

החקוי הוא לפעמים דבר טוב. עוד שנים מיהודי כפרנו החליטו לחקות את חותני, ויקחו לבנותיהם חתנים לומדי תורה. החתן הראשון היה לייב הלפגט. זה האיש היה נגוד חי לדעת האומרים: „נפש בריאה בגוף בריא". זה האיש הלפגט

גוין הוא, דל הבשר, חלש ורפה כח, ועל הגוף הכפוף הזה הוא נושא ראש גדול, בעל בינה יתירה, ובין העצמות היבשות האלו ישכנו לב רחב, נשמה טהורה ורוח נעלה וכביר. הוא היה אחד מאחינו המסורים בכל לבבם ונפשם לעמם. תמיד היה טרוד באיזה מעשה וענין לטובת הכלל. דאגת הפרנסה וטרדות משפחתו לא הפריעוהו מקחת חלק בכל השאיפות החדשות. הוא היה יליד רוסיה הדרומית ממשפחת רבנים מפורסמים, וגם אביו היה כר אורין. בן יחיד היה לאבותיו. עד החתונה עסק רק בלמודים. ידיעתו בגמ"ת היתה רחבה ועמוקה, גם את השפות עברית ורוסית למד, והנהו כתבא רבא. ומלבד זה חננו ד' בשכל חד. הרבה חדודים ופתגמים היו שגורים בפיו, ותמיד היו באים כדבר בעתו.

החתן השני היה בן ציון וואראנעל. בראותך את האיש הזה, בעל הכתפים הרחבות, עומד בשוק חגור באבנט תכלת, ועוסק במסחר התבואה, לא יעלה על דעתך, כי פה עומד לפניך תורני, ממין המשכילים הטובים, אשר בידו לכתוב מאמר בעתון עברי ולנאום נאום נאה. לו התבוננת בו בשעה שהוא שקוע בעולם המסחר, אז בטח תחשב, כי לאיש הזה אין דבר בחלד מלבד מסחרו, אולם בבואך לביתו לא תוכל להאמין, כי האיש הזה סוחר הוא כי תמיד תמצאנו יושב ולומד וקורא, ובשעה שמסיח עמך, תמיד ידבר בשוב טעם ודעת על הענינים העומדים ברומו של העולם בכלל, ובעולם היהדות בפרט.

בן ציון הוא יליד עיר פולטבה. אביו איש חסיד מחסידי קופסט, הוא רצה שגם בנו יהיה חסיד, וישלחהו לעיר קופסט לקחת לקח מפי הרבי; אולם חברת המשכילים מעיר פולטבה, מי שעתידים להיות רופאים ועורכי דין היו מחליפים אתו מכתבים והשפיעו עליו כי יעזב את העיר קופסט, וישב לפולטבה להתכונן בלמודים לעמוד על המבחן ולבא אל האוניברסיטה. אולם אחרי אשר הקרה לו ד' שדוך הגון, שנה את דעתו, נשא לו אשה, ויהי לסוחר.

אחרי ימים מעטים נתקרבנו שלשתנו איש אל אחיו, והיינו רעים נאמנים כל ימי חיינו; ואהבתנו, שאינה תלויה בדבר, גדלה מיום ליום. יחדו הלכנו כל אותה הדרך, דרך היהודי הנודד, המלאה שאיפות ומכשולים. תמיד היתה לנו עבודה משותפת, שקשרה אותנו בקשר רוחני אמיץ, ואף אם לא תמיד היינו בדעה אחת, בכל זאת תמיד היתה שאיפה אחת ומטרה אחת; ובענג היותר נדול היה לנו להיות איש בחברת רעהו.

עו. שער באשה ערוה

בשנים האחרונות נתרבו משפחות היהודים בכפרנו. בינהן הרבה משפחות של ליטאים משכילים. התושבים הראשונים, בראותם, כי אלה הבאים החלו להתערב בעניני הקהל, לחוות את דעתם בבית המדרש ובחברה קדישא, וגם בחרו את אחד מהם לגבאי בית המדרש, התחילו לחפש מומים וחטאים בכל אחד ואחד מהחדשים. כי לא מצאו חטא; אולם האשימוני על התחברותי אל האפיקורסים האלה ועל למדי עליהם זכות. הגברים צחקו למחפשי חטאים אלו; ויעקב רבזין היה עונה להם בהתוליו וחדודיו, ויהיו ללעג ולקלס; אולם אניוטה רבזין, אשת יצחק רבזין, סבלה יסורים מהנשים, אשר קללוה וחרפוה בפניה על אשר הולכת היא גלוית ראש. קשה היה לי לראות את צער האשה הרכה והענוגה הזאת; ואחליט לעשות דבר־מה להסתים את פיות מקטרגיה; ואכתוב בלשון יהודית מאמר גדול עם הרכה ראיות מן הפוסקים, כי אסור לאשה ללכת בגלוי ראש רק בחוץ, אבל לא בבית, וגם האסור הזה לקוח הוא ממנהגי עמי הקדם. על המאמר חתמתי את שמי, וביום הששי לפנות ערב, באתי אל בית המדרש, בטרם נאספו המתפללים, ואדביק את המאמר בדבק חזק על כתל בית המדרש. רב באי בית המדרש לא התפללו בערב ההוא, כי מאמרי היה שיחתם. אחדים קצפו קצף על אשר נועזתי לעשות כדבר הזה; אולם רובם בקשוני לבאר להם את תוכן מאמרי, ומה היתה מטרתי בזה. בבואי לביתי חזרתי על מאמרי לפני חותנתי, ואבקש את אשתי שגם היא תסיר את הפאה הנכרית מעל ראשה.

המתנגד היותר גדול להליטאים היה ק. ר. הוא שנאם תכלית שנאה, כי בטרם באו הליטאים היה הלמדן היחידי בעדתו, ובאו אלו האפיקורסים ומראים לכל כי הוא איננו יודע מאומה. פעם אחת באספת הרבה סוחרים אורחים הזכירו את מאמרי „שער באשה ערוה", וגם את שם אניוטה רבזין זכרו. ק. ר. בשמעו את שם האשה הזאת, קרא אותה בשם מגונה. דבריו הרתיחו את דמי, ואדרש ממנו בכל תקף לשוב מדבריו. היא יצחק לדרישתי, והתחיל מפליט מפיו דברים עוד יותר מגונים. שאלתיו, איך רשאו יהודי ירא שמים לדבר דברים כאלה על אשה תמה וצנועה? מלא פיו צחוק וחזר על דבריו הראשונים: ואומר לו: „כפי הנראה לא למדת מתורתנו איך ומה לדבר, ולזאת שופט חשלום ילמדך.

אנכי הנני רודף שלום תמיד, אולם בזה הנני רואה סכנה, כי הצביעות תתפתח במחננו, ורוח הקנאים יתפשט ויביא עלינו את הצרות, אשר תמיד הביאו אנשי שוא וקנאים, לואת אספר לרבזין את דבריך, והוא יגיש את הדבר למשפט".

וכך הוה, רבזין הגיש את הדבר למשפט, והשופט חרץ את משפטו שעל ק. ר. לשבת במאסר שלשה שבועות. ק. ר. הגיש את הדין לבית משפט גבוה ופרשצפינה היתה כמרקחה. זקני עדתנו הביאו את הרב מהעיר נ. הקרובה, התאספו אל בית המדרש, ויקראו גם אותי אל האספה. הרב גלה למוסר אזני, כי מפני דבר קל כזה הבאתי מחלוקת, וכי עתה עלי החובה מוטלת להביא שלום. ויחר אפי, ואומר אל הרב: „אם הוצאת שם רע על בת ישראל הוא דבר קל, אזי אינך יודע את רוח תורתנו, ואם חפצים אתם להביא שלום, אזי על ק. לבקש מרבזין מחילה בפני כל הקהל, ולתת כסף עונשין לצדקה מאה רובל". הסוף היה, כי ק. בקש מחילה, ונתן מאה רובל; ואנכי באתי על משכורתי ביום שמחת תורה הבא.

עזי לוקים על האמת

ביום שמיני העצרת לפנות ערב נאספו צעירי הכפר אל בית הגבאי שבחרנו, להוליכו אל בית המדרש להקפות, כנהוג בישראל גם חותני שלשת החתנים היו בחברתנו. שעות אחדות בלינו יחד את העת ברב ענג, כי היו בינינו מזמרים יפים ובעלי „לשון" שידעו לתבל את שיחתם בדברי חדוד ופתגמים הנאמרים בטוב טעם ודעת.

בערב מוליכים את הגבאי אל בית המדרש. כולנו ששים ושמחים היינו; אך בבואנו אל בית המדרש שבתה שמחתנו. התושבים „העקריים" שתו לשכרה, ויתפללו תפלת מעריב לפני בא הגבאי. הגבאי מפקד שיתפללו תפלת מעריב, ומתנגדינו דורשים להתחיל בהקפות. והריב החל; מריבים הם אלה עם אלה, ואני עמדתי אותה שעה להתפלל ביחידות. תפלת „אתה בחרתנו" יצאת מתוך פי, ולבי עלי יכאב, בחשבי: הזה הוא העם הנבחר? השאון הולך בין כה הלוך וגדל. מחרפים ומקללים איש את רעהו. עוד מעט והנה שלחו גם את ידיהם אל המערכה. הגבאי עם בני חברתנו עוזבים את בית המדרש, ואני עליתי על הבימה ובכל מאמצי כחי צעקתי והתחננתי בדמעות על עיני לבלי להשבית את החג, ובל יחללו את המקום הקדוש. אחדים מן הנאספים התנפלו עלי ואמרו לדרוס

אותי. סחבוני מעל הבימה, לחצוני אל הכתל, והחלו להמטיר עלי מכות לחי ומהלומות. אחרים קראו בקול: „ככה יעשה לאיש האומר: „שער באשה מותר". שמעה חברתנו בחוץ, כי מכים אותי, וישובו בחפזון אל בית המדרש והנה תתלקח המלחמה ממש: אין מבדילים בין זכאי לחיב, הכל מכים ומוכים כאחד. סטירות לחי, מריטת זקנים קריעת בגדים. הנשים מיללות וצעקתן־יללתן עד לב השמים תגיע, מרחמות הן על בעליהן המוכים ומתאבלות על כי מקום תפלתנו נהפך לשדה־קטל. בשעת המהומה הוציאוני רעי דרך החלון. לצאת דרך הפתח אי אפשר היה בלי סטירות לחי ומכות „כצידה לדרך". אחדים מרעי צועקים ומאימים שיקראו לשוטר וינישו את הדבר למשפט אני מבקשם לבל יודיעו זאת לבית הפקידות: בל יודע בשתנו בין הגוים, ובל יחולל שם ישראל. הוביאוני אל בית אחד מרעי. חש אני, כי שמים מים קרים אל מצחי וראשי הבוערים כאש. אשתי ותאתנתי עומדות ובוכות עלי. גם אני בוכה: אולם לא על שברון עצמותי אני בוכה, כי אם על שבר בת עמי, על אחינו הנכונים לעשות מעשים תעתועים כאלה לשם שמים.

ימים אחדים חליתי; אחר כך, בצאתי החוצה, באו רבים ויבקשו סליחה ממני בהצטדקם, כי שכורי יין היו, ולא ידעו מה הם עושים: אמרתי להם: „כן, אחי, לא ידעתם, ואינכם יודעים, ועוד ימים רבים לא תדעו מה שאתם עושים".

תוצאת המהלומות היתה, כי כתבתי ספור „לוקים על האמת". נפשות ספורי כולן לקוחות היו מיושבי כפרנו; ואף אם שניתי את שמותיהן, בכל זאת קל היה להכירן. כתב־היד היה נמסר מיד ליד צעירינו, עד כי נודע הדבר לכל הנפשות הנזכרות בספר, ויחליטו לנקום ממני את נקמתם.

עתי הנני הולך לווילנה ללמוד חכמות ומדעים

השנה בלתי ברוכה. תנובת השדה מעטה היא, ומחרים נמצאים אצלנו יותר מן הצרך. בראותם אכר עם עגלה מלאה תבואה כלם רצים אחריו בבהלה, פושטים עליו כילק, מעלים על המחיר, עד כי אי אפשר להרויח אף פרוטה. לרב פוחרינו ככר אול כספם מכיסם, והם נאלצים לקחת בחנות בהקפה כל צרכי אכל עד כי ירוח להם, והמעטים, שנשאר בידם עוד מעט כסף, הולכים קודר ושחוח. עלינו לצפות לשנה הבאה ולהתפלל לד' שישלח את ברכתו לה„גוים" האכרים שתהיה השנה אסומה, ואז נזכה גם אנחנו בני ישראל ליהנות מהם. החלותי לשנא את המקח וממכר. דבר שאין בו ממש הוא; רק רוח ועשן; וגם בשנים כתקונן על

האדם ללכת בערמה ובנכלי מרמה למען הרויח. עוד מעט וארד מעל שלחן חותני, ועלי יהיה לכלכל את בני ביתי, ונחוץ יהיה לי להקדיש את כל עתותי למסחר, ובעד פת לחם אמכור את לבי ונפשי; ואם אחפץ להתנהג בצדק ויושר, יוכל היות וארעב ללחם. מחשבות כאלה אינן נותנות לי מרגוע. מיום תגדל שנאתי למסחר. על כרחי הנני הולך אל השוק כאלו כפאני שד; ובבאי לשם הנני מביט בחמלה ולפעמים גם בנעל נפש על המוחרים הבהולים לחטוף איש מיד רעהו את שקי התבואה.

ובלבי עלה רעיון חדש: ללמוד חכמה ומדע למען אוכל למצא מקור אחר למחיתי ולא אהיה זקוק למסחר. עודני צעיר לימים, רק ילד אחד לי, ומעט הכסף שיש לי יספיק לאשתי ולבתי, בשבתם יחד עם חותני; ולפרנסת עצמי אעסוק בהוראות שעה. אמרתי, כי אין טוב לפני אלא לגמור חק הלמודים, הדרושים למורה, או לרב מטעם הממשלה. לא יקשה הדבר עלי, כי הידיעות בלמודי קודש יש לי, ועלי יהיה רק ללמוד „חכמות חיצוניות". ועוד אמרתי בלבי: בהיותי מורה או רב, יהיה בידי להפיץ אור במחשבים, ולנטע אמונה טהורה בלבב הדור הצעיר. רק דבר אחד אני ירא: אולי לא תסכים אשתי לזה; ונגד רצונה הלא לא אעשה דבר.

ויהי היום ואספר לאשתי את אשר עם לבי. בצבעים יפים תארתי לפניה את חיי הרב או המורה באחת הערים הגדולות; ומה גדול הוא ההבדל בין חייהם של אלה ובין חיי המוחר הקטן פה בכפר. אני מבטיחה, כי אלמוד עמה תמיד, למען תהיה גם היא מלמדה, ולא תבוש בחברת אנשים נאורים. אנכי מדבר על לבה, והיא שומעת לדברי בכובד ראש ומה גדל תמהוני באמרה בדמעות על עיניה: „יקירי, תוכל לעשות ככל העולה על רוחך הישר. כל חפצי שתהיה שבע־רצון בחיים". דבריה אלו, המלאים אהבה ואמונת רע מלאו את לבי גיל ואושר אין קץ. החלטנו כי אלך לווילנה ללמוד שם באינסטיטוט למורים. חותני ותותנתי הסכימו להחלטתנו, למרות המקטרגים הרבים, אשר אמרו, כי הליטאי בלבתו מביתו ישכח לשוב, ואשתי תשאר עגונה כל ימי חייה.

קשה מאד היתה פרידתי מביתי ומבית הוריה — דודי. הכי דבר קל הוא לעזוב אשה אהובה, ילד נחמד וכני בית אשר נפשותיהם קשורות בנפשך? בלב נשבר ורוח נכאה ישבתי במרכבת מסלת הברזל; אך העתיד המאושר ינחמני ויאמצני;

ודמיוני מגולל לפני כל אשר יהיה ביכלתי לעשות למען ביתי ולמען אחי בכלל, כאשר אשוב אל ביתי מוכתר בשם רב או מורה נאור.

בבואי לווילנה, נתתי מעט מדרכי, ואלך אל האינסטיטוט, אל המקום, אשר שם תורה וחכמה התאחדו, כאשר תארתי בנפשי. בלב דופק וביראת הכבוד נגשתי אל המעין, אשר נשמתי הצמאה שאפה אליו; ומה גדול היה צערי, בראותי, כי הוחלתי נכזבה. מן הרגע הראשון עכחתי, כי רוח בית הפקידות הרוסי שורר בבית הזה. שבוע ימים בקרתי את האינסטיטוט; נתודעתי להרבה מן התלמידים, הייתי מסיח עמהם ומתבונן לכל תהלוכותיהם; ותחת למצא רוח לאומי כאשר חכיתי, מצאתי רוח התבוללות. הידיעות בחכמת ישראל ובספרותו אשר רכשו התלמידים הן קלות מאד; קוראים הם את הספרות הרוסית, ושקועים בה ואל הספרות העברית לא ישימו לבם. רב התלמידים מכינים רק את שעורי הלמודים, ויתר העת מבלים במשחקי נערים. נוכחתי מיד, כי לא זה הוא המקום, בו אמרתי לרכוש ידיעות רבות ועמוקות, ולא בחברה זו אמצא מרגוע לרוחי. עזבתי את וילנה, ובלבי נחצב קבר תקוה נעימה, לאחת מתקוותי הרבות בחיי.

בדרכי מווילנה סרתי לבית אבי, אשר זה יותר משלש שנים לא ראיתים. אבי הוא עתה מלמד בעיר קריביץ, ואמי עודנה יושבת בכפר לאצוויץ. שתי הפרנסות האלה מספיקות הן ללחם צר ומים לחץ. לכל שבת יבא אבי הביתה. יושב אני עם אבי ומסיחים זה עם זה כשני רעים. מדברים אנו על דבר היהדות, והוא מקשיב לדעותי בשים לב, ובהרבה דברים הוא מודה, כי אתי הצדק. עתה נוכחתי, כי אבי הוא בעל „שכל הישר" ואינו קנאי כרוב האדוקים. בלכתי מבית אבי לביתי, נודע לי מהעתונים, כי הקיסר אלכסנדר השני נהרג על ידי מורדים. הידיעה הזאת הבהילתני: לבי כאלו נבא לי את התוצאות הנוראות של המאורע הזה.

עט. שמו לי עלילת דברים

בשובי מווילנה, נחמתני אשתי הטובה, ותאמץ את רוחי להשיג את מטרתי בדרך אחרת.

ביום השני לשובי הביתה, נאספו כל יהודי כפרנו אל בית המדרש: שר המחוז בא להשביענו, כי מקבלים אנחנו עלינו את עול מלכות הקיסר אלכסנדר

השלישי. זקני עדתנו הוציאו את ספרי התורה, וכלנו נשבענו על פי הנוסח הקבוע. יעקב רבזין התפלל תפלת „הנותן תשועה למלכים", ויצחק רבזין נאם על דבר החיוב להיות אורחים נאמנים. אחרי קבלי עלי את עול המלכות, שבתי לביתי, ואשב במנוחה לאכל את ארחת הבקר; והנה ארבעה שוטרים התפרצו אל ביתנו ואמרו, כי שר המחוז נתן צו להביאני תיכף אל בית הפקידות. אנכי מבטיחם שאבא תכף, אולם הם לא הרפו ממני, סבוני מכל עברי, ויוליכוני כמו שמוליכים אסירי המלך. בבית הפקידות הביאוני אל חדר מיוחד, שם ישב השר; ואף שידעני מכבר, בכל זאת עשה את עצמו כאלו לא ראני מעולם. הוא שאל לשמי, שם משפחתי, מקום מולדתי ועוד. עניתי לו, והוא כתב את דברו על הגליון. פתאום העמיד עלי פנים זועמים, ושאל: „איה היית בימים האחרונים?" עניתי לו, כי הייתי בווילנה, ואחר כך בבית אבי. — „ומתי היית בפטרבורג?", שאלני בקול מפקד. אמרתי לו, כי מימי לא הייתי בפטרבורג. — „היודע אתה במה מאשימים אותך?, וקולו הלך וחזק—מעידים עליך, כי היית בפטרבורג בין מרצחי נפש אדוננו הקיסר".

עיני חשכו לשמע הדברים האלה. יודע אני היטב, כי בשעה כזו החשד היותר קטן יכול להביא עלי צרה גדולה. בכל זאת הרגעתי מעט את רוחי, ואשאלהו: „מי המה המאשימים אותי?", ויאמר: „אחיך היהודים". בקשתיו לקרא את האנשים האלה ויעדו בפני. השר עשה כרצוני וישלח לקראם. באו אחדים מזקני עדתנו. כאשר שאלם השר מאין הם יודעים, שאני הייתי בפטרבורג וכי ידי היתה ברצח ההוא, ענה אחד, ואמר: „בטרם נסע מפה כתב ספר מלא דעות נשחתות, ויתן לכל הצעירים לקרא בו; ולואת אנו חושדים אותו, כי מסוגל הוא לעשות גם נבלה כזו לשלוח יח במלך". ספרתי לשר כל הענין מהחל ועד כלה על דבר משפט ר., ועל דבר מכותי, וכי אני כתבתי את הספר הזה, וקראתיו „לוקים על האמת", ולמען יוכח, כי אתי הצדק יבאו נא האנשים אשר קראו את הספר ויעידו. תיכף באו האחים רבזין, הלפגט ווראנגל, ועוד רבים וגם אחדים מהרוסים הנאורים, אשר רעי קראו לפניהם את ספורי, ויספרו כלם את תכנו. השר, בקש אותי לתת לו את הכתב־יד, וחפץ הוא לשלחו אל מבקר, הנושא משרת הממשלה.

כעבר ירחים אחדים השיבו לי את כתב־היד, ועליו היה רשום, כי ניתנה לי אל מבקר, הנושא משרת הממשלה.

חלק שלישי

ההגירה (אמיגרציה) הראשונה לאמריקה (1882)

כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו
(משלי כ"ז ח')

פ. הפרעות הראשונות (1881)

מקץ שנות השבעים למאה התשע עשרה חיו היהודים ברוסיה חיים טובים. כל מקורות הפרנסה וההשכלה היו פתוחים לפניהם, רצוי היה היהודי על הכל. היהודים הנאורים והמשכילים השתתפו בכל הדברים והשאיפות הכלליים כבנים נאמנים לארץ מולדתם. רב צעירי ישראל, אשר יצאו מתחום המושב ומחייו, פנו כתף סוררת לעמם, לתורתו ולשפתו. מה בעיניהם ישעיהו, אם נקרסכ המשורר הרוסי על שפתם? ומה להם לשיר „על נהרות בבל", אם „על נהר וואלגה אמנו" היא שירתם. אלה הצעירים, אשר שאפו לחיים חדשים לא יכלו ולא חפצו להסתפק בעבר שלנו. מסביב עולם חדש הולך ונברא, עולם מלא שאיפות רמות לתקן את העולם; ובכל חם נשמתם היהודית, היו מראשי מתקני העולם, להביא גאולה ואשר לכל בני האדם הנדכאים. גם ישראל יושע בתשועתם, ובאמונה שלמה האמינו, כי לא רחוק הוא היום, אשר חיי צבור חדשים יבאו.

לפתע פתאום נרעש היהודי כאלו רעשה עליו הארץ, כאלו הרי־שרסה נפתח לפניו בכל עוזו. הרוסים פרעו פרעות בישראל. בתי היהודים נהרסו וחרכושם היה לשלל. אמנם הפרעות האלה כמשחק ילדים יראו בעינינו אם נשוה אותם אל הפרעות, אשר באו אחרי כן; אולם אז התגלגלו כרעם על ישראל. מי יכול היה להאמין, כי הרוסי יכול להתנפל על שכנו היהודי לבוז את טובו ולהשמיד את עמלו? והממשלה לא עצרה בעד הרעה, כי חפצה היה ליסר את היהודים. ולקחת נקם בעד הריגת המלך; כי היהודי צריך להיות השעיר לעזאזל, כמו הנער היתום בחדר. אם יתעוללו כל הנערים, עליו ישפוך המלמד את חמתו, באמרו, כי רק הנער השובב הזה מסית ומדיח את כל הנערים לסור מן הדרך הישר.

ירחים אחדים שרויים היינו בפחד הפרעות, עד כי הבטיחה הממשלה, כי יותר לא תהיינה פרעות. נרגעה נפש היהודים, ויאמינו, כי אך מקרה הוא זה ביום זעם...

פא. רצוני להיות דוקטור (רופא)

פחד הפרעות עבר. אני ואשתי החלטנו, שאסע לעיר גדולה להכין את עצמי בלמודים עד כי איכל להכנס אל האוניברסיטה אל מחלקת הרפואה. מעט כסף יש בידי. מלבד זה הלא אמצא תלמידים ללמדם עברית ואז אקח שמה את אשתי ואת בתי. אשתי נכונה למכור את תכשיטיה, ולעסוק באיזה עבודה, למען עזור לי להשיג את מטרתי, לגמור את למודי ולהיות דוקטור.

החלטתי ללכת אל העיר יקטרינוסלב ושני טעמים היו לי. ראשית, עיר גדולה היא והרבה יהודים יושבים בה, ובטח אמצא תלמידים ללמדם עברית: ושנית הרבה מכתבים היו בידי אל סטודנטים אחדים ביקטרינסלב ועל אלה סמכתי שיעזרו לי בלמודי. אמנם הסטודנטים למדו אתי, מצאו למעני שעורים בעברית ללמד תלמידים אחדים, ובכל לבבם עשו כל שהיה ביכלתם לעזור לליטאי בן הישיבה, אשר חשקה נפשו בחכמה ומדעים. בין מורי היתה גם נערה אחת, בת עשירים, אשר הקדישה את עתותיה לעזור לסטודנטים עניים. היא למדתני את השפה הרוסית, והשתדלה למצא למעני עוד שעורים בעברית, למען אוכל לקחת הנה את אשתי ואת בתי. פעם אחת אמרה לי הנערה, כי הדוקטור ארשנסקי חפץ לראותנו.

אני שמעתי מכבר את שמע הדוקטור ארשנסקי, כי הוא בין המלומדים הגדולים יחשב, וכי עסקן גדול בצרכי היהודים הכלליים הוא. הדוקטור קבלני בסבר פנים יפות, ישב עמי ושוחח זמן רב. בהפרדי ממנו בקשני לבקרהו שוב. אנכי בקרתי את ביתו פעמים אחדות. פעם אמר לי הדוקטור: „חושב אני, כי קשה יהיה לך להשיג את מטרתך. עליך ללמוד כשמונה שנים עד שתגמור את חק למודיך, ועליך יהיה לעמול הרבה, וכל זה בטח יפעל לרעה על בריאותך, אשר איננה בתכלית השלמות. בטוח אני, כי תהיה עורך דין טוב, ולזה לא נחוץ לך לבקר את האוניברסיטה, כי יכול אתה ללמוד בעצמך את ספרי החקים, ואותה שעה יכול אתה להתעסק במסחר. תעמוד על הבחינה ותקבל תעודת עורך דין. אמנם לא תוכל להיות עורך דין מושבע מטעם הממשלה, כי אם עורך דין פרטי, אך בטוח אני, כי תהיה עורך דין מצויין".

פעמים אחדות דברנו על הענין הזה, עד כי עלה בידו להוכיח לי, כי אתו הצדק; ועוד הפעם עלי להרוס את אשר בניתי. נפרדתי ממכרי החדשים. שבתי לביתי לעסוק במסחר התבואה וללמוד את חקי המדינה.

פב. ירדתי מעל שלחן חותני

עוד בימים הראשונים לשובי אל ביתי החלה אשתי להפציר בי כי נבנה לנו בית. חפצה היא להיות בעלת־בית בעצמה. בקשתה מצאה מסלות ללבבי כי גם נפשי קצה להיות סמוך על שלחן חותני. מלבד זה רצוני לעסוק במסחר בעצמי ולחיות כחפצי. כאשר שמע חותני, כי אומר אני להפרד ממנו, אמר: „השאר עמי עוד שנה אחת, כי קשה לי עתה להוציא מן העסק את הכסף שמגיע לך. אולי יעזר ד׳ שיהיה ביכלתי לשלם לך את החוב.“

מספרי החשבונות נראה, כי יש לי בעסקי חותני שמונה מאות וחמשים רובל. הינו, חמש מאת רובל הנדוניה, ושלש מאות וחמשים רובל נשארו מן הרוחים שהכנים העסק במשך שבתי בביתו. אולם רואה אני, כי אם יתן לי חותני כל מה שמגיע לי, אזי ישאר כמעט בלא כסף. אמרתי: „לפי דעתי, החוב איננו חוב, כי כל מה שהרוחנו הוצאנו להוצאת הבית יחדו, ואשר לדבר הנדוניה, חושב אני. כי לקחת ממך נדוניה לעת כזאת הלא גזל אגזול אותך. אקח רק מאונים, משקלים ושקים וחמשים רובל. מקוה אני כי כסף למסחר אשיג תמיד“.

דמעות פרצו מעיני חותני בשמעו את דברי. קרא לחותנתי וספר לה. גם היא פרצה בבכי ותעניקני מטובי ברכותיה.

שכרנו לנו דירה בת שני חדרים. הכנסנו לדירתנו החדשה שתי מטות ועריסה, שלחן קטן וכסאות עץ פשוטים אחדים. כלי־בשול נתנה לנו החותנת, וכפות ומזלגים עוד היו לנו מ„מתנות הדרשה“ שנתנו לנו ביום חתונתנו.

לקחתי לי את גיסי מאיר לשותף במסחרי. כל היום יושבים אנו במחסן. בשעה שיש תבואה בשוק הננו עובדים בחריצות, ובשעת הפנאי אנו משיחים על ענינים שונים הרחוקים מעולם המסחר. להרבות במסחר ולהטריד את נפשי יותר מדי איני חפץ. הנני מרויח כשלשים רובל לחדש, וזה מספיק לי לכלכלת בני ביתי. בלילות החרף הארוכים יושב אני בביתי ולומד בספרי המשפטים הרוסים בשקידה רבה ובעיון רב, כאשר למדתי מאז את „המגן ארץ“ ואת „היורה דעה“, להבדיל. בכל ערב וערב הנני מקדיש שעה אחת בשביל אשתי לקרא

עמה איזה ספר. לעתים תכופות יבא רעי אל ביתי. הננו קוראים ומתוכחים, ורעיתי מכינה סעודה של תפוחי אדמה עם הג מלוח; גם כרוב, קשואים ואבטיחים כבושים מעשי ידיה אשר טעמם כיין המוב, תניש לפניהו.

ככה חלפו ירחים אחדים. אני ורעיתי הננו שבעי רצון, וחותנתי וחותנתי ישבעו נחת מבניהם.

פג. צירינו בעיר המלוכה (1882)

בשנת השמונים ושתים למאה התשע עשרה הוחל פרק חדש בדברי ימי היהודים ברוסיה. פרק כולו רדיפות, שפלות וכליון. איגנטב היה לשר הפנים. בכל יום ויום הוא גוזר גזרות חדשות נגד היהודים. בכפרים אין רשות לגור, ומערים רבות גרש יגרשו את היהודים; ובתחום המושב נסתתמו הרבה מקורי הפרנסה. אסור ליהודי לקנות ואף לחכור אדמה לעבדה; אין לו רשות לשאת משרה במוסדות הממשלה, וגם בתי הספר נסגרו לפני בני ישראל, ובכתבי פלסתר שונים מעללים עלינו עלילות שקר ומצדיקים את ההמון הפורעים פרעות בישראל. רואים אנו ומרגישים, כי שנאת הרוסים תגדל אלינו מיום ליום, וחיינו תלויים מנגד. באו מים עד נפש. מהרבה ערים נשלחו צירים לעיר המלוכה לבקש מאת הממשלה רחמים על ישראל. הצירים נתקבלו מהשרים בתנאי שלא יפרסמו בעתונים את פרטי השיחה. ככל זאת נודע לנו, כי אחד מאחינו ש., בשמעו את דברי הקטרוג הקשים של השרים, לא יכול לשאת את הצער ואת החרפה. הדברים נגעו ללבו, לב עברי החם, ומת מיתה חטופה. ועוד נודע לנו, כי שר הפנים אמר: „פתוחים לפניכם גבולי ארצנו, לכו באשר תלכו".

בני ישראל, בשמעם את השמועה הרעה הזאת, פנו אל כלי מלחמתם הישנים: בכל מושבות היהודים גזרו תענית, בנעריהו ובזקניהו הננו רצים אל בתי הכנסיות; אומרים אנו סליחות ותהלים, ומתפללים לה' שיעורר רחמים בלב צוררינו. אפילו נאזרינו, אשר פנו ככר ערף לעמם, באו אל בתי־הכנסת לשפוך את לבם ולבכות עם אחיהם עצמם ובשרם.

פד. הולכים אנחנו לאמריקה עם החברה „עם עולם" (1882)

העתונים היהודים בשפת רוסיה מלאים מאמרים ארוכים המגנים על היהודים נגד העלילות השונות. מודיעים כי בהרבה ערים נתיסדו אגדות לנסוע לאמריקה; וכי בקיוב נתיסדה חברת „עם עולם" עם הדוקטור מנדלשטם בראשה. מטרת החברה

היא לאסוף חמש מאות חברים, אנשים ישרים, שיש להם מעט כסף, והם ילכו יחדו לאמריקה ליסד שם מושבה גדולה לעבודת האדמה. בעתונים נתפרסמו ידיעות שיהודי רוסיה שיצאו לאמריקה בשנה העברה אחרי הפרעות, היו שם לאכרים. הממשלה נתנה להם אדמה, ויושבי הארץ קבלו את הגרים בסבר פנים יפות. אחדים מבעלי האחוזות נתנו למושבת היהודים סוסים, פרות ושאר מכשירים לעבוד את האדמה; ועתה חיים הם שם אחינו ממש כמו בגן עדן. ושוב מודיעים, כי יהודי אמריקה שלחו ציר אל הקהלות הגדולות באירופה ליסד שם חברות לעזור ליהודי רוסיה לצאת לאמריקה, וליסד שם למענם מושבות לעבודת האדמה.

מצבנו המר ברוסיה והחיים הנעימים באמריקה העירו בי תשוקה עזה לנסוע לאמריקה. אומרים: אמריקה ארץ אשר עפרות זהב לה, אך מה לי ולזהבה, אינני יוצא לשם להתעשר, רוצה אני רק בחרות ובשוין. אין שם אמונה אחת שלטת כמו ברוסיה, כי אם כל האמונות שוות הן זו לזו, וכל האזרחים שוים הם; ואין להם מלך, המושל לפי רוחו, כי אם יבחרו להם פרוידנט, כמו שאנו בוחרים גבאי בבית הכנסת. וכי יצויר אשר גדול מהיות אזרח בארץ־חפש כזו? ביחוד מצאה חן בעיני ההחלטה להיות שמה לעובדי אדמה. זה כבר צעקו המשכילים היהודים, כי נחוצה לנו יצירת מפלגה של אכרים. הלא חרפה היא, כי עם שלם יחיה מפרי ידי אחרים. עלינו להראות, כי גם אנו יכולים לחיות מעמל כפינו, וגם להספיק לחם לאחרים. ומה יפים ונעימים הם חיי האכר! הלא הם חיי שלוה ומנוחת הנפש, חיי יושר וצדק.

כתבתי מכתב לקייב אל החברה „עם עולם", ובקשתי לשלוח לי ידיעות מפורשות על דבר חברתם. בקרוב קבלתי חבילה גדולה של גליונות וחוברות שונות על מטרת החברה, התקנות בעד החברים וגם ספר החקים בעד המושבה העתידה להוסד באמריקה. המיסדים דאגו לכל דבר: במושבה יהיה בית־כנסת, שוחט ומוהל, ומקוה כשרה, בית ספר ללמודי קודש וללמודי חול, גם ספריה עם ספרים בלשונות שונות. מתחילה יעבדו כלם יחדו, ואחר כך יחלקו ביניהם את האדמה, לכל משפחה ומשפחה יתנו חלקת אדמה ובית, עם סוסים ופרות, וכל אחד יחיה כאות נפשו.

קראתי ושניתי בכתבים ההם וראיתי כי אשר גדול להיות חבר לחברת עם עולם. גליתי את דעתי לאשתי, כי רוצה אני לנסוע לאמריקה; אשתי אמרה לי, כי לא

תלך בלא אבותיה. החלותי לדבר עם חותני ולתאר לפניו את הגיהנום ברוסיה ואת גן העדן באמריקה; אולם חותני מאן לשמוע לדברי. רק גיסי מאיר רצה להלוות אלי. וגם הושיעלה פרים, אשר היה עתה תלמיד בית הספר הראלי, וסבל הרבה מהמורים בגלל יהדותו, רצה לנסוע עמנו, אלא שאבותיו מתנגדים לרעיון הזה.

נסיעתנו הולכת ונדחית. צער ויאוש גוברים עלי. החברה „עם עולם" יוצאת בקרוב לאמריקה, ואנחנו נאחר את הזמן לבא בחברתם. יום יום מדבר אני עם חותני, והוא באחת: „איני רוצה להוליך את עצמותי אל ארץ נכריה". כה עברו שבועות אחדים ופתאם באה הידיעה המרעישה על הפרעות בבלטה, ועל שנהרגו שם יהודים אחדים. עתה הסכים גם חותני וגם אבות הושיעלה ללכת לאמריקה.

עלינו עתה למכור כל מה שיש לנו. ראשונה עלינו למכור את התכשיטים, את כלי הכסף והזהב, כי למה לנו בארץ החדשה מותרות כאלה? מלבד זה מה ערך לדברים כאלה בארץ אשר זהב מתגולל בחוצותיה? גם הבגדים החמים מעורות חיות אך למותר הם שם: האויר שם חם ולא לאכרים אדרות מעורי ארנבת עם צוארונים מעורות סומר (סאבל). גם הכרים והכסתות הרבות עליו למכור, כי הלא אניה מיוחדת תדרש לנו בשבילן. אמרנו למכור את כל חפציו, אולם קונים לא נמצאו להם. הנכרים אומרים, כי הנה יבא יום ויקחו מאתנו כל זה בלא כסף; ואחינו בני ישראל יראים לקנות פן תהיינה פרעות והכל יהיה לשלל. אחרי רב עמל עלה בידינו למכור את הכל בחצי מחירם.

כתבתי אל אבותי, כי נוסעים אנחנו לאמריקה; ובקרוב, אם ירצה השם, אקחם אל מושבתנו, ושם יבלו את שיבתם בשלוה. היציאה בכלל היתה בחפזון, כי השירה הראשונה של חברת „עם עולם" כבר יצאה לאמריקה, ועתה החלה להתאסף גם השירה השניה בעיר בראד, ומשם תצא בקרוב. נסענו לקייב, ושם נרשמנו במשרד חברת „עם עולם" ולקחנו את תעודותינו, כי חברים אנו לחברה הזאת ונסע לעיר בראד. שם התודעתי אל חבריו ליציאה ולנסיעה. צעירים תלמידי האוניברסיטה ופוליטכניקום, אשר עזבו את למודיהם והלכו להיות לאכרים. הרבה מן החברים היו לפנים סוחרים אמידים, אשר בניהם ובנותיהם בקרו את בתי הספר; ונשיהם היו רגילות לנסוע אל ערי־הרחצה לחוץ לארץ; ועתה הם כלם נכונים להיות חיים פשוטים כאכרים ממש.

אחרי אשר התאספו כל החברים לברוד, בחרנו לנו פקידים: גזבר, מזכיר ומנהל השירה. כל אחד מהחברים הכנים אל קופת החברה מאתים רובל לגלגלת. חלק מן הכסף להוצאות הדרך, ויתרו ישאר בקופת המושבה. הפקידים הכינו את הדברים הנחוצים לדרך, וגם המציאו דגל לחברתנו. הדגל היה אדום כלו משי, ועליו רקומות היו למעלה באותיות זהב גדולות המלים „עם עולם". מתחתן מחרשה וכתבת לה: „אם אין אני לי מי לי". כל זה נתרגם לשפת אשכנז. גם ספר תורה לקחנו עמנו.

בא יום היציאה. בבקר בהיר התאספנו כלנו אל מקום אחד, והתהלוכה החלה: שני צעירים יפים, נושאי דגלנו הלכו ראשונה, אחריהם הלכו הזקנים עם ספר התורה בזרועותיהם; אחריהם נסעו במרכבות הנשים והטף, והצעירים הלכו אחרונה. אמנם הליכת המון חוגג היתה התהלוכה הזאת.

על התחנה פגשנו יהודים נשואי פנים מלבוב ומווילנה, המפקחים על ההגירה, וינאמו לנו נאומים, ויהללו את החברה „עם עולם", ויכטיחונו, כי באמריקה נכונים הם נדיביו ליסד למענו מושבה, ובכלל נבאו לנו עתיד מלא אושר.

בשביל חברי החברה „עם עולם" נתנו רכבת מיוחדה בת עשרה קרונות, וגם הרשו לנו לשום את דגלנו על המכונה. הרכבת עומדת על התחנה, דגלנו מתנוסף באויר; אותיות הזהב „עם עולם" נוצצות בקרני השמש, ולבי מלא מחשבות נוגות: „אמנם עם עולם אנחנו, עם נצחי, הנודד בגוים, ומי יודע עד מתי, יהיה עלינו לנוע מארץ לארץ"?

בתחנות רבות שבדרכנו חכו לבואנו בני ישראל יושבי המקום. אנשים ונשים, זקנים ונערים יצאו לקבל את אחיהם הנודדים. חלונות הקרונות נפתחו ובעדן נתנו לנו מיני מאכלים ומשקאות שונים, גם פירות, ממתקים וסיגרות. בברסלוי של גרמניה פגשונו אנשים, שהביאו אותנו אל אהל גדול בנוי אצל בית הנתיבות. שם עמדו שלחנות ערוכים אכל לפנינו. אנשים ונשים מטובי העיר שמשו אותנו, הפצירו בנו לאכול ולשתות. גם רופאים עם סמי רפואה באו לעזרת הנסעים. אחרי המעודה נאם הרב ד"ר לנדסברג. בדברים חמים ברך את הנוסעים, ויציע את חפצו להיות אחד התושבים במושבתנו באמריקה.

בעיר המבורג השתדלו מפקחי ההגירה שיתנו לנו על האניה חדרים מיוחדים, לבל יתערבו בנו נוסעים אחרים. גם מכשל יהודי שלחו עמנו לכשל למענו מאכלים

כשרים. אולם בבואנו אל האניה חשכו עינינו. שם עמוק באניה היה מקום מנוחתנו, והמקום ההוא—לא אור ולא אויר חפשי לו. האניה הזאת בנויה מתחלתה להובלת בקר, ועתה עם גבר היציאה לאמריקה נוסעים בה גם אנשים. מקרשים עשינו מעין מטות ושטחנו אותן זו למעלה מזו: בנורלי נפל להיות מדרי מטה, וכאשר תקפה אותנו מחלת הים, הקיאו השוכבים מלמעלה על ראשי השוכבים למטה. גם בי נגעה מחלת הים בכל תקפה. כאב הראש וההקאה הנם יותר קשים מאשר סבלתי במחלת החלי רע בימי נעורי. קופץ אני ורץ החוצה, כספתי את עצמי והתחלתי מקיא אל הים. נדמה היה לי, כאלו כל מה שאכלתי בימי חיי מתפרץ לצאת החוצה. שבתי ונפלתי כחלל על מכסה האניה, חשבתי כי בא קץ לחיי. אולם אחרי עבור ימים אחדים שבנו כלנו לאיתננו, והתאבון לאכילה היה גדול מאד. ואף שהמאכלים הכשרים בלא טעם וכלא ריח היו, בכל זאת אכלנו אותם בחשק רב. הימים ימים בהירים. כל היום אנו יושבים על מכסה האניה. הצעירים שרים ומשחקים במשחקים שונים והבאים בימים מסיחים. בינינו רבים המתפללים בצבור שלש פעמים ביום. פעמים אחדות קראו מנהיגינו לאספות, וינאמו נאומים על דבר הנהגתנו העתידה במושבה באמריקה; אחדים הציעו להכנים תקונים בספר תקנות חברתנו, ויבא הדבר גם לחלוקי דעות ולמחלקות.

פה׳ החברה „עם עולם״ באמריקה

הנה לפנינו העיר ניו יארק. כלנו עומדים על מכסה האניה. עוד מעט והאניה תתקרב אל החוף. אחד ממנהיגינו הוציא את דגלנו ויפרשהו, למען יראו וידעו כי חברתנו באה. אותיות הזהב „עם עולם״ מזהירות, והלב דופק, עוד מעט ונצעד על אדמת ארץ החפש. והנה אחד מפקידי האניה נגש אלינו ויצו להוריד את דגלנו. מאן מנהיגנו באמרו, כי הלא בארץ החפש אנחנו; אולם הפקיד נתמלא חמה, חטף את הדגל וישליכהו המימה.

מהאניה ירדנו אל „קעסטל גארדען״. הבנין הגדול היה מלא אנשים, אשר הקדימו היום לבא באניות אחרות. אין לנו מקום אפילו לשבת. אך מה לנו לשבת פה? בחוץ בטח מחכים נדיבי העיר לקבל את פנינו ולהוליכנו אל בתי מלון.

אז לא הרבו עוד פקידי החוף בשאלות כנהוג היום. כל הבאים נכתבו בשעות אחדות, ונצא החוצה אל הגן הקטן. הנה פנים כה וכה, והנה אין איש שם לב לנו, ואין אנו יודעים אנה ללכת. מנהיגינו מהרו ללכת למצוא את

האנשים, הדואגים לאחיהם המהגרים. ואנחנו נשארנו בגן עומדים ומחכים. הנשים והילדים ישבו על הדשא במשעולי הגן, רעבים ויגעים; פקיד נגש ובקול נגיד צוה לקום. אחרי שעות אחדות שבו מנהיגינו עם בא כח הועד המקומי. הם הודיעו אותנו כי עלינו לשוב אל החצר שב„קפטל גארדן" ללון שם. בחצר אין מקום אף לשבת; עלינו או לעמוד או לשבת על הרצפה הקרה. הביאו לנו לחם ונקניקים ויתנו לכל אחד מאתנו. הרבה מסרבים לקחת, חפצים הם ללכת ולקנות; אך אי אפשר לצאת, כי השער כבר נסגר. בחצר אין יוצא ואין בא בלילה. הננו יושבים כאסורים. הלילה בא. רוח קר נושב מהים. הילדים ישנים על רצפת האבנים, האבות הסירו את מעיליהם לכסות את בניהם, כי כל משלטלינו עודם על האניה. הנשים יושבות ובוכות בחשאי, רק גניחותיהן תשמענה, והגברים עומדים ומשוחחים, ושואלים זה לזה, איה הן ההבטחות? איה הדואגים לעתידותנו? ומתנחמים אנו בזה, כי טעות נפלה כאן ומחר יוברר הדבר.

כאשר האיר הבקר אימה נפלה עלינו, בראותנו איש את פני אחיו. כלנו היינו עיפים, פנינו קודרים ואפלים כאלו זה עתה קמנו ממחלה קשה. בקרוב הביאו מאת הועד לחם ונקניקים וקפה קרה. רב הנשים מסרבות ואומרות, כי אינן חפצות בלחם חסד.

אחרי שעות אחדות נתרוקן הבנין הגדול כי המהגרים האחרים, שלא מבני ישראל יודעים שאין להם על מי להשען, וכל אחד יצא תכף למצא את דרכו בארץ החדשה; ועלינו צוו פקידי הועד למהר לבא אל הבנין טרם באו נוסעים אחרים, ונחכה פה עד כי יודיעונו מה לנו לעשות. שלשה ימים ישבנו בבנין הזה. אחרי כן באו פקידי הועד, לקחו את נשינו ובנינו ויוליכום אל אי אחד לא הרחק מן העיר. הנשים מיללות ואינן חפצות ללכת; אך מנהיגינו הרגיעו את רוחן. אנחנו, הגברים, נשארנו פה ב„קפטל גארדן"; ומנהיגינו רצים העירה. לבסוף באו, אספו את כל חבריו וגלו לנו, כי אין שום תקוה כעת ליסד מושבה, וכי על כל אחד לדאוג לעניניו ולמצא במה להתפרנס. את הכסף הנשאר בקופתנו השיבו לכל אחד ואחד כחלקו. בושים אנחנו להביט איש בפני אחיו. הישמע כזאת שיוליכו שולל מאות אנשים מומחים בהויות העולם? מי מאתנו היה הולך לאמריקה אם לא להיות לעובד אדמה במושבה כאשר הבטיחונו?

פו. אמריקה אינה מוצאת חן בעינינו

החברה „עם עולם" נתפרדה. הצעירים הסטודנטים התאחדו לחבורה אחת, שכרו להם בית מלאכה (שאפ) ריק, קנו מזרנים וערכו להם דירה משותפת. הלכו לעבוד עבודות שונות בבתי המלאכה ובבתי החרשת. רק אחד מהם, טכנולוג, רך ומפונק, לא יכול לעבוד עבודה קשה וימצא לו פרנסה קלה: לסובב בחוצות ניו־יורק עם כד מי־סודה בידו, ולמכור להעוברים ושבים.

החלטתי ללכת אל הועד לשמוע מפי חבריו אם באמת אין שום תקוה ליסד מושבה של עובדי אדמה. בבואי אל הועד מצאתי שורות ארוכות של אנשים ונשים צובאים על דלתות הבית לבקש עזרה מאת הועד. פקיד הפוליציה, העומד אצל הפתח ומכניסם אחד אחד על פי הפתקאות אשר בידי הבאים, אינו נותן בהם חשיבות יתרה ועל דברי תחנוניהם הוא יענה עזות. ידעתי כי יושב ראש הועד הוא מיכאל הלפרין; שמעתי עליו ברוסיה, כי אדם גדול הוא, וכי יודע הוא עברית; כתבתי לו מכתב בעברית, כי חפץ אנכי לשאול בעצתו. מסרתי את המכתב על ידי אחד המשרתים, מיד יצא אלי איש ויקראני לבא הביתה. הלפרין קבלני בסבר פנים יפות, ואמר לי, כי מושבות לא תוסדנה, כי אין כסף למטרה זו. הוא ספר לי כי המושבה שנוסדה לפני שנה מבין יוצאי רוסיה כבר נעזבה מיושביה כולם ושבו ובאו לניו יארק. עצתו היא, כי אמצא לי איזה עסק או משלח יד; נתן על ידי שני כרטיסי בקור אל שני בתי חרשת. במכתבים בקש שימציאו איזו עבודה שהיא לשני גיסי, אחי אשתי.

שכרתי דירה של שלשה חדרים. הבאתי את הנשים ואת הבנים שישבו עוד על האי וקנינו אל הבית מכלי הבית ההכרחיים. חדר אחד משלשת החדרים השכרנו לשני רוקים, כי עלינו לקמץ בהוצאות ככל האפשר. גרים אנחנו על שתי משפחותינו בשני חדרים צרים; ובלילה עלינו להלחם בפשפשים הגוזלים את שנתנו.

שני גיסי מצאו להם עבודה על פי המלצת הלפרין. הצעיר עובד בבית חרושת של טבק בשכר שלשה דולרים לשבוע. בבואו בערב הביתה פניו צהובים ומראה השעוה להם, וגיסי הגדול יסב בידיו אופן מכונה, ובבואו הביתה פניו שחורים כפני מנקה ארבות העשן. חותנתי פוגשת אותם יום יום בדמעות על עיניה; אני מרגיש, כי אני האשם בכל אלה. ביום השבת, כאשר היה על הנערים ללכת אל עבודתם, הייתי משכים ויוצא החוצה: בבית בכי ויללה. בני הבית אינם אומרים לי מאומה;

אולם בוש אני להביט בפניהם. בכל יום אני מחפש בהעתונים למצא מקום שדורשים „ידים", וארוץ שמה למצא איזה עבודה. אך ידי אינן מוצאות חן בעיני האדונים, כי רכות הן מדי. שכני יעצוני להיות לרוכל מחזר עם סחורתו על הפתחים. בשמעי את דבריהם חשבתי: „הלכתי לאמריקה להיות עובד אדמה, והמה יועצים לי להתעסק בפרנסה בזויה זו להיות רוכל החוור על הפתחים". עברו עוד שבועות אחדים ועדין לא מצאתי במה להתעסק. החלטתי לותר על כבודי ולהיות לרוכל. הלא באמריקה הרוכלות היא עסק ככל העסקים, ואין בזה פחיתות הכבוד. אחד משכני לקחני והוליכני אל סוחר אחד ממכריו, ויבקשהו למכור לי סחורה „על פי יושר". הסוחר ספר לי, כי גם הוא היה מתחלתו רוכל, וכי כל בעלי המיליונים פה היו בראשונה רוכלים, וכי אך זו היא הדרך ש„הירוק" יכול ללמוד בה את הארץ ואת עסקיה. אחרי הלקח הזה שהעניק לי הסוחר ציה לאחד ממשרתיו להביא סל למעני. התחילו מטעינים את הסל. שמו בתוכו פוזמקאות, מסרקות, כפתורים, מחטים, מחטים לשער נשים, ממחטות, מספרים, סכינים ועוד. הסחורה היא, לפי דעתי, בזול גדול. שלמתי שנים עשר דולרים; הסוחר בעצמו שם על שכמי את רצועת העור, אשר הסל תלוי עליה, למדני איך לאחוז את הסל למען לא יכביד עלי המשא, ויעצני לבלי להתביש ולדפוק על כל דלת ודלת. ברכני בהצלחה במסחרי.

יצאתי החוצה, חנותי מושכת אותי ארצה, עוד מעט ונבי ישבר. זיעה רבה מכסה את בשרי, ברכי כושלות, והנני בוש להביט בפני אנשים. זה זמן רב אני רץ ועוד לא דפקתי אף על דלת אחת. בין כה וכה התנפלו עלי נערים ויחלו להשליך עלי מכל הבא לידם. לאשרי נזדמן לפני מסדרון פתוח בבית בן שש דיוטות. אל המסדרון הזה הצלתי את נפשי מיד רודפי. פה נחתי מעט, ואחליט לבקר את תושבי הבית הזה. הנני דופק על כל פתח מן הדיזמה התחתונה עד העליונה; ומכל העמל הרב הזה עלה בידי למכור סחורה בעד עשרה סנטים. שבתי הביתה ומרגיש דקירה חזקה בצדי וכאב עזרא בכתפי. אשתי יושבת אצלי ובוכה בחשאי, וחותנתי בוכה ואומרת: „אוי לנו, כי הגענו עד הלום!" חותני יושב דומם ומביט עלי בעיני חמלה.

למחרת היום בבקר החלטתי לדפוק בכל דלת ודלת. איני שם לב למכאובי, נגש לכל דירה ודופק בדלת; אולם בהרבה בתים אינם פותחים את הדלת, אלא שואלים מבפנים „מי הוא הדופק?" ובשמעם „רוכל", הם צועקים בכעס „אין אנו

צריכים למאומה". בבתים אחדים קנו בער סנטים אחדים, כפי הנראה רק מתוך רחמים על „היזוק". פני בוערים מבושה, מטפס אני ועולה לאשי מדיוטה לדיוטה, ובלבי עולים חלומותינו הנעימים על המושבה היפה, אשר קוינו לחיות שם חיי שלוה וכבוד. שקוע כה במחשבותי, ראיתי והנה באחד המעונות דלת פתוחה. שכחתי, שעלי לדפוק ולשאול, ואפתח את הדלת ברחבה בלי דפיקה. האשה הנכריה, שנקתה את תנור הברזל חטפה מכסה ברזל מעל התנור והשליכה עלי בכעס, ותצעק: „גיראריהיר". תודה לד' המכסה לא פגע בי; אך במרוצתי מהדיוטה העליונה עד הרחוב כמעט ששברתי את מפרקתי. שבתי הביתה, השלכתי את הסל מעל גבי, ואמר שלא אשוב ללכת עם שקי.

חותני, שגם הוא לא מצא עוד במה להתעסק, שם את הסל על שכמו ללכת לעשות מקנה וקנין. כלנו בקשנו אותו לבלי ללכת, אולם הוא ענה בבת צחוק על שפתיו: „אם אתה נסית, גם אני איכל לנסות", ויצא את הבית. כעבור שעות אחדות שב הביתה ויספר, כי הוא בא על שכרו: נערים שובבים מרטו את זקנו, בעטו בו מאחוריו והשליכו עליו מיני ירקות רקובים. סופו של דבר: מכרתי את סחורתי לדיוכל מומחה בעד ששה דלרים. ונשארנו כמקדם בלא עסק.

כספנו הולך ומתמעט מיום ליום. כל תקוותינו נכזבו. יצאנו לאמריקה לחיות חיי אכרים בלתי תלויים בדעת אחרים ולחיות כיהודים וכאזרחים חפשים; והנה עלינו להיות בעיר הומיה לדור בחדרים לא נקיים ולבקש פרנסה ממקורות בזוים, או להמכר לעבדים ולעבוד עבודת פרך בעד פת לחם. אם ברוסיה המלך הוא המושל בכל, הלא באמריקה הכסף הוא השליט בכל. גם השנאה מרגשת כאן. בהרבה בתים אין משכירים דירה ליהודי, בהרבה עסקים אין נותנים משרה ליהודי, ובחוץ סוקלים בו באבנים. גם אי אפשר להיות נוהרים במצות; רב אחינו נאלצים הם לחלל את השבתות ומועדים למען מצא מחיה לבני ביתם.

רעי ברוסיה יודעים מכל הנעשה אתנו, כי כתבתי להם כל פרטי מצבנו; הם השיבו לי על מכתבי כי ברוסיה נשתנה המצב לטוב, לשר הסנים החדש נתמנה ליברל, ובכלל רוחות אחרות מנשבות. עצתם שנשוב לרוסיה. חותני מתחנן לפני וחותנתי בוכה ומיללת שנשוב, כי אם נשאר פה נאבד גם העולם הזה וגם העולם הבא; ואשתי מועמת, כי הלכנו לאמריקה להיות עובדי אדמה, ואם לא השגנו את משרתנו, עלינו לשוב ולחיות ברוסיה כאשר חיים שם כל בני ישראל.

ואנכי נותן צדק לטענותיהם, כי הלא גם חפצי לשוב אל ארץ מולדתי ואותה אזכרה מתוך געגועים חזקים.

פז. הנסיעה מאמריקה לרוסיה

אחרי עשותנו בניו־יורק כארבעה ירחים שבנו לרוסיה. הננו הולכים להולאנד באניה משא בעלת תאים אחדים בשביל נוסעים. רב הנוסעים הם יהודים הבורחים מאמריקה. משפחתנו היתה היותר אמידה ביניהם. כלם יצאו מארץ הזהב בעירם ובחוסר כל. כלם מרי נפש ומקללים את קולומבוס ואת ארצו. בין הנוסעים מרי הנפש היתה גם אשה עגונה עם שני בניה, אשר בעלה עובה באמריקה זה מכמה שנים; ועתה היא שבה לרוסיה אל אבותיה.

נסיעתנו בים ארכה שבעה עשר יום. כל ימי הנסיעה הים היה סוער, ואניתנו השלכה כקיסם על פני המים. בדרך מת ילד לאחד הנוסעים היהודים, ועלינו היה להשליכהו הימה. אמנם אחת היא למת, אם נקבר באדמה או ישלך לבין גלי הים, אם תולעים יאכלו אותו ואם יהיה למאכל לדגי הים; אולם לחיים, שאינה רגילים בקבורה כזו, המחזה הזה נורא הוא מאד. מלבד כל אלה צרות הנסיעה סבלו עוד רוב הנוסעים רעב; כי לא אכלו מהמאכלים שנתנו על האניה כי מאכלי טרפה היו. חותנתי הכינה שקים מלאים צידה לדרך שהספיקה לנו לכל ימי הנסיעה; אולם חלק גדול מן הצדה היה עלינו לחלק בין הנוסעים; וביום העשירי לנסיעתנו נשארנו גם אנו בלא צידה. פניתי אל קברניט האניה בבקשה שיתנו לנו תפוחי אדמה ודגים מלוחים. הקברניט בעם עלי, ויאמר: „את חקותיכם תשמרו על היבשה. אנחנו מכינים אוכל לכל הנוסעים, ואם אינכם אוכלים, משליכים אנחנו את חלקכם הימה".

עיפים ורעבים באנו אל העיר אמשטרדם. האניה עמדה לפרוק את משאה במקום שהסחורות נפרקות, ואין שם בית תחנה לנוסעים. יצאנו אל החוף איש איש עם צרורו, ואין אנו יודעים אנה לפנות. משפחתנו היתה יכולה לנסוע אל תחנת מסלת הברזל, ומשם לנסוע הלאה, כי היה לנו די כסף לבא אל מחוז חפצנו; אולם מצב יתר הנוסעים, כששים נפש עצרני מעשות כזאת. מבוכתם נגעה עד נפשי: אין להם לא כסף לנסיעה ואינם יודעים מה לעשות. לקחתי את אחד הנוסעים והלכנו העירה אל בית הרב. הרב החל לדבר אליו אשכנזית, ואני בקשתי להרשות לי לדבר עברית. גם הרב ענה לי עברית. ספרתי לו, כי יש לי די כסף

לנסיעתי; אך יתר הנוסעים מצפים לעזרה. כשמוע הרב, כי אנכי הייתי בחברת „עם עולם" אמר לי, כי הוא שמע על דבר החברה הזאת, וכי צר לו מאד על אשר תקותנו נכזבה. אחרי שיחה קצרה אמר לי: „בספך יהיה נתיץ לך בבואך אל מחנו חפצך, ועתה תסע יחדו עם כל השירה".

כעבור שעה נסעו כל בני השירה שלנו במרכבות העירה. הביאונו אל בית מלון גדול ויפה. הרב ועוד אנשים אחדים חכו פה לבואנו ויקבלונו באהבה רבה. לכל משפחה ומשפחה נתנו חדר מרוח. אמרו לנו, כי פה נשב שני ימים לנוח מעט מעמל הדרך; ואמנם מצאנו פה מנוחה, כי נתנו לנו סעודות מכל טוב, ומטות מוצעות, וגם אמבטאות חמות, ולהנצרכים נתנו גם בגדים. הכנסת אורחים כזו עוררה בי רגשות נעימים, ואכתוב שיר בעברית על היהודי הנצחי. את השיר נתתי להרב, ויקבלהו הרב בתודה רבה.

ביום השלישי עזבנו את אמשטרדם. הרב עם אנשים אחדים מנכבדי העיר באו לבית הנתיבות ויתנו לנו כרטיסי־נסיעה עד העיר קלן בארץ אשכנז. על ידי מסר הרב מכתב אל הרב מקלן. בקלן השארתי את השירה בבית הנתיבות ואסע אל בית הרב. בקראו את מכתב הרב מאמשטרדם החל לדבר אלי עברית; ואחרי שיחה קצרה לקח את אשתו, ושלשתנו יחדו נסענו אל בית הנתיבות. שם נתנו לנוסעים לאכול ולשתות מאכלים כשרים, ופתקאות הנסיעה עד ברלין. מברלין שולחנו עד גבול רוסיה; ושם ישב ציר הועד הברליני, אשר שלח את כל אחד ואחד אל מקום חפצו.

בעבר את גבול רוסיה, ובדרכי על אדמתה, חשתי, כי שבתי אל ארץ מולדתי. לא אהיה עוד אלם, כי לשוני אתי, והכל חביב עלי. פה נולדתי, ופה עלי לחיות ולחכות ליטים יותר טובים, אשר בטח יבואו.

חלק רביעי

עשרים שנה האחרונות ברוסיה (1883—1903)

פח. מלמדות בשביל לחם ומות גיסי מאיר

אחרי ששה ירחי עמל ונדודים שבט אל פרשטשפינה הקטנה. מה נעים עלינו שנוי המקום! מניו יארק ההומיה באנו אל הכפר הזה, אשר שלות השקט שלטת בו; ומבין אנשים זרים שהוטלנו בתוכם בכרך אל חברת רעים נאמנים. אך ימי המנוחה לא ארכו, כי דאגת הפרנסה לא נתנה מנוח. השנה היתה שנת בצורת, לאכרים אין בר למכור; סוחרנו יושבים ומחכים לשנה הבאה. החלטתי לנסוע לעיר פולטבה לבקש איזו משרה. אך נסיעתי היתה לשוא, כי לא העליתי בידי מאומה. רעי יעצוני להיות למלמד עד כי יוטב מצב המסחר. איש אמיד בפולטבה לקחני לביתו להורות לשני בניו בעד דירה ומזון, ועוד ארבעה תלמידים היו לי ששלמו לי עשרים רובל לחודש. אשתי ובתי נשארו בבית חותני בכפר. אבות תלמידי שבעים רצון בלמודי; אך אני איני שבע רצון מפרנסתי זאת. בסוף הזמן החלותי עוד הפעם לבקש לי משרה אולם גם הפעם לא מצאתי. בינתים חכר חותני בית מרזח באחד הכפרים. בכפר ההוא גרו עוד מספר משפחות של יהודים. בני הכפר בקשוני להיות מלמד לבניהם; עשיתי כבקשתם. מלבד התלמידים המקומיים שלחו לי מפולטבה עוד ארבעה תלמידים, והם כולם היו מאוכלי שלחני. אשתי היתה להם לאם וטפלה בהם ברחמים. ידיה היו מלאות עבודה כל היום: להאכילם ולהשקותם, לרחצם ולתקן את בגדיהם. גם אני עבדתי עבודה קשה. הנני לומד עמהם תנ"ך ודקדוק, ויתר למודי קודש, גם שפת רוסיה וחשבון. משגיח אני על בריאות תלמידי, כל שעור נמשך רק חמשים דקות, ובין שעור לשעור הם משחקים בחוץ עשרה רגעים. הנערים אוהבים אותי ואת אשתי; ואני שמח הנני כי תלמידי רואים ברכה בלמודיהם.

לא הרחק מכפרנו בכפר מ. גר יהודי עשיר ולו בן יחיד. שמע היהודי הזה, כי מורה טוב הנני, ויבא אל ביתי ויציע לפני שאצא לגור בכפרו. הוא יתן לי

דירה יפה עם גן עצי פרי נחמד וחמשים רובל לזמן, וגם את התלמידים מפולטבה אוכל לקחת שמה. וימצא הדבר חן בעיני, ואצא אל הכפר מ. אמנם גן עדן ממש היה הכפר לי. הבית גדול ומלא אור ואויר צח, ומסביב אילנות ודשאים. ענג הוא לשבת בבית כזה וללמוד. ביום חם הנני הולך עם תלמידי אל הגן, ושם על הדשא תחת עצי פרי הננו יושבים ולומדים ואוכלים פירות לתאבון. תלמידי, בני העיר, מתענגים על יפי הטבע, והנם בריאים ושלמים.

אחרי עבור ימי הקיץ הלכתי לעיר חרקוב לבקש לי משרה. מכירים רבים היו לי בעיר ההיא, והעיר גדולה היא. שבועות אחדים ישבתי בחרקוב, דפקתי על דלתי בתי מסחר שונים, וכל עמלי היה לריק.

בצאתי מחרקוב סרתי אל עיר פולטבה; רעי יעצוני לפתוח „חדר" בפולטבה, ובטוחים הם, כי אעשה חיל. ואשמע לעצתם; שכרתי לי דירה ופתחתי „חדר". הנני משתכר יותר מחמשים רובל לחודש. השכר מספיק לכל צרכינו ועוד יהיה בידינו לחשוך מעט כסף. אולם העבודה קשה מאד. שלש מחלקות של תלמידים, ועלי ללמד בעצמי כל הלמודים; רוצה אני שתלמידי יעשו חיל בלמודם ואני עובד יותר מכפי כחי. מצב בריאותי הולך ורע מיום ליום. כאשר החילותי לחוש כאב בחזי, גמרתי בדעתי לפנות אל תורת הבוכהלטריה הכפולה, למען אוכל לעזוב את המלמדות ולהיות ללבלר בעסק. עד שעה מאוחרת בערב הנני לומד עם תלמידי, ואחר כך הנני לומד את תורת הבוכהלטריה. עלי לערוך ספרי חשבון שונים מעסקים רבים, כאשר ידרש בספרי הלמוד, ועלי להשוות את החשבונות; ואם נפלה איזו שגיאה, אוי יושב אני עד חצות הלילה ועמל למצוא את שגיאתי.

מלבד עבודתי הרבה שהחלישה את כחי קרנו באותם הימים אמון נורא. גיסי מאיר, המצוין בכשרונות, גמר בדעתו ללמוד בבואו מאמריקה; אולם בתי הספר הכלליים היו סגורים בפני היהודים והיה עליו להכין את עצמו בלמודים ולעמוד על הבחינה בכל שנה ושנה. הוא גר בפולטבה. בעד דירה ומזון היה עליו להכין ארבעה ילדים לעמוד על הבחינה, ומלבד זה היו לו שעורים אחדים. הרבה „אקסטרנים" עניים היו, ויבא מאיר לעזרתם, והוא עצמו נעול היה נעלים קרועות ומתהלך ברחוב בלי מעיל עליון על כתפיו; ופעם נתקרר. הוא לא שם לב לזה עד שנפל למטה, ודם יצא מגרונו. הרופאים אמרו, כי חלה במחלת השחפת. הוא עזב את למודיו ויבא אל בית אביו הכפרה. כשנה שכב חולה במטתו והנה באה הבשורה

הרעה כי מת מאיר, בעל הכשרונות המצוינים. מותו נגע אל לבי ופחד פחדתי, אולם גם אחריתי תהיה כזה, אם לא אעזוב את המלמדות המקצרת את ימי. בשארית כחותי גמרתי את הזמן ולפני חג הפסח הודעתי לאבות תלמידי שאעזוב את המלמדות.

פט. הנני מוכר צבעים בעיר לובן (1885)

יצאתי חפשי מן המלמדות. עלי לנוח זמן מה ולחזק מעט את גופי טרם אשה את שכמי תחת עול עבודה אחרת; אולם המנוחה רחקה ממני: אנוס אני לבקש עבודה. אך זה אשתי ילדה לנו בן, הוא בני נחום. הוצאות הלידה אכלו את מעט כספי ונשארתי ריק עם אשה ושני ילדים. לא עת מנוחה היא, נכון אני לעשות כל מה שיבא לידי ובלבד לכלכל את בני ביתי.

לאחד מאבות תלמידי היה בית חרשת למעשה צבעים. ויציע האיש לפני לפתח חנות של צבעים בעיר לובן, ואני אהיה מנהל העסק. הסכמתי להצעתו, והחילותי לבקר את בית החרשת ללמוד את העסק. אני מתבונן בצבעים השונים ומתאמץ להבדיל בין מין למין, איך להשתמש בהם ועוד דברים הדרושים למוכר שאינו חפץ לגשש באפלה. אחרי שבועות אחדים עמדתי על הבחינה. ידיעותי מצאו חן בעיני בעל בית החרשת; ויסע הוא עמדי ללובן. שכרנו לנו חנות גדולה, לקחנו מאת השלטונות רשות־מכר; בקרוב נתקבלה הסחורה ונגש אל המלאכה. ימים אחדים ישב אדוני עמדי ולא יצא עד כי נוכח, כי יכול לסמוך עלי. אז שב לביתו.

עתה החלו דאגותי. הסוחרים הרוסים המקומיים מוכרי הצבעים, שחדו את הצבעים לקלקל את הצבעים שנקנו בחנותנו בשעת מלאכתם. והדבר עלה להם בקלות: ערכבו מינים שונים של צבעים והכל נתקלקל. קוני הצבעים בחנותנו היו באים עלי בטענות. בין קוני היו רבים מגדולי העיר: הקטגור של בית הדין, העורך דין, שר המחוז ועוד. כל אחד בא עלי בטענותיו. לזה צבע הלבן על החלונות ועל הדלתות היה למראה כהה, ומראה הצבע הצהוב על הרצפה שחור הוא. הקטגור צועק, כי רק היהודים בנכליהם יכולים לרמות כן, וכי הוא יקריבני למשפט. עניתי ואמרתי לו, כי הסוחרים הרוסים עשו זאת בערמתם ושחדו את הצבעים למען קלקל את צבעינו. למען הוכיח לו את צדקתי הצעתי לפניו לשלוח צבע יהודי לצבוע בצבעים שנשארו עוד בידם. הסכימו להצעתי. אני עמדתי ופקחתי

על המלאכה והנה כדברי כן היה: הצבע יצא בהדור רב; הראיתי להם, איך יכלו הצבעים לקלקל את הצבע. ויוכחו כלם כי אתי הצדק, ויבקשוני לסלוח להם על החשד שחשדוני; ובקרוב יצא לי שם סוחר נאמן והחשובים בקונים אשר בעיר היו מבאי חנותנו.

משכורתי — שלשים וחמשה רובל לחודש. מן הסכום המצער הזה עלינו לחשוך גם מעט ליום רע. חיים אנו במסכנות ואשתי יודעת לכלכל צרכינו במדה. גרים אנחנו הרחק ממרכז העיר, במורד ההר. מעוננו בן שני חדרים. בכל זאת פתוח הוא לקבלת אורחים, הבאים אלינו לעתים תכופות לבלות אתנו בחברתנו. וסגולה נפלאה לדירתנו: יכולים אנו לצאת בה ידי חובת מעון קיץ והננו בימי הקיץ קיטנים במקצת. מבעד לחלונותינו מתגלה מראה יפה: מימין הרים גבנונים, ומנגד בקעה נטועה גנים ועצי פרי; ושם מתחת ההר ינהר הנהר ושפתיו מכוסים בירק דשא. אמנם מראה מרהיב עין הוא; אולם בימי החרף שבענו רעות מהמעון הזה, המים נקפאו ויהיו לקרח. הילדים יושבים כל היום על התנור. בערבי החרף הארוכים היינו עולים גם אני ואשתי על התנור. היא היתה תופרת או מתקנת את בגדינו, ואני קורא לפניה מדברי שקספיר או שילר בתרגום רוסי.

צ. משכילי לובן

בעיר לובן מצאתי הרבה צעירים, בני החסידים, שואפים לאור ולהשכלה. ביניהם היה המורה מ. פנקובסקי, המתון והעמקן והמתינן רוח שירה. הוא קרא ושנה הרבה; מצאתי פה גם את מ. בצלקינד, המורה למופת, שהרביץ תורה בישראל עד שדבקו בו כל המחלות הקשות. היה מ. איזראילבסקי, בעל מוג סוער ולב חם. כאשר הופיע אז ב„האסיף" השיר של המציר מאני „אַיך, אַיך אדמת קודש" קרא איזראילבסקי את השיר וירקד בהתלהבות כאחד החסידים; לימים, כאשר נשא לו אשה והוליד בנים, היה לסוחר בנפט. בחברתם היה א. זרצקי השתקן, הנחבא אל הכלים, אשר למד חכמות חיצוניות במסתרים. פה היה ג. ראסקין, הנפש הישרה, אשר שנאה תכלית שנאה את העשירים ואת האריסטוקרטים הריקים. גם אחדים מבני העשירים באו בחברת הקבצנים האלה.

לא ארכו הימים ואנכי נתודעתי אל חברת הצעירים, והיינו לאוהבים נאמנים; וביתי היה למרכזנו הרוחני. כלנו היינו חתומים ביחד על העתונים והמאספים הישראליים הכתובים עברית, יהודית ובשפת המדינה. זאת היתה ספריתנו המטולטלת,

שהיתה עוברת מיד ליד. בשבתות הקיץ אחרי הצהרים היינו הולכים אל היער, בו בלינו את היום בקריאה ובוכוחים שונים, ולפעמים גם במשחק. ביום שמחת תורה היו כלם מתאספים לביתי לשמוח כראוי בשמחת החג; ואם אפס מעט היין, אזי נמלאו הכתות מים, איש אל אחיו אמרו לחיים, ונשתה מים תחת יין, ונשיר, וגם יצאנו במחולות כשכורים מיין.

מלבד חברת משכילינו, בני העיר, היו נמצאים בחברתנו צעירים באים מערים אחרות לעמד על הבחינה בהגימנזיא; כי הלא כל בתי הספר הכלליים נעולים היו בפני בני ישראל, רק אחוזים אחדים למאה יכנסו; ונפש נעורינו שוקקת לחכמה ומדע, בפרט נפש בני העניים. מוכרחים היו ללמוד בעצמם, ואחר כך לבא אל בית הספר ולעמוד על הבחינה ולקבל תעודה. ועם קבלת התעודה היו דופקים על דלתי האוניברסיטה אולי יתרחש נם ותפתחנה לקראתם. אולם גם העמידה על הבחינה דבר קשה הוא, כי רב המורים ישימו מכשולים על דרך הנבחנים. הגמנסיה בלובן קנתה לה שם טוב בין צעירי ישראל, כי טובה היא להבחן שם, כי ראש המורים הוא איש ישר, ובצדק ינהל את הבחינות; בגלל זה נמצאו בלובן הרבה אקסטרנים מן הערים הקרובות והרחוקות, וביניהם היו צעירים בעלי כשרונות נעלים, אשר שמם כבר נודע בספרותנו. ביניהם היה גם הסופר זפרן בעל „שני עולמות". הוא כתב כבר פליטונים בה„וָאֶסחָאד". הוא כבר הגיע לשלשים, איש בעל קומה גבוהה ורחב הכתפים וזקנו מגודל, והנה גם הוא הולך אל הגימנזיא עם ספריו תחת זרועו להבחן; ואף אם ידיעותיו היו רבות ועמוקות, בכל זאת בקושי יצא בשלום, כי טעה בדבר אחד בדקדוק שפת רוסיה, ועליו היה לדעת בעל פה כל כללי הדקדוק כאשר כתוב בספר.

רב האקסטרנים היו עניים מרודים, ומשכילינו העניים היו באים לעזרתם בכל מה שאפשר. פעם בא לחנותי איש צעיר לימים כבן עשרים. רך ועדינות היו מתוחים על פניו החורים; עיניו השחורות נראו כנר טרם יכבה, שפתיו צרובות היו כמו מקדחת. כאשר פתח את פיו לדבר מלאו עיניו דמעות, ולחייו התאדמו. הוא ספר לי, כי בא הנה להבחן אלא שעליו לחיות כששה שבועות עד יום הבחינה ובכיסו אין אף פרוטה אחת והנה שלחוהו אלי לשאול בעצתי.

בין כל הבאים עד הנה לא היה אף אחד, אשר העיר בי רחמים כצעיר הזה.

בקשתיו לשבת בחנותי ואני רצתי אל ביתי, ואספר לאשתי על דבר הצעיר הזה; ותאמר לי אשתי: „יעשה נא בביתנו עד ימי הבחינה".

אמנם מעוני עתה טוב מזה של השנה שעברה; אך גם עתה אין לי יותר משני חדרים; אולם החדרים הם מרוחים ומצאנו בהם די מקום גם לאורחנו. אף שאשתי עמדה אז ללדת, בכל זאת לא מנעה מלטפל באורחנו בלב שלם ובפנים מאירות והשגיחה על ילדינו בל יפריעוהו מלמודיו. עברו ימים מועטים והצעיר היה לבן בית. בינתים ילדה אשתי בן, הוא בני אליהו, וזכינו לשתי שמחות בשעה אחת: בן נולד לנו, ואורחנו יצא בשלום מבחינותיו.

צא. מהתלה של שלום עליכם

שירים אחדים של מ. פנקובסקי נדפסו בעתון „אידישער פאלקס בלאט". ויקנאו בו משכילי לובן, וישלחו גם הם אל מערכת העתון מאמרים, שירים וספורים. סופרנו „שלום עליכם", שהיה עכשיו המבקר של העתון הזה, היה לפני שנים אחדות קדם הרב מטעם הממשלה בעיר לובן וידע את כל אחד מן הצעירים פנים אל פנים והנה אמר להתל בהם.

פעם בבקר בא בחפזה אל חנותי בן העשיר מ. ר. ויראה לי בגאון מכתב מאת שלום עליכם. המכתב כתוב בחבה כלידיד נאמן; ובמכתב רצוף שיר ארוך, ששלח א. ז. לבית המערכת. שלום עליכם מבקש את ר., כי יואל בטובו לבקש את המשורר ז. שבל יענה את המערכת בחרוזיו הריקים. ועל השיר היו הערות אחדות מעשי ידי שלום עליכם המלאות התול ולעג מר. בן העשיר הבטיחני, כי רק לי גלה את הסוד, ויבקשני, כי אשמור את הדבר ולא אגלנו.

אך זה יצא והנה המשורר ז. בכבודו ובעצמו בא אל חנותי, ובפנים מאירות מראה לי מכתב ידידות משלום עליכם; ובמכתב סגור מאמר, אשר כתב בן העשיר ר., ושלום עליכם יבקש את המשורר שיהיה מטובו ליעץ לר. שתחת לכתוב פליטונים טוב לו לקחת את הניר לצרור בו דגים מלוחים בחנותו; ועל המאמר העיר שלום עליכם בדיו אדומה הערות קטנות אחדות, אשר דקרו כמחטים בבשר החי. ז. בקשני שבל אגלה, חלילה, את הסוד, וירץ. עוד לא עברה שעה אחת, והנה נאספו אחד אחד אל חנותי כל משכילינו לספר לי על דבר הסוד שגלו להם שני הצעירים. גם המאסף והמשורר שוכו לקבל מכתבי רעות משלום עליכם, נקראו אל חנותי, ושני המכתבים נקראו עתה בצבור. כלנו צחקנו הרבה, וכפי הנראה זאת היתה תרופה בדוקה להקטין את תשוקת סופרינו לכתוב מאמרים ושירים.

צב. מות אמי

בין הרגשות היפים והחזקים שבהם תונן האדם. ישנו רגש אחד העולה על כלם בעוזו ובחזקו, והוא רגש „אהבת האם". אולם לא כל האמהות יכולות להשתמש בזה הרגש כראוי. אמהות רבות ממתיקות את אהבתן עד כי תהיה לגועל נפש. לפעמים גם משחתת היא באהבתה את נפש בניה. ישנן אמהות, אשר חם אהבתן בוערת, ונשמות הילדים הרכים כזבובי הרקמה תעלינה על המוקדה; ורבות הן האמהות, אשר תטפנה נטפי רעל בכוס אהבתן המתוקה; ורוכן תדרשנה בעד אהבתן כבוד בחייהן ו„קדישים" אחרי מותן.

יפה ונעלה היא אהבת האם רק אז, בשעה שהיא נובעת מלב טוב ותבחן ותצרף בכור שכל הישר. אמי היתה בעלת מוג כזה. אהבתה היתה בתכלית השלמות. כמו קוי השמש ביום אביב המחממת ואינה בוערת, כן היתה אהבת אמי. אהבתה היתה חזקה כצור, ועמוקה כים, ובכל זאת באה חרש, ולא ברעש; ובעד כל אהבתה ללא גבול לא דרשה ולא חכתה לגמול.

נפש כל אם קשורה בנפש בניה ונפש אמי היתה דבוקה וצמודה לבניה כאלו נפש אחת להם; ובהפרד אחד מבניה ממנה הרגישה כאלו כרתו אבר מגוה.

אחרי חתונתי היה כותב לי אבי, כי עיני אמי כהו מבכי. תמיד נבטת אל תמונתי ובוכה. ביום הששי לפנות ערב בשעת הדלקת הנרות תשים את תמונתי על השלחן; ואחרי ההדלקה היתה לוקחת את התמונה בידיה, לוחצת אותה אל חזה, נושקת ואומרת: „שבתא טבא, בני". ובקבלם מכתב ממני, היה על אבי לקראו אותו לפניה פעמים אחדות, ואחרי כן היתה לוקחת את המכתב, תשקהו, תרטיבהו בדמעותיה ותצרור אותו בצרור המכתבים אשר תשמרם כבבת עינה, ובחג הסכות היתה תולה אותם על קירות הסוכה לנוי.

בבואי לאמריקה בפעם הראשונה כתב לי אבי, כי כאשר קבלו את מכתבי בדבר נסיעתי לאמריקה, התעלפה אמי שני ימים רצופים, ובמשך חמשה שבועות, עד אשר נתקבל מכתבי הראשון צמה שני וחמשי, והלכה אל בית הקברות לבקש רחמים עלי שנעבור בשלום את הים. בשובי מאמריקה, סרתי אל בית אבי ונוכחתי, כי נסיעתי לאמריקה פעלה לרעה על בריאות אמי.

אחרי שנתים הודיענו אבי, כי אחי הגדול מרדכי ואתו הצעיר זרח יצאו לאמריקה; ואף כי יצאו לשם לא על מנת להשתקע, כי אם לאסוף מעט כסף ולשוב,

בכל זאת חלתה אמי מרב צער. ואבי היה נאלץ לעשות את רצונה ולהעתיק את מושבו מקריביץ לראדשקביץ, מקום תנור אשת אחי הגדול עם שני בניה; ואמי אמרה, כי רק בחברתם תמצא מרגוע לרוחה. עתה כותב לי אבי, כי אשת אחי מרדכי עם בניה יוצאים לאמריקה. פתקאתו הנסיעה נתקבלו. היא מתכוננת לצאת לדרך ואמי שוכבת במטתה חולה מרב צער ויגון. בקראי את המכתב, אמרתי אל אשתי: „ד' הטוב יודע אם יהיה די אונים לאמי לשאת את הצער הזה". מיד כתבתי לאמי מכתב ארוך מלא תנחומים ותקוות נעימות. בכליון עינים ובלב מלא פחד חכיתי למכתב אבי; והמכתב בא. מכתב קצר, אך מלים אחדות: „ד' ניסן שבקה אמך ח"ם לכל חי". כמו הר התגלגל עלי וילחצני, כמו צבת ברזל לוהטת לחצה את חזי, וכמו אש להבה התלקחה במחי. כבול עץ בלי רגש נשארתי רגעים אחדים עד אשר נפתח נחל דמעותי לבכות את האבדה היותר גדולה בחיים, אבדה שאינה חוזרת, היא מות אם רחמניה.

אמי הטובה והנעימה! כנור נפלא היה לבתך, לבן־אם. מנגינות משיבות נפש יצאו ממנו, בשעה שאנחנו בניך פרטו עליו; אולם, לאסוננו, משכנו יותר מדי את מיתרי כנורך, וינתקו מיתריו אחד אחד, עד כי המיתר האחרון נתק, ויאלם הכנור לעד. רק חמשים ושלש שנים היו ימי חייך. העני והדאגת מזה, ואנחנו בניך מזה, קצרו את ימיך.

וכמו נשוך נחש שרף הרעל לבי מהרעיון הנורא, כי אני סבותי הרבה במיתתה בטרם עתה; ועוד יותר יגדל מכאובי, בחשבי, מדוע לא ראיתיה ברגעי חייה האחרונים, מדוע לא ראו עיני, כאשר נדעך אור העינים הטובות והמאירות האלה, אשר היו היחידות בילדותי להביט עלי באהבה וחבה? מדוע לא ראיתי, לא התבוננתי ולא הרגשתי את כל המכאוב הנורא, בשעה שנפלו גושי עפר קרים על הלב, אשר אהבתו היתה כרשפי אש, על לב אמי העדינה, הנעימה, האהובה והיקרה?!

ירחים אחדים נדדה שנתי מעיני. בשכבי על מטתי, ארא את אמי כמו חיה בעודנה צעירה לימים, אשה גבוהת הקומה, בריאה ומלאה חיים. ופעם אני רואה אותה זקנה בטרם עתה, ונבלה תחת עול החיים הקשים. רואה אני אשת החיל הזאת, הלוחמת ברוח אמיץ נגד העוני והלחץ. בדומיה היא נושאה את עולה הקשה, בלחש היא שופכת את מר לבה לפני אביה שבשמים, ודמעה־פנינה תלויה על עיניה, המפיקות רך ושוב. גם בימי עניה היתה שמחה בחלקה, כי בחייה

הקדרים מצאה קרני אור מזהירים, ובזר הקיצים, אשר החיים ענדו עליה, היו קלועים גם פרחים מרהיבי עין ומשמחי נפש; כי הלא ד' נתן לה בעל איש טוב וישר, ירא שמים ולמדן; וד' ברכה בבנים העוסקים בתורה. זה הוא עשרה, אשר לא תחליף באיצרות זהב.

אמי היקרה! בעד גוך שם הרחק ממני כרו קבר באדמה; אולם בעד היוחך הטהור נתתי את הפינה היותר מהורה בלבי; וכל זמן שהנשמה בקרבי תשכון רוחך עמדי.

צג. הייתי ללבלר בעסק יהודי מתבולל

שנתים ומחצה עשיתי בעסק הצבעים ושבעתי יסורים רבים. מצד אחד מררו הקונים את חיי בדרישותיהם המשונות, ומצד השני הצבעים השכורים. נוסף על כל אלה מכרח הייתי לתת את הסחורה בהקפה, ואחרי כן לכתת את רגלי לגבות החובות ובעל בית־החרשת היה דורש תמיד כסף. לא ראיתי שכר לעמל הזה, ולא הרהיבו איתי תקוות לעתיד. החלטתי להשתלם בלמוד תורת הבוכהלטריה, ולהשיג משרה הגונה. ידעתי מפי העתונים, כי יעקב מארק מליבאוו ילמד את תורת הבוכהלטריה על ידי חליפות מכתבים; אולם שכר הלמוד עלה לעשרים וחמשה רובל, ואין ידי משגת לשלם סכום גדול כזה. לאשרי נמצא לי אחד מבני העשירים שהתחיל ללמוד את תורה זו על ידי מכתבים וקשים היו לו להבנתו: הוא איננו יודע איך לערוך את ספרי החשבון הדרושים. הצעיר הזה בקשני לעזור לו בלמודיו, ובשכר זה התחיב לשלם בעדי את העשרים וחמשה רובל. גמרנו את חק למודנו. ונשלח למורנו את ספרי החשבונות. בקרוב קבלנו שניהו את התעודות. מלבד התעודה קבלתי מכתב מלא תהלות בעד הסדר והנקיון בספרי החשבון אשר שלחתי ובעד החדושים שחדשתי בעצמי. בקבלי את התעודה ערכתי מכתבים לפולטבה לכל רעי ומכרי ובקשתים לחפש ולמצוא למעני משרת לבלר. ולאשרי הודיעוני בקרוב כי מצאו משרה. לא עברו ימים רבים ועזבתי את העיר לובן.

בפולטבה הייתי ללבלר ולגזבר בעסקי הגביר פ. משכורתי היא כעת ארבעים רובל לחדש, אולם הבטיח לי בעלי כי בקרוב יוסיף על שכרי.

המשרה הזאת העמיסה עלי עבודה קשה, כי עסקים שונים לאדוני, אשר לא ידעתים מתמול שלשום, ונוסף על אלה הריב התמידי שבין בעל העסק ובין המנהל. תמיד הם מקנטרים זה את זה. האדון מאשים את המנהל בכל מקרה רע והמנהל

מצטדק, וכל אחד מושכני לצדו ומבקש את עצותי. ואני ידעתי רק אחת: שניהם הם שקרנים ואנשי מרמה. ביחוד גדלה שנאתי אל אדוני, שהיה בימי נעוריו משרת בבית מסחר ועתה היה לאחד העשירים בעיר. בור הוא ועם הארץ גמור ובכל זאת הוא נחשב לאריסטוקרט. מתרחק הוא מחברת היהודים, ובניו ימירו את דתם בהסכמתו. נמצא הוא תמיד בחברת הפריצים ופקידי השלטונות, כי רובם לוים כסף ממנו. מפזר הרבה ממון לעניני צדקה רוסים וכבר זכה באות כבוד מאת המטשלה בעד נדבותיו. כאשר בא שר־פלך חדש, שונא ישראל גדול, ופגע בכבוד העשיר הזה, רצו שרים אחדים לעיר המלוכה, ושר הפלך נשלח תיכף לפלך אחר; ושם נקם את נקמתו ביהודים העניים בער אחיהם העשיר. מאות משפחות יהודים גרשו מהכפרים, כי לא היתה להם רשות לשבת שם, אלא שבימי שר הפלך הקודם לא פגעו בהם; אולם שר הפלך החדש לא רחם ואחינו האומללים נשאו את עון אדוני.

כשנכנסתי אל משרתי התניתי עם בעלי לשבות ביום השבת. על אחד העובדים בעסק היה לרשום בספר כל מה שנעשה ביום השבת, ובמוצאי השבת הייתי מביא כל דבר ודבר אל מקומו. ואף שהכל היה בסדר נכון ועל צד היותר טוב, בכל זאת חרה לאדוני על אשר אשמור את השבת, ובכל שעת הכושר היה בא עלי בטרוניה. בכלל היו הליכותיו עמי כאנטישמי, כהליכותיו של שונא ישראל גמור. פעם פגע ברגשותי בגסות, ואזרוק בפניו את המפתחות ואומר: „הנני הולך, כי איני חפץ לעמוד עמך במחיצה אחת".

צד. שוב הייתי לסוחר בתבואה

איני חפץ לבקש משרה אחרת, כי קשה לי מאד להיות תמיד בחברת אדון הצופה ומביט על כל צעדי ומראה את אדנותו בפני, ואתה מרגיש תמיד כאלו משא כבד טעון על שכמך. החלטתי לשוב ולהתעסק במסחר התבואה. למצער לא ארגיש את העבדות והשפלות כהרגש עבד נרצע תחת עול אדוני.

עסק התבואה בשנה זו טוב הוא. חותני ישב בפרשטשפינה ועסק במסחר התבואה בשתפות עם שני שותפים. שלשת השותפים ספחוני לעסק, ונתנו לי חלק מהרוח. מלבד העבודה הרגילה, לעמוד כל היום במגורה ולקנות ולשקול את התבואה, עלי לנהל את ספרי החשבונות ולהיות גזבר של קופת השותפים. אחרי עבודת

היום עלי לרשום בערב בספרי החשבונות ולכתוב מכתבי מסחר; ולעתים תכופות גם לנסוע עם אחד השותפים אל בעלי האחוזות לקנות מהם את יבולם. גם בימי קור וסערה הייתי נוסע כל היום מכפר לכפר ומאחוזה לאחוזה, ולפעמים נאלצים היינו ללון בבית אכר. סעודתנו — תפוחי אדמה צלוים, ומשכבנו — מרפד תבן, שהיו מציעים לפנינו האכרים.

אמנם עבודה רבה וקשה עמוסה עלי: בכל זאת שבע־רצון הנני כי יש לי די פרנסה לכל צרכינו, והעבודה בעצמה הנה טובה ממכירת צבעים, ובפרט ממשרתי בבית היהודי הפולטבי. מה נעימים לי חיי החברה פה בין אוהבי ורעי הנאמנים. הלא פה המה כולם: הלפנאס, ווארנל, האחים רבזין, וגם גיסי יעקב שהיה כבר לאיש ולסוחר משכיל. בימי השבתות ומועדים ולפעמים גם בערבי חול מתאספים אנחנו ומשוחחים בעניני ספרות ומדע ונכנסים לוכחים שונים.

צה. האידיאליסטים בעיר פולטבה

מה נעימים הם הזכרונות, אשר יעלו על לבי, בעת אזכרך, פולטבה היפה והשקטה; העיר, אשר רוח כפר מתוח עליך. הנני רואך ביום קיץ בהיר, בהטבלך בים ירקות, ורק ראשך נראה תחת קוי השמש הנעימים; ואראך בימי החרף, בשכבך כחולמת תחת מכסה לבנת השלג. הנני רואך מרחוק ולבי נמשך אליך, נמשך... ולא רק יפיך החיצוני ימשכני במושכות אהבה; כי אם גם אוצרותיך הרוחניים: בך אמצא תמיד מנוחה ונחם לנשמתי העיפה.

כמו חיות עולות לעיני אספותיכו בפולטבה. מה יפות ומה נעימות היו האספות האלה! שם נאספו אנשים בעלי רגש, בעלי לב חם ונלהב; אולם תבונתם ושכלם הישר שלטו ברגשותיהם. פה היו ענוים, שלא היו חפצים להראות את ה„אני" שלהם ולא היו מפזרים מלים מצלצלות לרוב; אנשים עומדים על דעתם, שאינם נכנעים ואינם יודעים חנף. כל אחד מקשיב בשים לב לדברי רעהו, ומדבר בזהירות לבלי יגע בכבוד חברו, ומודה תמיד על האמת.

רואה אני את ידידנו האהוב והמכובד איש הרוח, אשר רוח היהדות בכל יפיו ותקפו יתראה בו בכל הליכותיו בחיים, זהו סופרנו הידוע אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ. בדבריו הרציגים והמתוקים ובמבטו התמים הוא חודר תמיד אל עמקי נשמתך ומרוממה אל עולם האצילות.

והנה זה קר־הרוח וחם־הלב, הספריה הממולטלת, מרדכי קרישבסקי. בת־הצחוק הנעימה על שפתיו, ומדברו הנאוה יזלו כצרי על לבך הדוה.

והנה זה המתון, היודע הרבה ומדבר מעט, זהו משה אהרן ברכב. אביו, מורו ומדריכו של הפלוסוף הצעיר ברכב; והוא, משה אהרן, באופטימיסמום הפלוסופי הישראלי ישכיחך את צרותיך הפרטיות ואת צרות הכלל.

והנה זה בא ל. שבלב, בעל ההומור העברי, ובחדודיו ופתגמיו מביאך לידי צחוק מעורב בכאב־לב.

אלה המה המורים, רובם בני ליטא, אשר הקדישו את חייהם וכל חום נשמותיהם לחנוך הדור הצעיר, שיהיו בנים נאמנים לעמם ובעלי הכרה פנימית; ולגודל אשרם עלתה בידם לראות פרי מעלליהם, כי רבים הם תלמידיהם שהיו אחר כך בין ראשי לוחמי מלחמת קיומנו.

אל המורים האלה נספתו סיחרים בעלי רוח. פה מצאתי את רעי הנאמן אברהם מאדל. סוחר שלא היה רודף אחרי עסקים גדולים; ומשאו ומתנו בצדק ויושר; מעטה היתה הכנסתו; אולם רבות היו הוצאותיו, כי תומך היה בכסף את בני העניים הלומדים. צעיר שהתחיב למלכות בעד מעשה מרד ועליו להציל את את נפשו ולברוח לתוך לארץ היה אברהם נותן לו להוצאות הדרך. אם אין כסף לאברהם יתן בערבון את שעון הזהב שלו או את כפות הכסף, וישיג את הכסף לעזור לרעהו. הוא ידע היטב את הספרות הרוסית והיה קורא הרבה גם עברית ויהודית ממבחר ספרותנו. כל התנועות החדשות בעולם ובפרט בעולם ישראל לקחו את לבו ועסק בצרכי צבור באמונה. כל מכריו היו אוהבים ומכבדים אותו בעד תמימותו וישרת לבבו.

בחברתם נמצא הסוחר הלמדן, המשכיל ואיש התבונות, צבי שימשלביץ, הוא אבי מנהיג „פוע"צ" בן צבי. בחברתם היה המשכיל ראובן דיינוב, מי שהיה מורה, ועתה הוא מנהל עסק גדול של פחמי־אבן של סוחר רוסי. ביניהם היה גם הסוחר האמיד יעקב פלטקין. עודנו איש צעיר לימים, וכבר הראה את כשרונו כעסקן מצוין בצרכי צבור. אחרי כן עזב את מסחרו וילך לארץ ישראל לעזור לבנות את ארצנו, ויעבד שם כאחד השומרים להגן על מושבותינו עד כי נפל חלל בידי הערביאים. כל אלה יחדו עבדו בכל לבבם ונפשם בעד תחית לאומנו ובעד הגשמת תקוותינו ושאיפותינו.

לעתים תכופות הייתי בא לפולטבה, פעם לאספה ופעם רק לשם ראיון; ולפעמים היתה כל החבורה באה מפולטבה לפרשצפינה; וכלנו יחדו שבענו עונג רוחני, משיב נפש ומחמם את הדות. ענג הוא אשר לא אשכחנו כל ימי חי.

צו. „חבת ציון" ואיך הייתי למגיד

גולה מארצו, שבוי חרב, אמר כבלי ברזל יושב ישראל על נהרות בבל, ומכבה את אבדן ארצו. מעמקי לבבו התפרצה השבועה: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני!"

כאלפים שנה עברו מאז, וישראל שמר את שבועתו. כבן נאמן המזכיר את אמו מתוך געגועי הלב, כן ישראל מזכיר את ציון. ביום שמחה וביום אבל זכור יזכור את ציון באהבה ובגעגועי נפש; וגדולה היא אמונתו ותקותו כי ישובב אל ארצו, ארץ אבותיו. מקץ המאה התשע עשרה החלה התקוה הזאת להתגשם בתנועה חזקה, ולצאת מן הכח אל הפועל.

האנטישמיות, ילידת אשכנז, מצאה לה מהלכים בכל הארצות, ובפרט בארץ רוסיא. הרדיפות והגזרות הרעות נגד עם ישראל מתחדשות לבקרים; כל הדרכים גדורות, וכל השערים סגורים בעדנו; בכל מקום היהודי הוא אך למותר; פה ושם פורעים פרעות בישראל; דמנו ורכושנו הפקר הם. הנט עם העומד מחוץ לגדר החוקים, משולל כל זכויותיו האנושיות, וחרב חדה מונחת תמיד על צוארנו.

משכילינו וסופרינו היותר טובים התחילו להרגיש את מרירות הגלות בכל תקפה והם אינם יכולים להקל את מכאובם באמונה ובטחון, ולהסתפק בתקוה למעשי נסים, כאשר יכלו אבותינו; תם אינם יכולים למצא נחם ברעיון שעם ישראל יש לו תעודה בעולם להפיץ האמונה ולהורות דעה לבני אדם, וכי בשביל התעודה הזאת עלינו לסבול את כל התלאות.

בימים ההם כתב הדוקטור ל. פינסקר את מחברתו מעט הכמות ורב האיכות „אויטאעמנציפאציאן" והוכיח, כי אין תקוה לישראל בארצות גלותו, כי בכל הארצות אנו נחשבים כזרים, כקבצנים נודדים החיים אך בחסד אחרים; והפרוגרם הכללי לא ישנה את מצבנו לטוב. התרופה לזה רק אחת—מדינה יהודית מיוחדת.

סופרינו היותר נכבדים, כמו פרץ סמולנסקין ומשה לייב לילינבלום, התחילו להוכיח, כי צריכים אנו לשוב אל ארץ אבותינו, לבסס שם את חיינו על יסודות

מוצקים, לבנות בית נאמן ללאום ישראל, וליסד מקלט בטוח לסגולות היהדות האובדות בגולה.

בשנת 1882 נוסדה ברוסיה חברת בילי"ו – בית יעקב לכו ונלכה – כולם אנשים צעירים, רובם תלמידי האונברסיטה, אשר גמרו בדעתם ללכת לארץ ישראל וליסד שם מושבות ולעבוד את האדמה. חובבי ציון ברוסיה באו לעזרת החלוצים האלה; אך קטנה היתה העזרה אשר נעשתה במסתרים. לעבוד בגלוי ובפרהסיא לא יכולנו, כי הממשלה התנגדה לכל תנועה חדשה.

ומה גדלה שמחתנו כאשר הרשתה הממשלה בשנת 1890 ליסד את החברה לתמיכת היהודים המתישבים בארץ ישראל. בעיר אודסא נפתח הועד של חובבי ציון, ובכל עיר ועיר היו חובבי ציון אחדים, אשר הקדישו את עתותיהם לברר להעם את האידיאל הגדול הזה ולדפוק על פתחי נדיבים לאסף נדבות בעד בוני ארצנו.

גם אנחנו בפרשטשפינה הקטנה נגשנו אל העבודה; ואני הרהבתי עז בנפשי לנאום מעל הבימה כאחד המגידים. הנני מדבר אל צעירינו, המאמינים באינטרנציונליסמום משובש, כי שם „עם" ימחה מספר החיים. אנכי מבאר להם, כי מובנו של האינטרנציונליסמום אינו התבוללות והתערבות כל העמים השונים, כי אם שלום ואחוה בין העמים; וכל מה שיתרבה השלום בעולם, כן תגדל היכולת לכל עם ועם לפתח את כשרונותיו הטבעיים ולהגדיל את אוצרותיו הרוחניים לתועלת כל מין האנושי. עלינו בני ישראל לדעת, כי אף אם נחליט להתבולל בגוים, לא נוכל לעשות כזאת: לחיות אין מניחים אותנו, אולם גם למות אין אנו יכולים; חזק הוא רוחנו, ואי אפשר לדכאו. ראים אנו, כי רב הבורחים ממחננו שבים אלינו בפחי נפש ובתוחלת נכזבה; ומודים הם, כי לשוא עמלו להדבק בעם הארץ, כי הם באו אל בין העמים ברגשי אהבה ואחוה, ופגשו שם מבטי בוז וכישטמה, ונשארו קרחים מכאן וקרחים מכאן; ואם בעל כרחנו עלינו לחיות ולהתקים כעם, אזי עלינו לרכוש מרכז על פני האדמה, למען נוכל לחיות שם חיים טבעיים ולהתפתח כראוי בלי מפריע; והמרכז הזה צריך להיות ארץ ישראל, אשר נפש עם ישראל קשורה בה.

בגמרי את נאומי להצעירים, פניתי אל זקנינו, האומרים, כי היהודי צריך לחכות עד ביאת המשיח, עד כי תבא הגאולה, וכי אנחנו מקרבים את הקץ נגד רצון ד'. הנני מביא להם ראיות מדברי נביאינו ומהרבה מאמרי

חז"ל, כי מצוה גדולה היא להתישב בארץ ישראל, ושם אנו יכולים לחכות עד כי תבא הגאולה השלמה; ואם אין ביכלתנו או ברצוננו ללכת שמה, עלינו להחזיק את היוצאים ראשונה. בכל חם לבבי ונשמתי הנני מתאר לפני הנאספים את עתידותנו בארץ ישראל, כאשר נחדש את רוחנו, ומשם נפיץ אור על פני תבל.

כמעט כל היהודים יושבי כפרנו היו לחברי חברת חובבי ציון. מלבד התשלומים השנתיים הננו מאספים נדבות בכל מקרה שיבא לידנו.

רעי בפולטבה שמעו, כי נאמתי על חבת ציון, ויבקשוני לבא לפולטבה לנאום שם בשעת האספה השנתית של חובבי ציון. אמנם קשה היה לי מאד לדבר בפני עדה גדולה, אשר בה יושבים אנשים שעולים עלי בידיעותיהם את הענין, אך לסרב לא אוכל. באתי אל האספה, אמצתי את רוחי והחילותי לדבר. מתחלה תקפתני אימתא דציבורא, אך אחרי רגעים אחדים התעורר בי רוחי וישאני אל הארץ אשר בה אדבר, ומשם שאבתי עצמה לדבר ככל אשר אותה נפשי. הנאספים היו שבעי רצון מנאומי ובקרוב נקראתי עוד הפעם לפולטבה אל אספת „בני־ציון". אלה המה הצעירים אשר מהם יצאו נואמים וציונים טובים ממני. שם היה הצעיר הרך, החוקר העמקן, דוב בורוכוב; שם היה הצעיר האידיאליסטן הנלהב בן צבי, ושם היה האוהב ישראל, הלאומי הגדול, נתן וואסילבסקי; ועוד רבים כמוהם, אשר אחרי כן נודע שמם לתהלה בין הציונים ובספרותנו.

צז. אחד העם ובני משה

ויש אשר יבדקו נפשם לאורך וראו
והנה גם הרבה מאורם ממך ובשלך הוא.
(ח. נ. ביאליק „לאחד העם")

על שמינו המעוננים עלה כוכב מזהיר, זהו אשר גינזבורג, המכונה „אחד העם". פתאום נגלה לפנינו אדם גדול, גדל הכשרון והדעת; סופר, אשר כל מחשבותיו הנן עמוקות וחריפות ומלאי הגיון, והסגנון הוא קל וברור ויפה. כל מאמר ממאמריו הנני קורא בעיון גדול והם עושים עלי רושם חזק. אחד העם הוא אבי הציונות הרוחנית. לפי דעתו „לא בשכלול המושבות בלבד צריכה פעולתנו להצטמצם". לפי דעתו, עמנו איננו מוכשר עוד לעבודה לאומית גדולה, להתרכזות האומה, כי לזה דרושה חבת ציון, הממלאה את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור

מרכז הרוח. ולזאת עלינו להחיות את רוח עמנו, ללמד ולחנך את העם, לפתח בו רגש לאומי חזק ובריא ולהביאו אל ההכרה הפנימית, שדרושה לנו מדינה בפני עצמנו.

אז יצר אחד העם את אגדתו, אגדת „בני משה". משרתו היתה לאחד את הציונים האמתים, המאמינים בכל לבבם בתחית לאומנו. אנשים, אשר מרכז חייהם המוסריים והאידיאליים תהיה אהבתם לעמם, אנשים הנכונים לעבוד בכל לבבם ונפשם בכל מקצועות חיי היהודים הרוחנים והתרבותיים. כל אחד מבני משה התחיב להעיר בעמו אהבה לארץ אבותיו, לשפתו ולספרותו, לבאר לעם את היפה והנעלה ביהדות, להזכירו זכרונות ימים מקדם ולהשריש בלבו השאיפה לבנין עתידותו; ובפרט להתעסק בחנוך הדור הצעיר, לחנכם על פי רוח היהדות המהורה.

יהושע ברזלי היה הציר שהיה עובר מעיר לעיר לרכוש נפשות לאגדת „בני משה". בבואו לפולטבה בשנת 1889 מצא שם חברים אחדים. גם אני נקראתי לפולטבה, ואחרי שיחה ארוכה זכיתי להספח אל האגדה הזאת.

אחרי כמה שנים יצאו אחדים מסופרינו לבקר את שיטת אחד העם ולהקטין את ערך האגדה הזאת; אולם לפי דעתי, שיטתו ואגדתו בעת ההיא הביאו תועלת גדולה. הוא העיר הרבה מצעיריו להקדיש את כשרונותיהם להטבת מצבנו הרוחני; ומתלמידיו יצאו לא רק הרבה מסופרינו ומשוררינו היותר מצוינים, אשר עוררו את העם לתחיה, כי אם גם אנשי מעשה רבים יצאו מתוך תלמידיו, העומדים עתה בראש המפעל הגדול, בנין בית נאמן לעם ישראל.

צח. מתוך שאיפה נשגבה הייתי למורה (1889)

עד כה שמנו לבנו לחנך בני אחרים; אולם עתה באה העת לדאוג לבנינו אנו. לי ולרעי הלפגט ווראנעל, אין לנו בנים ללמדם, כי אם בנות, אולם אנחנו החלטנו ללמד את הבנות כדרך שמלמדים את הבנים. נסעתי לפולטבה לבקש לנו מורה הראוי לאותה אצטלא. חברי „בני משה" אומרים לי, כי חובה קדושה מוטלת עלי להיות מורה, כי מורים בעלי כשרון אינם מצויים, וכי אחטא בנפשי אם אבלה את ימי במסחר, בשעה שעבודה תרבותית דרושה. בטוחים הם, כי אהיה מורה טוב. רעי בפרשטשפינה, בשמעם דבר ההצעה הזאת, הפצירו בי, לקחת עלי את העבודה הקדושה. הם ידאגו למצבי החמרי ולפרנסתי שתהיה ברווח. הדבר מצא חן בעיני;

באמנם דבר גדול הוא להקדיש את עצמי לחנוך הדור הצעיר. גם אשתי הסכימה להחלטתי, ואהיה למורה.

יודע אני מה קשה היא העבודה ומה גדולה היא האחריות; בכל זאת נגשתי אל עבודתי באמץ רוח ותקוה חזקה. שכרתי דירה מרווחה, מלאה אור ואויר. חלקתי את התלמידים והתלמידות למחלקות, הכינותי את תוכן הלמודים ונגשתי לעבודתי. בימים ההם לא היו עוד ספרי למוד לילדים, ועלי היה לסדר ולכתוב שעורים בדברי ימי ישראל ובלשון העברית; ואף שעור לא נתפשטה או השטה של למוד עברית בעברית, בכל זאת קבעתי בכל יום שעה אחת לדבור העברי. שעה זו לא היתה כיתר שעות הלמודים, כי אם שעשועים, שיחת מרעים. תלמידי אהבו מאד את השיחה הזאת, ובקרוב החלו לספר בעברית מה שקראו. גם שפת רוסיה וחשבון למדתי אותם. בימים ההם הייתי מלא עבודה. שמונה שעות ביום אנכי מלמד את תלמידי, אחרי כן עלי להכין את השעורים; ולפעמים הייתי נוסע לפולטבה להתיעץ עם רעי המורים המומחים מה ללמד ואיך ללמד.

אינני מטיל אימה על תלמידי, והם אינם חשים בעול קשה. ובכל זאת שומעים ומקשיבים הילדים באופן יפה; כי אני משתדל למשוך את לבות התלמידים בכל שעור ושעור. יותר מכל הלמודים אהבו תלמידי את הנביאים. לעולם לא אשכח את התמונה היפה, בלמדי עמהם ירמיהו. ובהגיעי אל הפסוק: „קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה", החלו תלמידותי לבכות, ואחריהן גם התלמידים. הפסקתי מלמודי. בחדר השלך הם, רק גניחות תשמענה, וגם עיני יורדות דמעה. כאשר החלותי לבאר להם את הפסוק: „כה אמר ד', מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, כי יש שכר לפעלתך נאם ד'", האירו פני תלמידי, ועיניהם הזהירו בשמעם תנחומי אל ואת תקותנו, כי נשוב עוד לארצנו. מה מאושר הייתי בראותי ובהרגישי מה שמרגישות הנשמות הטהורות, נשמות היהודים הקטנים האלה.

התלמידים עשו חיל בלמודיהם ובפרט התלמידות. מביני דבר התפלאו והתענגו בשמעם מפי בתי מרים או מפי גיסתי ליזה פרקים שלמים בנביאים אחרונים. תלמידי אהבוני ויכבדוני ושלמו לי אהבה בעד אהבתי. ראו, כי הליכותי עמם היו בצדק ויושר כי לקחתי חלק בחייהם, חיי השחרות, ודבקה נפשם בי. תמיד עוררתים לשחק בחוץ; לפעמים היינו יוצאים לשוח בשדה, ושם בין שדמות בר היו חפשים לנפשם

כצפרי דרור ומשחקים כאות נפשם. לבי יתמלא ענג, בראותי כי גם ילדי יהודים נהנים מהדרת הטבע, וכי גם הם יודעים מחיי ילדות.

לעתים תכופות היו נלוים אלינו גם אבות התלמידים. ביחוד ביום ל"ג בעומר יום זה היה לנו ליום חג גדול. כלנו היינו יוצאים היערה, ושם הרחק מן הדרך מקום אספתנו מדי שנה בשנה. מסביב – אילנות גבוהים ועבותים, מלמעלה שמי תכלת פרושים כיריעה, ומתחת ירק־דשא עם פרחים שלל צבעים נראה כמרבד רקום, המוכן לשבתנו. הננו יושבים על מצע דשא אוכלים ושותים מכל טוב, אשר הכינו לנו נשינו. אחד התלמידים מספר על דבר ל"ג בעומר, וכלנו יחדו שרים שירי שפת קודש; ואחר כך כלנו יחדו, והאבות והאמהות, משחקים במיני משחק שונים.

צט. ספריתנו וקריאות בצבור

המלך האכזרי אלכסנדר השלישי נטה את ידו החזקה לדכא את היהודי בחמר וברזל. לא רק פת לחם כרת מפי היהודי, בסתמו לפניו את רב מעיני הפרנסה, כי אם גם את נשמתו והחזו חפץ להרעיב ולהחליש, בסגרו לפניו כל שערי המדע והחכמה. אך היהודי הראה עוד הפעם, כי אי אפשר להכניע את רוחו ולהפריעהו מעבודתו הרוחנית.

מקץ שנות השמונים למאה התשע עשרה, בימים הרעים ההם, באו חדשות בעולמנו. עם ישראל התעורר לתחיה, גם בספרותנו באה חדשה. באו סופרים הדשים בעלי כשרון ומהם גם מצוינים, אשר החלו לציר ציורים ריאליים לקוחים מן החיים. ספרותנו בעברית ויהודית החלה להתפתח ולהיות לספרות מודרנית. לוקחים הם סופרינו מיפיפיותו של יפת ומכניסים לאהלו של שם. את היופי והריאליות לקחו מסופרי העמים, אולם הרוח הוא רוח יהודי. הרבה מן הספורים – תמונות נאמנות מחיינו החמריים והמוסריים, תמונות חיות ובהירות. אמנם ספרות היא, אשר הנעים והמועיל נפגשו בה יחדו.

בימים ההם יצאו לאור המאספים השנתיים „האסיף" ו„כנסת ישראל", מ. ספקטאר הוציא את ה„הויז פריינד", אחר כך הוציא שלום עליכם את ה„אידישע פאלקס ביבליאטעק", ואחר כך בא בן אביגדור ונתן לנו „ספרי אגורה".

עתה, אחרי שזכינו לספרות יפה כזו, הלא חובה עלינו להפיצה, ולהרבות את מספר

הקוראים. יקראו נא אחינו, ילמדו וידעו את חיי עמנו ויהיו ליהודים יותר טובים, ואז בטח יקחו חלק בכל שאיפותינו ומגמותינו.

הנני שולח כסף מלא המחיר בעד ספרים שונים; ובקבלי את הספרים, הנני רץ מבית לבית למכרם; והנני רואה ברכה בפעלי; הייתי למוכר ספרים מצליח. אילם ספרי אינם מספיקים לשבור את צמאון צעירינו. הם דורשים גם את הספרות הרוסית, ולוקחים הם ספרים מהספריה הכללית בעיר פולטבה. אך קשה הוא להשיג את הספרים מעיר, הרחוקה מכפרנו כשלשים פרסאית; החלטנו ליסד ספריה פה בכפרנו. הלכנו מבית לבית ואספנו כמאתים רובל וקנינו ספרים. כל אחד מאתנו נתן חלק מספריו, עד כי היו לנו מאות אחדות ספרים בשפת רוסית, עברית ויהודית. עתה היו לנו ספרים; אולם לפתוח ספריה לא נוכל, כי דרוש רשיון מהממשלה, ולקבל את הרשיון אי אפשר. מוכרחים אנו לפתוח את הספריה בלי רשיון. יודעים אנו, כי יש בזה סכנה, כי בהודע הדבר לרשות יקחו ממנו את הספרים והאיש אשר בביתו ימצאו הספרים, ענש יענש. אחרי משא ומתן ארוך החלטנו, כי הספריה צריכה להיות בביתי ועלי להיות מנהלה.

עתה נוספה עוד עבודה על עבודתי. בידעי את כל הקוראים, עלי ליעץ לכל אחד ואחד מה לקרא. כאשר ישיבו הצעירים את הספרים, הנני שואל את דעתם על דבר התוכן. חפצי הוא שיקראו בענין ובעמקות, למען ידעו ויבינו את אשר קוראים.

פעם בשבוע מתאספים בבית ספרי אנשים ונשים, זקנים ונערים; והנני קוראים בספרים שונים. אחרי הקריאה מתוכחים על הענין שנקרא. את הצעירים הנני מעודדים לכתוב על ענינים שונים. לפעמים נקראים דבריהם לפני הנאספים. ביום השבת היו נאספים אל בית ספרי הרבה אנשים לשמוע מפי פרק בנביאים או בפרקי אבות; ולפעמים נאמתי גם נאום.

קי. הנני עומד על הבחינה להיות מורה עממי

פקודה יצאה מאת הממשלה כי כל יהודי הרוצה להיות מלמד, עליו להשיג תעודה מאת בית פקידות המקומי, כי אורח נאמן הוא. מחיר התעודה הוא רק שלשה רובל, וכל מי שאין עליו חשד של מרד יכול להשיגה. כל מי שיש לו תעודה כזו בידו, אף אם בור ועם הארץ הוא, יכול להיות מלמד בישראל וללמד את בנינו למודי עברית; אולם אם רוצה אחד ללמד גם את השפה

הרוסית, חשבון, וכדומה, אזי מלבד תעודת ההכשר, עליו לעמוד על הבחינה, ולקבל תעודת מורה רוסי עממי. כל העובר על החק הזה יענש בכסף וגם במאסר.

החלותי להכין את עצמי לעמוד בבחינה; ואף שיודע אני את הלמודים הנחוצים, בכל זאת עלי ללמוד מהחל ועד כלה בדיוק רב; כי לא קל הוא לאיש יהודי להבחן בפני מורים רוסים. מבט זר אחד, בת־צחוק ארסית שבפתחי פיו של מורה שונא ישראל, ולבך יפעם ופיך יאלם דומיה ותענה שלא מן הענין. על היהודי לדעת לפנים משורת הצורך. כל היום אני לומד עם תלמידי, ובערבי הקיץ הקצרים והבקרים הארוכים אני לומד בעצמי.

כאשר הגיע סוף הזמן, נסעתי לפבלוגרד לעמוד בבחינה: ידוע היה, כי ראש המורים בגמנסיה אשר בפבלוגרד אינו שונא ישראל. אומרים עליו, כי מלומד גדול הוא ויודע גם את השפה העברית. בבואי שמה גמרתי בדעתי לראות את הדירקטור, בטרם אגיש את בקשתי. אחרי שיחה קצרה הבטיחני הדירקטור כי אצא בשלום מהבחינות. בבית מלוני היו עוד צעירים, אשר באו להבחן. כלם ילידי רוסיה הדרומית, ושפת רוסיה היא שפתם מילדותם, ולואת ילעגו לי, לשפתי ולמבטאי הרוסי.

הבחינות הבאות בכתב הגשתי אל משפט הבוחנים, והדירקטור אמר לי, כי עבודתי רצויה היא; וכי עתה עלי להבחן אם יש לי הכשרון ללמד; ולזאת צריך אני ללמד עם תלמידי אחת המחלקות בהגימנזיה. הרהבתי עז, ואומר לו, כי ירא אנכי מפני התלמידים הרוסים, פן יצחקו בפני, בראותם לפניהם איש יהודי, אשר בא להורותם. ויאמר לי הדירקטור: „למענך אשנה מן המנהג, תחת ללמד את התלמידים תלמד את המורים. אני ועוד שלשה מן המורים נהיה לתלמידיך".

למחרת באתי אל חדר הדירקטור. ארבעת תלמידי ישבו סביב השלחן. הדירקטור הראה לי את מקומי לשבת כאחד המורים. הספרים הנחוצים וגם ניר ועפרון היו מוכנים;עלי היה להתחיל את אחד השעורים. עוד טרם החילותי, אמרתי: „אדוני, עליכם לשים לב ולהבין שבשבתי עם תלמידי היהודים רוח אחרת יהיה עמדי, ובטח אוכל לבאר להם יותר טוב מאשר יעלה עתה בידי". ויען הדירקטור, כי בטוח הוא שגם עם התלמידים האלה יעלה בידי לבאר היטב. החלותי את שעורי. אחדים מתלמידי שואלים כתלמידים בעלי כשרון, ואחדים מהם

עושים את עצמם כאלו אינם משיגים מאומה, ועלי לבאר ולפרש להם באר היטב. בגמרי את השעורים, אמר הדירקטור: „אף שעלינו להתיעץ טרם נוציא את משפטנו, בכל זאת נוכל לקראך בשם „מורה", כי אמנם מורה בעל כשרון אתה".

הלא דבר קטן־ערך הוא לקבל תעודת מורה עממי; אך מודה אני, כי שמחתי מאד על שעלה בידי להשיג את אשר חפצתי, בשעה שיתר הצעירים, ילידי רוסיה הדרומית, שלעגו לי, יצאו וידם על ראשם.

קא. גרוש מוסקבה; לדת בני עמנואל וביאת מאסלינסקי (1891)

ימי הג הפסח הגיעו; אולם שמחת חגנו שבתה, כי הבשורה הרעה באה שמעיר מוסקבה גרשו היהודים. „גרשו" — מה נוראה היא המלה הזאת! הנני מרגיש בכל מיתרי לבבי את הכאב ואת הקלון, אשר סבלו שם אחי ואחיותי האומללים; והשאלה: „עד מתי?" מנקרת את מחי ומרעישה את לבי.

יודעים אנו, כי מראה או פעולה סמלית, או אפילו שם, המגשימים איזה רעיון, פועלים עלינו בכח חזק ומעוררים בקרבנו רגשות שונים, בהם מוצא אדם נוחם לעתות בצרה. גם אני חפץ עתה למצא נחם בשם, אשר אקרא לבני, הנולד לי בימי חג הפסח. יקרא שמו בישראל „עמנואל", והוא יזכירני לרגעים, כי עמנו אל.

בברית המילה היה אתנו אורח נכבד, הוא המטיף הלאומי מאסלנסקי, אשר שמעו שמענו זה כבר. שמענו, כי מטיף נפלא הוא; וכי ראשי חברת חובבי ציון יבקשוהו להקדיש את כשרונותיו הנפלאים להפצת רעיון ישוב ארץ ישראל ותחית הלאום. חובבי ציון בעיר פולטבה בקשוהו לבא לעירם ולהטיף לפני הקהל. רעי הלפגט נסע לפולטבה ויבקשהו לסור גם אלינו. המטיף בא ליום הברית של בני. כבדנו אותו ב„סנדיק". בשעת הסעודה דבר על השם „עמנואל". כל הנאספים, ואף הוא בתוכם, הורידו דמעות. לפנות ערב נשא מדברותיו בבית המדרש; ובתמונות חיות ציר לפנינו את גרוש מוסקבה.

נואם כזה לא שמעתי מעודי. לפני לב־יהודי, לב רחב וחם, המלא אהבה לעמו; נשמה עדינה המפרכסת בכאב עמו; רוח כביר המתרומם לשמי שמים ופה מפיק מרגליות. דבריו הנובעים, בוקעים ופורצים מתוך לבו ויורדים לעמקי לב השומעים. הנה הוא מתאר בצבעים שחורים תמונות חיות מחיי עמנו הנענה והנדכה; כל העם גוע בבכיה. פתאום חדל מדבר, כי דמעותיו שמו מחנק לציארו. והנה שוב כמו קשת מבין העננים נפוצו מעיניו הבוכיות קוי אור,

והוא ידבר על דבר חבת ציון. אוד פניו קרן; כזיקי אש מתפוצצים מפיו דברי נחומים, בתארו לפנינו את עתידותינו בארץ אבותינו. דבריו היו כאור שמש בהיר, שהפיץ את העננים הכבדים מעל נשמותינו; כל מלה ומלה תפיח בלבותינו המלאים יאוש אמץ רוח ובטחון, וכל הגה היוצא מפיו הוא כצרי לפצעינו האנושים.

זמן רב זכרנו את מסלנסקי, וגם הוא לא שכחנו. כעבור שנתים, כאשר כבר יצא לו מוניטון בעולם, והוא בקר רק את הערים הגדולות, סר אל כפרנו ויבלה בחברתנו שני ימים. שתי פעמים נאם בבית המדרש שלא על מנת לקבל פרס. בענג רב בחן את תלמידי ובפרט את תלמידותי, כי חזיון יקר היה אז לראות נערות קטנות, היודעות את התנ"ך ואת השפה העברית. כעבור שנים רבות, בהיות מסלנסקי כבר באמריקה, ובכתבו בהעתון „העברי" את זכרונותיו, זכר לטוב את כפרנו בזה הלשון:

„פרשטשפינה הקטנה. — את הכפר הזה נקבתי בשם „נוה הצדק והשלום". בארבעים משפחות מאחינו יושבים בו... בתוכם ימצאו אנשים משכילים, גם בעלי כשרונות נפלאים, מורה מצוין מר קאצאוויץ יורה את צאצאיהם בטוב טעם ודעת... מאד התענגתי על חברת המשכילים הלפנאט, ווראנל והמשורר רוזין... בחנתי את התלמידים והתלמידות, והנה כלם יודעים את ספרי קדשנו וכל חלקי הדקדוק באיפן מאד נעלה. ומה נפלא ונעים לשמוע את השירים בשפת קדשנו... ואדמה כי באחת המושבות על הרי יהודה אמצא כעת... מי יתן והכפר הזה יהיה למופת לכל הערים הגדולות".

קב. הנדיב הידוע ושירי לבנו

גבור בארץ יהיה זרעו, דור ישרים יברך
(תהלים קי"ב ב)

כגודל הצער והכאב בשעה שרעך טובע בים ופושט את ידו לעזרה וידך קצרה מהושיע, כן היה צערנו ומכאובנו עתה. אחינו בארץ ישראל החלוצים הראשונים שהקריבו את מבחר ימיהם בעד תקותנו, תקות הלאים, ובזעת אפם ובדמי לבבם מניחים את היסוד לבנין עתידותינו, הם קוראים לעזרתנו, ואין לאל ידנו להושיע.

חובבי ציון מעטים הם במספר, ורובם הם עניים. עשירינו לא רק יקפצו את ידיהם, כי גם לעג ילעגו לפעלנו, ויקראונו בשם „בטלנים ובעלי חלומות".

נאורינו יקראונו בשם „נסוגי אחור", המעכבים את הפרוגרס הכללי. החרדים האדוקים צועקים, כי חובבי ציון דוחקים את הקץ ושמים מכשולים על דרכנו. סוחרינו, התלוים באויר, שקועים בראשם ורובם בעסקיהם; ומרבית בני העם טרודים הם בפרנסתם למצא טרף לבני ביתם; ומה להם עתיד רחוק?

כצפרים בודדות בארץ ציה, העמלות למצא די חמר לבנין קנן, כן אנחנו, חובבי ציון, מתאמצים ומשתדלים למצא עזר ממשי לאחינו המצפים לעזרתנו; ועזרתנו היא כטפה מן הים. לעתים תכופות החל רגש היאוש להתגנב אל לבי. ירא אנכי פן תקותנו תהיה לריק, כי מאין יבא עזרנו?

אך לא אלמן ישראל. משפחה אחת בישראל, אשר בניה כבוד מלכים ינחלו, ובין אילי הארץ מושבם, ולבם תמיד ער לקול אחיהם הנדכאים. מימי ילדותי שמעתי את שמע המשפחה הזאת, היא המשפחה לבית רוטשילד, אשר שמה יזכר בכבוד ובאהבה לא בגלל אוצרותיה הרבים, כי אם בגלל בניה המשתתפים תמיד בצער אחיהם ועומדים למליצים לעמם.

גם עתה העיר ד' את רוח אחד מבניה, הוא הברון בנימין, המכונה אדמונד רוטשילד. כאיש המעשה וכאיש הרוח גם יחד הבין את גודל הערך אשר להתישבות בני ישראל בארץ ישראל, ויפתח את אוצרו לתמוך בידי החלוצים ולשכלל את המושבות. הוא אינו רוצה בפרסום שמו ולואת נקרא שמו בישראל „הנדיב הידוע".

ומעשי הנדיב בארץ ישראל אינם כמעשי בעלי הצדקה הרגילים, הממלאים את חובתם לתמוך בידי עניים; כי אם אב רחמן הוא לתלוים בעזרתו. לא רק את אוצרותיו, כי אם גם את עתותיו הקדיש לעבודה הזאת, עבודת הקודש. זה כמה פעמים נסע לארץ ישראל לראות ולהוכח במה יוכל להיטיב את מצב הדרך אשר ילכו בה.

בימים ההם קראתי בעתונים, כי לבנו יחידו של הנדיב מלאו שלש עשרה שנה; והנדיב היה נכון לנסוע לארץ ישראל עם אשתו; ויבקש הבן, כי יקחהו אביו גם אותו, כי נפשו חשקה לראות את ארץ אבותינו; ויען האב ויאמר: „לא אוכל, בני, למלאות את חפצך עתה. כאשר תדע היטב את התנ"ך ואת דברי ימי ישראל, אך אז תהיה ראוי לבקר את ארצנו הקדושה, ורק אז אקחך".

דברי הנדיב האלה עשו עלי רושם חזק. רואה אני, כי חפץ הוא שבנו יהיה

בן נאמן לעמו לא רק כמצות אנשים מלומדה, כי אם שירכוש לו ידיעה ברורה והכרה פנימית לדעת ולהבין מי הוא עמו, עם ישראל, ומה הנה שאיפותיו ותקותיו.

ויתעורר בי אז החפץ להביע את רגשותי ולברך את בן הנדיב שיקום בו חפץ אביו, ואכתוב לו שיר:

לכבוד הברון מר מאיר אנשיל רוטשילד

בן הנדיב הבתן בנימין רוטשילד

ליום מלאת לך שלש עשרה שנה.

שה פזורה ישראל, שה נהלאה,
נסה מפי זאבים, משני לבאים,
ברחמי אביה מרעה מצאה,
הוא בזרועו יקבץ הטלאים.

עדרי צאן באים ממדבר שאיה,
לשקתות המים אצים נגשים,
כי אביך חצב בערבות ציה
באדות להשקות צאן הקדשים.

על הרי יהודה, שם עלה שית
מני אז הוסר ישראל מעם,
עתה יציץ הגפן, יפרח הזית,
התאנה, הרמון ישגשגו שם.

„ראשון לציון" כשושן פורח,
„זכרון יעקב" תאוה לעינים,
בעקרון אדמתו ישדד פולח.
אחיך היוגב בועת אפים.

מי ימנה כל מעשי אביך וצדקתו?
מי יספור כל חסדיו הנאמנים?
קצרה עטי.... דומיה תהלתו.
מי יתן והיו כאבות כבנים!

היה כאביך המורם מעם,
שעינו לציון תמיד צופיה!
האמינה כמוהו, כי רק שם
כולנו יחדו נשובה לתחיה!

קג. יעקב רבזין הסוחר היה למשורר

יעקב רבזין הנהו סוחר בתבואה כיתר אחיו יושבי כפרנו. כאשר תפגשהו בשוק בין עגלות הבר בין סוחרים אחרים, הקשיבה נא לדבריו, התבונן נא בפניו, בעיניו ובכל תהלוכותיו, ואם חוננת בעין פקוחה ובלב רגש תראה ותוכח כי לא השוק הוא מקומו, וכי נשמתו אינה מסביבה כזו; אולם אנשי השוק לא יבינו את רוחו. איש הפכפך הוא בעיניהם ולפעמים גם משוגע יקראוהו.

יעקב רבזין הוא איש, אשר בלבו ישכון הרגש הגעלה והיפה של אמונה טהורה; אולם שונא הוא תכלית שנאה את האמונות הטפלות, ובכל עז נפשו הוא לוחם נגדן, וכלי מלחמתו הם לא רק ידיעותיו הרבות, לא רק ההגיון הבריא, כי אם גם הדורים דוקרים ולעג מר. אוהב את האמת ואת היושר ומתאונן תמיד על המרמה והחנופה. אוהב הוא את יפי התבל, ואין קץ לאהבתו את המין האנושי בכלל; אולם נשוא לא יוכל את האנשים שמפני קטנות המוחין וגסות הרוח משחיתים הם את התבל ומלואה.

פעם הראה לי רבזין שיר, בו הוא מתאונן על החיים. אמרתי לו, כי תוכן השיר טוב הוא; אולם אין זה שיר, כי לא נכתב על פי החקים, כי אין בו מדה ומשקל; וארא לו את שירי משוררינו בימי הבינים, כי נכתבו על פי מספר תנועות ויתדות; גם שירי משוררי רוסיה הראיתי לו, כי נכתבו על פי מספר ההברות ועל פי משקל הנגינה; והוא באחת, כי השיר טוב הוא, וכי ישלחהו אל „שלום עליכם" שיחוה הוא את דעתו. בקשתיו לבלי לשלח; אולם הוא באחת: שלח ישלח; אחרי ימים אחדים בא אלי בצחוק על שפתיו. בידו היתה תשובת שלום עליכם. והמכתב מכתב קצר ובזה הלשון: „יותר טוב לנקות נעלים מכתוב שירים כאלה". ואומר לו, כי בכל זאת בל יפול לבו, וכי עליו ללמוד את משפטי הספרות, ולקרא הרבה שירים; ואחר כך יכתוב שיר, וישלח להמשורר פרוג. הוא עשה כעצתי, למד וכתב עד כי התחיל לכתוב שיר מוקדש לפרוג. בכל יום ויום, אחרי גמרי את למודי עם תלמידי והוא נפטר מן השוק וממסחריו, הולכים אנחנו לשוח בשדה, ושם הננו קוראים את השיר, ואני עוזר לו לתקן את השפה,

את הסגנון ואת המשקל ולפעמים גם את הרעיון. פעם לפנות ערב, בצאתנו השדה, קראנו עוד הפעם את השיר „אל משוררנו"; ונלך שניהו אל הבי־דואר, ונשלח את השיר לעיר פטרבורג אל המשורר פרוג. ומה גדלה שמחתנו, כאשר נתקבל מכתב מפרוג, שהשיר מצא חן בעיניו, וכי שירים כאלו ראויים הם לדפוס. ומסיים הוא את המכתב בבקשה, כי המשורר החדש יכתוב עוד שירים. ויאוזר המשורר את חלציו לכתוב שירים. הוא כותב, ואנכי עוזר לו לתקנם, עד כי נאספו הרבה שירים. או אסף משוררנו הסוחר את מעט כספו ויסע לעיר ווארשא, ושם הוציא לאור „די מעלאָדיען פון יעקב רעבזין". בשובו הביתה שבע־רצון, הגיש לי את ספרו, אשר כתב עליו:

תלמידי, חברי ורבי, וכו'
בכל שורה בכל חרוז בכל מלה ובכל קו
שניהו יחדו שמנו את דמנו ואת ראשנו וכו'

ויצא אז המשורר לנוע מעיר לעיר ככל המחברים היהודים בימים ההם. שלום עליכם כתב אלי או באחד ממכתביו: „ראשית, צריך אני לתת לך פרישת שלום מיעקב רעבזין שלנו. הנהו עכשו בקיוב, וכמוכן הלא אורחי הוא, וכו'.

ויבקר המשורר את הערים הגדולות. בכל מקום הקריא את שיריו. השומעים נהגי משיריו ויחלקו לו כבוד. אולם הוא שב לביתו עני, ויהי נאלץ לשוב אל מסחר התבואה כמקדם. באמריקה קבלתי ממנו את תמונתו, ועל התמונה שיר ארוך מוקדש אלי. בין יתר דבריו הוא כותב:

אין יאהרען פון האפענונג, פון לעבען און מוט
וי הערצליכע ברידער אין איינעם געלעבט.
צו אלעם וואם הייליג, צו אלעם וואם גוט,
צו אלעם וואם ליכטיג אין איינעם געשטרעבט.

בסוף מכתבו הוא מציר לפני את מצבו עתה בתור חנוני עני.

קד. הנני עוזב את ההוראה מפני חולשת גופי

שלש שנים עבדתי בכל מאמצי כחי ולא ידעתי מנוחה. ההוראה ועסקי בצרכי צבור פעלו לרעה על גופי החלש, עד כי התחלתי להרגיש מכאוב נורא בחזי וחולשה בכל גופי. בקיץ האחרון שכרתי דירה בשביל בית ספרי בקצה הכפר. כמעט כל

היום למדנו בחוץ בצל האילנות; ובכל יום ויום לפנות ערב באו רעי ויקחוני לשוח בשדה; ואשתי מפטמת היתה אותי בחלב וביצים; אולם כל זה ללא הועיל: מצב בריאותי הידע מיום ליום, רואה אני כי אי אפשר לי עוד ללמד וכי נאלץ אני לעזוב את שאיפתי להיות למורה. כאם שאינה יכולה להניק יותר את בנה ודואגת למצא מינקת טובה בעד פרי בטנה, כן דואג אני למצא מורה טוב, שאוכל בלב שקט למסר לו את תלמידי. אחרי רב עמל מצאנו מורה. מסרתי לו את תוכן הלמודים, הודעתיו את רוח כל תלמיד ותלמיד, ובקשתיו בדמעות עלי עיני לגמור את אשר החלותי.

אחרי שלש שני הוראה ועבודה רוחנית בכלל לא אוכל עתה לצאת השוקה לסחור בתבואה בעד פת לחם: „ירידה מאגרא רמא לבירא עמיקתא"; החלטתי לעזוב את פרשטשפינה. בלב כואב מסרתי לאיש אחר את הספריה שלנו, אשר נוצרה וגדלה על זרועותי. כל רעי נאספו להפרד ממני ובדברים חמים ותמימים הביעו את צערם על אשר אעזבם. גם כל תלמידי ותלמידותי באו להפרד, ואחת מתלמידותי קראה בשפת עברית את ברכת הפרידה. התלמידים ואבותיהם בוכים, ואנכי נישק את כל אחד מתלמידי ואבך מרה, בראותי, כי מזבחי יהרס, ומי יודע כמה עוד מזבחות יהרסו בחיי?!

קה. מסחרי בפחמי אבן. סוחר רוסי לב טוב

רעי ראובן דיינב מפולטבה שנהל עסק גדול של פחמים יעצני לסחור בפחמי אבן, לקנות מבעלי המכרות ולמכור לסוחרים שונים. עצתו מצאה חן בעיני, רק כסף אין לי. למצער דרוש היה לי חמש מאות רובל, רעי אברהם מאדל שמע על דבר הכסף הדרוש לי ויכתוב לי כי ילוה לי את הכסף. עניתי לו, כי לא אקח ממנו כי ירא אנכי להעמידם בסכנה, כי מי יודע איך יעלה למסחרי. ויבא מאדל לביתי עם הכסף בידו, ויפצר בי עד כי לקחתים.

דיינב נתן על ידי מכתב לאחד מרעיו, הממונה על מכרת פחמי האבן. בבואי שמה נודע לי, כי קשה עתה לקנות סחורה, כי הדרכים התקלקלו מרב הגשמים, ואי אפשר להוביל את הסחורה מהמכרות אל תחנות מסלת הברזל. בין כה וכה המכרות לקחו את לבי: מעודי לא ראיתי אותן והנני שואל ודורש, איך מונחים הפחמים באדמה, מתבונן אל עבודת החציבה וההוצאה מעמקי האדמה. במשך שבוע ימים נודעו לי הרבה דברים שלא ידעתים ואחרי עבור שנתים הכניסה לי ידיעתי זאת הרבה.

כעבור שבוע ימים לבואי לשם עלה בידי לקנות מאה קרונות פחמי־אבן. נתתי חמש מאות רובל, ותיכף שלחו חמש מרכבות טעונות פחמי אבן לפולטבה; יצאתי שמה למכור את סחורתי. בשבתי במרכבת מסלת הברזל נגש אלי בעל המכרות, אשר מכר לי את הפחמים, והוא איש רוסי. האיש החל לדבר אתי על דבר עסק הפחמים כאלו סוחר מובהק הייתי. בראותי כי טועה הוא, ספרתי לו, כי אני אינני יודע מאומה בעסק הזה, וכי מורה הייתי, ומחמת תולשת הגוף נאלצתי לעזוב את ההוראה ולהשכיח את רעבון חמשת ילדי הייתי לסוחר בפחמי אבן. חמש מאות הרובלים שהיו בידי נתן לי רעי, שגם הוא אינו בין העשירים. — הגך מורה? שאלני הרוסי בתמהון, וילחץ את ידי בידידות. בעיני הגוים המורה יותר מכובד הוא מאשר בעיני אחינו.

— אם כן, אמר אלי, עליך לדעת כי אם ירד שלג ויהי ביכולת להוביל את הסחורה אל התחנה, בטח ירד המחיר ואתה עומד להפסיד את כל הכסף אשר נתת דמי קדימה; ובכן, אם לא יעלה בידך, למכור את הסחורה טרם ירד השלג, הודיעני נא ואראה, מה אוכל לעשות למענך.

הודיתי לו מקרב לבי. רעדה אחזתני בהעלותי על לבי כי אוכל להפסיד את כסף רעי. בבואי אל פולטבה פניתי אל סוחרים ולא עלה לי למכור, הלכתי אל בעל התחנה העשיר מ. ואציע לפניו לקנות את סחורתי. הוא שאלני, איה וכמה קניתי, ומה הוא המחיר ששלמתי; ואנכי מספר לו את האמת. ויקן ממני את החמש מרכבות שנשלחו, בתנאי שאם הסחורה תמצא חן בעיניו, ואנכי לא אמכר עד או, הרשות בידו לתת לי רובל אחד לכל קרון ולקחת את כל מאת הקרונות. אם כן אמרתי בלבי, הנני בטוח כי ארויח מאה רובל; בכל זאת אנסה את מזלי, ואסע אל ערים אחרות, אולי אמכור שם וארויח יותר. בהיותי בדרך ירד שלג; ובכל מקום בואי נודע לי, כי מחיר פחמי האבן ירד, ומציעים לי מחיר קטן מאשר שלמתי. מהרתי לשוב לפולטבה. בטוח הייתי כי הסחורה תמצא חן בעיני הגביר מ., והוא ישמור את הבטחתו, ויקח את כל מאת הקרונות. ומה גדלה שמחתי, בשמעי מפי הגביר, כי הסחורה מצאה חן בעיניו. אמרתי לו מתוך בטחה כאשר יאתה לסוחר: „אם כן עלי לכתוב אל המכרה לשלוח לך את יתר הסחורה". ויען הגביר בקר־רוח ובבת־צחוק על שפתיו: „איני צריך לקנות ממך, כי קניתי מהמכרה שקנית אתה, והמקח בשלש רובל פחות ממחירך אשר שלמת". אמרתי לו: „הכי

נסעתי והוצאתי כסף למצא למענך מקום לקנות סחורה?" ויאמר לי הגביר: „לך אל הגזבר וקבל שלשה רובל ועשרים וחמש אגורות בעד חמשה הקרונות שקבלתי". — הלא חמשה רובל מגיעים לי, כאשר דברנו — שאלתיו בתמהון? והוא עונה לי, כי שלם רובל אחד ושבעים וחמש אגורות הוצאות בעד ה„נאַכנאַהמע" (המשלוח בזקיפה). ואומר לו: „הלא אנכי אמרתי לך, כי הסחורה נשלחה על ידי „נאכנאהמע", וגם על התעודות היה כתוב כן. הגביר ענה כי לאיש בטוח כמהו שולחים בלי זקיפה ההוצאה היתרה צריכה לפול על חשבוני. היה לי הרגש כאלו שפכו עלי קיתון של צוננים, בראותי את ישר לבו של הגביר הזה שהונו עלה לאלפים ולרבבות. הבטתי לתוך עיניו המלאות ערמה ואמרתי אליו ברצינות: „יהי כדבריך, אולם דבר אחד יש לי לבקש ממך — אמור לי את דעתך, מה מעשה זה בעיניך?" ויען גם הוא בכבד ראש: „אם אולזל בדברים כאלה יחסרו לי במשך שנה אחת עשרת אלפים רובל או יותר".

יצאתי מבית הגביר בפחי נפש. לבי יכאב לי, כי אחי הגביר מוצץ דמי אחרים, ויותר מזה ירעד ויכאב לבי מפחד פן אפסיד את כסף רעי. זכרתי את דברי הסוחר הרוסי לפני הפרידה; ואכתב לו, כי הסחורה לא נמכרה. לגודל אשרי ותמהוני קבלתי את חמש מאות הרובלים, בחזרה. במכתבו כתב לי כי אינו חפץ להתעשר בכסף כזה.

החזרתי את הכסף למאדל, ואני נשארתי בבית בלא עבודה.

קו׳ בית הספר למופת בפולטבה (1893)

חברי המורים בפולטבה אמרו זה כבר לפתוח בית ספר מתוקן, ועתה הנם מבקשים אותי כי גם אנכי אסף אליהם. הם מבטיחים, כי ישמרו על בריאותי ועלי יהיה ללמד רק שעות אחדות ביום בשתי מחלקות תנ״ך ודברי ימי ישראל. הדבר מצא חן בעיני, כי הלא בחברת אנשים כאלה נוכל להראות נפלאות על שדה החנוך.

מאחר שאני היחידי הייתי לעת עתה בטל מכל עבודה לכן מסרו לי חברי להכין תכנית למודים לשש שנים. נגשתי לעבוד התכנית. אך גמרתי סעיף אחד מעבודתי והנה מתאספים אנו ומתוכחים, מתקנים ורושמים עוד הפעם, לסוף עבדנו תכנית הלמודים מן השנה הראשונה עד סוף השנה הששית, — בית

ספרנו היה בעל שש מחלקות. למען פרסם דבר בית ספרנו ברבים הננו מאספים אספות ומספרים לאבות על גודל ערך בית ספר כזה. אני נואם נאומים לפניהם. וגם כתבתי מאמר ב„המליץ" על דבר ה„חנוך".

ככה, אנו ששה מורים עניים, שכרנו דירה מרוחה קנינו את המכשירים הנחוצים, ונפתח את בית הספר. הרבה תלמידים בבית ספרנו; אולם ההכנסה מעטה היא, כי רב תלמידינו בני עניים הם; והעשירים אינם שולחים את בניהם אלינו, כי לא לפי כבודם הוא שילמדו בניהם יחדו עם בני העניים. הכנסתנו אינה מספיקה לנו אפילו ללחם צר ומים לחץ, ועל כל אחד מאתנו למצא לו הוראות שעה מלבד הלמוד בבית הספר.

בני ביתי עודם יושבים בכפר, כי פרנסתי אינה מספקת לכלכל אותם בעיר. הישיבה אינה נותנת לי לשמור על בריאותי כראוי; גם העבודה בבית הספר גורמת לי צער וכאב לב: חדר אחד צר הוא מאוד ועל התלמידים לשבת צפופים ודחוקים; החדר השני אין בו די אור ואויר; במחלקה זו אין הלמודים מתאימים לתלמידים ובמחלקה שניה לקויה המשמעת. כל דבר קל ירגיזני, והכאב בחזי יגבר מיום ליום. והנה החלותי להשתעל. שנתי נדדה מעיני וגם בלחם קצה נפשי. הלכתי לדרוש ברופא מומחה; הרופא אחרי בדקו את חזי ואת ריאתי, צוני ללכת תיכף אל ביתי הכפרה, ואם לא אשמע לעצתו מרה תהיה אחריתי. בלב דוי עזבתי את רעי בעוני ולחץ, ואברח להציל את חיי, אשר בהם תלוים חיי חמשת ילדי הקטנים.

בביתי פגשוני בני ביתי בקול בכי. הם חשבו כי השחפת כבר דבקה בי, ויחליטו כלם יחדו להבריאני. מפטמים אותי כדרך שמפטמים ברבור הודי לחג הפסח. אשתי מימיני וחותנתי משמאלי, וגם רעי וואַרנל הקדיש את עתותיו להבריאני. מבקר עד ערב הוא נמצא על ידי; אוכל עמי יחדו בביתי או בביתו, למען עורר בי תאבון לאכילה; הולך עמדי לשוח בשדה ולרחוץ במים. במשך שני ירחים שבתי לאיתני.

קז. עוד הפעם מסחר התבואה. חגיגת „בר מצוה" של נערה

שנאתי את מסחר התבואה, אולם אנוס הייתי לשוב להיות לסוחר, כי דרך אחרת לא היתה לפני. אך הפעם אסחר לבדי בלא שותפים, למען אוכל לנהוג

במסחרי לפי רוחי. שכרתי ממגורה והחלותי בעבודה. אשתי עוזרת לי. נושאים ונותנים אנחנו בצדק. האכרים מוכרי התבואה נוכחו כי טוב למכור לנו ממכור לאחרים, ולכן קנית הסחורה אינה קשה לי; אולם לא כן המכירה: בחרף זה הקונה היותר גדול הוא בעל המחנה מ. מעיר פולטבה. אמנם הוא נותן דמי קדימה לסוחרינו ביד פתוחה; אך בשעת החשבון הוא בא תמיד בעקיפין, ויפחית מן המחיר; ומהתוך לוקח הוא החלק היותר גדול. בכל זאת המסחר מספיק לכל צרכי. גם מורה לקחתי לביתי ללמד את בני נחום ואליהו, ועוד נערים אחדים. הנני זהיר לבלי להשקיע את נשמתי כלה במסחר. במוצאי שבת מתאספים אל ביתי לקרוא ולהתוכח; ובכל ערב וערב אני לומד בעצמי וקובע עתים ללמוד עם בתי מרים וגיסתי ליזה. אני לומד עמהן דברי ימי ישראל, עין יעקב וספרים אחדים מהתנ"ך, אשר עוד לא למדו. כאשר גמרנו את כל התנ"ך עשינו סיום בליל היאהר־צייט של אמי, ולבתי מרים נמלאו אז שלש עשרה שנה, ונקרא את החגיגה הזאת „בר מצוה של נערה". כל בני משפחתי וכל רעי נאספו אל ביתי. בתי סימה את התנ"ך, וקראה לפנינו מאמר אשר כתבה עברית על דבר התנ"ך. היא קוראה את מאמרה בהתלהבות ומעוררה גם בשומעיה התרוממות הרוח. בבית דממת קדש, האב והאם, הסבא והסבתא בוכים משמחה, כי זכו ל„נחת" כזו. לזכרון הבר־מצוה מנדבים כל הנאספים לטובת הפועלים בארץ ישראל. אחר כך באה הסעודה; מעט יין שרוף, תפוחי אדמה עם דג מלוח, וקשואים כבושים; והפרפראות המה שירים אחדים הלוקחים לבבות או נגון מנגוני החסידים. מה גדולה היא השמחה; מה עמוק הוא הענג, ומה נאמנה היא הידידות והאהבה בין הנאספים!

קחי הלכתי לבקש פרנסה ושבתי ריקם

בבוא הקיץ בא שנוי גדול בחיי ובמסחרי. התבואה נתמעטה. הסוחרים מתחרים, מריבים ומקנתרים זה את זה, על פת לחם יורדים איש את אחיו לחיים; והאנשים האלה שאינם מרגישים את השפלות, שיש במלחמת קום כזו, המזכרת את חיי הכלבים, הנושכים זה את זה בשעה שאתה משליך לפניהם עצם. לעתים תכופות יקרה, כי אסגור את הממגורה, וארוץ הביתה בלב קרוע להשכיח את עצבי באיזה ספר.

עוד הפעם נוכחתי, כי קשה לי להסתגל לתנאי חיים כאלה, כי קשה לי להתאים את רוחי עם חיי השוק; ואשתי תבין את רגשותי ותנוד לי. לפעמים יושבים אנו ומסיחים על דבר מצבנו עתה ועל דבר עתידותנו, ובאים אנחנו לידי מחשבה, כי טוב היה לי לו מצאתי משרה טובה בעסק גדול. בטוחים אנו, כי מוכשר אני למשרה הגונה, כי ישנן בי המעלות הנדרשות לזה: הנני אוהב את הסדר ואוהב ללמוד, לדעת ולהבין את כל דבר, אשר אני עוסק בו, ויודע אני לנהל ספרי החשבון; ואם רק אמצא סוחר אשר יבין את ערכי, אזי בטח אעלה מעלה מעלה. גמרנו, שאסע לעיר יקטרינוסלב, כי עיר רוכלת היא, ושם אמצא בין מכרי אנשים חשובים שיעשו בטח למעני כל אשר ביכלתם.

באמצע הקיץ בימי הבטלה לסוחרי התבואה יצאתי מעירתי ליקטרינוסלב. בבואי לשם בקרתי את מכרי. בכל מקום קבלוני כאורח הגון, וכלם הבטיחוני לבקש משרה למעני. לעת עתה מדברים אנו על „חבת ציון". מוליכים אותי אל החדר המתוקן שבעיר לבחון את התלמידים. בחשאי משוחחים אנו על „בני משה" ועוד. כה עברו שבועות אחדים. משרה לא מצאו למעני, ובביתי אשה וחמשה בנים מחכים לפרנסתי. ואשתי כותבת לי, כי האכרים החלו להביא את תבואתם אל השוק, וידי הסוחרים מלאות עבודה, ואם לא מצאתי משרה עצתה היא לבוא אל ביתי. שמעתי לעצתה. בבואי אל ביתי, מצאתי כי המסחר בשנה זו יותר רע היא מדאשתקד. תבואות השדה מעטות הן, הסוחרים יצאו השוקה כזאבים רעבים, ואני הנני ביניהם ככבשה. כירח ימים עניתי עוד את נפשי במסחר, וגמרתי בדעתי לעזוב את המסחר הזה לעד, ולנסוע ליקטרינוסלב; כי עיר גדולה היא, מלאה תנועה וחיים, ובטח אמצא שם איזה פרנסה.

קט. הייתי לשותף במכרת פחמי־אבן (1894)

באתי ליקטרינוסלב, שכרתי לי חדר צר, והחילותי לבקר את מכרי, המבקשים משרה למעני. בינתים קבלתי מכתב מרעי מאדל, כי ידידו קאמנקביץ התישב זה עתה ביקטרינוסלב, והאיש הזה בעל עסקים גדולים הוא; לכן טוב לי להתודע אליו. על דבר קאמנקביץ שמעתי מפי מאדל, כי הוא איש חרוץ ועז שלא חת מפני כל בעולם המסחר. הוא בא מליטא בחור עני ויהי למלמד באחד המקומות, אשר שם מכרות פחמי אבן ואבני סיד; ועתה משרפות סיד ומכרות פחמי אבן רבים לו.

בבואי בפעם הראשונה אל ביתו קבלני קאמנקביץ בסבר פנים יפות, ויאמר לי, כי שמע את שמעי. משיחתנו נוכחתי, כי סוחר משכיל הוא ובעל כשרונות מצוינים, וגם אשתו משכלת היא. בקשוני לבקרם לעתות תכופות. פעם שאלני קאמנקביץ היודע אני דבר מה במכרת פחמי־אבן. ספרתי לו על דבר מסחרי בפחמי אבן לפני שנתים, וכי בהיותי שם במקום המכרות התבוננתי אל כל הנעשה. הוא שאלני שאלות אחדות, ובשמעו את תשובתי, אמר בצחוק קל: „דין הן ידיעותיך לפי ערך הזמן שלמדת. ועתה הנה יש לי הצעה לפניך: יש לי מכרה של פחמי אבן; מנהל העסק הוא איש, היודע את המלאכה; אולם אינו יודע איך לנהל את העסק כראוי; ההוצאות רבות הן יותר מדי, ולואת אין לי פרנסה מהעסק. אם חפץ אתה לך נא שמה וראה והוכח היש ביכולת להיטיב את העסק הזה". הסכמתי להצעתו. הוא נתן לי די כסף להוצאות דרכי ומכתב אל מנהל העסק שיראה לי את אשר אדרוש.

שנים עשר יום ישבתי במקום המכרה. חקרתי ודרשתי את כל פרטי העסק. ירדתי אל עמקי האדמה לראות איך חוצבים ואיך מסיעים את פחמי האבן, ונוכחתי כי אפשר להמעיט בהוצאות, ובכלל לנהל את העסק באופן אחר. שבתי יקטרינוסלבה והראיתי לקאמנקביץ את הדרך שהעסק יכול להתנהג למען המעט את ההוצאה. הדבר מצא חן בעיניו, ויציע לי לנהל את העסק. משכורתי קצב לי לכדי שליש הרוח. אולם עד שיבורר הרוח אוכל לקחת מן העסק שבעים וחמשה רובל לחודש. מיד נתן לי מאה רובל לשלוח לאשתי.

קי. הפחד מפני שר המחוז

באתי אל מקום המכרה והשקעתי את עצמי בעבודתי החדשה. משגיח אני על כל דבר ודבר. נזהר אני, שהכל יתנהג בסדר ובמסכנות. מחיר הסחורה יעלה עתה פחות מאשר היה עד כה. קאמנקביץ מכר הרבה פחמי אבן לבית חרשת של ברזל. אנכי רואה, כי פרנסתי תגדל מיום ליום. מעודי לא חלמתי על דבר עסק ופרנסה כאלה.

אולם קוץ באליה זו: יהודי אנכי, ומקום המכרה הוא בכפר, וליהודים הלא אסור להתישב בכפר. מנהל עסקנו, אף שיהודי הוא, בכל זאת יש לו רשות לגור בכפר, כי על אלה אשר גמרו חק למודם בבתי ספר גבוהים אינו חל האסור; אולם אם יודע הדבר לשר המחוז, כי איש יהודי כמוני בא לגור, יגרשני. יודע

אני אמנם את התרופה הבדוקה לשחד את השר; אך שנא אשנא את התחפה הבזויה הזאת.

הפעם הראשונה בחיי נמצא אני במקום, שיכולים לגרשני משם משום יהדותי. בפעם הראשונה אני מרגיש את הכאב ואת הבחילה לפגוש את השוטר התוסי, אשר בכל תנועותיו הוא רוצה להראות לך, כי הנך בידו ככדור שיכול להשליך כחפץ לבבו. שר המחוז שלנו יגור כעשר פרסאות מכפרנו. בכל יום מחכה אני לביאתו; ובכל פעם שאראה איזה אדון נוסע דמי יקפא בעירקי.

פעם בבקר הקשיבו אזני קול צלצול הפעמון: אות הוא להתקרבות עגלתו של השר. לא עברה שעה מרובה והנה שני סוסים אבירים נצבו אצל ביתנו, ומעגלת החרף קפץ וירד שר המחוז. מנהל העסק, שהיה כבר ממכרי השר, פגשהו וידרש בשלומו, ואותי קראני בשמי ואת השר בשמו למען נתודע איש אל רעהו, כנהוג. תיכף ערכו את השלחן במיני מטעמים ומשקאות שונים, ונשב שלשתנו אל הסעודה. בני חבורתי אוכלים ושותים אכילה ושתיה גסה, יכולים הם לגיח את הירדן לפיהם, והשתיה אינה כדת כי יש גם אונס. המה שתו לשכרון, וגם אנכי „טעמתי" יותר מדי, והנני מבוסם כמו ביום שמחת תורה, להבדיל. ואף אם הדין הוא כי „אין מסיחין בסעודה", בכל זאת בני החבורה מסיחים יותר מדי, כי מהעשרה קבין דברים שירדו לעולם תשעה מהם לקחו השכורים. מנהל העסק, אשר לשונו כבר דבקה לחכו, ידבר על דבר ענינים העומדים ברומו של עולם, והשר מנענע בראשו, מגמגם ועונה; וגם אנכי לוקח חלק בשיחת חולין של תלמידי חכמים אלה. היין הרם את קיר הברזל המבדיל בינינו, ורוח שלום וידידות שורר בחברתנו לקים מה שכתוב: „וגר זאב עם כבש". ויהי כאשר טוב לב השר ביין, נתן צו, כי כל אחד מאתנו יקח את הכוס בידו וישא נאום (טאָסט, בלעז). בגדול החל ובקטן כלה. השר היה ראש המדברים. אחריו דבר מנהל העסק, ואני הייתי האחרון. קמתי ממושבי ואקח את הכוס בידי, ואומר בכונה וברציונות: „אדון נכבד, שר המחוז, מעמקי לבבי אברכך, כי תאריך ימים, ותהיה מאושר בכל, ורק שנה אחת לפני מותך תהיה יהודי, ותבא לגור בכפר, ותחכה לביאת השר". כמי נשוך נחש קפץ השר ממקומו, ויחבקני ויאמר: „בן חיל אתה — מולודץ — נהיה ידידים!"

עוד זמן ארוך בלינו יחדו את העת בשיחות שונות; ולתמהוני הגדול עזב השר את הבית מבלי הזכיר את עוני, כי הנני יושב בכפר; ועוד נם יותר גדול קרה

שאחרי ימים אחדים שלח השר עגלות שישלחו לו פחמי אבן להסקה, וישלח גם את כסף מחירם.

קיא. היהודי הכפרי

בכפר מקום מושבי עתה גר רק יהודי אחד. הוא נולד פה ורשות לו לגור בכפר. לפני ימים היה איש אמיד. היה חוכר אדמה לעבדהובית מרוח היה לו; ועתה, אחרי אשר הממשלה אסרה על היהודים לחכור אדמה ולסחור במשקאות ירד מנכסיו; ובכל זאת לא רצה לעזוב את הכפר ללכת העירה, כאשר עשו אחיו האמללים, אשר גרשו מהכפרים הסמוכים. הוא אומר, כי בעיר הוא איש זר, ופה אף אם בין רוסים הוא גר, בכל זאת הם יודעים אותו ומכבדים אותו. ואמנם בני הכפר אוהבים את משפחת היהודי, ומזכירים תמיד את הטובות שעשה עמהם בימי הצלחתו, והם מרננים אחרי חקי הממשלה החדשים.

אני עם מנהל עסקנו גרים בבית היהודי. אשתו היא אשה פשוטה טובת לב, ותשמרני כשמור על בן יחיד. אחרי זמן קצר הייתי כבן־בית במשפחה זו. ליהודי הזה היו ארבע בנות. כולן תמימות וצנועות, אינן באות בחברת בני הכפר, ומבלות את ימיהן בבדידות, בשבתן בבית אביהן ועוסקות במלאכה, או קוראות בספר רוסי. את השפה העברית אי אפילו יהודית לא ידעו; הצעתי לפניהם כי אלמדן יהודית. ברב תודה קבלו את הצעתי. בכל ערב וערב אחרי גמרי את מלאכתי, למדתי עם ארבע תלמידות, וקראתי לפני כל בני הבית את ספרי טובי סופרינו הכתובים בשפת יהודית. תלמידותי עשו חיל בלמודים, במשך התוך למדו לקרא ולכתוב יהודית, ותאהבנה את הספרות היהודית. האבות והבנות היו כולם אסירי תודה לי, וגם אנכי נהניתי מזה, כי מצאתי מעט מזון לנשמתי, נשמת — מלמד.

קיב. הפועלים במכרה

בשבתי בערב בחדרי, בהתבוננני בספרי החשבון ובצרפי את הסכומים השונים ואראה את הרוח אתעגג על רב הטוב הצפון לי פה; אולם בבקר, בצאתי אל המכרה, ובראותי את הפועלים, כל תענוגי יעבר כעשן נדף. לא רק רחמים, כי אם גם רגש של בושה מעוררים האומללים האלו בנשמתי. מה רע ומר הוא גורל האנשים האלה, האובדים והנדחים, אשר נקברו חיים בעבי האדמה ושם בשאול תחתיה הם מבלים את ימיהם.

רק פעם ירדתי אל מקום עבודתם; ומאז תמונה נוראה תלוני על כל צעד וצעד. שם בעמקי האדמה חצבו להם האנשים האלה דרך לעבור בה; ומשני צדי המעבר הזה ראיתי לאור כהה מעששות קטנות אנשים כמעט ערומים, אשר בשרם ופניהם שחורים הם כמראה הפחם. מקום עבודתם הוא נמוך עד כי אי אפשר אפילו לשבת, ולזאת מוכרחים הם לעבוד את עבודתם בשכבם. אלה שוכבים על בטנם כזוחלי עפר, ואלו שוכבים פרקדן וחוצבים את פחמי האבן הקשים כאבנים. בבושת פנים דרשתי בשלומם, והם ענו בהכנעה, וכמדומה לי, גם ביידות. כפי הנראה הם חושבים כי כן צריך להיות, שעליהם לבלות את ימיהם באדמה, ואני צריך להיות מלמעלה ולחיות מעמל כפיהם.

ומה נוראים הם חייהם בצאתם מן האדמה. מעונם מלא סחי וצחנה; זמזונותיהם הם מן היותר גרועים. כל הבא במגע ומשא עמהם רואה רק את טובתו הוא. אנכי שכרתי תיקף אנשים לנקות את מעונם, לסיד את הכתלים, לעשות תנור חדש וחלונות יותר גדולים, לנקות ולתקן את מקום משכבם, וגם „מאורך" עשיתי לנקות את האויר. לידודי, אשר גרנו בביתו נתתי כסף לקנות קמח ולאפות לחם, לקנות בקר ולשחטם ולמכור להפועלים ברוח מעט. כל זה נעשה תחת השגחתי. עתה היו מזונותיהם מן המובחר ועלו להם במחיר יותר קטן. אם יחלה אחד הפועלים מביא אני רופא מהעיר הקרובה, ולפעמים יושב אני גם אצל מטת החולה לשמשו.

האומללים האלה היו מכירי טובה, ויקראוני בשמות חבה שונים. אחד מהם איש זקן, אשר לא דבר עם איש, וידע רק שני דברים: לעבוד, או לשתות יין שרוף, קראני „כריסטוס". אחדים מהם ספרו לי מה שקרה להם בחייהם ומה המריצם לחיות חיים כאלה. צעירים אחדים מהם עוררתי לשוב לביתם, במקום שיכולים לחיות חיים יותר נעימים; והם הקשיבו בתודה רבה לעצתי, וילכו.

אנשים אומללים! בזעת אפכם ובדם לבבכם הנכם עובדים למעני, ומה מעט אני עושה למענכם; ובכל זאת מה גדולה היא תודתכם.

קיג. העסק הטוב היה קצר־ימים

הגעגועים על אשתי ובני גדולים הם. בערב, בשובי הביתה, הנני רושם בספרי החשבון מכל הנעשה ביום. כותב מכתבי העסק, אלמד את תלמידותי.

ואחר כך אשב בחדרי לכתוב מכתבים אל בני ביתי. תמונות אשתי ובני עומדות לפני על השלחן. הנני מסתכל בתמונותיהם ומעלה לפני את דמויותיהם ונדמה לי הנני מדבר אליהם פה אל פה, כותב אני על הניר ודמעי יורדות ומתערבות בדיו. נושק אני כל תמונה ותמונה, לוחץ אותה אל חזי, רק גופי פה בחדר, אילם נשמתי ורוחי הנן קשורות בנפשות הנאהבים והיקרים לי הרחוקים ממני.

לקחת את בני ביתי הנה אי אפשר. שר המחוז יכול להסתיר רק נפש אחת מישראל; אולם בשביל משפחה ישראלית שלמה יכול הוא להפטר ממשמרתו. נאלץ אני לשבת פה בדד. אשתי ובני יצאו מפרשטשפינה לגור בעיר פולטבה, למען נוכל ללמד שם את בנינו כאשר עם נפשנו. אנכי ואשתי הננו כותבים יום יום מכתבים זה לזה ומנחמים איש את רעהו. אנכי אנחמה, כי אחרי עבור שנים אחדות אאסוף די כסף לפתוח עסק בעיר. אבא העירה ונחיה יחדו חיי אושר.

פתאום בטלו תקותי וחלומותי. מחיר פחמי האבן ירד מטה מטה. למכור עתה יותר אי אפשר. נוסע אני יקטרינוסלבה להתיעץ עם קאמנקביץ מה לנו לעשות; ונחליט לחדול עתה מעבוד במכרה עד כי יוטב המצב. קאמנקביץ הציע לי לקנות ממנו את המכרה, וכאשר יעלה מחיר פחמי האבן אתחיל לעבוד, ואשלם לו אז מה שמגיע לו בעד חלקו; ולנהל את העסק יעזור לי, כי ישתדל שאחד הבנקים ילוה לי כסף לעסקי.

לוא היה לי די כסף יכול היות כי הייתי קונה את העסק; אולם להשקיע ממון של אחרים בעסק ירא אנכי. הבעתי לו את תודתי על טוב לבו; והוא מכר את העסק לאחר. אני קבלתי את חלקי ברווח ואסע לביתי. אחרי זמן קצר נודע לי, כי מחיר פחמי האבן עלה מעלה, וכי יכולתי להתעשר מהעסק הזה. היחליף כושי את עורו ומלמד את מלמדותו?

קידי. הייתי לסוחר בסובין ובאתי לדין עם מי שתקיף ממני

באתי לביתי לפולטבה והחילותי לבקש לי עסק. הימים עוברים. ממוני הולך ומתמעט מיום ליום ועסק כלבבי לא אוכל למצוא. והנה בא אלי אחד ממכרי, סרסור, ויעצני לקנות פה סובין ולשלחם לעיר החוף ליבאו. הוא הראה לי את לוח המקחים בליבאו ואת המחיר שעלי לשלם פה ונוכחתי כי אוכל להרויח. הלכנו שנינו יחדו אל הגביר בעל הטחנה מ., קניתי ממנו ששה קרינות מורסן (סובין גסים),

אשר מחירם עולה בחמשים רובל לכל קרון יותר ממחיר הסובין הדקים. נתתי לגביר את כל כספי, ואת שאר הכסף לקחתי בבנק, ונתתי להם בערבון את הסחורה עד שתמכר. את המורסן שלחתי לליבאו אל אחד הסרסורים הגדולים, ואכתוב לו כי שלחתי ששה קרונות סובין גסים. בכל יום ויום הנני מקבל מהסרסור את לוחות המקחים, המראים כי ארויח סכום הגון. והנני מחכה בכליון עינים לשמוע את הבשורה הטובה. פעם בלילה הביאו לי טלגרמה. קפצתי ממטתי בלב דופק, ואשתי גם היא עומדת אצלי. בחפזון ובלב דופק פתחתי את הטלגרמה, והנה, הה! בטלגרמה כתוב: „הסובין הם דקים ולא גסים". קורא אני את לוח המקחים ורואה, כי לפי המקחים עלי להפסיד את כל ממוני.

באי סבלנות חכיתי עד הבקר וארוץ אל הגביר. הראיתי לו את הטלגרמה ואומר, כי כפי הנראה טעו משרתיו וישלחו סובין תחת מורסן. ויען הגביר בקר־רוח, כי בעסקיו אינם טועים, וכי המה שלחו את אשר מכר. אז הרמותי את קולי ואומר: „אנכי הלא שלמתי בעד סובין גסים, ושם נתקבלו סובין דקים, וההבדל במחירם הוא גדול מאד". בשמעו את טענותי קם הגביר ממקומו ויבקשני לעזוב את ביתו. ותבער כאש חמתי, ואחליט להוציא בבית המשפט את הגזל מידו. תיכף שלחתי טלגרמה לליבאו: „אל תמכור, הנני בא".

הוצאות הנסיעה תעלינה עד חמשים רובל; אך הגביר שלם ישלם בעד הכל, כי משם אביא פרטי־כל כתובים וחתומים, כי הסובין היו דקים ולא גסים, והלא הסרסור והלבלר של הגביר המה עדי שקניתי סובין גסים, ואז אוכה בדין.

באתי לליבאו, ואפן אל בית הבורסה; והם נתנו לי תעודה כתובה וחתומה, כי נתקבלו ונמכרו ששה קרונות סובין דקים ולא גסים, וההבדל במחירם היה כמאתים וחמשים רובל. שבתי לפולטבה בטוח, כי בראות הגביר תעודה כזו, ישיב לי תיכף את כספי. בבואי אל הגביר, ובקראו את התעודה, אמר בצחוק קל: „התעודה אינה כלום לי, אולם אנכי אתן לך חמשים רובל". ואומר לו בחמת רוחי: „הלא אנכי הפסדתי יותר משלש מאות רובל רק משום ששלחת לי סובין דקים תחת גסים". ויען הגביר: „הנך טועה, אנכי מכרתי לך דקים ולא גסים, ועתה לך לשלום ואל תפריעני מעבודתי".

אם כן, אמרתי בלבי, בעזבי את ביתו, הנני להראותך עם מי הצדק. עתה ידי על העליונה, כי הלא התעודה הזאת תעיד כי שם נתקבלו סובין דקים; והסרסור

זהלבלר הלא המה עדים כי קניתי גסים; ואגיש את הדבר אל המשפט. בבואי ביום הדין אל בית המשפט, ראיתי כי הגביר בכבודו ובעצמו בא יחדו עם הפרסור ועם הלבלר. השופט קורא את שני עדי אלה. הם נגשים, ופניהם תורו כסיד ושניהם דא לדא נקשין. פה יושב אדונם, נותן לחמם; ושם בביתם נשיהם ובניהם מבקשים אוכל, ואיך יכולים הם להגיד את האמת, ולהאשים את אדונם? ויחלו לגמגם בלשונם ולהעיד כי נמכרו לי סובין דקים. ושופטי, עני המקבל לפעמים טובת הנאה מהגביר היהודי, אשר ידו פתוחה בחברת האדונים הרוסים, היה עתה למליץ טוב בעד הגביר ויצדיקהו.

כזיק אש בערמת אבק־שרפה היה לי פסק הדין הזה, ואומר: כי גם במקום המשפט שם הרשע. השופט יצלצל בפעמונו וצועק כי יענשני; ויחר עוד יותר אפי, ואומר אל הגביר: „לפני שבועות אחדים נתת לעניים לימי חג הפסח מאות אחדות ליטרות בשר, הלא בשר ילדי הוא, כי אתה גזלת את פת לחמם מפיהם". השופט העניש לשלם שלשה רובל, ואנכי עזבתי את בית המשפט, בחשבי כי אגיש את משפטי אל בית משפט גבוה; אולם אחרי כן נחמתי ממחשבתי זאת, ואחליט כי ילך ממוני לטמיון, ואנכי לא אחלל את שם ישראל בין הגוים. ולמען הקל את מכאובי אמרתי לכתוב מכתב אל הגביר ולשפוך את כל מרירות לבי; ואכתוב לו, ראשית, כי לבי דוי על שני עתי, אשר מפני עניותם אנסים היו להעיד שקר; ושנית, שלא אגיש את משפטי לבית משפט גבוה, כי שם הלא יושבים שר הפלך, הקטגור, וכאלה; וכי איני חפץ להעיד בפניהם על אחי העשיר, כי עשה עול; ואף אם לא יאשימוני יחשבו בלבם, כי כל היהודים רמאים הם ואנשי מרמה; ושלישית, עתה נוכחתי, שצדקו דברי החכם. „ולא יוכל לדין עם שתקיף ממנו".

לתמהוני שלח הגביר את אחד ממשרתיו לקרוא אותי אל ביתו. כשבאתי אליו קבלני בסבר פנים יפות ואמר לי: „ראשית עלי להלל אותך בפניך, כי כותב הנך מכתבים יפים; ושנית, הנני נכון לתת לך מאה וחמשים רובל, מחצית מסכום שדרשת ממני". לקחתי ממנו את הסכום הזה. בזה נגמר מסחר הסובין.

קטן. הנני מוכר קמח בורשה ומבקר את גדולינו

אשה אלמנה וזקנה בעלת מחנה גדולה, הציעה לפני להיות מתוך בין המחנה ובין ערי ורשה ולודז בעסק מכירת קמחה. נועצתי עם אשתי בדבר הצעת בעלת

הטחנה. החלטנו, כי עלי לקבל משרה זו; ואם המסחר יתפתח כראוי אקח גם את משפחתי לורשה, העיר המלאה סופרים וחכמים. אז יוטב לנו: גם קמח גם תורה: והלא לזה שאפתי:

בעלת הטחנה שלחה לורשה וללודז קרונות אחדים של קמח, נתנה לי כסף להוצאות הדרך ביד רחבה שלא כדרך היהודים ושמתי את פני לזורשה. כסבור הייתי, שאין לך קל מן העסק הזה. הלא עלי רק למצא את הקונים, למכור את הקמח, לקבל את הכסף, לנכות את דמי הסרסרות המגיעים לי, לשלוח את הכסף לבעלת הטחנה ולבקש שישלחו תיכף קמח; אך בבואי לזורשה נוכחתי כי טעיתי בחשבוני; כי למלמד כמוני דבר קשה הוא מאד לבא במשא ומתן עם סוחרי ורשה, המדברים דברים מקוטעים, דמגנגים בדבורם יותר מאשר מדברים; ואין כמוהם יודע למשש ולחקור מן הצד ולהודע על מחשבותיך הכמוסות. במשך שבועות אחדים שבעתי צרות מרובות, מכאובים ושברון הלב. בעמל רב עלה לי להפטר מהקמח. הרצותי טלגרמה לבעלת הטחנה לבל יוסיפו לשלוח קמח: הנני שב לביתי.

מכל עמלי בורשה נהניתי רק הנאה רוחנית: בקרתי את גדולינו. בקרתי את „אחד העם", שהיה אז בורשה עורך ספרי אחיאסף. כאחד מבני אגדתו „בני משה" יקבלני בסבר פנים יפות, ונשוחח על דבר ענינים הנוגעים לפעולתנו. לפני עמד האיש אחד העם אשר ידעתיו מתוך מאמריו; :מה גדול היה תמהוני למשמע דברי התאוננות יוצאים מפיו על אשר רחק מבני ביתו היושבים באודיסה. גם האדם הגדול הזה אינו יכול לשלוט ברגשותיו הטבעיים, והחוקר קר־הרוח גם הוא בעל רגש אנושי הוא כאחד מאתנו. גם את דוד פרישמן בקרתי. ידעתיו כסופר בעל כשרון. ועתה נוכחתי משיחתנו, כי לפני עלוי, חריף ובקי. אחרי כן בקרתי את בונה ספרותנו, הוא בן אביגדור, ודברתי גם עם אשתו, המדברת על דבר הסופרים והספרות העברית כמבינה בדבר. גם מרדכי ספקטור בקרתי, הוא אבי ה„חוץ פריינד", ומצאתי בו, מלבד כשרונותיו הספרותיים, גם לב טוב ואיש רעים להתרועע. ככה נגמר עסק הקמח. שבתי לביתי.

קטז. הייתי למנהל מכרות ברזל בעיר קריבוי־רוג (1897)

בשובי מורשה נסעתי ליקטרינוסלב, עיר מקלטי לעתות בצרה. הנני מבקש לי איזה משרה, וכל מכרי עוזרים על ידי לבקש. בינתים בקשני קאמנקביץ ללכת אל עיר קריבוי־רוג, מקום עסקיו, להביא שם סדר בספרי החשבונות אשר יתנהלו

בידי איש בלתי מומחה לדבר. חמשה שבועות בליתי שם עד שערכתי את ספרי החשבונות כראוי. קאמנקביץ היה שבע רצון מעבודתי ויתן לי בעדה מאתים רובל. משרה קבועה לא מצאתי; אך כל מכרי וביחוד קאמנקביץ הבטיחוני לבקש למעני משרה. לא חכיתי עד מצאם ושבתי לביתי.

בשובי לביתי חלו ארבעה בני, זה אחר זה, במחלת הטיפוס. הרופאים ובית המרקחת אכלו את כל כספנו. באי מים עד נפש. והנה לפתע פתאום נתקבלה טלגרמה מקאמנקביץ: „משרה מוכנה בשבילך, בוא תיכף לקריבוי־רוג". מהרתי לבא לשם, והנה נודע, שקאמנקביץ ושני שותפים לו קנו מכרת ברזל. העומד על כל העסק הוא איש שגמר חק למודו בתורת חציבת־ההרים, ועלי הוטלה משרת לבלר וגזבר. דירה נאה הקציעו לי לגור בה ושבעים וחמשה רובל שכר חודש לצרכי. מיד הבאתי אלי את בני ביתי. שמתי את כל מעיני בעסקי המכרה. אמנם לפי משרתי חיב אני רק בעבודה במשרד, אלא שאיני יכול לעבוד בעסק שדוא, מבלי דעת אותו על כל פרטיו; את עבודתי במשרד אני עובד בלילה, אלם כל היום עומד אנכי תחת קוי השמש הלוהטים ומתבונן בעבודה: איך עפר־הברזל ימצא באדמה, איך תוצבים ומסיעים אותו, ואיך מבדילים בין טוב לרע. ומלבד זה לוקח את לבי מצב העסק בכלל.

קריבוי־רוג היא עירה קטנה, וכיתר העירות הקטנות ברוסיה נתונה בתוך מרחבי השדות, היתה בלא תנועה ובלא חיים, עד כי בא אחד מהרי קאווקאז לגור פה ומצא האיש סימני עפר־ברזל בסביבות העירה. פנה האיש אל סוחרים רבים שיחפרו באדמה ולהוכח בזה; אך לעגו לו בראשיתו. ויפן אל הממשלה, וגם היא לא שמה לב לדבריו. אז נסע לצרפת והביא משם אינזינרים לבדוק את המקום, ויוכחו כי אמנם המקום היא מקום עפר־ברזל. נוסדה חברה צרפתית שקנתה מאת האכרים וגם מבעלי האחוזות הגדולות חלקות אדמה במחיר מצער. אחריה נוסדו עוד חברות אחדות ויפתחו מכרות ברזל ויבנו בתי חרשת לברזל; ושם קריבוי־רוג נודע ונתפרסם בעולם המסחר. רק אחר כך באו גם אלי הכסף הרוסים ויקנו מכרות קטנות, ובין אלה הקונים האחרונים היו גם יהודים אחדים. ידוע הוא, שאם יפתח יהודי באיזה עסק ימצאו הרבה קופצים על העסק הזה. כך היה גם פה, וינדרו יהודים מהערים הקרובות לקריבוי־רוג לקנות שם מכרות ברזל. לא רק העשירים קפצה עליהם בהלת הקניה, כי אם גם אנשים בינונים לוים היו

כסף, וקונים חלקה קטנה או שנים שלשה היו מתחברים לשתפות אחת וקונים אף הם. כאשר עלה ליהודי אחד מבני העירה לסרסר בקנית מכרה ולהרויח חמשת אלפים רובל ותהום העיר: עוב החניני את חנותו, החיט את מתעו והמורה את תלמידיו ויהיו כלם לסרסרים. כלם אצים, רצים, מבוהלים ודחופים לבקש, לתור ולחפש, אולי ימצא איזה סימן של עפר ברזל על אדמת אבר. וכאשר יעלה בידי אחד לקנות, יבא השני ויסיף על המחיר, והאכר מוכר פעמים ושלש פעמים לקונים שונים, והקונים מגישים את תביעותיהם למשפט. בין כה וכה ומחיר עפר הברזל עלה מעלה מעלה: הממשלה החלה לבנות מסלות ברזל חדשות, ובתי חרשת הברזל מלאים עבודה הכל רצים לקנות עפר ברזל או מכרות ברזל. גם אדוני־בעלי קונים. במקומות שונים חופרים אנו באדמה ומוצבים באבנים למצא שם את עפר הברזל. ואמנם מצאנו במקומות אחדים, ונפתח עוד מכרות. כולי עבודה: מבקר עד הערב הנני רץ ממקום למקום להשגיח שהעבודה תעלה בלא הוצאות יתרות.

אדוני העדיכו את פעלי והבטיחו לשלח אל הלשכה לבלר אחר במקומי ואני אהיה מנהל כל העסקים, ומשכרתי תהיה מהיום מאה ועשרים וחמשה רובל לחודש. מלבד זה קנו בעדי שני סוסים ועגלה יפה, שכרו רכב, למען אוכל לעבור ולנסוע ממכרה למכרה בכל עת ובכל שעה. עתה באה תקותי: יש לי משרה בעסק גדול ופרנסה טובה, וליתר שאת אין לי אדונים העומדים על גבי.

קיץ. שלחתי אל דירקטור משוגע

את המכרה הראשונה קנינו מאכר אחד, אשר מכר לאחד מבתי החרשת שני מילין פוד (ארבעים אלף טון) עפר ברזל, ואנו התחיבנו בעת קנית המכרה לתת את הסחורה כאשר מכר האכר. עתה כאשר עלה המחיר והמצב נשתנה שני רב עלינו להפסיד הרבה במכירה זו. מה לעשות? והנה הציע קאמנקביץ לפני לנסוע אל בית החרשת לבקש הוספה על המחיר. אחד השותפים אמר, כי הדירקטור של בית החרשת ידוע למבולבל בדעתו וכי השליך מביתו את הגביר ג., הסוחר בעצים. עניתי בצחוק קל: „סוחר אמתי יכול להתניז שישליכוהו החוצה, אולם מלמד כמוני אינם משליכים".

באתי אל בית החרשת. הדירקטור קבלני כראוי ובנמוס. אך פניו שהביעו תקיפות יתרה השלו עלי אימה. לא הרביתי בדברים ואמרתי לו: „את הסחורה,

שקניתם מהאכר התחיבנו לתת ובטח נתן; אך מאחר שהמצב נשתנה והמחיר על עפר הברזל עלה והעבודה ויתר ההוצאות גם כן עלו עלינו יהיה להפסיד ממון; ואנכי איני רואה בזה מדת היושר, כי חברה עשירה כחברתכם תרויח יותר מאשר קותה להרויח בשעת הקניה, ועלינו, אנשים בינונים יהיה להפסיד ממון; לזאת בקשתי, כי תוסיפו על המחיר אגורה אחת לכל פוד ונמצאנו בלתי מרויחים ובלתי מפסידים; ולכם גם אז יעלה המחיר פחות מהמחיר עתה, ואם לא תמלאו את בקשתי יהיה עלי, בעל מנהל העסק, להשתדל להמעיט את ההפסד, על ידי איכות הסחורה; אולם אם תוסיפו את האגורה, אזי אזכור לכם לטובה ואשתדל שתשבעו רצון מן העסק הזה.

בדברי לא גרע עין ממני, ויקשב לכל מלה בהקשבה רבה. בגמרי לדבר שם את ידו על שכמי ויאמר: „אמנם דבריך הם לא כדרך הסוחרים, אולם אוהב אנכי שתדבר מישרים בלא שפתי מרמה".

הדירקטור צוה את משרתו להביא טה, ונשת ונשוחח. שאלני על דבר מצב המכרות בקריבו־דוג, ותארתי לפניו את המצב בכל פרטיו כמו שהוא. ומה גדול היה תמהונו בשמעו, כי רק ירחים אחדים הגני בעסק, וכי מקודם הייתי מורה. תוצאות שיחתנו היתה, כי נתן לי את ההוספה, שעלתה בעשרים אלף רובל. קימתי את הבטחתי לתת להם סחורה מן המובחר והם היו שבעי רצון.

קיח. שולחים אותי לתת שוחד

אדוני כמובן היו שבעי רצון בהוספה. לאות תודה כבדוני לנסוע לאודיסה להשיג שם רשיון לעבוד במכרה; כי את רגבי־הברזל באדמה צריכים לפוצץ על ידי דינמיט, ולעבודה זו דרוש רשיון מיוחד מאת הממשלה. שר הגליל המפקח על המכרות ישב באודיסה, ותמיד היה מוצא תואנה לבלי לתת את הרשיון הזה. הכל ידעים את הסוד, כי אשת השר הזקן הזה, אשה צעירה לימים היא, שלוקחת כסף מאת בעלי המכרות, והיא משתדלת לפני בעלה הזקן לתת את הרשיון.

אדוני נתנו לי אלפים רובל לנסוע לאודסה לשחד את אשת השר. לא אבין, איך פותחים פה להציע שוחד, ובפרט לאשה מבני האצילים; אך לא אוכל להתפטר משליחות כזויה זו, ואסע לאודיסה. בבואי שמה אמרתי בלבי: מתחילה אראה את השר בעצמו, אולי יצלח בידי להשיג את הרשיון בלא שוחד. אחרי רב עמל עלה בידי לראות את השר; והנה זקן מטורף לפני, אינו נותן לי לדבר, צועק

ומתמרמר, כי אינו יכול לתת את הרשיון; ובאמצע שיחתנו עזבני, וירץ אל חדר אחר. אז התודעתי אל מזכירו, ומשיחתני נודע לי, כי אשת השר היתה מלפנים מורה בגימנזיה. מצאתי לי דרך לראותה, ואספר לה, כי הייתי מידה, ומפני חולשת גופי עזבתי את המראתי, ואחרי רב עמל עלה בידי להשיג את משרתי, ועתה אם לא נקבל את הרשיון, לא נוכל לעבוד במכרה, ואני אשאר בלא משרה, ועוד משפחות רבות עניות התלויות בעסק הזה ישארו בלא לחם.

— אנכי אעשה למענך כל מה שיהיה ביכלתי, אמרה אשת השר, בא נא מחר בבקר אל משרד השר.

למחרת בבקר קבלני השר בבת־צחוק ויאמר: „אשתי הרשתה לי לתת לך רשיון, ותיכף תקבלהו; אך הזהר נא לבל יקרה אסון".

הבטחתיו, שנשים לב להרחיק כל סכנה בשעת העבודה. קבלתי את הרשיון והכסף נשאר בכיסי.

טרם עזבי את העיר אודיסה בקרתי את הועד של „חובבי ציון": הייתי מדרשה מהועד. אחרי כן בקרתי את סופרנו בן עמי, ואת ש. דובנוב, אשר אך זה הוציא לאור את ספרו דברי ימי ישראל בשפת רוסיה. הבקורים האלה היו אמנם משיבי נפש אחרי עבודתי האי נעימה להשיג את הרשיון.

קאמנקביץ חכה לביאתי והיה שמח מאד שקבלתי את הרשיון, וכאשר מסרתי לו את האלפים רובל, שאלני בתמהון איך היה כדבר הזה. ספרתי לו על השיחה עם אשת השר, והוא הביט עלי בבת צחוק קלה. יכול היות, כי הוא חשב אותה שעה: „אך זה מלמד שוטה, הלא הוא יכול להשאיר את הכסף בכיסי".

קיט. שלחתי אל שר הפלך

עתה, אחרי אשר קבלנו את הרשיון, העבודה במכרה הלכה וגדלה; וכפי הנראה העסק יהיה טוב. והנה פתאום יצאה פקודה מאת שר הפלך, כי כל המכרות יפסיקו מעבודתם, עד כי הסנאט יפתור את השאלה, אם רשות היתה בידי האכרים למכור או לתת בחכירה את אשר ימצא בבטן האדמה, כי לפי דעתו האכר יכול רק לחרוש ולזרוע, אולם כל הנמצא בבטן האדמה שיך לממשלה.

יודעים אנו, כי ברוסיה יעברו כמה שנים עד כי הסנאט יפתור איזה שאלה, ולזאת נבחרו שלשה אנשים מתוך בעלי המכרות, שני רוסים ויהודי אחד, כלם

עשירים יהועים היטב בעולם המסחר. שלשתם נסעו אל שר הפלך לבקשו שישנה מגזרתו ובל יפסיק את העבודה. אך השר השיב את פניהם ריקם.

קאמנקביץ, הגאה ואמיץ הרוח רוחו נפלה עליו: העסקים הרבים אלצוהו ללות כסף רב, ועתה עם הפסקת העבודה במכרה לא יהיה ביכלתו לשלם את החובות בעתם ועומד הוא לפשוט את הרגל. הוא מדבר אלי ודמעות נוצצו בעיניו. רחמי נכמרו עליו ואמרתי: אני אסע אל שר הפלך לבקשהו. אדוני הביט אלי בתמהון וכספק כאלו היה אומר: „הלא גדולים ממך היו ושבו ריקם". בכל זאת הסכים להצעתי. ואסע לעיר חרסון אל שר הפלך.

שליחות זו אינה קלה כהראשונה. הכי דבר קטן הוא לדבר אל שר הפלך? ובפרט, אחרי אשר כבר השיב את פני השואלים ריקם. והשר הזה הלא הוא אחד המיוחסים הגדולים, הקרובים למלכות. הדוכס אובולנסקי. פעמים אחדות הלכתי וקרבתי אל בית שר הפלך; ובכל פעם בגשתי אל הדלת, ובראותי את שומר הסף, אימה היתה נופלת עלי. לא הרהבתי עז בנפשי לגשת אל הפתח, ושבתי אל בית מלוני. הגני יושב בחדרי ומסדר את דבורי אחד אחד אל השר, נדמה ללבי, כי הכל מוכן ומזומן; אך רעיון אחד יפחידני: אולי אכשל בלשוני. בשבתי כה שקוע בהרהורים ומחשבות והנה עלה בזכרוני מה שקראתי פעם בילדותי באיזה ספר, כי החפץ לבוא לאדם גדול ולמצוא חן בעיניו יקרא בכונה את הפרק השמיני מספר תהלים. אמנם צחקתי בלבי על הסגולה הזאת; בכל זאת החלותי לקרוא בעל פה את הקאפיטל הזה: „ד' אדונינו, מה אדיר שמך בכל הארץ"... ובהגיעי אל הפסוק: „מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו..." כאלו עלה קול בתוך לבבי ומדבר אלי: „שוטה, הלא גם השר בן אדם הוא, מה לך לפחוד?" חזקתי את עצמי ואכנס אל הבית.

כשמוע השר, כי באתי לדבר אתו על דבר המכרות אמר אלי בתרעומות: „הלא תדע את אשר אמרתי לבעלי המכרות אשר באו לבקשני?" ואען ואומר: „הם באו לבקש על ממונם, ואנכי באתי לבקש על אלפי ילדים, אשר ירעבו ללחם, אם אבותיהם העובדים במכרות ישארו בלא עבודה; וגם בין בעלי־המכרות יש אנשים רבים בלתי אמידים, ואם יפריעו בעד העבודה הלא יהרס מצבם הרס גמור, כי לא רק כספם יאבד, כי אם גם שמם הטוב; ובמה אשמו האנשים האלה? הלא כל הקניות נעשו אצל נוטריונים, היודעים את חוקי המדינה והם לא מצאו שום

פסול בקניות אלה; ועכשיו, אחרי אשר כל אחד השקיע כסף רב החלו לחפש אחרי אסורים. מדוע לא עמדה השאלה הזאת בפני החברות מחוץ לארץ שבאו וקנו מכרות בחצי חנם? הלא על הממשלה לדעת, כי מוטב לאכרים למכור להרבה אנשים פרטים מאשר לחברות גדולות".

כפי הנראה דברתי בחום ובהתלהבות, כי במרם גמרי לדבר אמר אלי שר הפלך: „הרגע נא, אצוה לבל ישביתו את העבודה במכרות. בקרוב אהיה בפטרבורג ואגיש את השאלה לפני הסנאט, ואגן שם על בעלי המכרות כאשר אגין על האכרים".

יצאתי לביתי שמח על הצלחתי במלאכותי. נוכחתי בכחי לפעול על הבריות ועל נושאי השלטון. אפשר משום שאין בדברי אתם מרוח ה„מה יפית" הגלותי ואין בהם מן ההכנעה ושפת החנף אשר בדברי הסוחרים.

קכ. עבודתי ומשכורתי

אחת המכרות מכרנו והרוחנו בה יותר מארבע מיליון רובל. קאמנקביץ נפרד משותפיו ויותר כל העסק הגדול לנו. בעלי נתן לי שטר־אמנה לנהל את כל עסקיו: לקנות ולמכור במזומנים ובהקפה, ללוות כסף ולשלם חובות. כל הכסף הנכנס מן העסקים ימצא באיצר הממשלה בעיר יקטרינוסלב, ואני יכול להוציא את הכסף לפי הנדרש.

קאמנקביץ הוא איש בעל רוח יתרה, צמא־פעולה, מוכן תמיד להחל בעסקים חדשים ואינו חושש מפני סכנת הפסד בעסקים; ועתה, אחרי שהרויח כסף רב ושמו נודע לתהלה בעולם המסחר, פרש את רשתו, מרחוק לצוד עסקים רבים ושונים. בקריבוי־רוג היו ברשותנו מכרות ברזל, מחצב אבני־סיד ומשרפות־סיד; כשלשים פרסאות הרחק מקריבוי־רוג מזה וכעשרים פרסאות מזה עמדו לנו מכרות משלנו, מלבד זה חכרנו גם מכרות אחרות שהיו שיכות לחברה אחת והתחיבנו להוציא את עפר הברזל. העסקים האלה הכניסו תנועה רבה בערים אשר מסביב: בנו בתים העמידו מכונות, סוללו מסלות־ברזל חדשות; מסביב למכרות התכוננו בתי־חרושת רבים להתוך הברזל. המשרד הראשי של כל העסקים האלה שכן בקריבוי־רוג. המזכירות, חליפת המכתבים וספרי החשבונות היו תחת ידי, אף הנהלת העסקים כולם עמדה תחת השגחתי. קאמנקביץ גר בעיר קיוב הרחק מעיר עסקיו; ובימי הקיץ

היה יוצא עם בני ביתו לחוץ לארץ אל מעינות הרפואה. ככה הוטל עלי נטל עסקיו הרבים. הד' ימים שכל היום הייתי עושה בנסיעות ממקום למקום, ובערב בשובי הביתה היה עלי להגיה את החשבונות, שהכין הלבלר, לכתוב ולתקן את המכתבים התכופים. לעתים קרובות היה עלי לנסוע אל בתי־תרושת - הברזל. מלבד זה הייתי נוסע כמעט בכל שבוע ליקטרינוסלב, היא העיר המרכזית לכל הסביבה: בה ישכון בנק־הממשלה שכספנו היה מונח בו, פה הוא בית הפקידות של מסלת־הברזל, שאני בא אליה תכופות לדרוש קרונות לזובלת הסחורה, פה גרים רבים מן הסוחרים הקונים מאתנו סיד.

בכל פעם כשבאתי ליקטרינוסלב הייתי ממופל בעבודה רבה. ולעתים תכופות גם אי נעימות היתה כרוכה בה. אולם אחרי עמל היום שבע הייתי עונג רב בבקורי אצל הציוני הידוע מ. מ. אוסישקין ואצל העשיר מ. מיידנסקי. בחברת הזקן הזה הרגשתי תמיד ענג רוחני. הזקן ההוא היה למדן, משכיל, בעל שכל חריף, עשיר, נדבן, בעל לב יהודי חם ורגש, מסור בכל לבו ונפשו לחבת ציון. פעם, בבואי אל ביתו, פגשני בבת־צחוק נעימה ויאמר: „שלום עליכם, בטח אין לך פנאי, כי הנך טרוד מאד בעסקי קאמנקביץ, ואנכי חפץ לשלחך לחזור על הפתחים, כי הגביר ש. נסע לחתונת בנו, והנה בידי הרשימה עם שמות כל קרוביו ואוהביו, אשר ישלחו מחר טלגרמות לברך את החתן ואת הכלה; לזאת, עליך לבקר את האנשים האלה ולבקשם שיתרמו את מחיר הטלגרמות לטובת הפועלים בארץ ישראל. ואני אשלח טלגרמה משותפת לכל המנדבים". יצאנו אני ועוד איש אחד ואספנו חמשים וששה רובל לטובת הפועלים בארץ ישראל.

בעד עבודתי בכל עסקי קאמנקביץ נקצבה משכורתי במאה וחמשים רובל לחדש ודירה. לפי עבודתי היתה משכורתי זאת מצערה. קאמנקביץ לא היה אוהב מטבעו לשלם שכר הרבה, אולם אוהב היה לתת מתנות עודף השכר. כאשר מכרו את המכרה הראשונה נתן לי חמשת אלפים רובל במתנה; וכאשר הגיעה חתונת בתי נתן אלף וחמש מאות רובל נדוניה שהבטחתי לחתני; וכאשר יצאו בני לערים אחרות ללמוד והוצאתי עליהם בשנה אחת אלף רובל יותר ממשכורתי השיב לי את הסכום הזה בסוף השנה.

לוא עמד איש אחר במקומי היה יכול להגדיל את הכנסתו על־ידי דמי סרסרות ותווך מהקונים ומהמוכרים או ממקבלי עבודה אצל בעלי. פעמים אחדות

הציעו לי כסף בשעה שבאו לעשות עסק. אילם אני מאנתי לקחת: הלא עשיתי תמיד בעסקים האלה כאדם העוסק בתוך שלו. רק פעם נפלה לי הכנסה מן הצד: פעם, כאשר הרויחו הסרסורים עשרת אלפים רובל בעסק אחד שעשו עמנו, התנה קאמנקביץ עמהם מפורש שיתנו לי אלף רובל. ושוב פעם קניתי מיליון פוד עפר ברזל. כאשר גמרו את חשבונות הקניה נתן לי המוכר בפני קאמנקביץ חמש מאות רובל. פעם קניתי אצל סוחר אחד במשך שנה אחת עצים לבנין בעד חמשה עשר אלף רובל, והוא שלח לי דמי־חנוכה חמש מאות רובל. ולמרות ההכנסות המרובות האלה חייט במסכנות, כי הרבה כסף היה עלי להוציא על למוד בני, וגם הדאגה ליום מחר השביתה את מנוחתנו. רעי יעצוני לפתוח בעסק פרטי משלי, אך אני מאנתי, כי יודע אני בעצמי שהרבה דברים שיש בידי לעשותם בשביל אחרים, לא אעשה לעולם למעני.

קכא. נסיעתי לעיר המלוכה

לרגלי עסקיני קרה לי פעמים אחדות להיות בעיר הבירה פטרבורג. הנסיעה הראשונה היתה בגלל ענין של זכיות ליהודים. כידוע מותר היה ליהודים לקנות או לחכור אדמה רק בגבולות הערים, אולם בכפרים אסור היה לקנות או לחכור. והנה מצא קאמנקביץ מכרה אחת בכפר ויקן את המכרה מיד האכח בעד חמשים אלף רובל. בשטר המכירה כתבו, כי הקונה הוא א. ר. איש היסי, אחד מידידי קאמנקביץ. הרוסי הזה שמש מעין סרסור בבתי־חרשת של ברזל של החברה ניקופל־מאריופל. מה עשה אותו רוסי? קם ומסר את מכרתנו אל חברתו ולנו השיבו את הכסף שהשקענו בעסק. לא יכולנו לצעוק על העול הזה, כי הלא שמנו לא נזכר בשטר המכירה; וקאמנקביץ חפץ מאד לקיים את המכרה הזאת לעצמו, ויקן אותה מהחברה בעד רבע מיליון רובל, הינו שלם פי חמשה מאשר שלמו הם. גם הפעם קנה על שם רוסי; אך הפעם לקח שטרי חוב מהרוסי ליתה בטחון, כי לא ימכור את מכרתנו. בשעת הקניה שלמנו לחברה במזומנים מאה ושלשים אלף רובל, ואת יתר הכסף היה עלינו לשלם כעבור זמן־מה. עוד מעט וזמן הפרעון יגיע, ולנו אין כסף, כי בשנה הזאת כל העסקים נמצאו במצב רע. וקאמנקביץ לקח את בני ביתו ויסע כמנהגו מדי שנה בשנה לחוץ לארץ. אמנם התרעמתי על מעשהו זה; אך מה אועיל בתרעומתי. עלי לנסוע לפטרבורג אל

החברה שחיבים לה את הכסף, ולבקשה להאריך לנו את זמן הפרעון. שבעה ימים ישבתי בעיר הבירה. בכל יום בקרתי את משרד החברה, וכל בקשותי להאריך את זמן התשלומין היה לשוא; רק אחרי רוב עמל עלה בידי לראות פנים אל פנים את ראש החברה, והוא איש זקן, אחד האצילים. ספרתי לו את הענין מהחל ועד כלה, איך נלקחה מאתנו המכרה ואיך שבה אלינו. אחרי שיחה ארוכה הסכים הזקן להאריך את זמן התשלומין לתשעה ירחים בלא רבית. במשך ימי השבוע שעשיתי בפטרבורג התבוננתי בעיר הבירה היפה. בקרתי את הספריה הגדולה; הלכתי לראות את המקום, ששם אנשים חיים קבורים, הוא המבצר פטרופבלובסק המפורסם, אשר בו בלו חייהם במחשך כל הלוחמים מלחמת החפש, שאמרו לשבר את כבלי הברזל של הממשלה העריצה. הייתי בבית עורך־הדין גרוזנברג, שהיה אחר כך מליצו של בילים בימי עלילת־הדם בקיוב; בפטרבורג נודעתי גם אל עורך־הדין הרוסי מירונוב שהמליץ על היהודי בלונדם בשעת עלילת הדם בווילנה.

קכב. שלום עליכם מוכר פחמי אבן וסיד. סעודת חנכה בביתו. וואַרשאַבסקי ושיריו

„שלום עליכם" כבר נודע בימים ההם לתהלה בכל מושבות היהודים. רבים הם הקוראים את ספוריו. אם אחד יקנה ספר והיו עשרות קוראיו. הכל נהנים הנאה רבה מפרי עטו, פשוט מלקקים את אצבעותיהם מתוך הנאה. יכול הוא להיות סמוך ובטוח, כי „עם הספר" יודע ערך עבודתו, ובטח ידע להספידו אחרי מותו לפי מעשיו הגדולים; אולם עתה כל עוד הוא חי ימחל נא סופרנו המהולל ויבקש לו פרנסה כיתר אחיו. בהיותי עוד בעסק מכרת פחמי־האבן, קבלתי מכתב משלום עליכם בזה הלשון:

„אדון אהוב מר קאצביץ!

ראשית עלי לפרוש בשלומך בשם יעקב רבזין שלנו. עכשיו הוא בקיוב, וכמובן בביתי. הוא ספר לי כי נמצא אתה על יד קאמנקביץ בעסק פחמי האבן. לזאת יש לי אליך בקשה קטנה. היום כתבתי אל קאמנקביץ על דבר פחמי־אבן שישלח לי לקיוב, ואנכי אמכרם; אך באשר הוא איש טרוד בעסקיו, יכול, חלילה, לשכוח לענות לי תיכף, לכן תזכירהו; ואם גם אתה הנך שיך להעסק הזה, אזי יהיה נא מטובך למלאות את כל הנדרש. אחכה לתשובתך המהרה והטובה.

שלום עליכם".

לבי מלא כאב ובושה בחשבי על סופרנו הגדול שצריך להחשיך את פניו בפחמינו, לסובב בחוצות ולבקש קונים. כמובן, „מלאתי את כל הנדרש" כאשר בקש; ובכל זאת לא הצליח בעסקו זה, כי בקיוב ישבו בעת ההיא סוחרים בעלי כשרון גדולים ממנו במלאכה זו של מכירת פחמי־אבן.

בימים שעשיתי בקריבוי־רוג היה עלי לנסוע תכופות לקיוב וביחוד אל ימי השוק השנתי, כאשר יתאספו שם סוחרים מערים שונות לקנות ולמכור ולעשות עסקים גדולים. והעיר קיוב הלא היא אחת הערים שהישיבה אסורה בה ליהודים. רק היהודים שגמרו חק למודם בבתי־הספר הגבוהים ובעלי מלאכה וסוחרים ממדרגה הראשונה רשאים לגור בה; וליום־השוק הזה מדי שנה בשנה היו באים גם סרסורים שונים וסתם יהודים החיים ומתפרנסים מן המקרה; האחרונים היו אורחים בלתי־רצויים בעיני הפוליציה וגורמים לבעלי השלטון טרדה רבה. ערים הם כל הלילות השוטרים ואינם נותנים תנומה לעיניהם, כי עליהם לרוץ ולהתשושט מבית לבית לעשות בהם חפושים ולמצא את ה„סחורה הטרפה", את בני עם הנבחר; מוציאים היו השוטרים את היהודים מתחת המטות, מתוך ארונות הבגדים, החביות ומבתי המחראות ומריצים אותם באמצע הלילה אל בית הפקידות. מי שברכו ד' במעט: כסף יתן כופר נפשו ויצא לחפשי; ואלה שלא היה בידם כסף משולחים היו מן העיר, כאסירים בכבלי ברזל יחד עם האסירים הגנבים והרוצחים.

תעודתי העידה עלי, כי מנהל הנני עסקי סוחר של המדרגה הראשונה, וזכות היתה בידי לדרוך על אדמת קיוב הקדושה. ברצון הייתי מוותר על יתרוני זה, ולא הייתי נוסע לקיוב לעמוד בפני שוטרי הפוליציה ולהנשא בזה על אחי הנרדפים; אך דבר אחד מושכני לשם: באותה עיר אוכל לראות את שלום עליכם פנים אל פנים.

בבואי אל בית הסופר פגשני כפגוש אחד ממכריו. הוא אמר לי בפגישתנו הראשונה כי יודע הוא איתי יפה מפי השמועה וממכתבי שהריצותי אליו. זמן רב שוחחנו על ספרותנו וסופרינו, וכאשר נגעה שיחתנו בעתון „דער יוד", הביע לפני את צערו, על אשר עבדו לו שמונת הגליונות הראשונים. הבטחתי לו לשלחם מביתי. בתוך השיחה פנה אלי שלום עליכם ויאמר: „הלא באת הנה ליזם השוק לעשות עסקים, אולי תעשה עמדי עסק. שלח נא לי סיד למכירה, אולי אצליח בסיד יותר מאשר הצלחתי בפחמי האבן".

בבואי לביתי, שלחתי לו תיכף קרונות אחדים של סיד, וגם שמונת הגליונות של העתון „דער יוד". בקרוב קבלתי מכתב ממנו בזה הלשון:

„אדון נכבד, מר קאצביץ!

מה זאת? אנכי לא חכיתי ממך דבר כזה. אנכי חשבתיך ליהודי כמו כל היהודים, והסוף הוא, כי אינך יהודי. הלא קל וחומר הוא, אם יקח יהודי ממך ספר וישבע, כי ישיב לך, הספר יאבד לעד, לא כל שכן אם יהודי מבטיח להלות לך ספר, הלא בודאי אינו מחויב לקים את דבריו. קבלתי את השמונה גליונות „דער יוד", ואינני יודע במה להודות לך כי תזכרני, כאשר יכול איש יהודי... מסתמא נפגש איש את אחיו ביום השוק, או בבית הפוליציי פה, ושם אודה לך. מה איכפת לך...

עסק הסיד אינו מתדבק. כפי הנראה הסיד לא טוב הוא... פרישת שלום לחתנך אף אם לא אדעה, והוא ימסור פרישת שלום לבתך. אשתי ובני פורשים בשלומך.

שלום עליכם".

קשה היתה עליו מכירת הסיד ואולם קשה מן המכירה היה עליו לגבות את החובות שחבו לו הקונים. עבר זמן קצר והנה נתבקשתי ממנו לבלי לשלוח לו סחורה. הוא מסר לנו רשימת הסוחרים, שבא עמהם בעסקים בקיוב, למען נוכל לשלוח להם את סחורתנו ישר, והוא נסתלק לגמרי מכל הענין.

ויהי היום, והנה באה בשורה, כי הגביר ר. מקיוב פשט את הרגל. בימים ההם חיב היה לנו האיש הזה כשלשת אלפים רובל בעד סיד. מהרתי לבוא לקיוב; אולי יעלה בידי להציל דבר־מה. בבואי אל בית הגביר דרש זה בשלומי, כנהוג, ויאמר לי בידידות רבה: „מה טוב, כי באת עתה". אחז בידי ויוליכני דרך החדרים המפוארים. אני אומר בלבי: „כפי הנראה, לא לריק תהיה נסיעתי". בין כה הביאני אל חדר גדול, שם ישבו יהודים עניים. והנה אמר אלי הגביר: „לא עליכם, עומד אני בימי שבעת ימי אבל אחרי אמי, וחסר לנו איש אחד למנין, ואתה תשלים את המנין". התפללנו תפלת מנחה ומעריב בצבור. אחר התפלה לקחני הגביר אל חדרו המיוחד המקושט קשוטים וצעצועים שונים. השפחה הגישה לפנינו טה והוא החל לשוחח עמי על ענינים שונים, שאינם נוגעים לי כלל. לא יכולתי להתאפק יותר ואשאלהו על דבר החוב. הגביר ענה לי בקור־רוח, כי עכשיו אינו

נותן אפילו פרוטה אחת לכל נושיו. כל טענותי לא הועילו. עזבתיו כולי מלא תרעומות וכעס.

בבואי אל מלוני, מצאתי שם את שלום עליכם, שעמד וחכה לתוצאות שיחתי עם הגביר. ספרתי לו על ה„מציאה" שנפלה לידי על „קדושה וברכו" בעד שלשת אלפים רובל, ועל התוצאות הקשות של נסיעתי וכי עלי לשוב הביתה בידים ריקות. ויאמר שלום עליכם: „היום לא תסע לביתך, כי חפץ אני שתהיה מחר בערב אורח בביתי. ראשית, הלא ימי חנוכה הימים וחיבים אנו באכילת חמיטות; ושנית הסעודה מוכנה לכבוד זורשאבסקי, אשר שיריו יצאו לאור זה עתה".

נשארתי בקיוב, והודיתי לשלום עליכם בעד הזמנתו. רק לעתים רחוקות יזדמן בחיינו עונג רוחני כזה. על כל צעד הרגשתי משובה של מדת „הכנסת אורחים" שהיתה שורדת בבית הזה. הכנסת אורחים טבעית ויוצאת מן הלב. מסביבי היו פרחי עמנו: תלמידים ותלמידות מבתי הספר הגבוהים. אלה הם הצעירים הקשורים בכל נפשם בעמם ושואפים לתחיתו.

והנה בא הישיש, העדך דין מ. זוארשבסקי, מחבר השיר „אויפן פריפיטשיק" ועוד שירים עממים, הנשמעים ברוב בתי ישראל. אחרי קבלת פנים כנהוג, התחילו הצעירים לבקש את הזקן לשיר משיריו. הזקן ישב אל הפסנתר ויחל לשיר ולנגן בהתלהבות והשתפכות הנפש; ולאזנינו הגיעה האנחה העמוקה הנצחית של העם הנרדף, הנודד הנצחי. עבר רגע ומנגינתו שוטפת מלאת תקוה ובטחון, אלה הדברים הממלאות תמיד את לב היהודי. כל תרוז, כל נדנוד קולו מעיד, כי להעודך הדין האריסטוקרט הזה לב רחב וחם, המבין ומרגיש בחיי היהודי ונשמתו קשורה באהבה רבה אל עמו. אחרי ששבענו עונג רוחני, הזמינו אותנו אל השלחנות הערוכים. אכלנו חמיטות, כמנהג, ושתינו מעט יין ארץ ישראל, ושמענו נאומים נעימים, חמים ותמימים, היוצאים מלבות אנשים המלאים חיים ותקוה. אחרי הסעודה הושיבו הצעירים את הזקן שוב אל הפסנתר, והזקן החל לשיר ולנגן בהתעוררות ובחום כאחד הצעירים. הפסנתר כאלו נאנח ונאנק תחת אצבעותיו. המלים פשוטות ונכנסות אל הלב, המנגינה עצובה ונעימה, והיא חודרת ללב ולנשמה, והרבה עינים יורדות דמעה. הזקן ראה, כי העציב ביותר את רוח הנאספים, ויחל לשיר ולנגן נגינה עליזה — נגינה יהודית, שעליזות ועצבות, באות בה בערבוביה. הצעירים

נלוו לשיר, יצאו גם במחול, וכולם מנגנים והוקדים בהתלהבות כחסידים בשעת שמחה.

קכג. ספריתי

פעמים רבות היו לי העסקים לגיהנום ממש. קשה לי להשיג, איך יכול אדם להיות שבע־רצון בחייו אם יבלה את כל זמנו רק בעולם המסחר.

לאשרי, גם גן עדן סמוך לגיהנם של עסקי ועבודת יום יום שלי: הוא חדרי הגדול עם שני הארונות הגדולים, המלאים ספרים שונים שהייתי תמיד קונה ומוסיף על ספרי ביד פתוחה. אחרי הנדודים והטרדות של היום, שב הנני הביתה עיף ויגע בגוף ובנפש והנני יושב אל שולחן הכתיבה. שולחן כתיבתו של סוחר יש בו כדי להרעיל את לבך לעתים תכופות; אולם בגמרי את מלאכתי, עזוב אעזוב את השלחן הזה, אשכח את עסקי, ואבא אל החדר שם עומדת ספריתי. מצד אחד הארון עם ש"ס ואלפ"ס, משניות, מדרשים ועין יעקב, כלם מכורכים בכריכות עור יפות. מן הצד השני הוא הארון, אשר שמה עומדים הרמב"ם, ר' יהודה הלוי, והספרות העברית החדשה, וגם מספרות העמים ישנם שם ספרים רבים וטובים.

לפעמים קורא אני דבר לפני אשתי כמו בימי נעורינו; ולפעמים הנני לומד או קורא עם אחד מבני. ולפעמים יבא אחד מידידי, והננו לומדים או קוראים יחדו. נשף כזה היה לי למשיב נפש, ועוד יותר מזה התענגתי בקומי בחורף שעות אחדות לפני אור הבקר, ובהתעמקי בענין שלקח את לבי. השעות האלה היו שעות של מנוחת־נפש אמתית.

קכד. שבתות ומועדים בימי העסקים הגדולים

מה נעים הוא יום השבת אחרי שבוע של עמל; ומה מתוקים המה המועדים אחרי ימי החול, המלאים דאגה ופזור הנפש.

המשרד שלנו הוא היחידי בקריבוי־רוג, הסגור בימי שבת ומועד. בעלי העסקים האחרים ינוחו ביום הראשון; אולם אני לא אוכל להסתפק ביום מנוחה כזה. יש לי געגועים על הנשמה היתרה; וביום הראשון היא אינה פוקדת אותנו אף אם נגוח בו. רק ביום הששי לפנות ערב יכול אני להשליך מעלי את כל משאם של חיי חולין, ואז, רק אז, באה הנשמה היתרה, המעוררת בלב היהודי רוח קדושה, זו הרוח הנובעת מעמקי לב האבות ועוברת ונוזלת אל לבות הבנים הרכים, זה הלב הספוג הסופג את הכל. ללכת אל בית הכנסת של העיר איני אוהב, כי בתי הכנסיות פה חסרים אותה הקדושה בה נתקדשה הנשמה בימי נעורי. סדרתי לי מנין של מתפללים בביתי.

ביום השבת אחרי הצהרים ביתי מלא אנשים. הרצען והחיט יושבים יחדו עם הנשים העדיות. האדון ומשרתיו באים יחדו; מורינו הטובים ובחירי צעירינו גם המה באים אל הבית. כלם נאספו אלי לבלות שעות אחדות בקריאה ובשיחות מדעיות. מתחלה יראו העניים לבא פן יכניסו ברגליהם רפש הביתה; אולם כאשר ראו, כי אשתי ובני מקבלים אותם בסבר פנים יפות וידידות, החלו להתכנס אל ביתנו מדי שבת בשבתו ויהיו בביתי ככני בית. קורא הייתי ומבאר פרק בתנ"ך. אחר כך לומדים דברי ימי ישראל או קוראים ומבארים מאמר, ואחר כך מתוכחים ומשוחחים עד הערב. הידידים היותר קרובים נשארים בביתי, והננו אוכלים את הסעודה השלישית של חלב שאשתי היתה מכינה מחלב פרתנו. בימי מועד היו צעירינו מתאספים אל ביתי, והיינו שמחים שמחת יהודים ומפיגים את עצבות הגלות.

קהה התלמוד תורה בקריבוירוג

המכרות בקריבוי־רוג משכו אליהם לא רק את העשירים הצמאים להאדיר ולהגדיל את הונם אלא גם עניים רבים, המבקשים מעט פרנסה באו הנה. וכל מקום שיש עניים נוסדים מוסדות של צדקה, וגם בית תלמוד תורה נוסד בעירה.

לא עברו ימים מרובים מיום התישבי פה ובקרתי בית התלמוד־תורה. בבית שפל מלא סחי וצחנה, אשר קירותיו נטוים לנפול ישבי כעשרים נערים עטופים בלויי סחבות ומתפללים כלם יחדו בקול רם. באמצע החדר עומד איש, אשר על זקנו ופאותיו זה כבר לא עבר מספרק. מצנפתו מרובבת שמן תכסה את שער ראשו הפרוע והמלא נוצות, טלית קטנה ארוכה וקרועה, כולה מרופשת ושחורה מזיעה תכסה את חזהו השעיר. בדרכי על מפתן הבית נבהל המלמד ונשאר צמוד אל מקומו עם רצועת העור אשר בידו. בדברים רכים החזקתי מעט את הנפש האומללה הזאת, שאינה מסוגלה לשום מלאכה אחרת שבעולם ונשארה לו רק מלאכה זו ללמד ולחנך את בני העניים. על שאלתי ששאלתיו, מה הם הלמודים שהוא מלמד את תלמידיו, ענני, כי לומדים הם „עברי", חומש ושעמי המקרא. במעמדו וברשותו בחנתי את הנערים, ונוכחתי, כי אינם יודעים הפעוטות מאומה. יצאתי משם בלב נשבר ונדכה.

אז החלותי לעורר את לבם של אנשים אחדים לבוא ולהיטיב את מצב התלמוד תורה. כמה פעמים נאמתי בבית הכנסת מעל הבימה ועוררתי את הקהל. כמובן נמצאו גם מתנגדים להצעתי. בכל זאת נבחר ועד ואליו נבחרתי

גם הרב הדתי והרב מטעם הממשלה. מצאנו מורה טוב ללמודים העברים. שכרנו מורה ללמד את הילדים שפת רוסיה וחשבון, שכרנו דירה נאה ומרווחה; ומספר התלמידים הלך וגדל.

על עבודתי הרבה נוספה עתה עוד עבודה אחת. בית התלמוד תורה היה לחלק מעסקי הרבים. תכופות אבקרהו, ומדי חודש בחדשו הגני חוזר עם הרב על בתי ישראל לאסף כסף. מאספים אנו די כסף לכל ההוצאות שהלכו ונתרבו עם השנויים. מקץ השנה נבחנו התלמידים בפומבי, וכל הנאספים שבעו רצון. מלבד אחדים הנמצאים בכל עדה ודרכם לבקש מגרעות בכל דבר.

בעזבי את קריבוי־רוג אחרי שבע שנות שבתי בה, היו בבית התלמוד תורה יותר ממאה תלמידים ושלשה מורים טובים ללמודים העברים ומורה אחד מומחה ללמדי חול. קרן קימת של חמשת אלפים רובל לבנין בית תלמוד תורה נאספו ברשותנו. אלף הרובלים הראשונים נתתי אני במות אבי אדוני קאמנקביץ, אשר גר פה בקריבוי־רוג. „חברה קדישא" דרשה ממני דמי קבורה ואתן להם אלף רובל בתנאי, שהכסף יעלה לבנין בית תלמוד תורה. ואחר כך נאסף יתר הכסף.

קכו. ידידי בימי מצבי הטוב

או חברותא או מ־תותא (ב״ב ס״ו)

„נחלת נעימים מאל הידידות, בכל מתנת באדם מאין כמוה" — אמר החכם — אנכי אוכל להתפאר, כי אתי חנן ד׳ במתנה זו. בכל מקום ובכל זמן עמד לי ידידים נאמנים. גם בקריבוי־רוג רכשתי לי אוהבים וידידים, שנקשרו אלי בקשר רוחני חזק. ומה שונים זה מזה היו ידידי פה: ביניהם היה הרב ר׳ איסר, איש חסיד ובעל מדות טובות, אשר היה רגיל לבא עם אנשים אחדים אל ביתי במוצאי שמחת תורה, באמרו, כי אוהב הוא בביתי ובחברתי להפרד מימי החג, ובקולו הנעים היה מנגן את נגוני החסידים המלבבים, כאיש הנפרד מאהובתו. בין ידידי היה גם מ. הרשאג החפשי בדעותיו, העוסק בצרכי צבור באמונה. אוהבים נאמנים היינו אני והזקן משה הילונסקי, אשר הקדיש את עתותיו, עמלו וכספו לצרכי הקהל; — היו גם הצעירים נ. גולדין ומנשה ברסלבסקי, אשר היו אחר כך לציונים נאמנים. חוקה היתה הידידות ביני ובין המורים קארלין ובוהוסלבסקי;

לרעי נשב גם הסוחר שלמה ברסלבסקי, אשר בשוק היה סמל המסחר, ובחברתנו, כאשר היו מדברים על דבר ענינים נעלים, היה ממש לאיש אחר, לאיש הרגש ושאר הרוח; וכמוח הייתי, כי דבריו ומעשיו בזה הרגע המה אמתים; כי ישנם אנשים רבים שיש להם שתי נשמות, הנבדלות זו מזו כאור מן החושך. אנשים כאלו ראיתי בין האדוקים ובין המשכילים.

אחד מידידי הנאמנים היה חיים טשמרינסקי, שנודע אחרי כן בשמו הספרותי ר' מרדכ'לי, הוא לפנסן או קרילוב היהודי, שהצטין במשליו יותר מכל סופרינו ממין זה. בבואי לקריבוי־רוג היתה לו חנות לממכר ברזל. פעמים רבות מצאתיו בחנותו יושב ולומד חכמות ומדעים. בקרוב נוכחתי, כי האיש הזה בעל כשרונות מצוינים הוא, וכי ידיעותיו רבות הן במדעים הכלליים ובספרות היהודים. פעם אחת הראה לי את מאמרו על הציונות, ואומר לו, כי חוטא הוא בנפשו אם יבלה את ימיו בחנות, בשעה שיכול לעבוד בשדה ספרותנו.

סיפו של דבר היה, כי כספו אבד במסחרו. אז קם והכין את עצמו לבחינה, ובשנה אחת גמר את למודי שמונת מחלקות הגימנזיה, וקבל תעודה, שנתנה לו היכולת להיות רב מטעם הממשלה; אולם בקרוב נוכח כי לא לכך נוצר, ויחל לכתוב; ובקרוב נודע שמו בספרותנו.

עוד טפוס מענין היה בין אוהבי. הוא שמואל גלזמן. גלזמן זה היה מקרובי אדוני, ולכן מסרו לידו משרה באחת המכרות. האיש הזה היה כבן חמשים, יודע ספר וחסיד אדוק. האיש מצא חן בעיני בגלל ישרת לבבו ותמימותו וקרבתיו. ביום השבת היה בא לביתי, ויחדו היינו מבלים שעות אחדות בלמוד ובשיחה; הוא החל לקרא בעיון רב את הספרים שנתתי לו, עד כי החסיד הזה היה למשכיל וציוני. אז עזב את משרתו, ויהי למורה בבית התלמוד תורה. במכתביו אלי שקבלתי מאמריקה הוא יקראני „אלופי רבי ומיודעי".

אצר רעי נתעשר בעוד אחד, הוא יוסף בראהינסקי (באמריקה שמו בראגין). בבואו לקריבוי־רוג בא אלי לבקש משרת מורה בתלמוד תורה, (הייתי אז יושב הראש בועד החנוך). הצעיר עשה עלי רושם טוב בבקורו הראשון. מן השיחה האהכה ששוחחנו נוכחתי, כי הצעיר הזה בעל שכל ישר הוא, לומד תמיד ומצטין בצחות לשונו ויודע לכלכל את דבריו במשפט. ועוד מעלה יתרה לו, שיודע הוא וחפץ להקשיב לדברי אחרים. אין בו מענות הבטלנים, שמגעת לשפלות ולהכנעה; ואין בו מן ההתפארות והגאות, אשר בהן הוכו רוב צעירינו

המשכילים. הוא יודע את ערכו במדה ובמשקל. בטוח הייתי, כי הצעיר הזה יהיה אחד הפועלים הטובים בחיי עמנו הרוחניים; ואחליט לעשות למענו כל מה שיהיה ביכלתי. הוא היה למודה בתלמוד תורה; ובקהוב נמנה לראש המורים. גם את בני למד למודי עברית. אחרי זמן קצר היה לבן בית אצלנו. לומדים אנו, קוראים יחדו ומשוחחים; גדלה ביננו ידידות ואהבה נאמנה לכל ימי חיינו.

קכז. צער חנוך בנים

שלשה בנים ושלש בנות לי. מרים, בתי הבכירה, תלמידתי, יודעת היטב את השפה העברית; גם עמדה בבחינה וקבלה תעודת מורה יסית. בשביל יתר בני הכנסתי מורה אל ביתי, הוא ידידי אברהם סום, מורה מומחה בעברית ורוסית. בני עשו חיל בלמודים. אך הנה למושבה גדרה בארץ ישראל דרוש היה מורה, ונפשו חשקה ללכת שמה, וגם אני יעצתיו ללכת לשם, כי שמה יפתח לפניו שדה רחב־ידים יותר לפעולתו. אחר שהלך מאתנו המורה הזה למדו בני עברית מפי מורים אחרים עד שבא בראנין והיה למורם הקבוע. וגם ללמוד שפת רוסיה היה להם תמיד מורה טוב.

לבני נחום מלאו שלש עשרה שנה. חגונו את חג הבר־מצוה שלו ברב פאר. נחום נשא נאום יפה בעברית. הוא לומד כבר גמרא. מלבד למוד הגמרא הוא ממשיך את למודיו בתנ"ך. דברי הנביאים משפיעים עליו השפעה עצומה. לפעמים, בקראו את דברי הנביא פורץ הוא מתוך התרגשות בבכי ומעורר גם את השומעים שמסביבו לדמעות. נער, בעל לב יהודי חם הוא בני. אך מה יהיה בסופו? רוצה אני להביאו אל „תכלית" מעשית, לבל יהיה תלוי באויר כל ימיו כאביו. הלא בעל כשרונות הוא, יודע פרק בחכמת החשבון וגם נטיה לציור נתגלתה בו — אין טוב לפניו אלא ללמוד חכמת ההנדסה והמדידה. החלטתי לנסוע אתו ולהוליכו אל העיר מליטופול מקום מגורי גיסי יעקב. במליטופול קים בעת ההיא בית ספר ראלי ואל בית ספר הזה אמרתי להכניסו. שלמתי ממיטב כספי למורה הטוב ביותר כדי שיכינו ויכשירו בלמודים הנחוצים.

בלב כואב נפרדתי מאת בני: הפחידני הרעיון, אולי בידי הנני מרחיק את בני מכל הקדוש ויקר לי; ועוד כאב לי על כי עוד מעט ולב בני הרך ירגיש את קושי הסביבה הזרה והקרה; ונשמתו הרכה, המלאה אהבה ועדינות, תפגש בשנאה וברדיפות על יהדותו; ומה גדול יהיה כאבו בראותו, כי תחת נטיעות האהבה

ורח של שוטן האדם שנטעתי בו אני יראה במקומו החדש אי־צדק, דלתות סגורות בפניו רק מפני שיהודי הוא. ואמנם באו הצרות.

בימים ההם ומבני ישראל מתקבלים היו אל בית־הספר רק שלשה אחוזים למאה מכל התלמידים הנוצרים. המעטים שהיו זוכים להתקבל הם רק בני העשירים, אשר היה בידם לשחד את הממונים על זה בכספם. שנה תמימה הכין בני את עצמו אל הבחינות. שנה וחזר ושנה עד שידע יותר ממשהיה נדרש; אולם המורים בלבלו אותו בשעת הבחינה בשאלות שאינן מן הענין, והנער יצא מעל פניהם בפחי נפש. מהרתי לכתוב לו למליטופול ולנחמהו, בקשתיו לבא תיכף הביתה לנוח מעמלו. לא עברו ימים מרובים והולכתיו אל העיר יקטרינוסלב, שכרתי למענו את המורים היותר טובים. סוף סוף יצא בשלום מן הבחינות; אולם גם אז לא יכול להכנס אל בית הספר, כי מספר היהודים כבר מלא אותה שנה. לכן לא היתה לפניו דרך אחרת אלא ללמוד מחוץ לכתלי בית הספר, ולהבחן שנה שנה עד שיגמור את חק למודי בית הספר הראלי. אם יקבל תעודה של בית הספר הראלי יוכל להכנס אל הפוליטכניקום; אולם גם בפוליטכניקום מספר היהודים מוגבל הוא בחמשה למאה, יהרבה צעירים שאינם נכנסים לתוך חמשת האחוזים מחליטים לצעוד את הצעד הנורא — להמיר את דתם, למען יפתחו לפניהם שערי המדע. מה נורא הוא הרעיון: אולי בידי אני הבאתי את בני על חלקת הקרח הדק, והנה הקרח נשבר ובני טבע... הרעיון הזה ימרר את חיי...

את יתר בני אינני חפץ להכנים אל בתי הספר. יהי נא אנשים משכילים בלא תעודות בתי הספר בידיהם. בני השני אליהו לא חשק לבו בתורה: רוצה הוא להיות בעל מלאכה נאור. הבאתיו לעיר אודסה והכנסתיו אל בית הספר „טריד" — הוא בית־הספר למלאכה ולמדעים, אשר יסדו היהודים המשכילים באודיסה. א. ל. לוזינסקי — (היודע בכנויו הספרותי — רבי קחוב) — מצא כשביל בני דירה בבית אחד ממכריו. ר' מרדכ'לי טשמרינסקי, אשר ישב אז באודיסה, למד עם בני עברית. כעבור תשעה חדשים מיום שהבאתיו לאודיסה קבלתי מכתב מבני, כי לא נתחבבו עליו בית הספר ומנהיגיו, וכי התחרט מהחלטתו ללמוד בבית הספר למלאכה הזה; שלחתי לו כסף להוצאות הדרך שיבא לביתי.

בני השלישי עמנואל, נער חרוץ, בעל כשרונות טובים ובעל רצון כביר.

כפי הנראה הוא יהיה מסוגל לעולם המסחר. לומד הוא למודי קודש ולמודי חול, ואם נדון יהיה לעסוק במסחר, יהיה למצער סוחר נאור.

בתי השניה, שרה, נערה תמימה היא כיונה, לומדת עברית ורוסית, וידיה עושות חיל בתהלוכות הבית. בתנו הצעירה, בת הזקונים שלנו, רחל'ה הקטנה, גם כן לומדת עברית ורוסית; שאלת בית הספר הכללי עוד לא עמד לפניה.

הנני מוציא על למודי כל בני יותר ממחצית משכורתי. ולא אני היחידי בזה: כל יהודי רוסי היה רגיל בזה.

קכח. הציוניות והאספה במינסק

בעיר קריבוי־רוג היתי מורשה הועד של „חובבי ציון" באודיסה. שמי נזכר כמה פעמים לטוב בחשבונם השנתי, כי אנכי הייתי מן המכניסים החבה חברים לחברה, ובכל מקרה הבא לידי היתי מאסף כסף לטובת הפועלים בארץ ישראל ולטובת בית הספר ביפו.

רעיון חבת ציון כבר התקדם והתפתח בימים ההם; ימיום ליום הלך וכבש את הלבבות יותר ויותר; ורבים כבר ידעו, כי מטרתנו היא לא רק לעזור ליחידים שיתישבו בארץ ישראל, כי אם להניח את היסד בשביל עתידותנו, לבנות בית נאמן לעם ישראל. אולם עד כה לא היה איש אמיץ רוח, שיגיד בגלוי את מטרתנו, עד כי בא הדוקטור הירצל.

הדוקטור הירצל, הוא הוקטור לתורת המשפטים, ושמו נודע לתהלה בעולם הספרות העתית. הוא היה רחוק מן היהודים ומן היהדות; אולם האנטישמיות השיבה אותו אל עמו, בהוכחו, כי שאלת היהודים תפתר רק אז, כאשר יהיו היהודים לעם עומד ברשות עצמו ובמדינה מיוחדת.

בשנת 1896 כתב הד"ר הירצל את מחברתו „מדינת היהודים", אשר בה הראה לנו את הדרך, אשר נלך בה, ואת המעשה אשר נעשה. ולא רק כסופר נכבד ומליץ נעים הופיע בין אחיו, כי אם גם בתור איש המעשה, החפץ להוציא את מחשבתו לפעולת ידים. הוא הלך וסובב בארצות שונות לעשות נפשות לרעיון „הציוניות". חכמים ואנשי מעלה שמו לב אל דבריו, ואנשים כמכם נודדו היו מחכידיו הגלהבים.

ויקרא הד"ר הירצל לעיר באזל את הקונגרס הציוני הראשון, אשר הביא מעט אור בחשכת גלותנו המרה.

או נפתח לפניו שדה רחב לעבודה. בקריבו־הוג יסדנו אגדת ציונים. הנני מוכרים מניות הארצר הלאומי; ואני מצליח בעבודתי זו. הנני מוכר הרבה מניות. אדוני, אף שאיננו ציוני, בכל זאת קנה ממני מאה מניות.

בשנת 1902 נתנה הממשלה רשיון לציונים להתאסף בעיר מינסק. יותר משבע מאות צירים באו מכל קצות רוסיה ומארץ ישראל. גם אנכי הייתי בין הצירים. שבוע תמים היינו בעיר מינסק; וכל הימים האלה היו ימי התרוממות הנפש. מהרגע הראשון, כאשר עלה הזקן לילינבלום על הבימה, ובדמעות על עיניו ברך את ברכת „שהחינו", עד הרגע האחרון, בשעה שכל הנאספים נגנו את „התקוה", חשנו כלנו כאלו היינו בעולם אחר. רוח של קדושה מלאה את כל הלבבות. ונפלא היה רוח האחדות, ששרר פה, זה היה רוח אחד, רוח לאומי וציוני אמתי. גם שתי המפלגות הקיצוניות, הצעירים מזה והמזרחים מזה לא באו לידי התנגשות עצומה. אף אם לא ותרו על דעותיהן, ונלחמו זו בזו, בכל זאת האהבה להרעיון הכללי גברה על דעותיהן והשקפותיהן הפרטיות.

שבעה ימים מן הבוקר עד חצות הלילה ישבו כל הצירים ויקשיבו בהקשבה רבה את כל הידיעות וההרצאות, ויתוכחו עליהן בהתלהבות ושמו לב לכל פרט ופרט. אוסישקין הציע לארגן „חיל עבודה" של אנשים, אשר יעבדו כאנשי צבא במערכת הציונים. „אחד העם" נשא את נאומו על דבר „תחית הרוח". פה החליטו להפיץ את מניות הבאנק על ידי יסוד קלובים ולהגדיל הכנסות הקרן קימה הלאומית; בשאלת התרבות החליטו ליסד שני יעדים, אחד בשביל החנוך ברוח המסורת, ואחד בשביל החנוך הלאומי ברוח ההתקדמות. ועוד החלטות רבות החלטו שמה.

האספה במינסק הראתה לנו, שגם אנחנו, יהודי רוסיה, יכולים אנו לנהל אספה גדולה, אשר ישתתפו בה צירים מכל המפלגות. סדר ומשמעת שלטו באספה זו; אולם לא סדר ומשמעת של שולטים וסרים למשמעתם, אלא סדר ורוח דמוקרטיים: כל אחד יכול לחוות את דעתו. האספה כולה נראתה או כאיש אחד בעל נשמה אחת גדולה, כולה נתונה לשאיפה אחת ולאידיאל אחד, אל האידיאל הציוני.

מלאי־תקוה ואמץ־רוח שבנו לבתינו, נכונים לעבוד בלב ונפש בעד עתידנו. בשובי לביתי קראי לאספה גדולה בבית הכנסת. במשך שלש שעות קראתי את הרצאתי על דבר האספה במינסק. הרבה חברים חדשים נספחו אל אגדתנו.

והרבה מניות של הבנק העברי נמכרו; והעובדים באגדתנו נתעוררו ביתר שאת ויתר עז לעבוד את עבודתנו היקרה והקדושה לנו.

ומה גדול היה הכאב, כאשר יצאה פקודת הממשלה אחרי שביעות אחדים מיום שנקראה האספה הגדולה במינכן לבטל את כל האגודות הציוניות; וכל מי שיזיד למכור מניות או שקלים עניש יענש. עתה נוכחנו, כי הממשלה הרשתה לנו להתאסף במינסק, רק למען ראות את מעשינו וללמוד את שאיפתנו, וכאשר נוכחה הממשלה, כי אמנם חזקה היא ההסתדרות הזאת ותגזר אומר לבטלה.

מן היום אשר יצא האסור על העבודה הציונית אנוסים אנו להמשיך את עבודתנו בצנעה ולהעמיד את עצמנו בסכנה; המשכנו את פעולתנו ויעבור עלינו מה שיעבור.

קכט. שמחת תורה ושר הפלך

ביום שמחת תורה, בשעת הקריאה, נכנסו שני צעירים לבית הכנסת ויספרו להרב, כי ממשרתי החנוני העשיר ס. הם, ואדונם צוה עליהם לבוא היום אל החנות, כי היום יום השוק הוא. אדונם פתח את החנות וילך אל בית הכנסת; וישארו הם עשרה אנשים משרתים אצלו, וביניהם יהודים חרדים, אנשים שבאו בימים והם מוכרחים לחלל את החג; לכן באו לבקש את הרב להשתדל בפני אדונם להרשות להם לסגור את החנות ולחוג את החג עם יתר אחיהם.

אותה שעה שהצעירים עמדו וספרו להרב, עמד אדונם על הבימה עטוף בטלית לפני ספר התורה, כי קרוא היה להיות „חתן תורה". הרב בקשני, לגשת עמו אל הגביר. ויהי כרדת הגביר מעל הבימה נגשנו אליו. הרב בקשהו בדברים רכים להרשות למשרתיו לסגור את החנות. העשיר ענה להרב עזות ויאמר: „הכי אתה תשלם את חובותי כשיגיע זמן התשלומין?" בשמעי דבריו אלה הסתער בי לבי. לא עבר רגע והנה אני עומד אצל ספר התורה, נוטלה בשתי ידי וצועק מן הלב: „גשו הלאה: אל תגעו בידיכם הטמאות את תורתנו הקדושה, המלמדת, כי ביום מנוחתנו ינוחו לא רק העבדים והשפחות בני עמים אחרים, כי אם גם שורנו וחמורנו ינוחו; ואתם תאמרו לשעבד את אחיכם, שאף בימי חגינו יהיו נאלצים לעבוד למענכם, ולבם יתעטף עליהם בהיותם מוכרים את רוחם ונשמתם על פת לחם".

בבית הכנסת השתררה דומית מות. הרב ועוד אחדים מבאי בית התפלה

מוחים את הדמעות מעל עיניהם. ואני עומד ומתלהב, מתאר בדברים היוצאים מעמק לבי את גלותנו המרה, שהסבה לנו שנהיה עם רוכלים, ועושים אנו מקנה וקנין בתורתנו ומוכרים בעד כסף „עליות" לאנשים, הרומסים ברגליהם כל הקדוש ויקר לנו. ככה המשכתי לדבר עד כי התעלפתי.

אחרי כן נודע לי, כי משרתי החנות יצאו מבית הכנסת ויסגרו את החנות נגד רצון אדונם. אדונם קרא את פקיד הפיליציה ושני המשרתים נאסרו במאסר על כי קראו לשביתה. העיר קריבוי־רוג היתה אז במצב מלחמה, כי בזמן האחרון קרו הרבה שביתות במכרות ובבתי החרשת, ולזאת גזרה הממשלה, שכל המורדים באדוניהם, ישפטו כמו בעת מלחמה.

גם אני נקראתי אל בית הפקידות. הפקיד קרא לפני כתב אשמתי, כי עדים העידו עלי שנשאתי נאום בבית הכנסת ועוררתי המשרתים לקרוא שביתה; עתה עלי לחתום על כתב האשמה, כי כנים הדברים. דרשתי מאת הפקיד, כי יקראו עדים אחרים; אך הוא מאן לשמוע לי וכל טענותי היו ללא הועיל. האשמה נשלחה אל שר הפלך.

והנה נודע לי, כי בלי חקירות ודרישות הרשות בידי שר הפלך להענישני לשלם חמש מאות רובל עונש וגם לגרשני מן הפלך הזה. בהוכחי, כי לא דבר קל היא האשמה נגדי, נסעתי אל שר הפלך להוכיח לו, כי נקי אנכי מעוון וכי גם המשרתים לא קראו שביתה. כפי הנראה, חפץ שר הפלך לדעת את האמת ולא רצה להאשים אנשים חפי פשע, וישאלני את כל פרטי המקרה. נאלצתי לספר לו ערך החג שמחת תורה ומה זה חתן תורה, וגם תמצית נאומי היה עלי לשנן לפניו. שר הפלך הקשיב לדברי, ובגמרי לדבר, צוה לבטל את האשמה נגדי, וגם המשרתים יצאו נקיים.

קל. חתונת הכסף שלנו

לשמוח ביום חתונתנו? מי יודע אם תביא לנו החתונה אושר? לו לעצתי שמעו והיו עורכים את חג החתונה, רק כאשר יגיע זמן חתונת הכסף: אחרי עבור עשרים וחמש שנה, ושני המתחתנים מאושרים היו בזוגם בחייהם, בחיי המשפחה, אז באה שעת חגם.

זה עשרים וחמש שנים מיום באתי בברית הנשואין עם אשתי היקרה. שניינו הננו מאושרים בחיינו ושמחים בחלקנו; חוגגים אנו את חתונת הכסף שלנו.

רק את בני משפחתנו בקשתי לבא לחג אתנו יחד את החג הזה, כי לו אמרתי לקרוא את אנשי עירתנו, היה עלי לקרא כמעט את כל בני העירה. אף את רעי היותר קרובים לא קראתי אל ביתי. בכל זאת הכינונו די אוכל ומשקה, כי הגיעה השמועה לאחדים מרעי כי חג לנו היום, ויכול היות, כי יבואו אף אם לא נקראו.

ביום החתונה נקראתי אל בית תלמוד־התורה. ראשי העדה נאספו שם. ראש המורים מר בראנין נשא נאום ברכה לכבודי בשם תלמוד־התורה. הודיתי להם בדמעות על עיני. ספרתי לתלמידים, כי גם אני הייתי בנעורי עני כמוהם, ספרתי להם על התלאות שמצאתני, וכי היה אלהים בכל דרכי. אחר כך חלקו מגדנות לכל התלמידים לזכר היום הזה והשמחה ההיא.

ערב. ביתי מלא אור. השלחנות ערוכים. בני ביתי עם בני משפחתי יושבים ומשוחחים, והנה נפתחה הדלת וגבאי התלמוד תורה עם הרב מטעם הממשלה, ד"ר דונאיבסקי ואחריהם הציונים ויתר רעי באו אל החדר. כמאה איש נאספו אל ביתנו. כלם ישבו מסביב לשלחנות; אותי עם אשתי הושיבו כתתן וכלה ממש. בנינו התיצבו סביבנו. בתי הבכירה מרים קוראה בשם כל בניו את ברכתם הכתובה עברית, ובני נחום קרא בשפת רוסיה ברכה כתובה בשוב טעם. הרב קרא ברכת התלמוד־תורה וינאם נאום. הציונים שלחו מאה רובל אל הקרן הקימת לישראל ויכתבו את שמי בספר הזהב.

נתתי את תודתי להנאספים ונמרתי את נאומי ברעיונות על דבר חיי המשפחה. כל הנאספים בלו בביתי עד השעה הרביעית אחרי חצות הלילה. אכלו ושתו, נאמו נאומים וקראו שירים לכבוד התתן והכלה. ואני חשתי את הידידות, ואת תם הלבבות, וידעתי בהם, כי שמחים הם בשמחתנו בכל לבם.

קלא. ההרג בקישינוב (1903)

המרידה במלכות מתפשטת בארץ רוסיה יותר ויותר. הממשלה, בחפצה להראות, כי הרוסים הם אוהבים נאמנים למלכות, גללה אשמת המרד על בני ישראל וכי רק „הזידים" המה מסיתים ומדיחים; העתונים הצוררים מאשימים אותנו בכל פשע ועוון, אין עלילה ואין תועבה, אשר לא גוללו עלינו; ובין ההמון מפיצים כחזים להרוג ולהשמיד את כל היהודים. כולנו מרגישים, כי סכנה מרחפת על ראשנו. והנה פחד פחדנו ויאתינו.

בעיר קישינוב הכינו משבה לעם ישראל. ראשי עוללינו נופצו באבני

הרצפה; בנותינו עטו תחת ידי מעניהם; בטני נשינו רוטשו; אברי אנשים חיים נחתכו; וכל עמלנו היה לבזו; וכל זה נעשה לעין השמש באין מפריע.

נורא הוא מכאובנו. יודעים אנו, כי לא ההמון הפרוע הוא האשם באסונו הנורא, כי אם שרי הממשלה, הם הרוצחים האמתים. לא רק לקחת נקם לא נוכל, כי אם גם לעמוד ולהגן על חיינו לא נתנו לנו. יכולים אנו רק לקבץ נדבות ולקנות תכריכים בעד הנהרגים ולתת פת לחם לנשארים בחיים, לאלה אשר חייהם רעים ממות. יכולים אנו רק להזכיר נשמות ולהחניק את דמעותינו; אולם אל לנו להוציא מפינו את הזעקה הגדולה והמרה, המעיקה על לבנו, כי הממשלה גזרה לסתום את פי היהודים לבלי להספיד את המתים בקהל ואנסים אנו להסתיר את אנחתנו האמרת להתפרץ מלבותינו.

גם בקריבו רגע נאספנו אל בית הכנסת בחשאי. אחרי תפלת „אל מלא רחמים", עמד הרב מטעם הממשלה והתחיל לדבר אל העם; אולם דמעותיו שמות מחנק לגרונו. בבית הכנסת הילדה מתגברת כאלו גם הכתלים בוכים. הרב פנה אלי ויבקשני לדבר אל העם ולבקש נדבות. עליתי על הבימה, דברתי ולא בכיתי. רוצה אני למצוא דברי נחומים ולהפיח רוח תקוה בלב אחי ואחיות, הגועים בבכיה, המבכים את חללי עמם, והיראים לאחריתם, כי הלא אלפי אנשים עובדים פה במכחה ויכולים זה בנקל לעשות את אשר עשו בקישינוב.

למחרת ביום הראשון טעמנו טעם הפחד המביא לידי שגעון, בשעה שהסכנה מתקרבת להדרג בידי מרצחים. בערב התפשטה השמועה, כי בקצה העירה החל ההמון לפרוץ פרעות בישראל. מה נוראים היו פני כל בני ביתי. לעד לא אשכח את מבט בתי הקטנה רחל, בת הזקונים שלנו. מה גדולות ונוראות היו עיניה. שפתיה אף דבר לא מללו, רק עיניה הבישו ישר בעיני; ואני מרגיש, כי לבי נקרע בי לקרעים. אשתי, האם האומללה, נפחדה ונבהלה עומדת אצל בנותינו ופרשטת את ידיה החזקות, כיונה החפצה להגין על גוזליה בקנם. — „אולי נסתר במרתף?" תשאלני אשתי. ואנכי איני עונה לה, כי הלא יודע אני כי בקישינוב נמצאו היהודים המסתתרים, ונחנקו שמה כעכברים בחוריהם. להסתר לא יועיל, להתיצב נגדם הוא כמו לעצור בפני רעידת האדמה, ולבקש רחמים — להתפלל לפני שטן המשחית. אין עצה. אך גם קרה. ידיעה באה, כי רק שכורים אחדים הרסו חנות אחת של יהודי, ובזה תם פחדנו.

למחרת התאספו ראשי העדה והחליטו לשלוח משלחת של שלשה אנשים אל שר הפלך לבקשו, שישלח אלינו צבא לשמרנו. כנגד רצוני הייתי גם אני בין שלשת הנבחרים. קשה לי מאד לבקש הגנה מהממשלה, בידעי כי על פי פקודתה תבואנה הפרעות; אולם איני יכול למאן, כי שעת סכנה היא השעה. עלי היה לדבר אל שר הפלך, וכמו להכעיס איני יכול לבקש תחנונים; ובדברי כמו נזרקו מפי המלים: „חרפה היא שהביאו למצב כזה, שאנו צריכים לבקש הגנה". ויען השר ויאמר בקר רוח: „במקום שצריך להיות פוגרום, גם אנשי צבא לא יועילו; ואם חפצים אתם להיות בטוחים בחייכם, עליכם לנסוע לאמריקה או לפלסתינה".

בכל זאת שלח מאה קוזקים להגן עלינו.

קלב. פלשתינה או אמריקה?

שבתי הביתה. הקוזקים באו. אלו ההוצחים, השואפים לדם אדם, הם הם שומרינו! הנני בוש לצאת התיצה. הגך מרגיש, מה קטון ודל אתה, כי דרושים שומרים למענך; ולפי דברי השר, במקום שצריכים להתרחש פרעות גם השמירה אינה מועילה. אמנם צדקו דבריו, באמרו, כי על היהודי ללכת לאמריקה או לפלשתינה.

התמונות הנוראות של ההרג בעיר קישינוב צפות ועולות תמיד נגד עיני, בין בהקיץ ובין בחלום. מה נוראים הם הלילות! בחלומי הנני שומע יללת אמהות, בעת רוטשו עוליהן לנגד עיניהן; קמים לפני ילדים עם ראשים מנופצים בסלע; ואנשים מטורפים חתוכי אזנים נמלטים להסתר באיזה חור. ופתאום יזעזעני מראה נורא ואיום: רוצח אחד מענה את הבת, והשני — את האם. שומע אני את צעקתן, צעקת אובד ומתיאש, וגם אני צועק ומילל מתוך שנה. בני ביתי עומדים עלי ומעירים אותי משנתי ואני מתעורר כולי נבהל ונדהם. להרדם ולישון לא אוכל עוד. חרש נוגה אצעד ואנוד מחדר אל חדר. הסערה בלבי הזועף הולכת הלך וגדל, והנני מתמלא שנאה וכעס על כל העולם ועל עצמי.

החיים היו לי משא כבד. גמרתי בלבי לעזוב את ארץ רוסיה. אך קשה עלי להחליט, אנה ללכת. בנשמתי ובלבי הנני נמשך לארץ ישראל, לעזור לבנות מקום־מקלט לעמנו, לחיות בסביבה יהודית, ולהנות בפועל מאלה החלומות הנעימים שחלמתי; אולם בינתי הקרה מתנגדת לזה, כי הלא בארץ ישראל, ידרשו אנשים צעירים לימים ובריאים בגופם היכולים לעבוד וללחום; ואני בבריאותי החלשה עם בני

הצעירים יכולים רק לנפול כקרבנות מבלי הביא שום תועלת; ואולי גם נהיה למשא על אחרים.

נסעתי ליקטרינוסלב לשאול בעצת מכרים וידידים. הד"ר שמריהו לוין, שהקריב את חייו בעד ארץ ישראל, אומר, כי עלי מוטלת החובה ללכת לארץ ישראל; אולם מ. אוסישקין אומר, כי אין לי די כסף להתישב שם כאכר שיכול לחיות מפרי אדמתו. ובכן עלי לנסוע לאמריקה, אל המקום אשר משם ברחתי לפני עשרים ושתים שנים. אך בזאת אתנחם, כי אמריקה אינה היום כמו שהיתה לפנים. עכשיו גרים בה הרבה יהודים. אחי ואחיותי, קרובים ורעים יושבים בה, ומלבד זה הלא אבא הפעם לארץ ומעט כסף בידי. כתבתי לאמריקה לאחי ולרעי הד"ר פריים ושאלתי בעצתם. כולם יעצו לי לבוא. כשמוע אדוני קאמנקביץ על דבר החלטתי זאת, החל לדבר על לבי, כי אשוב ממחשבתי. הוא הציע לפני תנאים יותר טובים, רק שאשאר ואעמד על משמרתי בעסקיו; אולם לא שמעתי לדבריו: אחת החלטתי — להוציא את בני מארץ הדמים הזאת.

קלג. היהודים חברי המהפכה. מאסר בתי

הלא יודעים אתם את שמחת האבות בהשיאם את בתם לאיש? לפני ארבע שנים זכינו גם אנו לשמחה כזו — להשיא את בתנו הבכירה מרים. ואמנם השדוך יפה וטוב הוא עד מאד. החתן הוא יעקב נובקובסקי, צעיר בריא בגופו ויפה מאד, קרא ושנה הרבה, וידיו רב לו בספרות הרוסית. בן הוא למשפחה הגונה, בן וגכד הרב. הפרשתי לו נדוניה סך אלף וחמש מאות רובל. חתני היה לסוחר. במהרה מצא חן בעיני האנשים אשר באו עמו במשא ומתן. אך לא עבר זמן קצר והנה התחלתי להכיר בו, כי חדל לשים לב לעסקיו; לפעמים יתעלם מאתנו ימים אחדים. מלבד כסף הנדוניה הוציא ממני עוד כסף, ונם לקח כסף במקומות שונים על חשבוני; ובדרשי ממני חשבון העסק, דחני בקש. התחלתי לחשוד בו, כי הוא נוטל חלק בתנועת המהפכה הרוסית: אחיותיו, בנות הרב, היו אסורות כבר פעמים אחדות על השתתפותן בתנועה זו.

יודע אני, כי צעירינו במוגם החם, מזג היהודי, המה מנושאיה הנלהבים ביותר של התנועה, נכונים הם למסור את נפשם עליה ולהביא את הקרבנות היותר גדולים על מזבחה. בדרכם במערכת הנלחמים נגד הממשלה האכזריה נשארים המה נאמנים בכל לבם אל התנועה ומלאים רוח אמיץ. הולכים הם בלי פחד בדרך הזאת,

המלאה דם קרבנות־אדם שנפלו בידי ממשלתנו. לבותיהם חלמיש, עצביהם ברזל יוצקו, אין בלבם לא חמלה ולא רחמים. מקריבים הם את כל היקר והאהוב להם, עוזבים את אבותיהם החולים והחלשים ואת נשיהם האהובות, הנשארות בודדות ואימללות לכל ימי חייהן. אין מעצור לרוח אלה הגבורים.

והרעיון יפחידני פן תענן גם בתנו, אי אולי גם היא תלך עמו, כי הלא הרבה נשים צעירות הלכו יחדו עם בעליהן; ועכשיו הן בלות בבתי המאסר, או גלו אל מדבריות סיביר הקרה.

בקרוב נוכחתי, כי פחדי לא היה לשוא. חתני אמנם מפיץ בין פועלי המכרות ספרות המהפכה. החלטתי לפנות אל חתני ולדבר עמו דברים בחורים, והוא לא כחש ממני. הוא יספר לי, כי בקרוב יעזוב את עסקו וילך מן הבית, כי הוא הקדיש את עצמו לסובב בערים במלאכות תנועת המהפכה.

— ואתה תוכל לעזוב את מרים? — שאלתיו.

— יקרה לי מרים כחיי אני; אולם „אני" כלי מסוד לתנועה, ולא נשאר מקום לנשמתי ולנשמתה.

— הלא בקרוב תהיה מרים לאם — אמרתי אליו.

— רגשי הלב, רך ועדן נמחקים מלבנו — ענה חתני — בהתרגזות קלה, ודמעות נראו בעיניו הבוערות כאש.

בראותי את החלטתו החזקה, התעוררו בי רגשות שונים: כאב נורא, כעס, חמלה רבה וכבוד גדול. „כזו היא מסירת נפש אמתית" חשבתי בלבי. נסיתי לדבר ולעורר רחמים; אך דברי היו לריק, ודמעות על עינינו נפרדנו איש מעל אחיו.

בקרוב עזב חתני את העבק ויסע למסעיו. בעסק חסר הרבה כסף: כפי הנראה נתן את כספי לתנועה ביד פתוחה. עלי עתה לשלם הרבה מחובותיו.

בתי ילדה בת ומשעשעים אנו את עצמנו בתקוה, כי הילדה הזאת תהיה למלאך מושיע לבתי ובה תמצא נחם לצרת לבבה. אני ואשתי מצחקים עם נכדתנו, ועינינו יורדות דמעות מהולות בדם לבבנו, בהביטנו על האם הרכה, הנובלת כציץ נובל, היושבת דומם ואינה מוציאה מפיה דבר לבלי הכאב את לב אבותיה האומללים. היא אינה בוכה; אולם עמוק בלבה אש יוקדת. חלב שדיה הרעל והרעיל את פרי בטנה. הילדה חלתה במחלת השבץ. עזרת הרופאים היתה ללא הועיל, והמלאך הקטן הזה הוציא את נשמתו בזוועותיו. נחת כזו נפלה בחלקנו, להשיא את בתנו

הבכירה: ומי יודע כמה עוד חתונות כאלה עליו לחוג בארץ הזאת? החלטנו לעזוב את הארץ בקרוב. אולם מה נעשה לבתנו? בעלה לא שב עוד. כותב הוא מדי פעם בפעם מכתבים לאשתו. והמכתבים מלאים אהבה. הוא מבקש אותה, כי גם היא תולא אליו; ובלב בתי מתלקחת מלחמה: אהבתה לבעלה קוראה אותה אליו ואל תלאותיו, ומצד השני אהבתה ודבקותה באבותיה. הרגש האחרון נצח, היא הולכת עמנו יחדו לאמריקה.

כבר עשינו את כל ההכנות ליציאה לדרכנו. בכל ערב וערב מתאספים לביתי רעי היותר קרובים להתענג עוד מעט איש בחברת רעהו. פעם ישבנו עד חצות הלילה. אך יצאו רעי מביתי, והנה דפיקה בדלת. פתחתי את הדלת, והנה שר משרי החיל, ואחריו שוטרי הפוליציה וג'נדרמים נכנסו אל הבית. כלם נפזרו בחדרי הבית. השר הכניסני לחדר מיוחד ואמר לי, כי הוא בא ממחלקת שומרי הממשלה ושאלני על דבר חתני. אמרתי לו, כי מיום שעזב חתני את ביתי אין אני יודעים איהו. אחרי חקירה ודרישה ארוכה עזבני השר לנפשי ויגש אל בתי לחקור ולדרוש אותה. אחרי הדרישות התחילו בחפוש הבית. בודקים הם בכל מקום שידם מגעת. כל בני ביתי היו כצאן אובדות בראותם זאבי טרף: עומדים אנו בלי תנועה ואסור לנו לזוז ממקומנו ולדבר דבר.

בשעה השלישית אחרי חצות הלילה נגמר החפוש. השר כותב את הפרוטוכול והנה החל לקרא את הכתוב בו, כי כלנו איננו יודעים איה הוא נובוקובסקי, וכי בביתי לא מצאו דבר אסור. שאפתי מעט רוח, כי בטוח הייתי שנצא נקיים; והנה רעש הרעימני. השר קורא: בפקודת הממשלה תאסר מרים נובקובסקי במאסר. מביטים אנו איש ברעהו ואין אנו מאמינים למשמע אזנינו. השר צוה על בתנו להתלבש ולהפרד מאת בני הבית. יללה נוראה התפרצה בבית. אשתי מתעלפת, בני אליהו מכה את ראשו בקיר, ויתר בני צועקים ונתלים על צוארי אחותם האומללה, אשר פניה היו אז כפני מתה. ג'נדרם אחד דחף את הבנים הצדה, ויעזר לבתי ללבוש את בגדיה. השר נתן צו: „הפרדו נא!" האם נפלה כמטורפת על צוארי בתה, ואחד השוטרים אמר בחשאי: „בכו בכה, כי לא בקרוב תראוה". הג'נדרם דוציא את בתנו מזרועות אמה, ויוליכה כיונה, אשר כנפיה נשברו. יללת אשתי ובני קורעת את דומית הלילה; בתוך החשכה, נעלמה בתנו מעיניו. יודע אני את הענים, אשר יסבלו במאסר אלה אשר יתחשבו בין המורדים; ומחשבה נוראה תפלח את מחי: „ד' יודע, אם נראה עוד את בתנו בחיים!".

בכל זאת הנני מתאמץ להרגיע מעט את רוח אשתי. הנני מבטיחה, כי אשתדל בכל מאמצי כחי להוציא את בתנו במהרה לחפשי. עברו שעות אחדות מלאות צער ויאוש עד כי האיר הבקר. רצתי למצוא את בתי, כי יודע אני שעוד לא היתה רכבת היוצאה מפה. מצאתיה בבית הפקידות. הפקיד המקומי, בידעו אותי, הרשה לי לראותה, אולם מבלי דבר דבר. לפני צאת הרכבת חכיתי על התחנה. את בתי הביאו במשמרת הרבה שוטרים. על התחנה הושיבוה בחדר מיוחד בלוית גנדרמים העומדים על הסף. נגשתי אל השר ואבקשהו להגיד לי לאן מוליכים את בתי, ולהרשות לי להפרד ממנה. השר ענה בוזעם, כי אסור לו לעשות כזאת. הרהבתי עוז בנפשי, ואומר: „שכח נא רגע אחד כי הנך פקיד, ותאר לפניך, כי הנך אב לבת אומללה וחלשה, אשר נענשה כבר ממזלה המר, ועתה היא אסורה על לא עון". דברי עוררו בו רגשי־אדם, ויאמר לי, כי מוליכים אותה לעיר חרקוב, ושם תהיה במאסר, וירשה לי לראותה. במעמד הג'נדרמים האמצתי את רוח בתי לבל תתיאש. נתתי לה די כסף להוצאות, ונפרד. אלי! מאין ימצאו כחות באדם להשאר בחיים ברגעים כאלה?

אחרי ימים אחדים נסעתי לעיר חרקוב. בבואי אל בית פקידות הג'נדרמים אחזתני רעדה. קירות הבית הפילו עלי אימת מות. כל מבט הג'נדרמים ידקרני. מה אנוש ומה חיין בנפלי בידי אלה? הלא יכולים הם לעשות באיש מה שלבם חפץ ואין מוחה בידם, ואך יבאו על שכרם אם יתנהגו באכזריות. הייתי אז בעיני כזבוב אשר נפל בקורי עכביש.

שקוע במחשבותי אלה, והנה הפריעני אחד הג'נדרמים, אשר, לתמהוני הגדול, שאלני בנמוס ובכבוד על חפצי. אמרתי לו, כי רוצה אני לראות את אחד השרים. הג'נדרם הלך, וכרגע שב אלי, ויביאני אל חדר שר אחד, והוא, הג'נדרם, נשאר עומד על הסף. השר צעיר לימים ופניו רכים ועדינים והוא ישאלני בדברים נעימים על חפצי; בשמעו, כי באתי בדבר אסורה שנחשדה במרדות, נשתנו פניו וקולו. הוא ענה בקצרה, כי לא אוכל לראות את בתי בטרם נחקרה ונדרשה. הוא הפנה את פניו ממני, והג'נדרם קראני לעזוב את החדר. באתי אל בית המלון ששם נתאכסנתי, והשתקעתי במחשבות. מה לעשות? גם הפעם התעוררה בי אמונתי, כי זיק רחמים ימצא בכל לב איש. כתבתי מכתב קצר אל השר ובקשתיו להקדיש למעני רגעים אחדים ולשמיע לדברי. למחרת בבקר באתי ומסרתי את מכתבי על ידי הג'נדרם. מיד נקראתי אל חדר השר. השר צוה

את הג׳נדרם לעזוב את החדר ואותי בקש לשבת על הכסא ולדבר. ספרתי לו את כל אשר קרה את בתי. השר שמע והקשיב לדברי, ולא אמר דבר. על שאלתי, אם יארכו ימי מאסר בתי, אמר לי, כי הוא נאשמה בדבר, אשר בו לקחו חלק הרבה אנשים וממקומות שונים; החקירה והדרישה תארכנה בטח זמן רב. התחלתי לבקשו בדמעות עלי עיני, כי בראשונה יחקרו וידרשו על דבר בתי, ויוכחו, כי נקיה היא מעון. השר יעץ לי לכתוב את כל אשר ספרתי לו ולמסור לו את הכתב. למחרת בבקר הבאתי לו את הכתב, ויקראהו מהחל ועד כלה, ויבטיחני, כי יעזור למהר את החקירה והדרישה, ועתה ירשה לי לראות את בתי בבית האסורים.

בפעם הראשונה בחיי בקרתי את בית האסורים. שערי הברזל נפתחו לפני כשערי התפתה, כמלאך דומה פגשני אחד השוטרים, והחדר, אשר בו הביאוני, נראה לי כגיהנם. שני אנשי צבא מזוינים הביאו את בתי, חלשה ורצוצת הגוף אולם שלמה ובריאה ברוחה. קצרה היתה שיחתנו. הבטחתיה, כי בקרוב יוציאוה לחפשי; אחרי נשיקות ובכיות נפרדנו. אותה הושיבו אל חדרה האפל והצר, ואני שבתי הביתה ותקוה בלבי.

עברו שבועות אחדים והנה בבקר אחד באו שוטרי הפוליציה אל ביתנו ויקחו אותי ואת אשתי ואת בני אל אחד מבתי המלון בעירנו. את כולנו שמו בחדר אחד והעמידו ג׳נדרם אצל הדלת לשמרנו. אחר כך נודע לי, כי שר הגנדרמים והקטגור באו לחקור ולדרוש על דבר בתנו. הרבה עדים נקראו, בפרט מבני הנכר, ואנחנו כלנו היינו אסורים כל היום. בערב נקראנו אחד אחד, אף בני הצעירים נדרשו, ובכל הערמות השתדלו להוציא מפינו דבר, שיתנגד לדברי חברו. אחרי הדרישה הזאת עברו עוד שבועות אחדים. מבתי קבלתי רק מכתב אחד, אשר חציו היה מחוק בידי השוטרים. פעם הודיעתני הפוליציה המקומית, כי הורשים אותי לבא לחרקוב. רעיון נורא עלה במחי: „מי יודע, אם בתנו עודנה בחיים?" נסעתי תיכף לחרקוב. נסיעתי נראה לי כיובל שנים. בבואי לחרקוב רצתי מיד אל השר בבית הפקידות, לדעת מה הדבר שדרשו אותי לבוא. ספר לי השר, כי בתי חלתה. זה שלשה שבועות היא שוכבת בבית החולים אשר לבית האסורים. עתה היא שבה לאיתנה וחפצה מאד לראות את אביה. לא יכולתי לעצור ברוחי ופרצתי בבכי מר והתחלתי לבקשהו להוציא את בתי לחפשי. השר הרגיעני בדברים רכים, ויאמר, כי עלי לבא למחרת בבקר, יהיו פה ראש הג׳נדרמים, הקטגור ועוד שרים אחרים, והם ישאלוני שאלות אחדות.

כל הלילה, ליל חורף אחד, שוטטתי כמשוגע בחדרי בבית מלוני. לבי מתפוצץ ובראשי אש בוערת. מי יודע, אם אמצא את בתי בחיים, ואם חיה היא, מה אומר ומה אדבר למען הרציאה מגי צלמות זה? בבקר באתי אל בית הפקידות. ג'נדרם הביאני אל חדר מרווח. גם השרים נכנסו החדרה. הם בקשוני לשבת, ויחלו לענות את נפשי בשאלותיהם. האחד מעמיד פניו כפני תם ושואלני בערמה איזו שאלה, וכלם מסתכלים בי, כאלו חפצים הם לחדור אל תוך לבי במבטיהם החדים. אני לובש עוז, ומשיב דבר דבור על אפניו. אחד מהם אמר לי שאכתוב כל אשר כתבתי בכתבי הראשון שמסרתי לפני זמן אל השר. יושבים הם ומעשנים, ואני כותב בידים רועדות. בגמרי לכתוב, הם בקשוני לקרוא. קורא אני את המגלה הזאת, ואחד מהם שם עיניו בכתבי הראשון. ככלותי לקרוא, אמר השר, כי שני הכתובים אינם מכחישים זה את זה. ואחד השרים פנה אלי ויאמר: „ההנך בטוח, כי בתך אינה מתערבת בין המוחדים? הלא כל צעירי היהודים מורדים במלכות הם". לבי הדוי לא יכול עוד נשוא, ואשכח לפני מי אני עומד, ואומר: „האשמה אינה נכונה. הרבה מבני היהודים נקיים הם מעון כבתי; ובכל זאת יושבים הם כלואים בבתי המאסר. אם צעיר יהודי אחד יתפש בידי השוטרים, אזי מכריזים, כי היהודים כלם מורדים הם במלכות, ותחת לענוש את היחיד, עורכים פוגרום בקישינוב". רואה אני, כי פני השרים נשתנו. איני יודע מה פניהם יביעו, אולם רואה אני, כי הגדשתי את הסאה, ואחל לבקשם לתת חופש לבתי. עוד זמן ארוך ענוני בשאלותיהם, ואחרי שקול הדעת החליטו להשיב לי את בתי ושלחו תיכף אל בית האסורים ג'נדרם עם כתב בידו להוציא לחפשי את מרים טבקובסקי.

כחץ מקשת רצתי אל בית האסורים. בכליון עינים חכיתי לבוא בתי. והנה באה בלוית פקיד בית האסורים. פניה החורים והרפיון השפוך עליהם העידו בה, כי לא נרפאה כליל ממחלתה. כצפור אשר נמלטה מפח, הפורשת את כנפיה לעוף, כן פרשה בתי את זרועותיה, ותפל על צואבי בבכי בלא אומר ודברים. ואני הרגשתי הרגשת אב בהצילו את בתו, הטובעת בין גלי מים עמוקים וסוערים.

קלדי הננו עוזבים את רוסיה (1904)

כבר נעשו כל ההכנות ליציאתנו. ארוני קאמנקביץ בא אלי, וינסה עוד הפעם לדבר על לבי להשאר, אך דבריו היו ללא הועיל. מסרתי לו את העסק בסדר נכון, והוא נתן לי אלף רובל במתנה. בהפרדו מעלי בכה ואמר, כי בנסעי

יחסר לו לא רק מנהל נאמן בעסקיו, כי אם גם ידיד נאמן בחייו. פרידתנו זו היתה ראשיתו של הכאב הנורא שהתחלתי מרגיש בעזבי את ארץ מולדתי.

לפני עשרים ושתים שנה, בעזבי את רוסיה בפעם הראשונה, הייתי עוד צעיר לימים, מלא תקוות נעימות, ויכלתי לציר לי תמונות לוקחות לב; אולם עתה, לעת זקנתי, אינני יכול להשלות את נפשי בתקוות נעימות. הנני רואה בעיני את כל הקושי להתחיל בחיים חדשים בארץ חדשה. או, בעזבי את הארץ, אך מעט עזבתי; אולם עתה הנני עוזב משרה, אשר אליה שאפתי זמן רב ועסקים, אשר בהם השקעתי כחות ואומץ רוח; ויותר מכל זה נגע עד לבי המכאוב, כי עלי לעזוב את היקר לי מכל,אלה המה ידידי ורעי. אולם כל אלה הדברים לא יכלו לעצרני, בשעה שעלי להמלט עם בני ביתי מידי מרצחים.

עלינו לעזוב את קריבוי־רוג בחשאי, כי בתי עומדת תחת השגחת הפוליציה, והם יכולים לעצרה, לכן שלחנה אל בית חותני, ואנחנו עזבנו את העירה לילה. מכל רעינו נפרדנו ביום בבתיהם, ובערב ישבנו בעגלות לנסוע אל התחנה; והנה ידידי גלזמאן עם תלמידים אחדים מבית תלמוד־התורה עומדים בחוץ, כי הנערים חפצים להפרד ממני ולברכני. כל אחד מהם נפל על צוארי וישקני ויבך, ומעמקי לבבו הרך ברכני בנסיעה מוצלחת. נחל דמעות התפרץ מעיני בחשבי: „בני עניים היקרים לי, לבותיכם הרכים מרגישים את אהבתי אליכם. מי יודע, אם יעלה עוד בידי בימי חיי לעשות דבר־מה בשביל ילדים כמוכם".

בלב נשבר ורוח נכאה יצאתי בחשכת הלילה מקריבוי־רוג, מן העיר הזאת, אשר נפלו לי פה הרבה רגעים מלאים אור ועונג רוחני. תחנות אחדות אחרי קריבוי־רוג עלינו לעבור אל רכבת אחרת, והנה אחדים מרעי יצאו הנה לפני להפרד ממני עוד הפעם. ומה נוראה היתה פרידתנו פה! אחרי חבוקים רבים, נשיקות אין מספר ונחלי דמעות, באני אל המרכבה , וכאשר זזה הרכבת ממקומה רצו אחדים מרעי כמשוגעים אחרי הרכבת ויצעקו: „למה עזבתנו? !" ימים רבים צלצלו באזני המלים „למה עזבתנו?". — האמינו לי, אחי ורעי, כי לבי ונשמתי קשורים הם עמכם כל ימי חיי.

ימי חג הפסח הראשונים עשינו בבית חותני בפרשטשפינה הקטנה. רעי מפולטבה באו הנה, ור' מרדכלי (טשמרינסקי), אשר התגורר אז באודסה גם כן בא: ראשית חפץ להפרד ממני, ושנית — הוא פגש באודסה את חתני והשפיע

עליו לשלוח גט לבתי. למצער תהיה חפשית, כי אנשים כמותו ברוסיה יכולים להעלם מן העולם, ובתי תשאר עגונה. אמנם דבר נתיץ היה הגט; אולם הכאב היה גדול מאד.' שני אנשים צעירים, שיכלו לחיות חיי אושר, נאלצים להפרד זה מזו מפני תנאי החיים המרים.

כמו חיה עומדת מול עיני התמונה הנוראה בעזבנו את פרשטשפינה. יושבים אנו על העגלות, כל הנאספים עומדים מסביב ובוכים ככשעת הלוית המת. חותני וחותנתי, אשר לא חדלו מבכות כל ימי שבתנו בביתם, עומדים עתה נשענים זה אל זה, ופניהם כסיד הלבינו; הם אינם זזים ממקומם, ונראים כמו מצבת אבן של שני אנשים דבוקים זה בזה; אין מלה בפיהם ואין דמעה בעיניהם; רק עיניהם פקוחות לרווחה כמי מפחד, ומביטים הם על העגלות, המוליכות את כל היקר להם בחייהם. כן מביטים אבות, בשעה שיודעים שזאת היא הפעם האחרונה בחייהם שהם רואים את בניהם.

התמונה הזאת והמכט הזה רדפוני ימים רבים...

חלק חמישי

החיים באמריקה (1904 — 1919)

קלה. באמריקה בפעם השנית (1904)

הנסיעה לאמריקה היתה הפעם בלא עניי הדרך, כי די כסף היה לי לשלם בעד הכל. התארחנו בבתי מלון יפים, באניה נסענו במחלקה השניה; גם ממחלת הים סבלנו רק מעט, והנסיעה על הים ארכה רק עשרה ימים. בבקר בהור באנו אל העיר ניו יארק באמריקה. פקידי החוף בראותם, כי שלשת אלפים דולרים בידי, וכי כלנו הננו בריאים ושלמים, לא הרבו בשאלות, ונרד מעל האניה. לפגוש אותנו יצאו אחי זרח, הנקרא פה סעם רובין, וידידי בראגין, אשר יצא לאמריקה לפני ירחים אחדים. אחי זרח כתב לי בהיותי עוד ברוסיה, כי יש לו די פרנסה, וכי הוא קנה לו בית. עתה הוא מבקש אותי להתארח בביתו. מאנתי, כי חפצתי לסור אל בית מלון; אך הוא הפציר בי עד כי הסכמתי ללכת עמו; אחי הביאני אל רחוב ארטשד. הרחוב מלא אנשים ונשים הרוכלים בחוצות, המוזעים וצועקים ומכריזים על סחורותיהם. ילדים מגואלים ברפש משחקים בצדי הרחוב; והצחנה מסביב עד כדי להחנק. הפגישה הזאת בלתי נעימה היא, וחפץ אני למהר ולעבור את הרחוב הזה ולבא אל בית אחי. והנה, לתמהוני, אחי נשאר עומד ברחוב הזה אצל חנות נעלים, ואמר לי, כי זאת היא חנותו. נכנסנו אל החנות, והוא הראה לי את מקום מושבו, אלו הם שני החדרים בלא אור ובלא איר מאחורי החנות. הוא ואשתו קבלונו בידידות רבה. פה אכלנו את הסעודה הראשונה באמריקה. אחי ספר לי, כי אמנם יש לו בית, אך את הבית קנה לשם רווח, והוא שכור לדירים־שכנים המשלמים לו שכר דירה. ביום ההוא בקרתי את אחיותי ואת יתר בני משפחתנו. כלם דרים הם בדירות צרות, וכל אחד עובד עבודת פרך לכלכל את בני ביתו. רק את ידידי הד״ר פריים ומר מאסלינסקי, מצאתי במצב יותר טוב. למחרת שכרתי דירה של ארבעה חדרים, קניתי את כלי הבית היותר נחוצים, והייתי לתושב ניו־יארק.

רעי דאגו לבני לבל ילכו בטל. לבני הגדול נחום מצאו משרה לשאת על שכמו מבית המלאכה אל החנויות חבילות בגדים, ושכרו הוא ארבעה דולרים לשבוע. לבני השני אלידו מצאו עבודה בעד שלשה דולרים לשבוע.

השאלה היותר קשה היא במה יתעסק באמריקה מפונק כמוני? אך לרעי יש עצה טובה גם למעני, היינו, לקנות עסק מן המוכן שבעליו נכונים למכור אותו. התחילו להציע לפני עסקים שונים. למשל, לאיש אחד יש עסק להביא בכל יום ויום מי־סודה ושכר כמעט למאה בתים. עתה הוא חפץ למכור את סוסו ועגלתו וגם את הזכות לדפוק על דלתי הבתים האלה ולהביא להם את המשקאות. מבטיח הוא המוכר, כי העסק מביא רווח כשלשים דולרים לשבוע; בעד כל זה הוא חפץ רק אלף וחמש מאות דולרים. איני רוצה גם בעסק הזה; ראשית, ידאתי לרכוב ברחובות ניו יארק בן אדרוג את העיברים ושבים, או אהרג בין אלפי העגלות והמרכבות; שנית, קשה לי לשאת את התיבות המלאות בקבוקי מי־סודה ושכר. הציעו לפני עסק אחר. אחד עלה בידו לרכוש בעלי בתים אחדים באיזה רחובות הלוקחים אצלו את העתונים בערב ובבקר. ואחרי שהוא המוחזק למכירת העתונים ברובע זה, חלילה לאיש להשיג גבולו. בידו להוריש את העסק הזה לבניו או למכרו בחייו. אולם מצאתי חסרון גם בעסק הזה: עלי יהיה להשכים שלש שעות לפני הבוקר, לצאת אל התחנה ולקבל את העתונים; ואת כל זה לעשות בכל ימות השנה וגם בימי הגשמים ובימי קור וקרח ועלי לחלל שבתות ומועדים. רעי יעצוני גם לקנות חנות של מיני־מזונות בשכונת יהודים, ומעלה יתרה לעסק הזה, שגם אשתי תוכל לעזור לי; אולם גם העסק הזה לא מצא חן בעיני: ירא אני מפני הנשים הקונות, כי רובן תגרניות יותר ממני, וקשה יהיה לי לשאת ולתת עמהן. עלתה במחשבתי, כי אין טוב לפני אלא לעסוק בקנית בתים ובמכירתם: הרבה יהודים נתעשרו מן העסק הזה. שמעתי לעצתם והלכתי עם סרסור אחד לראית בית העומד למכירה. והנה באנו אל הבית ההוא. בבית מרתף, ובמרתף ראיתי לפני יהודי דל בשר בעל פנים צהובים כשעוה, יושב בין גלי נעלים קרועות ועסוק בהטלאה. ממול הפתח נראתה דלת, ועל סף הדלת עמדה אשה רזה וחורת פנים לבושה סחבות, על זרועותיה תנוק היונק את שדיה, ועוד שלשה ילדים פעוטים מקיפים אותה. — „המוכרים עוד הפעם את הבית?" שאלה האשה בקול פחדים. שאלתיה: „מה יפחידך אם ימכר הבית?" — האשה ענתה בבכי ותאמר: „שלמנו שכר דירה בעד „הקבר" הזה תשעה דולרים לחודש, וכאשר נמכר הבית הוסיף בעל הבית

השני שלשה דולרים לחודש; אחר כך קנתה אשה אחת את הבית, ותוסף גם היא שני דולרים; עכשיו אנו משלמים ארבעה עשר דולרים; את פת הלחם מפי ילדי הוציאה; לנו הקבצנים מוסיפים יום יום שכר דירה, והם קונים ומוכרים בתים ועשרים עושר". בשמעי את הדברים האלה בנתי, כי אם רוצה אני להרויח מהעסק הזה, עלי יהיה להוסיף על שכר הדירה. יצאתי מן המרתף ואמרתי, לא למעני עסקים כאלה.

אז בא אחי מרדכי מבוסטון ויציע לפני להשתתף בחנותו — זו חנות לממכר אריגים לבגדי נשים. אמר לי, כי מאחר שהייתי כמה שנים מנהל עסקים גדולים בטח יעלה בידו להגדיל את עסקו, וגם כספי שאכנים אל העסק יועיל להרחבתו. אחרי שקול הדעת הסכמתי להצעת אחי, ונסע לבוסטון. בשקידה רבה החלותי ללמוד את דרכי העסק. עלי לזכור שמות הסחורות השונות; ללמד את לשוני לדבר עם הקונות, אשר רובן הן נשי הפולנים והאיטלקים. אחרי שבועות אחדים נוכחתי עוד הפעם, כי איני מסוגל להיות חנוני. נראה לי, כי אהיה לאחי רק למשא ולא לעזר. אמרתי לו, כי יצא אני מן העסק. הוא לא הפציר בי להשאר עמו, ואצא בשלום.

אז עלתה בדעתי מחשבה לקנות אחוזת שדה ולהיות לאכר. הלא די כסף לי, ובני יעזרו לי בעבודה, ויהיה ביכלתנו לחיות חיי שלוה ומנוחה. אחי ומכריו מתנגדים ואומרים, כי טועה אני בחשבוני, כי כל האכרים היהודים עניים הם ואין בידם לכלכל את בני ביתם מפרי אדמתם. להוכיח לי את צדקתם לקחני אחי אל ישוב אחד לא הרחק מבוסטון, אשר שם התישבו אחינו יוצאי רוסיה ויהיו לאכרים. נוכחתי מפי האכרים בעצמם, כי בקיץ המה מוצאים את פרנסתם מהקיטנים, הבאים מן העיר להחליף כח, ובחורף הם עובדים בבתי החרשת בעיר. ובכן גם החקלאות לא למעני היא.

סובב אני ברחובות בוסטון ואיני יודע מה לעשות, וגם בני אינם מוצאים במה להתעסק. לבני הגדול, לנחום, יעצו להיות רוכל. סובב הוא בחוצות כל היום ואינו מוכר מאומה. לדבריו, אינו מסוגל להיות רוכל. בני השני אליהו יצא למכור מניפות. אנחנו לא ידענו, כי למכירה זו דרוש רשיון מבית הפקידות. יצא ומכר בלא רשיון. תפשוהו שוטרי הפוליציה וישימוהו בכלא יחדו עם שכורים ופושעים. כשש שעות ישב שם, עד כי עלה בידי אחי להוציאו בערבון. ה„מוחר" שלי בא הביתה בעינים נפוחות מבכי, ולמחרת שלמתי בבית המשפט חמשה

הזלרים עונש. עסקים טובים עישה רק בני הצעיר עמנואל, אשר זה נמלאו לו שלש עשרה שנה. הוא מצליח בעסקו: בכלל הוא נער תרזץ וסחורתו היא עוברת לסוחר והרבה קופצים עליה. הוא נוכח, כי בשכונות אחדות הזבובים פרים ורבים עד אין מספר ומפריעים את מנוחת האנשים — קנה ניר משוח ב„דבש" לפח ולמוקש לכל זבוב הנגש אליו.

הימים עוברים: בביתי שורר רוח עצבת. הכל חפצים לשוב לניו־יארק, ונשוב ניו יורקה. הבנים והבנות מצאו תיכף עבודה, רק בתי הקטנה ובני עמנואל מבקרים את בית הספר. עמנואל בבואו מבית הספר מוכר עתונים בחוצות ומשתכר כמעט כמו העובדים כל היום. רעי החלו עוד הפעם לדבר על דבר העסקים היפים, אשר ספרתי עליהם למעלה, אולם לא הייתי שומע להם, באמרי, כי לא לכך נוצרתי, וכי עמלי יהיה לריק; אך את כספי אבד בעסק זה ואצא ממנו בלי כסף ובלי עסק.

הבטלה פעלה לרעה על בריאות גופי ועל מצב רוחי. כל הימים הולך אני קודר ועצוב־רוח. לא אוכל לראות בצער בני ובשעבודם. עובדים הם קשה ומשכורתם מצערה היא; כספי אשר הבאתי אתי מרוסיה ימעט מים ליום. תמיד הנני נרגש ומלא תרעומת; היה היאוש כרקב בעצמותי, והגעגועים על הימים שעברו הולכים וגדולים בעמקי נשמתי. הגעגועים תקפו אותי בכוח רב והיו למחלה, היא המחלה הנקראת „האום סיקנס", אותה המחלה המזעזעת עד היסוד ומביאה לפעמים את האדם לאבד את עצמו לדעת. הנני מתגעגע על הימים ההם, כאשר היה מצבי החמרי טוב ורכשתי לי ברוב עמל ובישרת הלב מעמד מוצק לי ולמשפחתי. שם נהלתי עסקים גדולים, לפני שרים התיצבתי, כלכלתי את בני ביתי ברווח, דאגתי לחנוכם ולעתידותיהם. עתה עלי לחכות לפרנסת בני, אל האגדות המעטות, אשר הם משתכרים בזעת אפם ובדם לבבם. עד כלות הנפש גדלו געגועי על רעי ועל עבודתי בחיי החברה. פה באמריקה לא זו הרעות הנאמנה ואין פה אותם הרעים המסורים בכל נפשם איש לרעהו. החיים הצבוריים, המקשרים איש לרעהו אינם פה. אין אף קרן אחת של אור, שתאיר את חשכת נשמתי, שתפיח בי רוח חיים. בבקרי פה לפעמים אספת ציונים, הנם נראים בעיני כמשחקים גרועים במשחק גרוע. בבואי אל בית המדרש, הנני מוצא שם רק „ביזנס". בכל הם עושים מקנה וקנין. בראש תלמוד־התורה, עומדים אנשים בורים, המשחיתים את חנוך הילדים. העתונים, נראה לי, כלם שקר ידברו. ולא רק על אחי ועולמי אני מתגעגע, כי אם גם על רוסיה בכלל. הלא אוהב אני את ספרותה ואת סופריה;

אהב אני את הארץ ההיא – ארץ מולדתי; ופה הכל זר לרוחי. ולהרבות פצעי לבבי באים מכתבים מרוסיה, היוצקים שמן על מדורת לבי. הרב מקריבוי־רוג כותב, כי מקומי חסר בתלמוד־התורה; הצעירים כותבים לי, כי הם מתגישים על כל צעד את חסרוני; וקאמנקביץ מבקש אותי לשוב לרוסיה ולעסקיו אם לא אמצא פה עבודה או עסק לפי רוחי.

החלותי לדבר עם בני משפחתי על דבר שובנו לרוסיה. אשתי מתנגדת לחפצי. אמנם יודעת היא בצערי, אולם להשיב את הבנים שמה אינה חפצה. רעי יעצוני לנסוע לבדי, ואך אחרי שאסדר שם את חיי בטוב, יבואו אלי לרוסיה גם בני ביתי. שמעתי לעצתם, ואסע לרוסיה. גם בתי הבכירה מרים נסעה עמדי. אשתי לא נתנה לי לנסוע לבדי, וגם בתי לא היתה שבעת רצון מאמריקה ובחרה לשוב לרוסיה.

קלוי שובי לארץ רוסיה (1905)

אחרי עשותי באמריקה תשעה ירחים שבתי לרוסיה. כל ימי נסיעתנו מלאה אותי תוגה ועקת נפש; וכעברי את הגבול ובאתי לרוסיה, עוד גדלה מבוכתי ותוגתי, כי על כל צעד וצעד הרגשתי קרבת הסערה ואת התרגשות הרוחות בין המפלגות. אף דבר לא נשתנה לטוב מאז עזבתי את הארץ.

בראשונה סרנו אל פרשטשפינה לשמח את לב חותני וחותנתי: יראו את בניהם. משם נסענו יקטרינוסלבה, מקום מגורי קאמנקביץ בימים ההם, ושם גם משרד עסקיו, שעמד בראשונה בקריבוי־רוג תחת השגחתי.

קאמנקביץ פגשני פגישת ידיד נאמן. הוא שמח בשובי, כי קשה לו לעצמו לנהל את עסקיו ואף לא יכול למצוא איש כלבבו. הוא אמר לי, כי מיום עזבי אותו אינני יודע חשבון ברור מעסקיו. עבודה רבה היתה לפני להביא סדר ומשטר בכל העסקים כאשר אהבתי.

עברו כשני ירחים לשובי, וגמרתי בדעתי לכתוב לאשתי שתשוב עם בניו לרוסיה. כשבוע לפני חג הפסח כתבתי לה את המכתב הזה; והנה למחרת החג באה השמועה, כי בעיר מליטופול התפרצו פרעות. בעיר הזאת גר אז אחי אשתי, יעקב אורלוב. הריצותי אליו טלגרמה לדרוש בשלומם. כעשרים שעות חכיתי לתשובתו, מלאתי צער וחרדה וכמעט נטרפה עלי דעתי, עד שקבלתי את תשובתו: „נשארנו בחיים".

מהרתי לכתוב לאשתי, שלא תמהר לשוב לרוסיה עד כי אכתוב לה. אחרי שבועות אחדים התחוללו פרעות בזיטומיר. נהרגו שם שלשה עשר יהודים ורוסי אחד, שיצא להגן על היהודים.

מלבד הפרעות ביהודים לא שקטה גם כל רוסיה כמו לפני רעידת האדמה. הפועלים בבתי התרושת קוראים לשביתה בכל פעם, והצבא פוגע והורג בשובתים. וכאשר תרב הממשלה לענות ולהכניע את הרוח המתפרץ לחופש כן יפרוץ רוח המרד והמהפכה. הממשלה הוציאה את כל כלי נשקה להגן על קיומה. באכזריות נוראה היא רודפת את הצעירים המורדים, ובפרט נוקמת היא את נקמתה בצעירי ישראל, ונקמה זאת לא תדע גבול.

באחד הלילות מצאו שוטרי העיר יקטרינוסלב אספת צעירים מבני ישראל. כל הנאספים נאספו והובאו אל חצר בית הפקידות. שר הפלך, שר הגדוד ואנשי חיל באו בלילה אל החצר ההוא. את כל הנאספים, הבחורים והבתולות, לקחו אחד אחד, פשטו את בגדיהם מעליהם, והשליכום ארצה. חילים ישבו על הראש ועל הרגלים, ובשוטים רכים לקו על בשר האומללים עד שפך דם. צעקת המוכים והמעונים העירה את האנשים היושבים ברחובות הסמוכים משנתם. שר הפלך אמר, כי חפץ הוא שתשמע צעקתם בחוצות העיר, למען ישמעו ויראו ולא יזידון לעשות כאלה. למחרת נתפשטה השמועה, כי צעירות אחדות, אשר נלקו, יצאו מדעתן.

אחרי השערוריה הזאת התלקחה בלבי מלחמה נוראה. רוסיה ואמריקה הן הנה עוד הפעם שתי המערכות, הלוחמות זו כנגד זו בקרב לבי ונפשי. כל אחת מתאמצת להראות לי את יתרונה, ועלי לבחור באחת מהן: לשוב לאמריקה, או להשיב את בני ביתי הנה, ולהעמידם בסכנה. מי יערב לי, כי גם בני לא יסחבו בזרם המהפכה אם גם בלי הכרה פנימית ובלי ידיעה ברורה, כי הלא עודם צעירים לימים, ואני אהיה מתחיב בנפשם.

בינתים קבלתי מכתב מאשתי. היא כותבת בקצרה, כי בנינו אינם חפצים לשוב, ורק אם אני אדרוש את שובם בכל תוקף יבטלו את רצונם מפני רצוני. המכתב הזה היה כאש צרבת בעצמותי. שומע אני לקול לבי, המיסרני, כי רק בשביל אנכיותי הנני נכון להקריב את בני...

מחשבות כאלה ענוני ולא נתנו לי מרגוע עד כי חליתי ונפלתי למשכב. הרופאים אומרים, כי עצבי רפו וכי מחלתי אנושה היא. ירח ימים רפאוני בקרני

החשמל ובמים קרים, עד כי שבתי מעט לאיתני; החלטתי לשוב תיכף לאמריקה. אדוני קאמנקביץ הציע לפני חלק בעסקיו והפציר בי מאד להשאר; אך אני באחת: לא אשוב את בני אל ארץ הדמים הזאת. ואחרי היותי ששה ירחים ברוסיה, שבתי עם בתי מרים לאמריקה.

קלז. הייתי באמריקה לבעל בית־מלאכה. פרנסתי מהוראות שעה. חפצי להיות „מגיד"

בחדש איגוסט 1905 באתי לאמריקה בפעם השלישית. נסיעתי האחרונה לרוסיה רפאתני ממחלתי, מחלת הגעגועים על ארץ מולדתי. בעינים אחרות הנני מביט עתה על אמריקה. חדלתי מחפש בה רק מגרעות, רואה אני, כי לעת כזאת יתרונה על ארץ רוסיה הוא כיתרון האור מן החושך.

רעי, אשר שמחו מאד על אשר שבתי בשלום, התאמצו למציא למעני עסק הגון. לסוף עלה בידם למצוא איש אחד שפתח בית־מלאכה לעשות חגורות־עור וחריטים, אשר היה דרוש לו שותף עם כסף. שמעתי לעצתם ואהיה לשותף לו; אך את כספי לא השקעתי לעת עתה בעסק: אראה מה טיבו של זה. בקרוב נוכחתי, כי העסק הקטן הזה אינו יכול להביא את הרווח כמו שהבטיח שותפי; ואם להגדיל אותו הלא ידרש כסף רב. מלבד זאת הנני מתבושש להביט בפני הפיעלים הרוסים והחורים, העובדים בבית מלאכתי עבודת פרך בעד שכר מצער למען כלכל אותי ואת שותפי, החפצים לחיות מעמל אחרים. רואה אני בעליל, כי לא למעני המה עסקים כאלה. במוח אני, כי אפסיד את ממוני ואצא ממנו וידי על ראשי. החלטתי לצאת תיכף מן העסק בהפסד קטן.

אז יעצוני רעי להיות למורה, עד הימים אשר לא אהיה עוד „ירוק", ואז אולי אמצא משרה הגונה. ידידי מאסלינסקי שמע, כי באחד מבתי תלמוד־התורה דרוש מורה. הלך עמי אל הועד ויעיד בי שהנני מורה מומחה; בכל זאת לא סמכו מנהלי תלמוד־תורה עליו ויבקשוני לבא ולעמוד על הבחינה. באתי אל הבחינה. אחד הבוחנים, הלמדן שביניהם, בקשני לתרגם קפיטל תהלים. תרגמתי ותרגומי מצא חן בעיניהם. אמרו לי, כי משכורתי שמונה דולרים לשבוע. שאלתי, מה יהיה עלי ללמוד? ענוני: „עברי, ברכות הנהנין, קריאת התורה ומעט חומש". אחרי שיחה קצרה נוכחתי, כי תחת השגחת מנהלים כאלה לא אוכל להורות את תלמידי כחפצי, ואפרד מהם.

וימצאו אז רעי למעני הוראת שעה. החלה אצלי העבודה להכין את תלמידי לבר מצוה: ללמדם בעל פה דרשה, לקרוא את ההפטרה בכל טעמיה עם נערים שאינם יכולים לקרוא בספר עברי כראוי. השתדלתי לדבר אל לב הנערים ולטעת בלבם ידיעה קלה על דבר היהדות. לתמהוני הגדיל אוהבים הם האמריקאים הקטנים האלה לשמוע מפי דברים על תורתנו ואמונתנו. וכראותי, כי דברי לוקחים את לבם, גמרתי לבלי חשוך את עתי ולהעניק להם מתורתי, וגם הנערים נכתים לשבת יותר מן השעה הקביעה. האבות שבעים רצון ומביעים לי את תודתם; אולם לשלם כראוי אינם היצים; והמורה, הרוצה להשתכר פת־לחם, עליו לעשות את מלאכת ד' רמיה, לגנוב את העת ואת דעת האבות. אחרי ירחים אחדים נפטרתי גם מן „הפרנסה" הזאת.

אז עלתה מחשבה זרה במוחי: מדוע לא אהיה למגיד? אמריקה הלא ארץ הדבור היא; ומדוע יגרע חלקי מיתר הנואמים והמטיפים? מטיפים בעלי כשרון אמתים הלא מעטים, ורובם רק מחקים את הגדולים. למדנותי הלא דיה היא לזה; וגם שפתי אתי לדבר צחות; ומה מני יהלוך? ואזכור את דברי מנדלי מוכר ספרים: „הדרשנות נותנת לבעליה עזות, טפשות וצביעות". ולפי דעתי, אלה המדות היפות ירחישות הן מתחילה, למען תוכל להחל את עבודת הקודש הזאת: האוכל לפתח בי את המעלות האלה? לפי דעתי, הדבר היותר קל להתרגל בה, היא הצביעות. עליך רק להבין איה, מתי ואיך לדבר. הכל לפי המקום ולפי הזמן. להלל ולרומם עד שחקים, בשעה שתחפוץ לקלל ולחרף; לבכות בלי דמעות, בשעה שמתעורר בך צחוק מכאיב לב. אמנם דבר קל הוא; אך לבי יסרני: „היתכן להיות צבוע לימי זקנה?" אולם אנכי מרגיע את רוחי, באמרי: „הלא כלנו הננו צבועים כל ימי חיינו. לו דברנו מה שאנו חושבים, לו עשינו הכל לפי בינתנו והרגשותינו, כי אז הלא היינו בבית המשוגעים, או בבית האסורים; ואם מוכרחים אנו להיות צבועים, אזי למצער יהיה זה לי לתועלת ממשית". גם הטפשות אינה מעכבת: יוכל היות, כי טפשותי דיה היא למגידות; ואם תחסר מעט אוכל להטפש, כי מי מאתנו אינו מטפש יום יום בכל מעשיו?

רק דבר אחד עומד לי לשטן בדרכי, וירא אנכי, פן לא אוכל לו, הדבר הזה, הקטן בעיני אחרים וגדול בעיני, היא „עזות". מתנה טובה היא מאת הבורא יתברך שמו, שבה נתברכו יחידי סגולה, ואותי יסרני ד' וימנע ממני את חסדו

זה. הנני בישן גדול, ויראת הקהל מרחפת תמיד עלי. בטוח אני, כי היגיעה וההתאמצות לא יועילו לי. חדלתי מחשוב על דבר המגידות.

קלח. הייתי לאכר (1907)

קבא מארעא ולא כורא מאגרא
(פסחים קי"ג)

השאיפה להיות אכר עודנה חיה בקרבי. עתה, אחרי שנודע לי, כי לא הרחק מעיר הרטפרד התישבו יהודי רוסיה שבאו לארץ בשנה האחרונה והיו לאכרים, ורואים ברכה במעשי ידיהם, התעוררה בי שאיפה זו ביתר עוז. למען הוכח, אם נכונה היא השמועה נסעתי שמה ומצאתי, כי האכרים האלה רובם אנשים נאורים הם, מי שהיו בעלי עסקים גדולים ברוסיה ונשיהם משכילות, ובניהם ובנותיהם למדו בבתי הספר. ועתה היו כלם לאכרים, עובדים הם בשדה ובבית ושמחים בחלקם.

המראה מסביב מרהיב את העין; הבתים יפים הם ומרווחים, הרפתים מלאות בקר וסוסים, הלולים מלאים עופות ומרתפים עם כל מיני ירקות ופירות חיים כברושים ומטוגנים להם. החיים הם חיי שלוה והשקט. כתבתי לאשתי, שתבוא גם היא לראות ולהוכח. היא באה. החיים בכפר מצאו חן גם בעיניה. החלטנו לקנות אחוזה ולהתישב בה.

משם הלכתי אל העיר הרטפרד, ובקרתי שם את מר שמואל בקר. בקר זה איש צעיר הוא, מיוצאי רוסיה, שבא הנה בימי ילדותו ויהי לאכר. עתה כל חפצו ומגמתו לראות הרבה יהודים אכרים אשר הצליחו בעבודתם; הצעיר הזה הבטיחני למצוא למעני אחוזה טובה. שבתי לניו־יורק והקדשתי את כל עתותי ללמוד תורת עבודת־האדמה, כי העבודה הזאת דורשת ידיעה רבה. רכשתי לי את הספרים הנחוצים בשפה האנגלית, קניתי לי מלון גדול והנני יושב ולומד יומם ולילה.

באביב 1907 הייתי בשעה מוצלחת לאכר. לא כאכרינו הרוסים, כי אם בעל אחוזה כאחד האצילים. יש לי שדות רחבים, יער גדול, והבית הוא כעין ארמון; גם גן עצי פרי לי; גם שני סוסים, שלש פרות והרבה עופות; והרבה כלי עבודה שונים לעבודת האדמה. בעד כל ה„כבודה" הזאת שלמתי רק שני אלפים ומאתים דולרים. המוכר, אכר נוצרי, לא חפץ להיות אכר והיה לעובד באיזה בית חרשת.

הוא לא שם לב לאחוזתו עד כי השדות כוסו קמשונים ותרולים. הוא נכון היה למכור בזול. מכספי נשארו אלף ושלש מאות דולרים; להמוכר נתתי שש מאות דולרים ויתר הכסף עלי לשלם לו חלק חלק שנה בשנה. בידי נשארו שבע מאות דולרים.

כל בני ביתי, מלבד בני הגדול, באו אל אחוזתי. כלם שמחים ונהנים ממקום מושבנו, כי הנה הימים ימי האביב; הדר הטבע מרהיב את העין. ומה יפה פה בבואך מעיר הומיה כניו־יורק; אולם עברו ימים אחדים ונפרעה מנוחתנו: פרה אחת מפרותי חלתה. אינה אוכלת, שוכבת ונואקת כבן אדם, להבדיל. שכני נתנו לי מיני סמים לרפואה, אולם ה„רפואות" ללא הועיל. לא עזבתי את החולה אף רגע, גבר עלי צערה של הפרה. שוכבת היא ונושמת בכבדות, קורצת בעיניה הגדולות ומבטת עלי כאלו מתחננת. הנני מציע תחתיה דשא ירק ורך, משקה ומאכילה מים חמים מעורבים עם סובין. היא מותחת את צוארה הארוך, מוציאה אנקה נוראה, וכל בשרה ירעד כמו אחוזה מקדחת. הנני מכסה אותה במכסות חמים, אולם היא מפשילה את ראשה לאחוריה, נוחרת בגרונה, ממללת ברגליה ומפרכסת. עוד אנקות אחדות נאנקה, ורוח חיים אין בקרבה.

מות הפרה העיר בי תגש בלתי נעים. הבנותי, כי במותה החטופה אשם אדונה הראשון, כי הרפת שפלה היא וחשכה ומלאה סחי ומאום. גם יתר הפרות משתעלות. מכרתי את הפרות, חפרתי את אדמת הרפת להעמיקה, סידתי בסיד את הכתלים והתקרה, וחצבתי חלונות. את כל זה עשיתי בעצמי, כי בני עובדים הם בשדה. אמנם מחצתי הרבה פעמים את אצבעותי, ועל כפות ידי עלו אבעבועות; אולם המלאכה נעשתה יפה. גם את חצר הרפת נקיתי מערמות הרפש וזרפדתיו בחול ובחצץ. קניתי שתי פרות. הנני סורק את פרותי יום יום; ברפתם די אור ואויר, גם מאכלם ומשתם מן המובחר הם. אשתי חולבת אותן, מחבצת חמאה ומגבנת גבינה; וסחורתה מהוללת בפי כל הקונים.

גם בתרנגולות איני שבע רצון, רובן ממין גרוע הן, אינן מטילות ביצים. ולולן „חורבה" אי־נקיה. מכרתי את התרנגולות, בניתי לול חדש, ואקנה תרנגולות בנות שנה. אשתי תשים עינה עליהן, ובקרוב זכתה לראות דור חדש מהן.

שכרתי חקלאי יליד אמריקה, כשכיר יום, ללמד את בני לחרוש ולזרוע. חסרון הוא, שאין לי כלי עבודה טובים. המושכות, כלי הרתמה קרועים הם, המחרשה שבורה, ויתר המכשירים שבורים ומקולקלים. עלי לקנות חדשים, גם

נתיץ לי לבנות בנין חדש ליבש בו את הטבק, כי מלבד השדה לזריעה יש לי גם חלקה למטע הטבק.

כספי אזל ככר. גרעיני־זריעה ומיני מלח להיטיב בהם את האדמה לקחתי בהקפה; אולם אי אפשר לנהל את העסק בלי כסף. לידידי אברהם מאדל מפולטבה את בבוסטון, שמואל מאדל, שמע שמואל מפי אחי מרדכי, כי דרוש לי כסף, ויביא לי שלש מאות דולרים, אשר אסף וחשך על יד מיגיע כפיו. ככה היתי לבעל חוב גדול בפעם הראשונה בחיי; אך תקותי תאמצני, כי השנה תהיה שנת ברכה ויהיה לאל ידי לשלם את כל חובותי.

כל בני ביתי עובדים בחריצות רבה. הבנים למדו את כל העבודות בשדה, ועובדים הם מבוקר עד ערב. גם אני עובד; אמנם לא בסוסים, כי אינני מסוגל לעבוד בהם. לברשתי עלי להודות, כי ידא אני מעט מפניהם, והם, הסוסים, אינם סרים למשמעתי; אולם יש לי די עבודה גם בלעדי העבודה הזאת. אין לנו מכונות נתיצות לעבודת האדמה, ומיני המלח עלינו לפזר על השדות בידים, ואז תפוחי האדמה גם כן לזרוע בידים, ואף להשקות את צמחי הטבק ואת גן הירקות לזבל, לעדר ולנכש. מעל האילנות, הנושאים פרי, עלי לקצץ את הענפים השבורים, למען לא יאפילו אלה בפני השמש. גם יש להחם את הקנים, אשר שם תולעים יקננו בין עפאים. על שדה תפוחי האדמה פשטה תולעת, ועלי לזרוק עליהם סם־ממית; בשדה הטבק בליתי יום יום זמן רב, כי השדה הזה היה לי כעין תחנה של נסיונות.

בכל ששת ימי השבוע, מעלות השחר עד צאת הכוכבים ידי מלאות עבודה הן. אני עובד כל היום בשקידה רבה; רק לפעמים תפסיקני שירת הצפרים מעבודתי; הנני עומד עם מעדרי בידי כתלם בהקיץ, ואתענג על הדר הטבע. מימין תנענה השבלים את ראשיהן ומשמאל אקשיב אל אושת האילנות, אל רוי החרש, אשר על מורד ההר; ומתחת ההר יזרום נחל, אשר ימשכני אליו לרחוץ את בשרי במימיו הזכים כבדולח.

הנני יודד המימה. אחליף כח ואשוב אל עבודתי.

האכרים האמריקאים מהללים אותנו ומתפלאים, איך יהודי עירוני יכול בזמן קצר להביא סדר באחוזה עזובה. אמנם אחוזתי יפה היא עתה: בכל שורר נקיון. הבית, האורוות והרפתים פנים אחרים היו להם, והשדות עובדו בעתם על צד היותר טוב.

מלבד עבודתי קראתי הרבה בעתוני החקלאים וכתבתי מכתבים אל תחנות הנסיון. בשאלי מהם שאלות שונות הייתי מקבל תיכף את תשובתם ועצתם. באחד העתונים הזכירו את שמי לטוב, כי אכרים כמוני יביאו חיים חדשים בהסביבה.

קלטי שבתותי ומועדי בהיותי אכר

מה נעים הוא יום השבת אחרי ששת ימי עבודה. מה נאה הוא המנין של האכרים, ומה נעים הוא לשבת ביום השבת אחרי הצהרים עם כל בני ביתך בצל האילנות ולקרא לפניהם דבר־מה. ממעל לראשך חפת תכלת מרהבת עין, מסביב רחבי שדמות עם רבבות נצנים, המשיבים נפש בריח ניחוח. והצפרים מבין העפאים מצפצפות. אתה יושב וקורא, ואשתך ובניך מקשיבים.

מה יפים הם ומלאים שירה המועדים שם בנאות דשא. החג הראשון על אדמת אחוזתנו היה חג השבועות. מסביב ירק ופריחה, ואנחנו יושבים תחת ענפי אילן דובדבנים. ואספר לבני, כי החג הזה הוא זכר לקבלת תורתנו, המלמדת אותנו לחיות חיי צדק ומישרים, וחיים כאלה יכול לחיות רק האכר. הנני מספר להם, איך אבותינו, עובדי האדמה בארץ ישראל, חגגו את החג הזה. הם עלו לרגל לירושלים ואת הפירות היותר טובים לקחו עמהם להביאם מנחת בכורים. הכהנים וכל גדולי העיר יצאו לקראת אחיהם העובדים בועת אפם את אדמתם; ובתופים ובמחולות הובילו את האכרים אל בית המקדש. אחרי כן ספרתי לבני, כי בימי ילדותי רצתי בערב שבועות אל שדות ויערים של אחרים לקטוף שם מעט עשב וענפי עץ לקשט את ביתנו בידקות לכבוד החג, ונערי האכרים השליכו עלי אבנים וישסו בי את כלביהם. ועכשיו הננו יושבים שאננים בין שדותינו, ומה יפה הוא להיות יהודי אכר, אשר בידו האחת תורתו ובידו השניה המחרשה.

לעולם לא אשכח את התמונה היפה בליל יום הכפורים בשעת „כל נדרי". המנין נתאסף בבית אחד האכרים. הבית עומד בין אילנות; החלונות פתוחים, אויר זך ומחיה נפש זורם מכל צד; בחדר אחד עומדים האכרים הבריאים עטופים בטליתותיהם, ובחדר השני עומדות הנשים, אשר פניהן שזופי השמש, ובגדיהן לבנים כשלג. הנגינה הנעימה והעצובה של „כל נדרי" משתפכת ומתפשטת בדומית הלילה. הטבע יקשיב לשירת הנוהד הנצחי, אשר מצא לו מקום להניח את ראשו; ואזכר את „כל נדרי" אשר התפללו אבותי בארץ ספרד במרתפים חשכים, בהסתתרם מעיני הגוים ושפכו את לבם לפני ד'. את נאקתם ואנחתם עצרו

באדמה הלחה והקרה, עד כי באו האינקביזיטורים והוציאו את האמללים מבטן האדמה אל פני התבל היפה, וישליכום אל המדורה; רק אז היה היהודי חפשי לנפשו לקרוא בקול אדיר „שמע ישראל".

החזן מרים את קולו ואומר „כל נדרי" בפעם השלישית, ואנכי כמו הקיצותי מחלום נורא, וארא לפני עולם יפה. הצפרים מתחת לחלון עוזרות להחזן בנגינתן, והשמים והארץ, אלה העדים לכל אשר קרה לעם ישראל, אומרים שירה: „בוראנו, אתה הוא נצחי, ועמך ישראל נצחי הוא".

והנה בא חג הסכות. רקעתי לי סכה מבד וסכותיה בענפי עץ יערי. יושב אני בסכה ומספר ומבאר לבני, כי הסכה זכר היא לארבעים השנה, שהלכו אבותינו במדבר וישבו בסכות, וזכר לחג האסיף, כאשר אספו אבותינו את פרי אדמתם בשבתם בארצם. בימים מקדם, בשבתנו בארצנו, ארץ זבת חלב ודבש, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, עשו אבותינו את סכותיהם מעלי זית ועלי הדס ותמרים; וכאשר גלה ישראל מארצו זכר מרחוק את ארץ מולדתו, ארצו הקדושה, ויעש גם אז סכה. אולם הסכה הזאת היתה כדברי משוררנו פרוג:

א טיר, א לאָדען — אלץ געשלעפט,
צום בנין אלץ געזומען,
די מולטער מיט דער לאקשענברעט
איז אויך צוניץ געקומען...

ובלקטו פרורים מתחת שלחנות אחרים חוגג יהודי הגלות את חג האסיף לזכר ימים עברו. לוקח הוא אתרוג מידי נכרים, אשר הרוו את פרדסיהם בדמנו, ואת האתרוג הזה אוחז היהודי באהבה ובקדושה, ולבו ימלא געגועים על ארצו, ששם יפרחו פרי עצי הדר.

ספרתי לבני, כי רבים מאחינו שבו עתה אל ארץ אבותינו. בונים שם בני ישראל עוד הפעם סכותיהם בין הכרמים, לוקחים אתרוגים מפרדסיהם וחוגגים את חג הסכות, אתרי מלאם את גרנותיהם מתבואת שדם ואת יקביהם מיין כרמם. וגם אנו, האכרים היהודים באמריקה, חוגגים את החג הזה בלב מלא עונג. הנני אוספים משדותינו את פרי עמלנו, וסכתנו סה בגולה גם כן עומדת נכון יותר.

קמ. תוחלתי הנכזבה. כללים להחפצים להיות אכרים

אמנם, חי עובד האדמה הם לפי רוחי. אהבתי את החיים השקטים הרחק משאון קריה. אתענג על הדר הטבע, המרהיבה ומרוממת את הנפש; אך שאלה

אחת לא תרף ממנו: „מה נאכל?". השנה היתה שחונה, גשמים לא ירדו בעתם, והאדמה לא נתנה את יבולה. על פי עצת האכרים התושבים זרעתי הרבה זרעים שאינם מביאים רווח אפילו בשנה ברוכה. יודע אני אל נכון את הזרעים השונים אשר זרעתי וכמה הוצאתי על כל אחד מהם; ואחרי אשר מכרתי את תבואות שדותי, יצא כי הפסדתי השנה כשלוש מאות דולרים, מלבד הוצאות הבית ותקון הבנינים. שלמתי את החובות היותר נחוצים, ואשאר לימי החרף בלא פרוטה ובאין מקור לפרנסה.

בתי הבכירה מרים ובני הצעיר עמנואל עזבו את אחוזתי ושבו לניו יורק למצא שם עבודה. בני השני אליהו ובתי שרה עובדים כשכירי יום בבית־חרושת של טבק, ואת משכורתם המצערה הם נותנים לצרכי הבית. הנני העובד האחד באחוזה. זהיר אני להאביל ולהשקות את סוסי ואת פרתי בעתם. בימי החורף כאשר הקרח יכסה את הארץ, ואירא להוליכם אל הנחל דרך מורד ההר החלקלק, הנני מביא את המים אל הרפת. את המים הקרים אני מחמם, כי מים קרים אינן יכולות הפרות לשתות די צמאן; בקר בקר הנני מנקה את עור סוסי ופרותי ומוציא את הזבל מן הרפתים. אמנם אין הפרות מכניסות לי שכר עבודתי ומזונותיהן; אך הלא „צער בעלי החיים" דבר גדול הוא. גם חושב עצים הייתי: הנני מנסר וחושב עצים מבקר עד הצהרים; ומה גדול היה צערי, כי בשעה אחת יעלה כל עמלי על המוקד ובבית ישתרר הקור כמקדם. רק תנור אחד לנו בבית, בחדר הבשול, ולקנות עוד תנור ברזל אין לי כסף ולקחת בהקפה לא חפצתי, כי חובותי כבר רבו יותר מדי. בבוא הערב כל בני ביתי שוכבים תחת כרים וכסתות להחם את בשרם, ואני יושב עטוף בגד חם ורגלי מחותלות אנפילאות של לבד. יושב אני ולומד את תורת עבודת האדמה, גדול פרות ועופות ושאר ענפי החקלאות. עורך אני שאלות אל בתי המדרש לחכמת־החקלאות ולתחנות־הנסיונות ומשם משיבים לי על כל דבר ודבר, ושולחים לי חנם מחברות הוראה והדרכה שונות. למדתי הרבה, התבוננתי, חקרתי ודרשתי. והנה את אשר למדתי:

א. איש הקרוב לחמשים, שאינו רגיל בעבודה גופנית קשה, אל יהין להיות אכר ואל יאמר: אתרגל לזה, כי העבודה הקשה תשברו לגמרי.

ב. כשלשת אלפים דולרים ידרש לרכוש אחוזה אשר ממנה יכול להוציא כדי צרכיו היותר נחוצים.

ג. אף איש צעיר לימים צריך להיות בריא בגופו, למען יוכל לעבוד בעצמו את כל העבודות השונות, ולא יהיה תלוי בעזרת פועלים.

ד. עד שקונים חלקת שדה צריך לשאול בעצת איש נאמן ומבין דבר.

ה. המתחיל בעבודה צריך ללמוד את הדרכים והאמצעים החדשים בעבודת האדמה; וללמוד לא רק מפי אכרים מומחים, כי אם גם לקרוא את הספרות על דבר עבודת האדמה בכל ענפיה.

ו. לדעת חשבון נכון מכל דבר ודבר: את ההוצאה ואת ההכנסה של כל מין ומין.

אחרי עבודת שנה נוכחתי, כי אחוזתי כמו שהיא, אינה יכולה לכלכל את בני ביתי; ולמען עשותה למקור פרנסתי ידרש כסף רב: צריך להגדיל נטיעות המטבק, לקנות פרות טובות ועוד. במוח אני, כי לוא יכלתי להשקיע סכום הגון באחוזתי, הייתי עושה חיל. הלא גם בשנה הזאת היה לי מטבק יותר מאשר היה לשכני וגם מתפוחי האדמה הרווחתי מעט, בשעה אשר לשכני אבד כספם, אשר השקיעו בהם.

מקץ ימי החרף הלכה גם בתי השניה לניו־יורק, כי לא חפצה לעבוד חנם עבודת פרך; הבן אשר נשאר עמדי ישב אצלי כאלו כפאו שד. ואשתי בוכה כל היום, בוכרה את ארבעת בניו העזובים בעיר בלא אב ואם. רואה אני בעליל, כי עלי למכור את אחוזתי.

בין כה וכה וימי האביב קרבו לבוא. ידרש כסף לחרישה ולוריעה, וגם רעי מאדל אשר הלוה לי בשנה שעברה את הכסף כותב, כי שלש מאות הדולרים נחוצים לו. פניתי בבקשה אל ה„חברה לעזרת האכרים היהודים" להלוות לי חמש מאות דולרים. לאשרי בקרני בבציר העבר מנהל החברה הזאת עם אחד האגרונומים מפריז, בא כח חברת יק"א, ועבודתי מצאה חן בעיניהם לכן מלאו את בקשתי וילוו לי את חמש מאות הדולרים. שלמתי למאדל את החוב, ומאתים דולרים נשארו בידי. אז החלה העבודה בשדה.

בני הצעיר ושתי בנותי, אשר עזרו לי הרבה בקיץ העבר הנם עתה בעיר; ובני, אשר נשאר עמי עובד עבודת פרך. הוא חורש כל היום, וסוסי הזקנים מתנהלים בכבדות, הם מזיעים הרבה, ומפסיקים בכל רגע מעבודתם, עומדים על מקומם, מטים את ראשיהם ומביטים עלי בעיניהם הכהות מזוקן, וכאלו היו אומרים: „כבר כלו

כחותנו מהעבודה הקשה כל ימי חייו; חוסה נא עליו לעת זקנתו והרף ממנו". הנני מרגיש, כי דמי בעורקי יקפא ממבטם זה. אמנם הצדק אתם, אך הלא קצרה ידי לקנות סוסים צעירים ואבירים למלאות את מקומם.

גם אני עובד עתה יותר מדאשתקד; ובבואי הביתה בערב הנני ככלי חרס נשבר, אין לי די כח לאכול, ולא אדע את הברכה — „מתוקה שנת העובד", כי כל הלילה אתהפך מצד אל צד וכאב נורא בכל אברי.

אחרי רב עמל עלה בידי לזרוע ולנטוע כל דבר בעתו, וכל תבואות השדה החלו לצמוח יפה. בכל זאת לא שניתי מהחלטתי, כי עלי למכור את אחוזתי. נמצא לי קונה ומכרתי לו את אחוזתי במעט רווח. שלמתי את כל חובותי, עוד שאיפה אחת כבירה מצאה את קברה פה ושבתי העירה.

קמ. שובי העירה. משרתי. שקידתי בלמודים

קשה היא ישיבת כפרים, ובפרט ישיבת עיר רבתי־עם כניו־יורק עם כל שאונה והמונה, ובפרט אחרי חמשה עשר ירחי חיים בתוך שדות ויערים. בימים הראשונים לשובי העירה הייתי כמבולבל. ברוב עמל עלה בידי למצוא דירה הרחק מטבור העיר, במקום שאוכל למצער לראות כפת שמים על ראשנו ולהנות מעט על אויר זך; אולם חלף הענג הזה היה עלי לטפס ולעלות על מדרגות למעוני אשר בדיוטה הרביעית.

עתה מצאתי לי משרה בבית מסחר של ארג־צמר. משכרתי היא לעת עתה חמשה עשר דולרים לשבוע, וכאשר אלמוד את העסק על בוריו יוסיפו על שכרי. העבודה הראשונה שהיתה שומה עלי — להביא סדר בספרי החשבונות; ואף שהייתי רגיל בעבודה זו בכל זאת קשה היתה לי מאד העבודה פה, כי הסחורות השונות וכן כל עניני העסק היו זרים לי; מלבד זה סבלתי הרבה מן השאון. בחוץ משוקקת העגלות, ובקומה העליונה אשר ממעל לראשי בית חרושת. המכונות דופקות כל היום, וכל דפיקה ודפיקה כמו מפילה אבן כבדה על ראשי; האויר המשחת בחדר עבודתי יכול להחניק אפילו את הפיל. הנני מתאמץ ועובד עד כי ראשי מתחיל קודח עלי, ולבי נע כאלו נתר ממקומו. בבואי אל ביתי בערב הנני נופל על משכבי בלא אוכל. בני ביתי מניחים קרח לראשי, אני אתהפך על משכבי כל הלילה ביסורים קשים; ובבקר עלי לשוב אל עבודתי להתענות כל היום. כה סבלתי שני ירחים, עד כי נאלצים היו להוליכני אל ביתי ולדרוש ברופאים. הרופא אמר,

כי חלש אנכי מאד וכי עלי לנוח מן העבודה. בראותי, כי משרתי זאת תשחית את בריאותי ובהוכחי, כי לא אצליח בדרך זו וכי העסק איט לפי רוחי גמרתי בדעתי לעזוב את משרתי.

נחתי כירח ימים ומצב בריאותי הוטב, אז הקדשתי את עתי ללמוד את תורת החקלאות, כי הלא הרבה למדתי עד כה וגם רכשתי לי ידיעה רבה בחלק המעשי; גמרתי להשתלם בידיעותי אלה. בטוח אני, כי הדבר יהיה לתועלת לא רק לעצמי, כי אם גם לאחי הרוצים ושואפים להיות אכרים.

קמבי מחלתי, מחלת־הכתיבה. הייתי לעוזר לעורך עתון

הרבה דברים בעולם אשר לא נהניתי מהם כלל וכלל, קצת מפני יראת שמים ומפני מה יאמרו הבריות, ואחר כך גברה בלבי ההכרה הפנימית, כי אמנם יש לנו להמנע מהרבה דברים מפני טעמים שונים. וגם מן הדברים, אשר נהניתי הסתפקתי תמיד במועטם, הכל במדה ובמשקל; רק מדבר אחד נהניתי בחיי יותר מן המדה — הוא הניר. הרבה ניר קלקלתי בחיי, כי מחלת הכתיבה גברה עלי עוד מימי נעורי ולא הרפתה ממני עד ימי זקנתי.

הלא יזכור הקורא, כי עוד בהיותי בן שמונה שנה החלותי לכתוב על החול ומכתיבה כזו לא נתקררה דעתי; נפשי חשקה לכתוב על ניר, וניר לא נמצא בביתנו; ואקרע אז את דפי הניר החלק מספרי דודי. גדול היה ענשי, שנענשתי בידי דודי בעד הגנבה; אולם עוד יותר גדול היה העונש, ששלמתי בחיי בעד הדברים שכתבתי על הניר הגנוב ההוא, כי על הניר ההוא כתבתי דברי מוסר מספר משלי ומפרקי אבות, והדברים האלה נחרתו במחי, מח ילד רך ותמים, והם היו לי למכשול בדרך החיים בעולם המעשה.

בן שלש עשרה שנה החלותי לחרוז חרוזים, ושרתי אותם בימי חג ושמחה. וכמה חיב אני תודה לאלהים, כי מנעני מהיות בדחן. הלא גם הבדחנות היתה פרנסה בישראל.

כאשר הייתי למשכיל ולמדתי את דקדוק שפת עבר בלעתי הרבה ספרי דקדוק. המשורר הינה יספר, כי בלמדו דקדוק שפת עבר גם השעון השמיע בצלצולו לאוניו את הנטיה: קטלתי, קטלת, קטלת, ואני, בלמדי את הדקדוק נראה לי, כי כל העולם כלו עומד על „דגש חזק" וחייט תלוים הם על „תנועה קלה",

ואי־אפשר לאדם לנשוא ימין ושמאל בלי דקדוק, ולזאת כתבתי לי ספר דקדוק בקצרה, למען יהיה תמיד תחת ידי ולא אכשל חלילה במלעיל ומלרע וכדומה.

כאשר פתחה „ההשכלה בת השמים" את עיני אמרתי: אכתוב בספר את ידיעותי, כי אין שדים בתבל וכי המלאכים אינם בעלי גוף וכי מותר לאשה לגלות את שער ראשה בבית ועוד דברים כאלה. גם שירים חברתי בשבח ההשכלה. על צרור כתבי זה נמצאו הרבה קופצים, אלה הם העכברים, שעשו את דירתם קבע בביתי. הם בלעו את ראשית פרי השכלתי. יוכל היות, כי הם הרעלו בהשכלתי, וישארו פגרים מתים בחוריהם, או אולי יסדו חברה מפיצי השכלה ויפיצו את ההשכלה, כמו שמפיצים הרבה מחלות מדבקות.

אחרי אשר קראתי ספורים רבים, כתבתי גם אני ספר מעין רומן. אחרי עבור שנים רבות קראתי את ספרי זה ואשליכהו אל התנור. מה טובה היתה עצת המשורר הרומי הורציוס, אשר יעץ לכל סופר להטמין את כתב־ידו לומן של תשע שנים ואחר כך יוציאהו לאור!

מדאגת הפרנסה נשתתקה בת שירתי לומן, עד כי אחי העירוה בי ביום שמחת תורה, כאשר כבדוני במתנת ידם, אז כתבתי את הספר „לוקים על האמת".

כאשר גמרתי בדעתי להכנס אל בית מדרש המדעים, כתבתי לי דקדוק שפת רוסיה, ספר שהיה לפי דעתי מעט הכמות ורב האיכות וספר לחכמת החשבון, בהם בארתי כל דבר בפשטות גמורה. אלה שני הספרים הביאו לי מעט תועלת בעבודת ההוראה, אולם אחד מתלמידי שלח בהם יד ודן אותם לגניזה לעולם.

בלמדי את תורת הפנקסנות היה עלי לכתוב את ספרי החשבונות מהעסקים השונים כאשר ידרש בכל ספר וספר של התורה ההיא.

מעולם לא עלה על דעתי לשלוח אל איזו מערכת מפרי עטי, כי אמרתי: „טוב לי להמנות בין הקוראים המובים מאשר בין הסופרים הגרועים". רק פעם אחת, בכתבי חזון־לב „ישראליק אצל בית דין של מעלה", יעצוני רעי לשלוח את המאמר הזה אל מערכת „אידישע פאלקס בלאט". שמעתי לעצתם ואשלח; ומה גדול היה תמהוני בראותי ב„המליץ" פליטון, שתכנו לקוח כלו ממאמרי ונעתק לעברית בשנוים קטנים, בשנוי שם המאמר ושם הסופר. בכעסי כי רב שלחתי מכתב אל בית המערכת, המוציאה את שני העתונים האלה, וגליתי למוסר את אזנם על הגנבלה שעשו לי. גמרתי בדעתי לבלי לשלוח להם עוד מאמרים; אולם כעבור כמה שנים, והשעה היתה צריכה לכך, כתבתי מאמר על דבר „החנוך"

ואשלחהו אל „המליץ". הפעם נדפס מאמרי במחלקת „עזרת סופרים", ובראותי בפעם הראשונה את שמי נדפס, שבעתי ענג רב, ויצרי השיאני לכתוב עוד מאמרים; אולם בני הקטנים הזכירוני, כי יותר נחוץ לי למצוא לחם למענם.

בהיותי מנהל עסקים גדולים, גם כן לא חדלתי מכתוב, אולם הפעם הייתי לאיש מעשה: הנני כותב שטרי מכירה וקניה, מכתבי מסחר, שטרי הלואה, חשבונות ועוד. שמונה שנים הקדשתי את עטי לאליל „ממון", ככהן עמדתי על משמרתי, ברצינות עבדתי את עבודתי, אבל כתיבתי לא הביאה לי שום עונג רוחני.

אולם עתה, כאשר החלותי ללמוד את תורת החקלאות והנני כותב הרבה, הנני מרגיש, כי עבודתי זו של ממש היא; ומאמין אני, כי עבודתי תביא תועלת לי ולאחרים. שנה תמימה למדתי בשקידה רבה את כל ענפי תורת החקלאות; ואת ידיעותי אשר רכשתי כתבתי בספר באנגלית. מקץ השנה נתתי את כתב ידי לכותב במכונה, והוא כתב למעני שני העתקים. את האחד שלחתי אל מחלקת החקלאות של הממשלה, ואת השני שלחתי אל בית מדרש החקלאות. בקשתים לחוות את דעתם על ספרי. משני המקומות האלה קבלתי מכתבי תהלה, כי אחרי תקונים מעטים ראוי הוא הספר לבא בדפוס. אולם אני חושב, כי בשפת אנגלית ישנם ספרים די ויותר, ועלי החובה לתרגם את הספר הזה ליהודית למען אחי האכרים, שאינם מבינים אנגלית. פניתי אל ה„חברה לתמיכת האכרים היהודים" ושאלתי את פיהם, אם ידפיסו ספר כזה? החברה הזאת מוציאה לאור את העתון „אידישער פארמער". העתון הזה אמנם דבר נחוץ הוא, אך חסרונו הוא, כי העורך הוא אמנם אגרונום מומחה, אולם אינו יודע לכתוב יהודית. הוא כותב אנגלית, והמתרגם הוא אמנם אחד מטובי סופרינו, אולם אינו יודע דבר בתורת החקלאות. אז הציע לפני מנהל החברה להיות מתרגם בעתונם; אפשר, שברבות הימים ידפיסו גם את ספרי. קבלתי את המשרה הזאת; ובכל כחותי החלותי לעסוק בעבודתי; ולא רק לתרגם מאנגלית, כי אם גם לכתוב מאמרים משלי. עבודתי מצאה חן בעיני החברה, ובקרוב הייתי לסגנו של העורך. ומה גדול הוא עונג נפשי בשבתי אצל המכתבה ובתארי את התועלת, אשר תביא כתיבתי. בכל מאמר ומאמר אנחנו מלמדים את האכר החדש איך לעבוד את האדמה, איך להאכיל ולהשקות את חית הבית ועוד. ולבי יגיל בי על אחי האכר, שרואה ברכה במעשי ידיו ויכול לחיות חיי שלוה כאשר איתה נפשו.

קמג. עבודתי הצבורית באמריקה. בית „תלמוד התורה"

אחרי אשר מצאתי מקור קבוע לפרנסתי, גמרתי בדעתי להתעסק כמו כן באיזו עבודה צבורית. הייתי חבר לחברות אחדות; בקרתי את אספותיהן, הקשבתי לוכוחים על דבר ענינים פעוטים, ולא מצאתי קורת רוח בעבודתן עד כי הייתי לחבר של אחד מבתי „תלמוד התורה", היא העבודה הצבורית אשר אהבתי, כי הלא כל ימי הקדשתי את עתותי לשאלת החנוך; וגם בבואי לאמריקה שמתי את לבי אל מצב החנוך ומצאתי, כי בנינו נמצאים תמיד בסביבה זרה תחת השפעת רוח כבירה, הרחוקה מרוח היהדות. בחדרים ובבתי ה„תלמוד תורה" לומדים התלמידים רק קריאת התפלות בלא פרוש המלות ומעט חומש. העומדים בראש בתי ספר אלה קוראים לחנוך זה חנוך דתי ויוצאים ידי חובתם ואינם רואים, כי מבתי אולפנא אלה יוצאים רק בורים ותחת לחבב על התלמידים את היהדות נוטעים בלבם שנאה אליה. למען תקן את המעוות הזה עליט ליסד בית ספר, אשר בו ירכשו בניט ידיעות ממשיות בשפתנו, בתורתנו ובדברי ימינו, ילמדום להוקיר ולכבד את כל קדשי האומה, לדעת ולהבין שאיפות ותקוות עמנו ולטעת בלבם את הרגש הדתי הלאומי.

בקהוב נבחרתי לראש ועד החנוך. ראשית, היה עלינו למצא מנהל הראוי למשרה זו. המשרה הזאת נתנה לידידי מר ברגין, אשר גם פה יצא לו שם מורה מומחה ובעל כשרון. גם יתר המורים שנבחרו יצא להם שם בעולם ההוראה. גם בין מנהיגי „תלמוד התורה" היו אנשים עוסקים בצרכי צבור באמונה ויודעים את אשר לפניהם. נשיא „תלמוד התורה" אברהם פריים, הוא בן תורה, בעל שכל ישר ורוח אמיץ. גזבר „תלמוד התורה" הוא יוסף פרינסקי, איש טוב לב, ידו פתוחה ואינו יודע עמל לכתת את רגליו לאסוף כסף לצרכי הקהל. ובין חברי ועד החנוך ישנם אנשים, המסורים בכל לבם ונפשם אל עבודתנו. לעתים תכופות הנני בא אל בית „תלמוד התורה" לבקר את המחלקות ולהתיעץ עם המורים על דבר המגרעות הנמצאות ולמצוא את הדרך לתקנן. כשבע מאות תלמידים ותלמידות באים אל בית ספרנו. בכל שוחד סדר ומשטר כבאחד בתי הספר המודרניים, והתלמידים עושים חיל בלמודיהם.

לא ארכו הימים הטובים, אשר שבענו ענג מעבודתנו, כי לדאבוננו ולחרפתנו בא השטן לדקד ביניט, אלו המה בני קרח, המחרחרים ריב ומבקשים להם כהונה; אלו האנשים, אשר עמדו מקודם בראש „תלמוד התורה" קפצו ורגזו עתה על

אשר פגעו בכבודם ופטרום ממשרותיהם. התלקחה מלחמה נוראה ויסערו הרוחות הרעות הרגילות לבא תחת מסוה „יראת שמים" ותפרח תורת הישועיים, כי „המטרה מצדיקה את האמצעים", ויחלו לחפש חטאים על המורים ולבדות עליהם עונות ואשמות. המלחמה הבזויה הזאת פעלה לרעה על גופי ורוחי. בכל זאת עמדתי על משמרתי יותר מארבע שנים, עד כי לא יכולנו עוד נשא וכלנו יחדו עזבנו בכאב לב ובדמעות על עינינו את המקום הזה אשר יקר וקדוש היה לנו.

קמד. מות אשתי

כל אדם שמתה אשתו בימיו, עולם חשך בעדו
(סנהדרין כ"ב)

אחרי שנות עמל של דאגת הפרנסה, צער גדול בנים וטלטולי גוף ונפש, באנו עתה אל המנוחה: יש לי מקור לפרנסתי די צרכי; כל אחד מבנינו השיג איזו מטרה בחיים, אנכי ואשתי הננו שבעים ענג מבנינו המובים והיקרים ונקוה שניגו לבלות את ימי זקנתנו בחיים נעימים.

לפתע פתאום חלתה אשתי, ולפי דברי הרופאים מחלתה אנושה. הרופאים היותר טובים נסו לקדם את פני הרעה, אבל המחלה הלכה וגברה מיום ליום. שלשה שבועות חייתי בין תקוה ויאוש. הנני רואה, כי אהובת נפשי מפרפרת בין החיים ובין המות; אולם אנכי אתאמץ לגרש את המחשבה הנוראה; חפץ אני לקוות. והדוקטור בעל הנפש העדינה וסניץ לא נח ולא שקט ונאבק עם מלאך המות. הוא אמצני בדבריו עד הרגע האחרון, אולם הרגע הנורא בא. בקול רועד אמר לי: „קצרה יד חכמת הרפואה לעזור. ד' ירחם"!

כגל אבנים התגלגל עלי. לבי היה לאבן. רגעים אחדים עמדתי בלי רגש ובלי תנועה; אולם כרגע שבה אלי בינתי ואגש אל המטה להתבונן בטרגדיה היותר נוראה בחיים, לראות איך תמים חי' אנוש שבהם רוקמו נפשך ולבך. הנני רואה, איך כל חמודותי ותקוותי בחיים גוים כחלום; הנני אוחז את יד רעיתי, חמדת לבבי, מביט ישר בעיניה, עיני שמשות־אור, שתכבינה; הנני מדבר אליה, חפץ אחפוץ לשמוע מפיה את המלה האחרונה; היא פותחת את עיניה לרוחה ותשם בי את מבטה; שפתיה נעות, אך קולה לא ישמע; נראה לי, כי עוד בינתה אתה, ויודעת היא, כי היא הולכת למות. ברגע זה נכנם בחפזון אל החדר אוהבנו הדוקטר פריים. הוא אחז בדופק החולה. אני עומד אצלו, בני ובנותי, חתני וכלותי עומדים מסביב, ובחשאי

בוכים מרה. בחדר דממת מות; רק נשימות החולה תשמענה אוזינו. עוד מעט והנשימות חדלו. אנחה חזקה התפרצה מלבה, ותדום לעד. הרופא הניח את ידה ובקול רועד הוציא מפיו רק מלה אחת: „גועה" ועיניו דמעה מלאו. בקול רם ברכתי את ברכת „ברוך דין אמת", ואפן אל בני לבקשם שיברכו את שברנו הגדול בלי שאון.

אחד מחתני ישב עמי כל הלילה אצל המת. הנני יושב על ידה וזכרונות שונים צצים ועולים. זכרונות נעימים וחביבים... הנני רואה את עצמי בעמדי תחת החופה ומימיני נצבה הכלה, עלמה צעירה ויפה מלאה טל ילדות; כנגודות שחר היו אז חיינו, ותקוות נעימות מלאו את נפשותינו... הנני יושב נשוא על כנפי דמיוני בעולם אחר; ופתאום נפל מבט עיני על הנרות הדולקים על הרצפה ועל המכסה השחור, המכסה את גל העצמות, שנשים מחר באדמה ותהיינה למאכל תולעה... אנכי אתאמץ להרגיע את רוחי, ומצאתי לי נחם, כי רוחה הטהור נשאר בחיים; בכל אחד מבנינו ארא חלק מנשמתה הטהורה, וזאת תהיה נחמתי.

למחרת, בטרם עזבה אשתי האהובה את ביתה לעד, התאמצתי להספידה, להזכיר את מעלותיה המצוינות ולבקש את בני, כי בהנהגתם בחיים ילכו בדרך אמם. דומם עזבנו את הבית; ובדממה שפכנו נחלי דמעות, בראותנו איך האדמה בלעה את היותר אהוב ויקר לנו בחיים.

שבעת ימים ישבנו בביתנו אני ובני. התרחקנו מתבל ושאונה לבכות את אבדתנו הגדולה. שבעת ימים חיינו כלנו בסביבה קדושה, כאלו נשמותינו התאחדו עם הנשמה הטהורה, נשמת אשה אהובה ואם רחמניה.

שבעת ימי האבל עברו, וחיי יום יום באו; רק אז חשתי באסוני הנורא, כי הנני כמוצל מאניה נשברה, משלך אל אי שמם. לי מתה לא רק אשה אהובה ונאמנה; לא רק רע נעורי היותר טוב; לא רק אם בנה היחיד, כי אם חלק גדול מ„האני" שלי. הגש נורא מוצץ תמיד כעלוקה את דמי לבי, ומרי היאוש ידכא את רוחי ונשמתי. צל רעיתי ירפרף סביבי יומם ולילה; ומה נוראים הם הלילות! עת ארדם הנני רואה כמו בהקיץ, כי אהובתי באה החדרה ביפיה ותארה כבימי נעוריה, עליזה ושמחה, וצחוק נעים ירחף על שפתותיה... בכל פנות הבית נפוצו אור ונועם... הנני מקיץ מתרדמתי; לבי דופק כהולם פעם; ורעיוני יסערו כגלי הים, ורוחי הומיה... בעצרי את נשימתי, הנני פותח את עיני לרוחה ואחדור אל החשכה האיומה אשר סביבי... באישון האפלה ובדמי

הלילי אראה את פניה, ובאזני כמו קולה יצלצל... או יפתח נחל דמעותי. והדמעות הללו אינן הדמעות הגוללות את האבנים הכבדות מעל לב האדם; כי אם יורדות כזפת וגפרית על להבת אש... ברגעים כאלה כל העולם יהפך לאדם לתפתה, ואתה תקוץ בחיים. ברגעי יאוש כאלה אנשים מאבדים את עצמם לדעת.

אני מתאמץ למשול על רגשותי, ולמען הקל את מכאובי הנני שקוע תמיד בעבודה: לומד וכותב. כאשר החילותי לכתוב את תולדות ימי חיי התגעתי מעט את רוחי. אוהב אנכי להתבודד ולחיות חיי העבר. בזכרונותי מצאתי נחומים, והם השכיחוני לעתים את החיים ההוים המרים. בדמעות ובדם לבבי הנני מציר בלא כחל ובלא פרכוס את התמונות הפשוטות מחיינו; והספר הזה יהיה למזכרת לא רק לחיי אני, כי אם גם לחיי אשתי האהובה. ומלבד המזכרת הזאת הצבתי מצבה על קברה, ועל האבן הזאת חקקתי את הדברים האלה:

פ"נ

בת נאמנה לעמה, אשה ואם עדינה,
עטרת בעלה ובניה, נפש ישרה ונדיבה,
לב טוב ומטיב לכל, פה דובר אמת ודורש שלום.
פייגה רבקה אשת ישראל איסר קאצביץ
מתה י"ב שבט שנת תרע"ד, בשנת נ"ב לימי חייה.
תנצב"ה

קמה· בני ואשתי השניה

לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים
(סנהדרין כ"ב)

„איזהו מכובד המכבד את הבריות". לפי דעתי הכלל הזה נכון הוא גם ביחס האבות לבנים. הדוצה שבניו יכבדוהו ויאהבוהו בלב שלם עליו להזהר בכבודם. מבשרי אחזה זאת. מימי לא בזיתי את בני בדברים, לא לעגתי לשאיפותיהם ולהגשותיהם, ולא שמתי לאין את דעותיהם. תמיד חדרתי אל עמקי נשמותיהם, להבין את נטיותיהם, לפי שנותיהם ולפי מזגו של כל אחד ואחד. ואם שגו, דברתי אליהם רכות להבינם את שגיאתם ולהורותם את הדרך אשר ילכו בה. ותוצאות הליכותי עמהם היו, כי היינו רעים נאמנים. ביחוד עתה, בימי אסוני הגדול נוכחתי, כי לא שגיתי במשפטי. קשה למצוא בנים, שיביעו את השתתפותם בצער אביהם כאשר הביעו בני. גדול הוא מכאובם על אבדן אם יקרה; אולם

הם חשים, כי אבדתי גדולה משלהם; הדואגים הם לעתידותי, כאשר ידאגו האבות לעתידות בנם יחידם. יודעים הם, כי רעי קראוני „בן יחיד" או „מפונק", וכי רק אמם שמתני לבן יחיד ולמפונק, כי היא שמרתני ככבת עינה; ועתה מי ידאג לי? יודעים הם, כי לשבת בבית אחד מבני איני רוצה, מיראתי פן צערי ויגוני יקדירו את שמי אביב חייהם; ולגור בבית זרים גם כן קשה לי כי בהיותי איסטנים ורפה וחלש, עלי לדקדק בשמירת בריאות, ובישן גדול אני ואירא תמיד פן אהיה למשא על אחרים או אפריע את מנוחת אחרים, ויחסרו לי הדברים היותר נחוצים לשמירת בריאותי.

שתי שנים עברו מיום שמתה אשתי. רעי יעצוני לשאת אשה, וכני הגדולים מסכימים לזה, וגם בינתי תגיד לי, כי צדקו בדבריהם; אולם רגשותי יתנגדו לזה. היכול אני להתחיל בחיים חדשים לעת זקנתי? אולם רעי לא חדלו מדבר על לבי, עד כי הסכמתי לעצתם.

כאן מתחילה טרגדיה חדשה בחיי: היות חתן, לעשות בקורים בבתי הכלות, לראות ולהראות. הראיון הראשון היה בבית אשה אמידה. באתי בערב לביתה. יושבים אנחנו שנינו בחדר מרווח. אור ורדי מעששית גדולה מאיר את פני האשה. צעירה היא ממני לימים ופניה עוד מלאים יפי עלומים. הננו מסיחים, ואיזה רגש נערות יעורר בי את החפץ למצא חן בעיני ה„כלה". פתאום נפל מבטי על דראי העומד למולי, ובראותי את ראשי, אשר הלבין כבר מזוקן, כסתה כלימה את פני. זכרונות שונים יחלפו במחי כברקים, ותמונת אשתי נראתה לפני. כמו חיה היא נצבת. בעינים מלאות חמלה ואהבה היא מבטת עלי ואומרת: „מזל טוב! הלא מצאת לך אשה אחרת"... דמי קפאו בעורקי, דמעות זרמו מעיני ונאלמתי דומיה. פני האשה חרו כסיד וגם עיניה נמלאו דמעות. נסיתי להאריך את שיחתנו, אך הדברים היו מקוטעים ומגומגמים: עזבתי את הבית.

עברו ירחים אחדים והנה הפצירו בי רעי לראות עוד הפעם את האשה הזאת, ואלך לראותה במעון קיץ. יצאנו לשוח בשדה. הערב היה אחד מערבי האביב הנעימים. מסביב שדות מרהיבי עין, ומלמעלה שמי תכלת ולבנה מזהירה. האויר הזך, הדר הטבע יפיחו בך רוח בחרות. אתרי שיחה ארוכה גמרנו בדעתנו לבא בברית הנשואין. ותפן אלי האשה ותאמר: „עתה עלינו לשכוח לגמרי את העבר שלנו, ונתחיל לחיות חיים חדשים". כמו קיתון של צוננים נשפך עלי. לשכוח את העבר היא דורשת. איני חפץ ואיני יכול לשכוח! מחויבים אנו לתת

מקום נכבד בלבנו לאיש, אשר באים עמו בברית, וצריכים אנו להזדר בזכרונותינו לבל נכאיב את לב החי; אולם אין לנו רשות לדרוש איש מרעהו לכבות את נר־התמיד, הדולק בלבנו לזכרון אהובינו המתים. אולי הנשים שונות הן בזה מהאנשים. האשה חפצה להיות אהובה על ידי האיש, ואם תמצא כואת יוכל היות, כי תשכח את העבר; ואולי רוח קנאה היא באשה לקנא את בעלה לאשתו המתה, ולואת היא חפצה שימחה זכרה מלב בעלה. איך שיהיה, דרישתה זאת עשתה עלי רושם בלתי נעים, ולמחרת כתבתי לה, כי מפני שהשקפותינו על החיים שונות הן לא יוכל, לדעתי, זוגנו לעלות יפה. בקשתיה שלא תחכה לי.

אז הציעו לפני שדוכים אחרים, וכאשר מאנתי ללכת לראות את הנשים המוצעות, הלכו רעי לראותן, וגם בתי מרים היתה הולכת לראותן ולדבר עמהן. לסוף נמצאה אחת, שמצאה חן בעינינו, ואקחה לי לאשה.

האשה הזאת בת טובים היא, וד' חננה בשכל ישר ובלב טוב; אך השקפותיה על החיים בכלל ועל חיי המשפחה בפרט שונות הן מהשקפותי. הנני מודה, כי עד כה זרה היתה לי תכונת נפש האשה. אני ידעתי בחיי אך אשה אחת, היא אשתי, שהיתה יקר־המציאות במזגה הרך והטוב, ואנכי הכרתיה בהיותה עוד צעירה לימים, ולואת עלה בידי להשפיע על רוחה ולהטותה אל הדרך, אשר אלך בה; אולם דבר קשה לשנות אשה באה בימים על החיים; ואם אתה הנך עומד בדעתך, אם אינך רך כקנה לכף את ראשך, עליך לשמוע תלונות, התאוננות ותוכחות על לא־עוון, לראות תמיד פנים זעומים; ואם לא תוכל נשוא חיים כאלה, עליך להתרפס, לפים, לותר על דעתך ולבטל את רצונך מפני רצונה.

קמוּ המאורעות האחרונים (1914—1919)

וינבאו על ארצות רבות, ועל ממלכות
גדולות למלחמה, ולרעה ולדבר
(ירמיהו פ"ח ח')

מלכי העמים ואילי הארץ הפכו את כל העולם למזבח להקריב לאליליהם קרבנות אדם. כלהב אש, נדף מסערה, נתפשטה מלחמת תבל במהירות נוראה; כמחנות מלאכי משחית, דחופים ממלך בלהות, התנפלו העמים איש על רעהו. האדם הראה את כל חכמתו הרבה, ואת ידיעותיו והמצאותיו הנפלאות: כתנין־הים ירד במצולות המים לבלוע שם את כל הבא לידו; כנשר דאה אל רקיע שמים, ומן העננים המטיר מטר־אש. את כל מלאכי חבלה הכניע האדם לעזור לו להשחית

ולכלות, ויצלח במפעלו: ערים וכפרים היו לעיי מפלה, שדות ויערים מלאים פגרי אדם.

וכמו בכל צרה כן גם עתה סובל היהודי יותר מכל העמים. מטרה הוא לכל החצים. בניו נופלים חללים על שדה המלחמה, האבות נטבחים במקום מושבם, רכושם היה לבז ובתיהם לשממה; והנשארים בחיים רעבים וצמאים, ערומים ויחפים נעים ונדים, בהתאבלם על חלליהם, ובבקשם פת־לחם להחזיק את נשמתם בגופם.

הנני יושב וקורא יום יום את הידיעות הנוראות. כל מלה היא כמדקרת חרב ללבי המלא כאב וכלימה מפרי הציביליזציה שלנו. קורא אנכי, איך התצחים האלה יוידו להתפלל לד' שיעזור להם במפעלם הנורא הזה. הצבועים האלה עוד יעיזו לאחוז בידיהם, המלאות דם אדם, את התנ"ך שלנו, שבו כתוב „וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". קורא אני את החדשות הנוראות, ובלבי בוערים כאש כעס ושנאה. אכעס על הרוצחים הצמאים לדם אדם, ואשנא את הנרצחים על רפיון ידיהם שאינם עומדים על נפשם. שנאתי את התבל ומלאה. חפץ אני להרחיק נדוד מחברת אנשים, ולחיות במדבר עם חיתו היער.

אך תקוה אחת מעודדת אותי, כי במלחמה הנוראה הזאת יתעוררו החלשים, ובנחלי הדם הנשפך יטביעו את החזקים; והתקוה הזאת החלה לצאת לפעולה: הבשורה הטובה באה, כי ארץ רוסיה שברה את כבלי הברזל והשתחררה ממלכה האכזר. שמחה רבה מלא כל לב איש לשמע הבשורה הזאת; ושמחת היהודי היתה כפולה: שמחים אנו, כי עם רוסיה השתחרר, ושמחים אנו, כי אחינו יהנו עתה מזכויות שוות כיתר האזרחים. אולם אחרי זמן קצר שמחתנו נהפכה לאבל, כי בעת המהפכה וחוסר־הסדרים היה היהודי עוד הפעם שעיר לעזאזל, ודמו נשפך כמים.

בין כה וכה גם אמריקה החליטה להשתתף במלחמה, ותחל להודרו בזריזות ותריצות יתרה והממשלה שמה מחסום לפני אזרחיה לבל יוידו לבקר אחרי מעשיה. ה„אני" שלך בטל ומבוטל הוא, הנך רק יתד קטנה במכונה גדולה, ועליך להתגלגל במרוצתה.

כל התבל נמלא באיזה אויר מחניק, וחשכת צלמות כסתה את כל פני היקום. אין מקום על פני כדור הארץ שתוכל שם לשאוף רוח ולהחליף כח, ואין קו אור להשיב נפש.

אך פתאום מבין הענגים הכבדים ומבין מבול הדמים נראה לנו שמש עולה וזורח, היא ההכרזה של ממשלת אנגליה, כי ארץ ישראל, אחרי הכבשה, תנתן לעם ישראל. הבשורה הזאת מלאה את לבבנו תקוה ורוח אמיץ, ותקרבנה העצמות היבשות עצם אל עצם, ותחל העבודה. בגולה מאספים כסף, ושם בארץ ישראל יושבים אחינו, צירי ממשלת אנגליה, ויחלו שם את עבודתנו החמרית והרוחנית. על הר הזיתים הניחו את היסוד לבנין בית מדרש למדעים, אשר בו כל הלמודים יהיו בעברית.

הנני יושב ותושב על דבר עתידות היהודי בארצו, כי שם ימצא העודד הנצחי מנוחה, ושם מקלט לאוצרותינו הרוחניים, ומשם תתגלה נשמת היהודי בכל תקפה ותפארתה. ואזכור עתה את עבודת חובבי ציון והציונים ומאושר הגני, כי זכיתי לראות את פרי עמלנו.

בינתים החלו לדבר על דבר השלום, כי קץ המלחמה בא, וימלא כל לבב אנוש שמחה; אך פתאום נפרעה שמחתנו. המלחמה, הטרגדיה הגדולה, עוד לא גמרה את משחקה. סוף כל המלחמות הנה מגפות שונות, והמלחמה הזאת הביאה לנו את מגפת ה„אינפלואנציה".

משדה המערכה בא מלאך המות. את מאכלתו הרעול שם בין פגרי אדם, בטבלו אותה במחות ראשים מנופצים, בדם לב שוב מחזה נקוב, בשעה שיצאה הנשמה בגסיסה נוראה. במאכלתו המרעלה הזאת בא מלאך המות וירעו את כחו ואכזריותו. על פני כל הארץ פרש את רשתו. האנשים מפרפרים כזבובים בקורי עכביש. רבבות אנשים נופלים תחת ידו, וביחוד הוא שם למטרתו את האנשים הצעירים. אלפי אנשים צעירים ואמהות רכות נופלים חלל, ועוללי טפוחים נשארים כאפרחי צפרים, בההרס קנם. נופלים בחורים, כאלונים הנופלים מרעש האדמה. נופלות בתולות פורחות כנצני האילנות ביום סופה. ונשארים אבות ואמהות נכאי רוח ומלאי יגון.

מה נוראים הם פני האנשים הרצים איש אל רעהו לבקר את החולים המפרפרים בין החיים ובין המות; ושערות ראשי תממרנה, בראותי ברחובות את מחנות האבלים, ההולכים אל בית העלמין ומבית העלמין.

גם אנכי שבעתי די מכאובים ממחלות בני ורעי, והרבה דמעות שפכתי על מות אנשים, הקרובים אלי וביחוד סבלתי יסורים נוראים, כאשר חלה ישעיהו בן ידידי יעקב סובל. זכור אזכור את חג ה„בר מצוה" של ישעיהו זה. החגיגה הזאת

היתה לא רק „צרמוניה" ריקה כמנהג אמריקה, כי אם חגיגה לפי רוח היהדות, הנובעת מעמקי הנשמה. האב השתדל לנטוע בלב בנו אהבה לעמו, לשפתו ולארצו, ארץ האבות; והמורה הלא הוא מר ברגין, היודע לחדור אל נשמת נער ולהדליק שם את נר התמיד, את אור היהדות; והנער בעצמו הוא בעל כשרון ונפש זכה. כמה התלהבות והתעוררות הרוח היה בנאומו בלשון העברית, אשר נאם ביום הג ה„בר מצוה"; ומה קדושים היו הרגעים, כאשר בקשהו אביו שיהיה בן נאמן לעמו; וזה היהודי הקטן הרים את ידו, ועיניו השחורות הבריקו כרשפי אש, ומלבבו, לב נער רך, יצאו דבריו כרעם: „אנכי אשבע, כי אלמד את תורתנו, וכי אהיה בן נאמן לעמנו!"

עתה הנהו בן עשרים ושש שנים. בקרוב עליו לגמור את חק למודו ולהיות לרופא, והוא אחד מיקירי המציאות בין הסטודנטים העברים ילידי אמריקה, בן נאמן הוא לעמו כאשר הבטיח, והאבות ישבעו נחת ומלאים תקוה בעתידו.

ועתה מה גדול יאושם. לא אכלו ולא ישנו זה כשבוע ימים. סובבים הם מחדר לחדר כמוכי שגעון. הנה זה כבר אחרי חצות הלילה. אני יושב עמהם. האם האימללה צועקת ומיבבת להגעים: „הה. ד', מה זה יפחידני? " — אני מתבונן בה ורואה בעיניה פחד ויאוש. לבה, לב אם, מרגיש, כי בנה יקירה נאבק עם מר המות.

לעד לא אשכח את התמונה הנוראה, כאשר עמד האב האומלל על קבר בנו, ראשו מוטה וכולו כפוף כאגמון בסערה, ובקול יללה החל לאמר „קדיש" אחרי „קדישו". והאם השכולה נפלה על גל האדמה הרטובה, ותדבר אל בנה; ומבין הקברים החדשים הרבים נשמע קול הד, ויצלצל באזני כקול העולה מן הקברים, מאלה אשר נפלו חלל בעד פשעי זרים.

עתה בגמרי את זכרונותי כבר רפתה המגפה וגם המלחמה חדלה. העמים הניחו את כלי מלחמתם, ויקראו לשלום. בהרבה ארצות באות מהפכות; העמים משליכים את מלכיהם מעל כסא ממלכתם. רוח חדשה תרחף על פני הארץ.

אנכי יושב לעתים תכופות ומתאר לפני ארץ חדשה ומתוקנה, ואנשיה חיים באהבה ואחוה; ואחשוב, כי ביוקר גדול עלתה לנו המלחמה, אולם אין ערוך לתוצאותיה. החלשים והנרדפים הם יהיו המנצחים, והמנצח היותר גדול יהיה היהודי; ראשית, כי רוח נביאינו, רוח היושר וצדק ושלום־עולמים ינצח את רוח

הרומי, את תורת האגרוף; ושנית, כי המלחמה השיבה את ארץ ישראל לעם ישראל.

וחפצי האחרון הוא עתה לזכות לעזור בבנין ארצנו; ועיני, אשר מימי ילדותי שפכו דמעות על חורבן ארצנו, תזכינה לראות בבנינה, כאשר יקוימו דברי הנביא: „כי נחם ד', ציון, נחם כל חרבותיה, וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה', ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה". (ישעיה כ"א, ג).

כסלו, תרע"ט.

תקון טעיות.

עמוד	31	שורה	20	כתיב	וחן
"	33	"	9	"	כי הלא
"	43	אחרי ש׳	15	בא	ראש הפרק: עברה גוררת עברה
"	45	אחרי ש׳	2	בא	ראש הפרק: נע ונד יקין
"	45	שורה	27	כתיב	חודרת, הלאה
"	46	"	1	"	המחלוקים.
"	46	"	28	"	פני
"	52	"	22	"	כי אצא
"	53	"	2	"	כשפוה
"	64	"	24	"	הסכמתי הנסיעה
"	66	"	18	"	של
"	67	"	13	"	נשאתי בעסקי
"	68	"	4	"	לבי שבאתי
"	74	"	12	"	שענו
"	75	"	17	"	פניו
"	76	"	25	"	ידו
"	80	"	14	"	מפינסק
"	85	"	26	"	ושם הרחק
"	86	"	18	"	בראותי, כי
"	87	"	24	"	העירה
"	107	"	28	"	נדה — הלכות
"	108	"	7	"	תרל״ו
"	110	"	5	"	אותי
"	116	"	12	"	כי אהיה שותפו בסחר התבואה
"	118	"	10	"	הנני לומד
"	143				במקום שורה אחרונה
"	186	"	10	"	אביה

קרי וחג	
"	כי אמי הלא
קרי חודרת. רץ הלאה	
"	המחליקים.
"	פניך
"	כי לא אצא
"	כשפודי
"	הסכמתי. ואקח ממנו המשים אגורות, קניתי גמרא, ונסע. הנסיעה
"	קודם
"	נשאתי משרה בעסקי
"	לבי וארכב, עד שבאתי
"	שעני
"	פני
"	ידי
"	מינסק
"	ושם לא הרחק
"	בראותי בית.
"	העיר ה.
"	נדה ויורה דעה — הלכות
"	תרל״ז
"	אותה
"	כי הוא ושותפו בסחר התבואה החליטו להפריש לטובתי עשרים אחוז למאה ממסחר התבואה
"	הנני מניח גם תפלין דרבנו תם. אחר התפלה הנני לומד
"	הרשות להוציאו לאור.
"	אביך

תקונים על ידי המחבר

בקבלי ספרי זה מברלין מצאתי למורת רוחי הרבה שגיאות והשמטות והנני בא לתקנן ולבקש את הקורא לתקן מתחלה את התקונים האלה ואחר כך לקרא.

עמוד	בטעות	בתקון
14	6	—	שהבטיחנו, צ"ל שהבטיחני.
14	—	13	ידקות, צ"ל ירקות.
16	—	5	משחקים בחוץ, צ"ל היינו משחקים.
16	—	1	גדול היא, צ"ל גדול הוא.
22	7	—	פעמים ילמדני, צ"ל פעמים ביום ילמדני.
23	—	16	וילקני מקות, צ"ל וילקני מלקות.
26	—	5	העובדים, צ"ל העוברים.
31	—	2	של הנחה, צ"ל של חנה'לע.
34	—	7	וצבל, צ"ל וזבל.
35	—	—	קאפיטעל כב, צ"ל כא.
36	—	—	קאפיטעל כג, צ"ל כב.
38	—	—	קאפיטעל כד, צ"ל כג.
39	—	—	קאפיטעל כה, צ"ל כד.
41	—	—	קאפיטעל כו, צ"ל כה.
42	—	—	קאפיטעל כז, צ"ל כו.
43	12	—	פגשתי, צ"ל פגשני.
48	—	2	גרורני, צ"ל גרוני.
48	—	9	שקצבתי, צ"ל שקבצתי.
50	7	—	צפרא, צ"ל ערבא.
51	2	—	שמחיר היא, צ"ל שמחיר הוא.
53	—	10	אשר חיתי, צ"ל מאשר חיתי.
53	—	11	כמעט, צ"ל במעט.
54	6	—	הושיבוני, צ"ל השכיבוני.
54	9	—	העירה, צ"ל היער.
55	—	8	ונותני לחמי אינם אנשים רעים, צ"ל והימים אינם רעים.
55	—	4	לבא זקני, צ"ל לאבי זקני.
58	11	—	ידידי רועה, צ"ל ידידי רעי.
60	—	18	חכאיב, צ"ל מראהו חכאיב.
60	—	13	יאוש, צ"ל ראש.
60	—	1	שנחנתי, צ"ל שחוננתי.
63	—	9	פתח החנויות, צ"ל פתח אחת החנויות.
63	—	8	משתקפים, צ"ל פני משתקפים.
63	—	2	כי איש, צ"ל ומאמין כי איש.
66	—	17	שמחתי, צ"ל שמחתו.
67	—	10	ואותי עצב, צ"ל ואותי עזב.
67	—	11	בפיו אליו, צ"ל בפיו אלי.
70	6	—	ובלערו, צ"ל ובלעדו.
70	15	—	מדבק, צ"ל מתדבק.
73	14	—	הואי, צ"ל הוא.
74	—	11	אקנה לכם, צ"ל אקנה לי.
77	—	3	גוללתי, צ"ל קראתי.
78	12	—	עוד מעד, צ"ל עוד מעט.
78	—	3	רופה, צ"ל רופא.
81	14	—	להמהוני, צ"ל לתמהוני.
81	—	3	אבי הפך היה, צ"ל אבי היה.
81	—	1	פוזמאות, צ"ל פוזמקאות.
82	2	—	הכתנותי, צ"ל הכתנות.
82	5	—	בפנו, צ"ל בפני.
82	—	5	שורה יתרה, ותחתיה, צ"ל אבי עומד ומתחנן: „שרה רבקה הרגעי נא, בטחי בד".
83	4	—	בדרכו, צ"ל בדרכי.
83	—	11	חרכבת, צ"ל הרכבת.
84	3	—	נתה, צ"ל נתנה.
84	4	—	למחרתו, צ"ל למחרת.

עמוד	שורה מלמעלה	שורה מלמטה	
84	15	—	על שבאתי, צ"ל עד שבאתי.
85	1	—	ולנסות, צ"ל ולנסוע.
85	8	—	לשמרנו, צ"ל לשמרני.
85	9	—	עלי, צ"ל כי עלי.
85	10	—	אחרי המלה סכום, צ"ל גדול כזה, הלא אנכי נסעתי רק מן התחנה האחרונה? ויען הפקיד, כי עלי לשלם וכו'.
85	—	8	היא, צ"ל הוא.
87	15	—	ויביאו, צ"ל ויביאם.
88	5	—	וביתו, צ"ל ובביתו.
90	13	—	כובל, צ"ל כי כל.
90	14	—	אחרות, צ"ל אחדות
90	10	—	בית דודי, צ"ל לבית דודי.
91	14	—	בעוני, צ"ל בעיני.
93	7	—	מרמיטות, צ"ל טרמיטות.
97	5	—	כזה שלובשים הגבירים בקורעניין בשבתות, צ"ל ומארג העשוי למרפד היו תופרים בקורעניין בגד יפה לשבת.
98	11	—	השניה, צ"ל הנה השעה השניה.
100	13	—	ונמשכים, צ"ל ומושבות.
101	1	—	יורדת, צ"ל יורדות.
104	11	—	והוא נשלח, צ"ל לשלוח.
104	7	—	דודי כרגע, צ"ל דודי עמד כרגע.
106	2	—	מולודשה, צ"ל מולודצנה.
108	4	—	הועילה, צ"ל הועיל.
109	8	—	הסכו, צ"ל הסבו.
109	9	—	ידי דודי, צ"ל ידיד דודי.
110	2	—	מיוחד, צ"ל אחד.
119	16	—	השתדלה, צ"ל השתדלתי.
120	4	—	המלביים, צ"ל המלבים.
121	4	—	מחותני, צ"ל חותני.
123	5	—	מהי"ורה דעה, צ"ל מה„יורה דעה".
124	13	—	לעזור, צ"ל לעצור.
124	—	5	הספורים, צ"ל הספרים.
128	12	—	ובשאיפותיו, צ"ל ובשאיפותיו.
129	9	—	כראנו, צ"ל בראנו.
133	2	—	לא עוד בימים, צ"ל לא היה בימים.
136	10	—	כמו מרים, צ"ל כמו מרים אמי.
137	2	—	ובעונג, צ"ל והעונג.
139	14	—	בישראל גם, צ"ל בישראל. גם
142	14	—	תקוה, צ"ל לתקוה.
148	11	—	לראותנו, צ"ל לראותני.
153	12	—	ומווילנא, צ"ל ומווין.
153	12	—	עד מתי, יהיה, צ"ל עד מתי יהיה.
154	3	—	עשינו, צ"ל עשו.
154	4	—	ושטחנו, צ"ל ושטחו.
156	8	—	אנחנו על שתי, צ"ל אנחנו שתי.
159	14	—	שהספוקה, צ"ל שתספוק.
169	2	—	ואתו, צ"ל ואחי.
186	10	—	ברחמי אביה, צ"ל ברחמי אביך.
186	13	—	ישגשנו, צ"ל ישגשגו.
186	10	—	אחרי המלה פולח אינה צריכה להיות הנקודה.
192	12	—	הישיבה אינה, צ"ל הישיבה בבית אחרים.
201	4	—	ממנו, צ"ל ממני.
208	13	—	מארבע, צ"ל מרבע.
209	10	—	כרובה, צ"ל כרוכה.
218	1	—	נשב, צ"ל נחשב.
230	4	—	תולא, צ"ל תלוה.
251	6	—	בנגיתן, צ"ל בנגינתן.
263	14	—	ביומים, על, צ"ל ביומים ואת השקפותיה על.
265	16	—	הרעול, צ"ל הרעל.
267	6	—	ישעיה כ"א, צ"ל ישעיה נ"א.

תכן

הקדמה 5

חלק ראשון: הנער הליטאי (1859—1874)

א. גורשנו מביתנו 9
ב. מעון בלא ארובות עשן ובלא חלונות 10
ג. מחלת אבי 11
ד. חברי הראשון הוא ילד נוצרי 11
ה. מורי הראשון הוא איש טוב 12
ו. מורי השני הוא קפדן גדול, אך טוב לב 14
ז. ביער 16
ח. דודי מפרנסנו 18
ט. חפצי להיות כדוד המלך 19
י. הנני עוזר לאבי בעבודתו 20
יא. הנס של אליהו הנביא 21
יב. אבי הוא מורי 22
יג. כתיבתי על החול. גנבתי ניר ונענשתי בשבטים 22
יד. ספורים מלבבים אותי 24
טו. דודי לאסע העיר הוא מורי. התחלתי ללמוד ב„זהר“ 25
טז. הנהר הציף את ביתנו 27
יז. בשנת האחת עשרה התחילותי לאכול „ימים“ 28
יח. רישה האופה כעכין וחנה־לה שכנתה 29
יט. גלות אמי וחג השבועות 31
כ. חג הפסח בכפר 34
כא. בשנת השתים עשרה הייתי לבחור הישיבה במינסק 35
כב. תלאות ימי מינסק 36
כג. בן שתים עשרה שנה הנני מוכרח לדאוג לי לעצמי 38
כד. בלא מכנסים בחורף 39
כה. כלתה פרוטה מן הכיס 41
כו. הנני העשיר החדש במינסק 42
כז. עברה גוררת עברה 43
כח. נע ונד כקין 45
כט. השמש הזקן הטוב 46
ל. רעב מביא לידי נסיון 47
לא. קצתי בחיי 49
לב. עוד לא אפסו אנשים טובים 50
לג. אחרית עשרי 51
לד. בעיר זאסלאב הנני הבחור העני היחידי 53
לה. בעיר הורודוק תקפחני מחלת הכולירה 55
לו. הנני „בר מצוה“ וכותב חרוזים 57
לז. שבתי למינסק והייתי למורה 59

לח. הבדחנית מביאה לי שכר טוב 62
לט. מגפי הראשונים 63
מ. בן ארבע עשרה שנה הייתי למלמד בכפר 64
מא. בשנת החמש עשרה נשאתי משרה בעסקי דודי 67
מב. חיי בין חסידים 69
מג. יודא זוסיס החסיד 71
מד. צבי הצדיק 72
מה. רעי בן הגביר — ופחדי מפני אפיקורס 72
מו. חפצים להשיא לי אשה 73
מז. דודי העשיר—ואהבתי על ידי מכתבים 75
מח. מה תהיה תכליתי? 78
מט. נסיעתי לפולטבה 80
נ. בואי לבית דודי 92
נא. בגדי העטו עלי חרפה. ר׳ צבי המלמד ושיחתי הראשונה עם הנערה . . . 94
נב. ר׳ מאיר השוחט יבחנני בלמודי 95
נג. הלבישוני בגדי מלכות 97
נד. דודי ודודתי 99
נה. אנכי בעצמי הייתי השדכן שלי 100
נו. שמחת פורים ומשכורתי בעד השדכנות 104
נז. חג הפסח בבית הכלה 105
נח. נוסע אנכי לבית אבי כאחד העשירים 106
נט. חתונתי 108

חלק שני. הליטאי ברוסיה הדרומית

ס. פרשצפינה הקטנה ויושביה היהודים 115
סא. הנני סמוך על שלחן חותני. הייתי לסוחר 116
סב. חפצי להיות ירא שמים באמת 117
סג. הליכותי עם אשתי 118
סד. חפצי להרביץ תורה בישראל 119
סה. ימי הקיץ על פני השדה 121
סו. משכילינו: האחים רבזין ואברהם סגל 122
סז. מנוחת נפשי הסרעה 123
סח. הרמב״ם ודגים אינם מזדוגים 125
סט. מה זאת יהדות? 126
ע. חבלי לדה הראשונים 131
עא. הקריאה לצבא 132
עב. תשוקתי לספרות הרוסית 133
עג. הושיע׳לה פריס 134
עד. הילד הראשון 135
עה. שני אוהבי הנאמנים 136
עו. שער באשה ערוה 138
עז. לוקים על האמת 139
עח. הנני הולך לווילנה ללמוד חכמות ומדעים 140
עט. שמו לי עלילות דברים 142

חלק שלישי. ההגירה הראשונה לאמריקה (1882)

פ. הפרעות הראשונות (1881) 147
פא. רצוני להיות דוקטור (רופא) 148
פב. ירדתי מעל שלחן חותני 149
פג. צירינו בעיר המלוכה (1882) 150
פד. הולכים אנחנו לאמריקה עם החברה "עם עולם" (1882) 150
פה. החברה "עם עולם" באמריקה 154
פו. אמריקה אינה מוצאת חן בעינינו 156
פז. הנסיעה מאמריקה לרוסיה 159

חלק רביעי. עשרים שנה האחרונות ברוסיה (1883—1903)

פח. מלמדות בשביל לחם ומות גיסי מאיר 163
פט. הנני מוכר צבעים בעיר לובן (1885) 165
צ. משכילי לובן 166
צא. מהתלה של שלום עליכם 168
צב. מות אמי 169
צג. הייתי ללבלר בעסק יהודי מתבולל 171
צד. שוב הייתי לסוחר בתבואה 172
צה. האידיאליסטים בעיר פולטבה 173
צו. חבת ציון ואיך הייתי למגיד 175
צז. אחד העם ובני משה 177
צח. מתוך שאיפה נשגבה הייתי למורה (1889) 178
צט. ספריתנו וקריאות בצבור 180
ק. הנני עומד על הבחינה להיות מורה עממי 181
קא. גרוש מוסקבה. לדת בני עמנואל וביאת מאסלינסקי (1891) 183
קב. הנדיב הידוע ושירי לבנו 184
קג. יעקב רבזין הסוחר היה למשורר 187
קד. הנני עוזב את ההוראה מפני חולשת גופי 188
קה. מסחרי בפחמי אבן. סוחר רוסי לב טוב 189
קו. בית הספר למופת בפולטבה (1893) 191
קז. עוד הפעם מסחר התבואה. חגיגת "בר מצוה" של נערה 192
קח. הלכתי לבקש פרנסה ושבתי ריקם 193
קט. הייתי לשותף במכרת פחמי אבן (1894) 194
קי. הפחד מפני שר המחוז 195
קיא. היהודי הכפרי 197
קיב. הפועלים במכרה 197
קיג. העסק הטוב היה קצר־ימים 198
קיד. הייתי לסוחר בסוביז ובאתי לדין עם מי שתקיף ממני 199
קטו. הנני מוכר קמח בורשה ומבקר את גדולינו 201
קטז. הייתי למנהל מכרות ברזל בעיר קריבוי רוג (1897) 202
קיז. שלחתי אל דירקטור משוגע 204
קיח. שולחים אותי לתת שוחד 205
קיט. שולחתי אל שר הפלך 206

קכ. עבודתי ומשכורתי 208
קכא. נסיעתי לעיר המלוכה 210
קכב. שלום עליכם מוכר פהמי אבן וסידי. סעודת חנוכה בביתו. וואַרשאַבסקי ושיריו 211
קכג. ספריתי 215
קכד. שבתות ומועדים בימי העסקים הגדולים 215
קכה. התלמוד תורה בקריבוי־רוג 216
קכו. ידידי בימי מצבי הטוב 217
קכז. צער חנוך בנים 219
קכח. הציוניות והאספה במינסק 221
קכט. שמחת תורה ושר הפלך 223
קל. חתונת הכסף שלנו 224
קלא. ההרג בקישינוב (1903) 225
קלב. פלשתינה או אמריקה? 227
קלג. היהודים חברי המהפכה. מאסר בתי 228
קלד. הנני עוזבים את רוסיה (1904) 233

חלק חמישי. החיים באמריקה (1904—1919)

קלה. באמריקה בפעם השנית (1904) 239
קלו. שובי לארץ רוסיה (1905) 243
קלז. הייתי באמריקה לבעל ביח מלאכה. פרנסתי מהוראות שעה. חפצי להיות „מגיד" 245
קלח. הייתי לאכר (1907) 247
קלט. שבתותי ומועדי בהיותי אכר 250
קמ. תוחלתי הנכזבה. כללים להחפצים להיות אכרים 251
קמא. שובי העירה. משרתי. שקידתי בלמודים 254
קמב. מחלתי, מחלת הכתיבה. הייתי לעזור לעורך עתון 255
קמג. עבודתי הצבורית באמריקה. בית „תלמוד התורה" 258
קמד. מות אשתי 259
קמה. בני ואשתי השניה 261
קמו. המאורעות האחרונים (1914—1919) 263